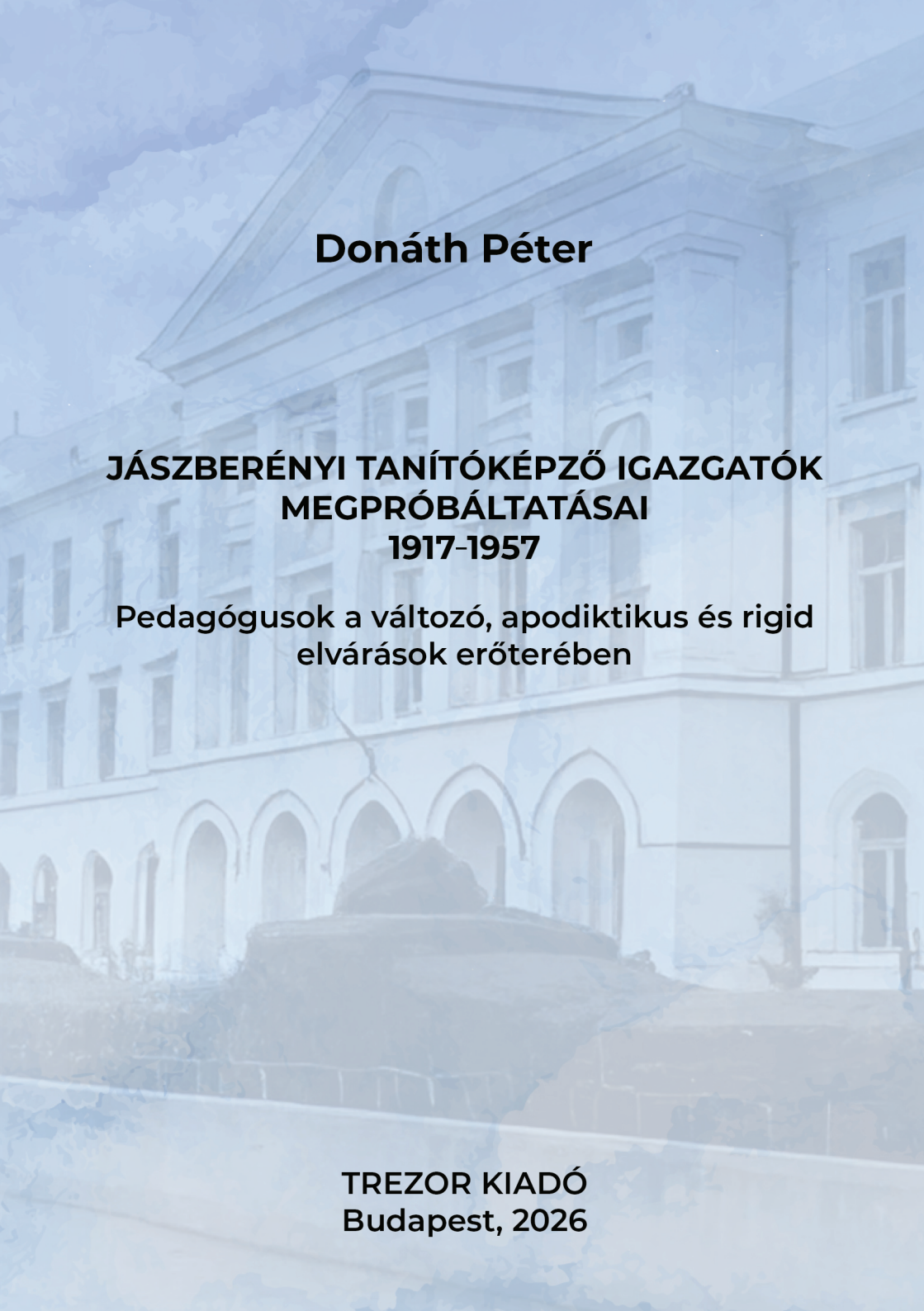

Donáth Péter

**JÁSZBERÉNYI TANÍTÓKÉPZŐ IGAZGATÓK
MEGPRÓBÁLTATÁSAI
1917-1957**

**Pedagógusok a változó, apodiktikus és rigid
elvárások erőterében**

**TREZOR KIADÓ
Budapest, 2026**

Donáth Péter
Jászberényi tanítóképző igazgatók
megpróbáltatásai
1917-1957

*A „pedagógus kisemberek” sorsának krónikásaként
tisztelettel ajánlom e kötetet a nehéz körülmények között is hivatásuknak élő,
helytálló kollégáknak.*

Donáth Péter

**JÁSZBERÉNYI TANÍTÓKÉPZŐ IGAZGATÓK
MEGPRÓBÁLTATÁSAI
1917-1957**

*Pedagógusok az apodiktikus és rigid
elvárások erőterében*

TREZOR KIADÓ,
Budapest, 2026.

Nyomtatott: ISBN 978-963-8144-60-7

Pdf: ISBN 978-963-8144-61-4

Borítóterv: Csengeri Andrea

Nyelvi lektor: Nagy Anita

© Donáth Péter

Kiadja a Trezor Könyv- és Lapkiadó, Terjesztő Bt.
1149 Budapest, Egressy köz 6. Telefon: 703107026
Felelős kiadó: Benczik Mónika

Tartalomjegyzék

I.....	Igazgatók, pedagógusok a változó, ellentmondást nem tűrő, kontraszelektív elvárások erőterében.....	8
II.	Az alapító igazgató Pinkert Zsigmond, későbbi utódja Vaczek Béla és Kovács Ferenc tanítóképzős pályájának keréketörése 1917–1921	20
1.	A jászberényi tantestület körében folytatott előzetes vizsgálat, s az első városi feljelentések.....	21
2.	A minisztériumi küldöttek vizsgálódásai	28
3.	Pinkert Zsigmond és a tantestület 1919/1920. tanévi küzdelme a helyi potentátok és az egri érsek pergőtüzében, valamint a szakminisztérium döntései.....	38
4.	Balázs Béla igazgató a képző, és a tanárok városi helyzetéről, feladatairól	47
5.	Záró megjegyzések.....	50
III.	Móczár Miklós sikeres igazgatói karrierjének váratlan vége szakadtáról.....	55
1.	Innovatív, sikeres intézményfejlesztői, igazgatói, tankönyvírói pályafutásának eredményei	56
2.	A Számviteli Szabályzat és intézményi költségvetés rigid korlátjainak tágitási kísérletei — s azok súlyos következménye....	65
3.	A Móczár-ügy a minisztertanács 1943. január 27-i ülésén.....	75
4.	Reflexiók — halála utáni elismerés.....	77

IV. A jászberényi és zombori tanítóképzők egykori igazgatója: dr. Fiala Endre drámája 1941-1949	83
1. A jászberényi tanítóképző közkedvelt tanára, ideiglenesen megbízott igazgatója.....	83
2. Zombori igazgatósága	97
3. Ideiglenes főjegyzői tevékenysége Zagyarékason.....	106
4. Internálótáborok és vágyvezérelt fikció rabságában.....	109
a. A politikai önkény és a rendőri szakmaiatlanság áldozataként	109
b. Meghurcoltatásának és vágyvezérelt fikciója hajszolásának sajnálatos következményei	116
V. Hozzáértő, korrekt „gyüttment” igazgató: Árpássy Gyula eltanácsolása	130
1. A jászberényi igazoló bizottság Árpássy Gyula áthelyezésére vonatkozó méltatlan határozata	131
2. A jászberényi pedagógusok tanúskodása Árpássy Gyula mellett.....	134
3. Árpássy Gyula eredményes újrátárgyalási kérelme, budapesti igazolása	138
VI. Kárpátaljai, majd jászberényi igazgatótanár dr. Jantsky Béla pedagóguspályájáról 1934–1948.	150
1. Dr. Jantsky Béla Kárpátalján	151
2. Budapesten 1944–1945-ben	165
3. A jászberényi tanítóképzőben	168
a. Bemutatkozása, nevelési törekvései	168
b. Nehézségek, gyanúsítások	173

4. Letartóztatása, vád alá helyezése, internálása.....	180
5. Népbíróági eljárás, felmentése, Jászberényből való áthelyezése.....	184
6. Kérdések, kétségek.....	190
VII. András Béla igazgató, kollégái s a jászberényi tanítóképzősök megpróbáltatásai 1956–1957-ben.....	195
1. Az előzményekről és általános körülményekről röviden.....	196
a. András Béla helyzete a jászberényi tanítóképzőben.....	196
b. A jászberényi tanítóképző helyzete 1956–1957-ben	197
2. A jászberényi tanítóképző 1956 október végén, november elején	201
a. Feszültségek, viták a tanári karban.....	202
b. Képzős diákok az október végi november eleji napokban.....	211
3. Az 1957. tavaszi következmények	217
a. A helyi hatalmi szervek első reakciói.....	217
b. Vizsgálat, kihallgatások.....	221
c. Fegyelmi tárgyalás a képzőben.....	226
d. Újabb városi VB határozat, s a szakminisztérium vizsgálata, döntése.....	241
4. 1957 novemberében fenyegetőbb helyzetben, szűkülő mozgástérben.....	249
5. Záró megjegyzések.....	258
Donáth Péter Kiadónknál korábban megjelent önálló kötetei	265

I. Igazgatók, pedagógusok a változó, ellentmondást nem tűrő, kontraszelektív elvárások erőterében

Nagy Erika fotója az intézetben függő emléktábláról

Az emléktáblán látható: a jászberényi állami tanítóképző intézet fennállásának első negyven évében kilenc igazgatója volt. Közülük hétnek komoly megpróbáltatásokkal kellett megküzdenie. Pinkert Zsigmond, Vaczek Béla, Móczár Miklós, dr. Fiala Endre, dr. Árpássi Gyula, dr. Jantsky Béla, és Andrási Béla osztályrészül jutottak ezek a huszadik század nehéz évtizedeiben — sajnos — másutt is előforduló kihívások. Eseteik sajátossága, hogy egyetlen intézetben ilyen sok egyediségükön túlmutató tanulságokkal szolgáló történettel szembesült a levéltári forrásokban (is) bújárkodó krónikás.

Kötetünk hat — nagyrészt 2024–2025-ben keletkezett, különböző folyóiratokban, levéltári évkönyvben első megjelenésre elfogadott — tanulmányában az ő történeteiket idézzük fel

dokumentatív elbeszélő módszerrel¹, kronológiai sorrendben, az elmúlt évtizedekben felkutatott források segítségével. Az írások elején közöljük a tárgyalt igazgatóknak a jászberényi intézmény centenáriumi kiadványában található fényképét és a tevékenységükre vonatkozó rövid összefoglalást, melyekből az ünnepélyes alkalomhoz nem illő, megpróbáltatásaikra vonatkozó utalások — nagyrészt — kimaradtak. Utóbbiakról szólnak dolgozataink, melyek jegyzeteiben jelezzük első változatuk megjelenésének adatait.²

Együtt történő megjelentetésük az intézmény különböző korszakaiba betekintő írások színergiájának érvényesítési szándékával történik. Ennek révén értékes adalékokhoz juthatunk:

- Jászberény város vezetőinek a tanítóképzőhöz, igazgatóihoz, pedagógusaihoz való ambivalens hozzáállásáról;
- a jászberényi tantestület igazgatóihoz, egymáshoz, diákjaihoz való viszonyának alakulásáról;
- a pedagógusok közti szolidaritásról (Pinkert Zsigmond, Vaczek Béla esetében 1919–21-ben) és rivalizálásról, s annak következményeiről (Fiala Endre, Árpássy Gyula és Jantsky Béla történeteiben);
- a jászberényi tantestület — többi képzőhöz hasonló — szociális érzékenységről, hátrányos helyzetű diákokhoz, társadalmi rétegekhez való viszonyáról;
- a tehetséges, jó munkát végző, „gyüttmentektől” való idegenkedésről a város vezetés részéről: Pinkert Zsigmond, Árpássy Gyula és Jantsky Béla esetében;

¹ Dévényi Anna a „Századok” 2025/3. számának 632. oldalán sommásan elutasította módszeremet. Ugyanakkor joggal megállapította, hogy e módszerrel aligha lehet szélesebb olvasóközönséghez jutni. Részemről ez kényszerű, tudatos választás. Mindazonáltal az utóbbi öt évben így írt három kötetemre eddig 20 megértő, elismerő recenzió született szakmai folyóiratokban, ami azt a reményt táplálja, hogy a módszer — ha nem is könnyen, felszínesen befogadhatóan — működik.

² A különböző folyóiratok, kiadványok egymástól eltérő formai elvárásainak megfelelően elkészített írások eredeti formájukban kerültek a kötetbe, ami aligha zavarhatja tartalmuk megértését.

- az igazgatók, pedagógusok, diákok megpróbáltatásairól a magyarországi történelem „forgószeleiben” (1918–1921-ben, 1941–1948-ban, 1956–1957-ben);
- az e „forgószelek” nyomán radikálisan változó, ám szinte mindig apodiktikus³ és kirekesztő politikai–világnézeti elvárások kontraszelektív hatásáról, s arról, hogy ezek miként korlátozzák a személyiségfejlődést, a szabad véleménynyilvánítást, az igazán alkotó pedagógiai munkát. Miként kényszerítették a pedagógusképzést⁴ — legalábbis látszólag, a formális iskolai keretek között — az autonóm polgárokká edukálás helyett, a mindenkori elvárásokhoz alkalmazkodó alattvalók, az elvárt ideológiai–világnézeti lözungokat visszhangzó tanítók képzésére;⁵
- arról, hogy a képzős igazgatóknak, tanároknak milyen kritikus helyzetekben kellett helytállniuk, küzdeniük a hivatásuknak, pedagógiai elveiknek megfelelő mozgástérért, fejlődési lehetőségért tanítványaik és maguk számára;
- arról, hogy a mezőgazdasági ismeretek tanításához nélkülözhetetlen iskolai gyakorlókerttel kapcsolatos gazdálkodás szezonális szükségletei milyen összeütközésbe kerültek az ezt teljesen figyelmen kívül hagyó rigid költségvetési, elszámolási

³ Megcáfolhatatlan, kétségbevonhatatlan, határozott, ellentmondást nem tűrő.

⁴ Gombos Norbert a „Gyermeknevelés” 2025/2. számában a „Tanítóképzők, tanáraik, diákjaik az 1945–1949. évi politikai forgószeleiben” c. kötet kapcsán kiemelte: „máig ható érvénnyel rávilágít a rapid, szakmailag átgondolatlan (politika és ideológia vezérelt) döntések káros, sokszor pusztító hatására.” (417.)

⁵ Az „Új Pedagógiai Szemle” 2025/5–6. számában Darvai Tibor — ugyanazon kötet kapcsán, a mostani dolgozatok tartalmára is rávilágítva — megjegyezte: „a 20. századi sorsfordulók idejére fókuszálva... írja le az állami politika–állami ideológia és az oktatásügy, s azon belül pedig a tanítóképzői szakma konfliktusának történetét, ahol is az előbbi mindig erősebb volt, mint az utóbbi. S egyben annak története is, hogy az állami ideológia kontrollja nem lehetett teljes, hiszen legtöbbször csak formális alkalmazkodásra tudta kényszeríteni a tanítóképzős oktatókat és azok tanulóit. [... E]z volt és lehetett a »kisemberek« hatalma és reménye a totális kontrollra törekvő állami politikai hatalommal szemben, nemcsak a 20. században.” (110–111.)

rendszerrel, és milyen kényszerű „megoldásokra” készítette a fejlesztés útjára lépett igazgatót.

Tanulmánykötetünk esettanulmányainak módszere a szerző korábbi munkáival egyező. Ahol lehetséges, a források széles körét az Oral history eszközeivel kiegészítve szeretné lehetséges olvasói: a kutató– s oktatótársak, valamint doktoranduszok, egyetemi hallgatók figyelmébe ajánlani. Ezért a szerző 2020-ban megfogalmazott kétségei sem változtak, sőt idővel csak elmélyültek:

Rohanó világunkban,

- amikor az emberek mobiltelefonok rövid üzeneteihez szoktak,
- amikor a történelemtudomány is az esszészerű, könnyű nyelvezet felé mozdult világszerte az olvasók megtartása érdekében,
- s szűkebb pátriánkban, melyben az egyre mélyen megosztott, kultúrharcba bonyolódott magyar társadalom olvasóközönségének jelentős része csak a saját szociokulturális, politikai székértábora nyelvén írt, s annak közös előítéleteit, sztereotípiáit igazoló szövegekre nyitott, vajon lehet-e bármi esélye egy dokumentatív elbeszélő módszerrel készült kötetnek arra, hogy olvasóra talál?

E kérdés még csak nyomatékossabbá válik, ha olyan, a „székértáborok” identitása szempontjából kényes, a geneziséket felvillantó témát boncolgat a szerző, amilyenek az 1918–1919, 1941–1948 és 1956–1957 közötti időszakok voltak, drámai átalakulásaikkal.

S ha hozzátesszük, hogy a kötet jászberényi tanítóképzős igazgatók, tanárok, diákok — pedagógus „kisemberek” — sorsát firtatja, s nem a közvéleményben ismert történeti személyekét, könnyen arra a következtetésre juthatunk: „ki itt belépsz, hagyj fel minden reménnyel”.

Ha viszont „a reménytelenek reményének” jegyében⁶ arra gondolunk, hogy

⁶„Csak a reménytelenekért adatott nekünk a remény” -írta merőben más kontextusban Walter Benjamin.

- csekély példányszámban, csak a nagy-, illetve szakkönyvtárakba eljutó, s a Magyar Elektronikus Könyvtárban elhelyezett munkáról van szó,
- melyet érdeklődés esetén minden középiskolát végzett, s az idézetek nyelvével megbirkózó olvasó nehézség nélkül megérthet,
- s amelynek tanulmányai önállóan is érthetők,⁷ s elektronikus eszközökkel (témák, személyek, települések szerint) könnyen „kereshetők” is, talán egy kis fény vetülhet a könyv komornak látszó jövőképebe.

Habent sua fata libelli.⁸

Ez már nem a szerző története. Az önmagát immár tizenegyedik könyvében ilyen helyzetbe manőverező, az elmúlt 30 év alatt stílusjegyévé vált módszerrel élő szerzőnek e rövid előszóban csak arra lehet némi esélye, hogy jelezze: miért is érezte úgy, hogy minden ellenjavallat ellenére is így kell eljárnia.

Először is azért, mert 77 évesen is szereti szakmáját, s azt a visszatérő élményt, mely a történeti források alapos tanulmányozása során gyakran megragadja: *szinte semmi sem úgy történt valójában, mint ahogy azt a pro és kontra történeti sémák alapján az ember elképzelné. Igaz ez a kötetben vizsgált bonyolult, és nehéz időszakokra is.* Ha megérteni, megértetni és leírni szeretné a kort, amelyet felidézni próbál, hagyni kell saját — egymással felelő — szövegeikkel megszólalni a történet szereplőit. Ez ugyan — legalábbis kezdetben — megnehezítheti az olvasó dolgát, de ennek fejében mindenféle utólagos fordítás/ferdítés nélkül lehetővé teszi számára, hogy felfogja és átérezze az egy évszázaddal vagy évtizedekkel, ezelőtt élt emberek gondolkodásmódját, érzéseit, elfogultságait, a kor atmoszféráját.⁹

⁷ Ennek érdekében az egymással összefüggő történetek (Moczár – Fiala, Fiala – Árpássy, Fiala – Jantsky) esetében elkerülhetetlen volt bizonyos közös részletek, fontos források többszöri említése, idézése.

⁸ A könyveknek is megvan a maguk sorsa.

⁹ Fizel Natasa így írt e dokumentarista módszerről a „Neveléstudomány” 2025/2. számában: „Az egymásnak ellentmondó szövegek felsorakoztatása

Lehetőséget nyer arra, hogy kontrollálja a szerző reflexióit, következtetéseit, melyet ez — a kissé fárasztó, de egy idő után talán izgalmassá váló — dokumentatív elbeszélő módszer jól láthatóan elválaszt a források bemutatásától, ismertetésétől.¹⁰

Így talán lehetőséget kap arra is, hogy sajátos módon maga is részese lehessen a történeti diskurzusnak, annak az élménynek, hogy a régmúlt emberei hasonlóan összetett világban éltek, mint mi, sőt, a vizsgált időszakokban nehezebb és szélsőségesebb helyzetekkel, kihívásokkal szemben próbálták megtalálni — emberi, néha „túláságosan is emberi” — válaszaikat, megoldásaikat.

rámutat a nézőpontok — önként választott, vagy erőltetett — sokféleségére. Szerzőnk azért (is) választ hosszú idézeteket a korabeli dokumentumokból, mert nem szeretné megfosztani olvasóját attól a varázslattól, ami az eredeti szövegek megismerésén keresztül, szinte a vizsgált korba repít minket. Így válik jelen kötet is letehetetlenné az érdeklődő olvasó számára. Szinte beszippant minket a korszak levegője, a szereplők, az események.” (85.)

A „Polymatheia” 2025/1–2. számában Takács Zsuzsanna Mária a megszólaltatott forrásokra utalva úgy vélte: „nemcsak egy forráskritikán alapuló történeti munkát olvashatunk, hanem a forrásszövegek olvasása révén kialakíthatunk magunkban egy saját képet arról a történelmi korszakról, ... a ma élő fiatalokban még további kérdések merülhetnek fel, ezáltal a következő generáció érdeklődését is jobban felkelthetik e viharos időszak iránt, amit nagyon jól segít a szerző a lábjegyzetekben található magyarázatokkal, életrajzi leírásokkal, a források szövegében olvasható — ma már —idegenül ható kifejezések szövegekhez illeszkedő értelmezésével, [...] Donáth Péter élményszerű megfogalmazásával...” (293–294.)

¹⁰ A 2025. évi kötetről az „Iskolakultúra” 2025/9. számában Polyák Zsuzsanna így vélekedett: „Donáth Péter új könyve nem könnyű olvasmány, de nem elsősorban a történeti szövegek nehézsége, hanem a mögülük kibontakozó emberi sorsok súlya miatt. Ez adja valódi katarzisát is. Éppen ezért nemcsak a szerző által kijelölt célközönség — „kutató- és oktatótársak, valamint doktoranduszok, egyetemi hallgatók” — számára lehet tanulságos, hanem mindenkinek, aki láttelelet szeretne kapni arról, hogyan működik egy rendszer, amelyben az ideológia írja felül az emberi méltóságot — és milyen nyomokat hagy ez egy szakma, egy generáció, egy társadalom emlékezetében”. (103.)

Ehhez több, mint kíváncsi, hogy a dokumentatív elbeszélés fontosabb szereplői tevékenységének bemutatása során a szerző ne próbálja — kedvenc elfoglaltságainak megfelelően — „újra nyerni” az általa vizsgált korszak háborúságait, konfliktusait. Ne ideológiailag, világnézetileg elkötelezett harcosként viselkedjék „a történész fronton” aktuálpolitikai haszonszerzés céljából, hanem elégedjen meg a hősei drámája, nézőpontja iránt empátikus, nyitott krónikás szerepével, személyiségük, kényszerpályáik, mozgásterük, s az azokat befolyásoló társadalmi mechanizmusok iránti őszinte kíváncsisággal. Mikor, s mennyire sikerült ez a „személyes tudásába” zárt szerzőnek¹¹ e könyvében? Az olvasó eldönti.

A kötet hat tanulmánya négy történelmi időszak jászberényi igazgatóinak, pedagógusainak megpróbáltatásaiba enged bepillantást.

A Pinkert Zsigmondról és Vaczek Béláról szóló írás az 1918–1919-es forradalmak és az azt követő ellenforradalom 1919–1921. évi időszakaiba kalauzolja olvasóját. Az „öszirózsás forradalom”, majd a tanácsköztársaság alatt Jászberényben is kötelezővé vált szakszervezeti pedagógusviták felszólalásaiba enged futó betekintést. Majd az ellenforradalmi számonkérés felidézése során ennek interpretációival és következményeivel ismerteti meg, a helyi vezető körök, tanfelügyelő, főispán, polgármester s az egri érsek által befolyásolni próbált, a VKM által folytatott fegyelmi eljárás dokumentumai felhasználásával. Kiemelve a drámaian nehéz helyzetbe került tantestület — sikertelennek bizonyult — segítőkész, szolidáris megnyilvánulásait.

A harmincas években rendkívül sikeres, tanügyi főtanácsosi címmel kitüntetett, országosan ismert tankönyvíró Móczár Miklós pályájának hirtelen megszakadásáról tudósít a következő írás.

¹¹ „A személyes tudás intellektuális elkötelezettség, és mint ilyen óhatatlanul kockázatos. Csak olyan állításokról mondhatjuk, hogy képesek ezt a fajta objektív tudást közvetíteni, amelyek hamisak is lehetnének. *Könyvem minden állítása az én személyes elkötelezettségem: ezek az állítások ennyire és semmi többre nem tartanak igényt*” - írta, a jelen kötetre és szerzőjére is érvényesen, Polányi Mihály. (Személyes tudás I. 1994. 12. Kiemelés tőlem – D. P.)

Betekintést enged a rigid gazdálkodási szabályok által „gúzsba kötve táncolni” kényszerülő igazgató boldogulási kísérleteibe, részben szabálytalan eljárásaiba és azok drasztikus következményébe. A Móczár–ügy iratai a Nemzeti Levéltár Országos és két megyei levéltárában dolgozó kollégák erőfeszítései ellenére sem kerültek elő. Így a rendelkezésünkre álló töredékes források alapján, s egy eddig felhasználatlan önéletrajz hasznosításával hipotetikusán próbáltuk rekonstruálni a történeteket.

A negyvenes évek jászberényi és szabadkai (Fiala Endre), jászberényi és budapesti (Árpássy Gyula), beregszászi, munkácsi és jászberényi (Jantsky Béla) történéseibe enged betekintést a kötet következő három tanulmánya.

Megismerkedhetünk a tehetséges, jótollú, mélyen katolikus — a szerzetesi hivatás választását is mérlegelő –, ambiciózus dr. Fiala Endre jászberényi megbízott- és szabadkai kinevezett igazgatói tevékenységével (1941–1944). Azzal, hogy humánus, diákközpontú elveinek megfelelően miként tartotta magát távol a (zsidókat, szerbeket stb.) hátrányos helyzetbe hozó, kirekesztő állami politikai törekvésektől, előírásoktól. Megtudjuk, hogy ideiglenes főjegyzőként 1944 végén, 1945 elején milyen szociálisan érzékeny, személyes anyagi áldozattal járó intézkedésekkel nyerte el szülőfaluja osztatlan megbecsülését. Majd tanúi leszünk kétszeres vétlen internálásának, megveretésének, s talán ezek hatására személyisége drasztikus változásának, a jászberényi képző igazgatói székéért 1945–1948-ban Árpássy Gyula, Berzátzy László és főként dr. Jantsky Béla elleni — eszközökben nem válogató, sikertelen — harcának.

A Jászberényben 1942–1944-ben közmegebecsülésnek örvendő igazgató Árpássy Gyula a front közeledtével körültekintően gondoskodott a képző értékeinek, iratainak, élelmiszerkészletének elhelyezéséről, elrejtéséről. Majd — mivel az intézetnek nem volt légópincéje — főigazgatói, hatósági engedélyekkel a Budapestre menekített családja után ment. A jászberényi városi igazoló bizottság 1945-ben erre hivatkozva — az állásra pályázó dr. Fiala Endre esélyeit

javítandó — őt, a „gyűttmentet”, alaptalanul csak „áthelyezéssel igazolta”. A már a budai képzőbe visszatért, majd később ott is sikeresen igazgató Árpássy Gyula e határozat elleni 1946. évi fellebbezését ismertetve kaphatunk képet az akkori állapotokról, a jászberényi eljárások elfogultságáról, s arról, hogy őt a VKM budapesti bizottsága — méltán — feltétel nélkül igazolta.

A prágai egyetemen természettudomány – geológia szakon végzett, egy dolgozatával már harmadéves korában egyetemi doktori címet nyert, a régió nyelveit beszélő (élete végén már 8 nyelvet értő) dr. Jantsky Béla pályáját a beregszászi magyar gimnázium tanáraként, korszerű kollégiuma létrehozásának aktív ágenseként, a kárpátaljai népek együttműködésének, barátságának előmozdítójaként tevékenykedett. Majd a terület Magyarországhoz csatolása után a munkácsi ruszin–magyar kétnyelvű tanítóképző igazgatójaként a szlávokkal, zsidókkal egyaránt toleráns magatartása többször kihívta a helyi magyar rendvédelmi erők rosszallását. Többször kezdeményezték igazgatói pozíciójából való elmozdítását, de a tankerületi főigazgatóság — kiváló pedagógiai munkájára hivatkozva — ezt megakadályozta. 1944-ben a város kiürítésekor családjával az utolsó vonattal Budapestre utazott.

1944–1945-ben a műszaki egyetem ásványtani tanszékén nyert ideiglenes beosztást, majd 1945 októberében a jászberényi képző igazgatójává nevezték ki. Dr. Fiala Endre — megalapozatlanul — úgy vélte, hogy dr. Jantsky minisztériumi protekcióval az „ő helyét orozta el”, ezért őt és a jászberényi tantestületet folyamatosan támadta. Egy-két beregszászi kommunista tanár — akiket 1919-es múltjuk miatt a visszacsatolás után a magyar hatóságok részéről megtorlások értek — ugyancsak feljelentést tett dr. Jantsky kárpátaljai magatartásával kapcsolatban. 1948. február 20-án letartóztatták, internálták, ahonnan csak a népbíróság felmentő ítélete nyomán szeptemberben szabadulhatott. Formálisan igazgatói tisztségében rehabilitálták, de Jászberénybe már nem tért vissza. Rövid budapesti gimnáziumi tanítás

után a geológusi hivatást választotta, melyben kiemelkedő sikert, Kossuth Díjat, magas tudományos elismerést szerzett.

A Jászberényben 1956–1957-ben történekebe enged betekintést a kötet leghosszabb dokumentatív elbeszélése. Andrási Béla igazgató 1949 szeptemberétől 1978 augusztus végéig sikerrel igazgatta az időközben képzési szinteket váltó tanítóképzőt.

Az ország pedagógusainak többségéhez hasonlóan, 1956 október–novemberében a jászberényi képzős tanárok távol maradtak az ottani tüntetésektől, megmozdulásoktól. Diákjaikat is óvni próbálták azoktól — sikertelenül. Az intézethez kapcsolt dolgozók gépipari technikumba több aprítógépgyári munkás járt s így a képzősökkel kapcsolatba kerültek. Amikor 1956. október 27-én a fővárosból érkezett egyetemisták és az aprítógépgyári munkások a városi szovjet emlékmű ledöntését célzó tüntetésre hívták a diákokat, többségük — az igazgatói tiltás ellenére — velük tartott. Majd a városi Munkás–Paraszt–Katona Forradalmi Tanács elnökének felhívására néhányan követeléslistát állítottak össze, s a városi küldöttséggel Budapestre utaztak annak átadása és az ismerősök, rokonok felkeresése céljából. Így hat fiú 3 napig a fővárosban tartózkodott, ahol az Agrártudományi Egyetem Kollégiumában kaptak szállást annak fejében, hogy néhány órára bekapcsolódtak az egyetem fegyveres őrségének szolgálatába. Mások a Jászberényben szerveződő Forradalmi Ifjúsági Szövetségbe léptek be, ott adminisztratív munkát végeztek, fegyveres kiképzést kaptak, s a nemzetőrség munkáját segítve őrséget álltak. Harcokban nem vettek részt.

Az 1957. évi számonkérések során házkutatást tartottak a képző kollégiumában, s egy tanulót márciusban több héten át fogva tartottak. A Kádár-kormány hatalmának fokozatos megszilárdítása folyamatában országosan — a Jászág fővárosban is — megtorlásokra került sor. A képzősök közül 6 diákot a városi tanács VB 1957. április 25-i határozatával az ország összes középiskolájából való kizárásra, négyet ezt megelőző fokozatú büntetésre javasoltak. Andrási Béla igazgató és tantestülete — komoly kockázatot vállalva — ennél jóval enyhébb

büntetésekre tett javaslatot. Mondván — és a kihallgatások során ezt a diákokkal is kimondatván —, hogy ők csak átmenetileg megtévedt fiatalok, akik utólag elhatárolódnak saját korábbi álláspontjuktól. A helyi gimnázium igazgatója és tantestülete hasonló módon járt el, ezért a városi tanács VB 1957. május 3-i ülésén korábbi határozatuk végrehajtását követelték az igazgatóktól, amit ők megtagadtak. Ezért határozatba foglalták, hogy ők „ellenforradalomban részt vett személyeket támogatnak”, s a tanév végével alacsonyabb beosztásba és más városba helyezésüket kezdeményezték. A minisztérium közbeavatkozása, kompromisszuma következtében végül egy diákot csaptak ki az ország összes középiskolájából, a többiek érettségizhettek, illetve tanítónak válhattak. A két igazgató helyén maradhatott.

Ám az ő mozgásterük is szűkült: a tervezett felsőfokú tanítóképzésre kijelölt intézmények sorában akkor még nem szerepelt a jáászberényi képző. Ezért — megmaradásuk reményében — igazgatójának és tanárainak alkalmazkodniuk kellett. Októberben, mikor egy diáklány versesfüzetében forradalmi verset találtak, s ő demonstratív jeleit adta katolikus voltának, valamint a „magyar ügyet” érintő ENSZ vizsgálatról azt találta mondani, hogy „csak már csinálnának valamit” — a tantestület egyhangú szavazással kizárta őt az ország összes tanítóképzőjéből —, csupán gimnáziumban érettségizhetett.

Ahogy az elmúlt 30 évben minden könyvemben,¹² a vizsgált korszak oktatáspolitikája, irányítási mechanizmusai, a pedagógusokat „kordában tartó” eszközei mellett az elbeszélés szereplői személyes drámáinak felidézésével szeretném őket olvasóim figyelmébe

¹² Hálás köszönettel tartozom a könyveimet kiadó Trezor Kiadónak, néhai barátomnak, neves nyelvtudósnak, fordítónak Benczik Vilmos professor emeritusnak, és tehetséges, segítőkész lányának Benczik Mónikának, valamint az utóbbi könyveim borítóit ellenszolgáltatás nélkül, barátságból tervező Csengeri Andreának. Köszönöm Nagy Anitának, hogy — ugyancsak barátságból — segített a jelen kötet szövegének gondozásában.

ajánlani.¹³ Történeteik a 20. század nehéz évtizedeinek pillanatképeit felvillantva — mint cseppben a tenger — érzékeltetik a pedagógusokkal szemben változóan apodiktikus ideológiai–politikai elvárások szabta mozgásterüket: világnézetük, hivatásuk, énérvényesítésük és egzisztenciájuk megőrzésének konfliktusait.

Harminc éve, 1996-ban abban a reményben jelentettem meg a témával foglalkozó első könyvemet (Iskola és politika), hogy immár végleg lezárt korszakok történeteit idézem fel, a „kordában tartástól” megszabadult tanítók, tanárok számára. Jelen — korom s más körülmények folytán vélhetően — utolsó könyvem útra bocsátásakor be kell látnom: a napjainkban aktív kollégák is valamelyest úgy érezhetik: „de te fabula narratur”.¹⁴ Érdekelne: vajon így látják-e?

Donáth Péter

donath.peter@tok.elte.hu

vagy:

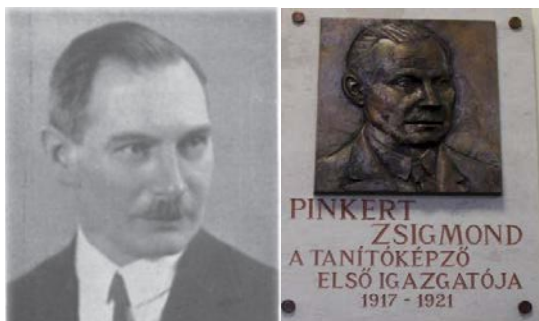
donathpeter48@gmail.com

¹³ Rapali Vivien Regina erről írta az „1945-1949. évi forgószélről” szóló kötet kapcsán: „a 20. század magyar oktatástörténetének legsötétebb időszakába kalauzolja az olvasót: az államosítás az ideológiai nyomás és a pedagógusok, diákok kényszerű alkalmazkodásának történeteit tárja fel, miközben a korszak emberi drámáin keresztül a történeti empátia lehetőségét kínálja fel az olvasónak. [...] A szerző mikrotörténeti megközelítése különösen találó: az egyes emberi sorsokon keresztül mutatja be a történeti eseményeket és tárja fel a mögöttük húzódó indítékokat.” (Magyar Református Nevelés, 2025/4. sz. 92-95.)

¹⁴ Rólad szól a mese.

II. Az alapító igazgató Pinkert Zsigmond, későbbi utódja Vaczek Béla és Kovács Ferenc tanítóképzős pályájának keréketörése 1917–1921¹

Elsőként *Pinkert Zsigmond és Vaczek Béla* igazgatók megpróbáltatásairól számolunk be. Előbb azonban fényképeiket és a jászberényi főiskola 100. évfordulóján kiadott évkönyv róluk szóló rövid összefoglalóit ajánljuk olvasóink figyelmébe.

Pinkert Zsigmond (1880–1967) idősebb korában és 2004-ben Máté György által készített emléktáblája a kar folyósóján

„Pinkert Zsigmond (1917–1921) a jászberényi tanítóképző első igazgatója volt, akit a kiskunfélegyházi állami tanítóképző intézményből hívtak az intézmény vezetésére. 1899-ben szerezte meg elemi népiskolai tanítói oklevelét, majd a budapesti Pedagógium mennyiségtan–természettudomány szakcsoportjának hallgatója lett. A Pedagógium elvégzését követően egyetemi tanulmányokat folytatott kémia–biológia szakon. 1904-ben megkapta a tanítóképző intézeti tanári képesítést. Az intézet tantermeinek és internátusának berendezését, a szertárak szemléltető eszközökkel való feltöltését

¹ E tanulmány első változata megjelent: Donáth, 2020. 419–441.

javarészt magára vállalta. Természettudományi felkészültségének köszönhetően a leíró természetrajz helyett élettant és fejlődéstant tanított. Kiépítette a gyakorlati képzés rendszerét.”²

Vaczek Béla (1890–1980) idősebb korában

„Vaczek Béla (1948–1949): 1919 áprilisában helyezték Stubnyafürdőről Jászberénybe. A Tanácsköztársaság leverése után távozott Jászberényből. A háborút követően visszatért, igazgatói tevékenységét az inflációs évek alatt a gazdasági stabilitás megőrzésére összpontosította.”³

*1. A jászberényi tantestület körében folytatott előzetes vizsgálat,
s az első városi feljelentések*

Ahogy a fentiekben olvasható: Pinkert Zsigmond leváltásakor, 1921-ben alig 4 éve alapította és vezette a jázsági képzőt. Forrásaink alapján úgy tűnik, hogy az intézet kiépítésének legalapvetőbb gondjaival birkózó, tudományos érdeklődésű, kedves, nyitott, semmiképp sem „törtető” egyéniségű, viszonylag fiatal pedagógus aligha jelenthetett konkurenciát a helyi potentátoknak, és így kevésbé

² A fénykép és a szöveg forrása: Varró B. szerk. 2017. 10.

³ A fénykép és a szöveg forrása: Varró B. szerk. 2017. 13.

hívta ki maga ellen azok támadásait.⁴ Ahogy Pinkert Zsigmond 1945. október 4-én — rehabilitációját kérve — erről nyilatkozott: „Jászberényben a nép mezőgazdasági kultúrszükségletének szolgálatába állított, új szellemű tanítóképző intézet megalapozására irányuló célkitűzéseimet rendkívül megzavarták a háborús állapotok, a kommunizmus, az ellenforradalom és az oláh megszállás körülményei.”⁵ S ami talán a legfontosabb: az évről évre újabb tagokkal bővülő, kislétszámú és kiforratlan tantestületben⁶ még nem alakulhattak ki tartós ellentétek. Így a forradalmakat követő számonkérés során igazgatójukról szinte megbecsüléssel, tisztelettel nyilatkoztak,⁷ s egymás iránt szolidárisan cselekedtek. Még az 1919.

⁴ *Friedvalszky Ferenc* jászberényi polgármester vallomásában közölte: „Az igazgató [Kovács Ferenc tanárhoz hasonlóan] szintén ki van zárva a kaszinóból. Ennek oka az volt, hogy azokban a hozzászólásokban melyeket a szakszervezetben tett — állítólag — ateistának nevezte magát. De ezt csak hallomás után tudom. [...] *Az igazgatót mindig szerették azelőtt, sohasem volt ellene semmi kifogás.*” (MNL OL K 502-1921=220= a fegyelmi vizsgálóbizottság decemberi jegyzőkönyvében. Kiemelés tőlem – D. P.)

⁵ MNL OL XIX-I-1-g-57-26592-54860/1945.

⁶ A tantestület első tagjai különböző helyekről: Székelykeresztúrról, Máramarosszigetről, Stubnyafüredről stb. rekrutálódtak. (Wirth I. 2007. 182.)

⁷ *Domby Béla* református hitoktató úgy vélte, hogy „Pinkert Zsigmond nem idevaló. Kiváló tudós és áldott jó ember, aki senkinek sem vétett soha. *Ilyen város, ahol a vezetőség ennyire elfogult és maradi, nem érdemli meg őt.*” *Berzátzy László* tanár (1944–1945-ben a jászberényi képző mb. igazgatója) szerint „a tantestületben olyan harmónia van, ami örömmel tölt el. Valóságos testvéri viszony van az igazgató és a tanárok között”. *Tanai (Tanay) Antal* tanár: az igazgatót „kedves, vonzó egyéniségű, tudós embernek ismertem meg, kinek vallásos és erkölcsi felfogása és hazafisága ellen nem tudok semmi kifogást emelni”. *Szilágyi József* helybeli református tanító: „Amit Pinkertről hallottam a városban, az mind csak szép és jó. Városunk csak nyert vele, hogy idekerült”. *Balla Béla* helybeli állami tanító szerint „a gazdák nagyon jó véleménnyel vannak az igazgatóról, nagy tiszteletnek örvend”. (MNL OL K 502-1921=220= a fegyelmi vizsgálóbizottság decemberi jegyzőkönyvében. Kiemelés tőlem – D. P. Lásd ehhez továbbá: Móczár M. 1918-30. 3–4.;

augusztus 14-től szeptember 29-ig fogságban tartott, s terhelő nyomozási adatok híján, szabadon engedett, ám így is nyilvánosan megbélyegzett kollégáikkal, Kovács Ferencsel kapcsolatban is rendkívül visszafogottan léptek fel.⁸

1919. október 5-én — a VKM 103.265/1919. B. II. sz. rendeltére — jászberényi tantestületi értekezleten foglalkoztak „a tanári kar proletárdiktatúra alatti viselkedésének” elbírálásával. Megállapították, *hogy a testület „egy tagja sem vállalt a proletárdiktatúra alatt olyan megbízást, amely a rendelet szerint szabadságolást és a minisztériumhoz való felterjesztés útján felfüggesztést vonna maga után”.*⁹ Majd megválasztották az erre vonatkozó rendeletnek megfelelő „négyes bizottságot”, melyet az előírásnak megfelelően az igazgató Pinkert Zsigmond vezetett.¹⁰ Az új testület aznapi ülésén az elnök előbb felszólította a bizottságot, hogy „a testület minden egyes tagjának magatartását és cselekményeit a rendelet értelmében bírálja el”. Majd hozzátette: *„politikai téren csupán Kovács Ferenc tanár fejtett ki tevékenységet a folyó iskolai év folyamán”.*¹¹

Ezt követő kihallgatásán Kovács tanár úr kifejtette: „1918 novemberéig *a polgári radikális* párt igazgatósági tagja voltam a vidék részéről. Mivel láttam, hogy a pártnak a városban jövője nincs, egy másik, hozzá közelálló pártot, a *Károlyi pártot* kívántam megalakítani. E párt szervezőmunkája során kiderült, hogy ez sem lesz életképes, így ezirányú tevékenységemet is beszünttettem, [...] s november II. felében a *szociáldemokrata pártba* léptem. Ezen ténykedéseim a város

Császtvai I. 1961. 89–90.; Jantsky B. szerk. 1947. 4.; Kopácsy B. et al. szerk. 1968. 15.)

⁸ MNL OL K 502-1921=220= a fegyelmi vizsgálóbizottság jegyzőkönyvében.

⁹ MNL JNSZVL VIII. 52. a. 1. k. az aznapi tanári értekezleti jegyzőkönyvben.

¹⁰ A bizottság 1919. október 5-i ülésén az igazgató mellett jelen voltak: Berzáty László, Kárpáti Ernő, Tanai Antal tanárok és Domby Béla református lelkész. (MNL OL K 502-1921=220= a „négyes bizottság” aznapi jegyzőkönyvében.)

¹¹ MNL OL K 502-1921=220= a „négyes bizottság” aznapi jegyzőkönyvében. Pontatlan jegyzőkönyvi megfogalmazás: az alábbiakból kitűnik, hogy nem az 1919/1920., hanem az 1918/1919. tanévről szólt Pinkert Zsigmond.

polgársága részéről személyem iránt ellenszenvet keltettek. Mint a szociáldemokrata párt tagja három alkalommal cikket írtam a *Jászberényi Újságba*, és 3–4 előadást tartottam a helybeli ipartestületben a szocializmus történetéről Farkas Pál könyve alapján.¹² Miniszteri rendelet alapján Jákóhalma községben népgyűlés keretében ismertettem a köztársaság jelentőségét.¹³ Az 55717/1919. sz. minisztériumi rendelet értelmében március 15-én Budapestre utaztam szociológiai és közgazdasági tanfolyamra, s május 31-ig ott tartózkodtam. A tanfolyamról visszatérve június 1-jén és 2-án Jászberényben tartózkodtam iskolai és magánügyeim intézése végett.¹⁴ Június 3-án *Árokszállásra* [Jászárokszállásra] utaztam a népbiztosságtól [Farkas Sándortól] nyert szóbeli szabadságengedély alapján, s ott tartózkodtam augusztus 14-ig, midőn a jászberényi rendőrhatalóság által előzetes *őrizetbe* helyeztettem.¹⁵ *A proletárdiktatúra ideje alatt sem Budapesten, sem Árokszálláson, sem szóban, sem írásban, vagy cselekedetben a proletárdiktatúrát nem szolgáltam, mert — mint a tanári testület tagjai is tudják — szociáldemokrata létemre a kommunizmus elveit sem elméletileg, sem gyakorlatilag nem helyeseltem, s így távolálltam minden politikai*

¹² Dr. Farkas–Wolfner Pál: A szocializmus története és tanításai. Harmadik kiadás, Atheneum, Bp., 1906.

¹³ 1919. január 5-én. MNL OL K 502-1921=220= a fegyelmi vizsgálóbizottság 1919. december 9-i jegyzőkönyvében.

¹⁴ A decemberi fegyelmi tárgyaláson Kárpáti Ernő tanár kihallgatásakor megemlítette, hogy a tanfolyamról való hazajövétele során Kovács tanár úr „néhányszor az intézetbe is bejött, és a növendékek előtt röviden ismertette azokat a dolgokat, amiket a szociológiai tanfolyamon hallgatott”. (MNL OL K 502-1921=220= a fegyelmi vizsgálóbizottság jegyzőkönyvében.)

¹⁵ A későbbi fegyelmi vizsgálat során Kovács tanár úr arról beszélt, hogy feljelentésre előbb néhány napig a román megszállók, majd a magyar csendőrség tartotta őrizetben mindaddig, míg az ellene folytatott nyomozás eredménytelensége nyomán az ügyész — kihallgatása után — szabadon engedte ezekkel a szavakkal: „Látja tanár úr, kár volt ezekbe a dolgokba beavatkozni, mert csak kellemetlenségeket vonhat maga után”. (MNL OL K 502-1921=220= a fegyelmi vizsgálóbizottság 1919. december 9-i jegyzőkönyvében.)

ténykedéstől. 1919. szeptember 29-én a szolnoki törvényszék kirendelt ügyésze az őrizetbevételt ellenem megszüntette”.¹⁶

Ezt követően jelezték: „a bizottság az elmondottakat hitelesnek ismeri el, s különben is ismeri Kovács Ferenc gondolkodását. Nem talál az említett tényekben olyat, ami a rendelete szerint a felfüggesztést, vagy a további vizsgálati eljárást vonná maga után. *Mérlegelve* azonban azt, hogy *ténykedése* saját bevallása szerint is *a város közönségében ellenszenvet váltott ki*, a bizottság azt javasolja, hogy Kovács Ferenc tanár a saját és a tanári tekintély megóvása céljából *áthelyezését kérje*. ”¹⁷

Majd valamennyi tanár szerepének ellenőrzése nyomán „Egyértelműen megállapították”, hogy „*a testület egyetlen tagja sem fejtett ki olyan tevékenységet, amely a proletárdiktatúra előkészítését, vagy megerősítését szolgálta volna*”.¹⁸ A még ugyanazon a napon megtartott rendkívüli tanári értekezlet „tudomásul vette” a bizottság álláspontját, s „*titkos szavazás után a testület minden egyes tagját a rendelet értelmében igazoltnak jelentette ki*”, Kovács tanár úrnak javasolva: kérje áthelyezését.¹⁹ Két nap múltán az összes jegyzőkönyvet felküldték a VKM-be, s ezzel a maguk részéről a kérdést lezártak tekinthették.²⁰

Aligha tudhatták, hogy a Kovács tanár úr említett — a Jászberényi Újságban megjelent — cikkeiben „konzervativizmusáért” bíralt²¹ *Koncsek István* ny. polgármester, a helyi iskolagondnokság h.

¹⁶ MNL OL K 502-1921=220= a fegyelmi vizsgálóbizottság 1919. december 9-i jegyzőkönyvében. (Kiemelés részben tőlem – D. P.)

¹⁷ MNL JNSZVL VIII. 52. a. 1. k. az aznapi „négyes bizottsági” jegyzőkönyvben.

¹⁸ MNL JNSZVL VIII. 52. a. 1. k. az aznapi „négyes bizottsági” jegyzőkönyvben.

¹⁹ MNL JNSZVL VIII. 52. a. 1. k. az aznapi rendkívüli tanári értekezleti jegyzőkönyvben.

²⁰ MNL OL K 502-1921=220= 301/1919.

²¹ A decemberi fegyelmi vizsgálat során Pinkert Zsigmond arra utalt, hogy kollégája „hírlapi cikke a város nyugalmazott polgármestere, Kontsek István [Sic!] ellen irányult, akit konzervatívnak tartott. Kontsek azonban tekintélyes

elnöke, igazgatótanácsi tag már 1919. szeptember 1-jén feljelentést küldött az illetékes tanfelügyelőnek: „Köztudomású, miszerint *Pinkert Zsigmond tanítóképzőintézeti igazgató, Vaczek [Vacek, Wacek, Waczek] Béla és Kovács Ferenc tanár a kommunizmus lelkes hívei voltak. Pinkert és Vaczek kijelentették, hogy ők ateisták, sőt Vaczek többször hangoztatta, hogy ő anarchista. Kovács Ferenc a falvakban tartott népgyűléseken a kommunizmust hirdette. Mint kommunisták, VKM Úrnak 175789/1919. sz. rendelete alapján felelősségre vonandók. Kérem a fentnevezettek ellen a legszigorúbb vizsgálatot elindítani, mert ezek nem méltók arra, hogy a gondjaikra bízott — egykoron tanítással foglalkozó — egyéneket csak 1 percre is oktathassák*”.²²

E feljelentés hátteréről Konksek úr a decemberi fegyelmi vizsgálat során azt állította, hogy „a proletárdiktatúra bukása után néhány állami iskolai tanító engem, mint a gondnokság helyettes elnökét *felkért*, hogy az állami tanítóképző igazgatója és két tanára ellen tegyek jelentést a tanfelügyelőnél, mert ezek közül az igazgató, Pinkert, a tanítói szakszervezet gyűlésén a jászberényi úri kaszinóban, körülbelül 80 tanító és tanítónő jelenlétében, azon kijelentést tette, hogy ő nemcsak kommunista, de ateista is. Ő már régóta azt tartja, hogy Isten nincs. Ezen kijelentésére felállt Vacek Béla tanár és azt a kijelentést tette, hogy ő pedig nemcsak ateista, de anarchista is. Midőn erre azt kérdeztem, hogy lesz-e erre tanú, vallják-e ezt, azt fellelték, hogy az ott jelenlévő 80 tanító és tanítónő mind igazolja. Azóta beszéltem egy izraelita tanítóval (Ványos nevezetű²³), és ő is azt mondta, hogy igaz. Barta Béla és Farkas Károly voltak több más tanítóval együtt, mint panaszosok nálam. Írásbeli jelentést tettek a fenti igazgató és tanárok ellen, és kérték, hogy írjam alá. Alá is írtam és elküldtem a tanfelügyelőnek. Kovács Ferencre vonatkozólag az a nézet, hogy erősen kommunista érzelmű volt. Jákóhalma községben olyan lázító beszédet mondott, hogy elkergették. Innen [Jász]Árokszállásra ment, és

ember volt a városban, valószínűleg eme hírlapi támadása miatt lett Kovács Ferenc tanár a városban ellenszenvenessé”. (MNL OL K 502-1921=220= a fegyelmi vizsgálobizottság decemberi jegyzőkönyvében.)

²² MNL OL K 502-1921=220= 72/1919. (Kiemelés tőlem – D. P.)

²³ Vámos Adolf izraelita tanítóra utalhatott itt Konksek István.

ott is lázított. Erre tanú Jákóhalma katolikus plébánosa, aki a fiamnak, dr. Koncsek Bélának, ő meg nekem mondta. *Közvetlen észleleteket nem tettem*”.²⁴

A Koncsek István által megnevezett két „panaszos tanú” a *fegyelmi tárgyaláson egybehangzóan azt állította, hogy ilyen tanítói kezdeményező küldöttségről nem tudnak*. Koncsek István kérdezősködött a tanítóképző pedagógusairól, majd — vallotta Barta Béla — „az ő megbízására én fogalmaztam a feljelentést, melyet Koncsek a tanfelügyelőségre felterjesztett”. A feljelentésben foglalt vádakát Farkas Károly „mint fültanú” megerősítette.²⁵ Barta Béla viszont úgy emlékezett, hogy Pinkert Zsigmond — Szilágyi József tanító szakszervezeti előadása után — „kijelentette, hogy természettudományos alapon áll és mindent a természetnek tulajdonít. *Ebből következtettem én, hogy aki mindent a természetnek tulajdonít, vallásos ember nem lehet. Arra, hogy magát ateistának, Istentagadónak mondta volna, arra nem emlékszem, de a jelenlévők között az volt a vélemény, hogy ez Istentagadás*”.²⁶

Véleményre, mendemondára épült Iványi Kálmánnak a VKM-be eljuttatott, 1919. október 4-i „nyilatkozata” is, mely szerint tanúja volt annak, hogy Egry Gyula főgimnáziumi tanár „kijelentette, hogy

²⁴ A tanfelügyelő 1919. szeptember 14-én „ad 4267” sz. alatt, vizsgálatot sürgetve, felterjesztette Koncsek István feljelentését a VKM-be. (MNL OL K 502-1921=220= a fegyelmi vizsgálóbizottság decemberi jegyzőkönyvében, ill. anyagaiban. Kiemelés tőlem – D. P.)

²⁵ A két állami tanítóra a helyi gondnokság h. elnöke, az igazgatótanács tagja, Koncsek István nyomást gyakorolhatott az ilyen „tanúskodás” érdekében. Am Farkas Károlynak tekintettel kellett lennie a fiára is, így hozzátette: „Fiam itt jár szintén az intézetbe [a képzőbe] és semmit sem vettem rajta észre, ami arra engedne következtetni, hogy a gyerekekre a tanárok rossz hatással lennének”. (MNL OL K 502-1921=220= a fegyelmi vizsgálóbizottság decemberi jegyzőkönyvében.)

²⁶ MNL OL K 502-1921=220= a fegyelmi vizsgálóbizottság decemberi jegyzőkönyvében. (Kiemelés tőlem – D. P.)

tartsuk kötelességünknek, hogy a tanítóképző igazgatóját, mint kommunistát feljelentsük”.²⁷

2. A minisztériumi küldöttek vizsgálódásai

Az ilyen előzetes információkkal 1919. december 9-én Jászberénybe érkező (s ott 11-éig tevékenykedő) — „a téli utazás nehézségeire és a kiszállással járó költségek nagyságára tekintettel” a szokásos 6 tag helyett csak 3+1 tagú vizsgálóbizottság²⁸ munkáját a beérkezett iratok áttekintésével kezdte. *Elhatározta, hogy „a vizsgálatot azonnal megkezdi és a tanártestület határozata értelmében elsősorban kiterjeszti Kovács Ferenc személyére vonatkozólag. Ezentúl azonban kiterjeszkedik más hivatalos följelentésben megnevezett tanárok igazolására is”*.²⁹

Scherer Sándor főigazgató a tanári kar 12 tagjának jelenlétében előbb ismertette az eljárás menetét, s közölte, hogy Kovács Ferenc mellett „a testület minden tagja vizsgálat alá kerül”. Majd — más intézményi jegyzőkönyvekben eddig nem említett módon, de bizonyára az általános előírásnak megfelelően — felhívta „a testület tagjait egyetemlegesen, majd annak tagjait külön–külön, hogy a tárgyalásnak minden mozzanatát, saját és mások vallomásait is szigorúan titokban

²⁷ MNL OL K 502-1921=220= a fegyelmi vizsgálóbizottság anyagai között.

²⁸ A vizsgálóbizottság elnöke, mint mindenütt, Scherer Sándor, állandó tagjai: Snásel Ferenc és Boncz Ferenc min. titkár voltak, s „a tárgyalás tartamára kiegészítette magát” a bizottság — a jászberényi testület legidősebb tagjával — Kárpáti Ernő tanárral. (MNL OL K 502-1921=220= a fegyelmi vizsgálóbizottság decemberi jegyzőkönyvében és anyagaiban.)

²⁹ MNL OL K 502-1921=220= a fegyelmi vizsgálóbizottság decemberi jegyzőkönyvében. (Kiemelés tőlem – D. P.) December 15-i jelentésében Scherer Sándor megnevezte a „Koncsek István ottani gondnoktól küldött feljelentést 185499/1919. sz.”.

tartsák. Ez ellen való vétség a Rendtartás értelmében fegyelmi eljárást vonhat maga után”.³⁰

Ezt követően *Kovács Ferenc kihallgatására*, s a vele kapcsolatos meghallgatásokra került sor. A felesleges ismétléseket a lehetséges minimumra korlátozandó, csak a tanár úr motívumait és az új információkat ismertetjük. A 36 éves, katolikus, 7 éve tanító tanár úr előbb a forradalmak előtti szabad líceumi előadásairól, s a helyi Stefánia Anya- és Csecsemő Védelmi Egylet általa történt megalapításáról szólt, majd arról, hogy „az októberi forradalom ösztönzésül szolgált, hogy politikai téren is kifejezésre juttassam azt a demokratikus szellemet, amely a tanítóképzőket is mindenkor eltöltötte.” A polgári pártokból a szociáldemokratába való átigazolását „azok a politikai barátaim, akikkel együtt kívántuk volna a Károlyi-pártot megalakítani, rendkívül súlyosan elítélendő eljárásnak minősítették. Csodálkozásukat fejezték ki, hogy én művelt tanárember létemre hogyan foghattam a munkások pártját. Ez az oka annak, hogy a rokonszenv, mellyel addigi működésemet kísérték, ellenszenvvé változott”. *Az ipartestületben a szocializmus történetéről tartott utolsó, február végi előadás során „nyomatékosan kifejtettem, hogy sem a párt, amelyhez tartozom, sem én kommunista nem vagyok és nem is leszek. Ettől kezdve semminő tevékenységet nem fejtettem ki, mert láttam, hogy a szociáldemokrata párt mindinkább szélsőséges irányba halad, melyet én nem követhetek*”. Az elnök kérdéseire kijelentette, hogy „a proletárdiktatúrával szemben a lehető legelítélőbben nyilatkoztam³¹[...] A nemzeti öntudatról sohasem mondtam le, a szociáldemokrata pártban való működésem a munkásság anyagi helyzetének javítására irányult, nem a nemzetköziség hirdetésére.” Scherer Sándor kérdésére, hogy történelmi, vagy pedagógia előadásain mit és miképp mondott a diákoknak, kifejtette: *„A munkásság jobb sorsa lebegett szemem előtt és az az iránti érzéket akartam bennük*

³⁰ MNL OL K 502-1921=220= a fegyelmi vizsgálóbizottság decemberi jegyzőkönyvében. (Kiemelés tőlem – D. P.)

³¹ *Halmos Péter* gyakorlóiskolai tanító kihallgatásakor úgy emlékezett, hogy Kovács Ferenc a diktatúráról azt mondta: „valóságos rablóbanda”. (MNL OL K 502-1921=220= a fegyelmi vizsgálóbizottság decemberi jegyzőkönyvében.)

*fejleszteni*³², *de a magyar faj iránti szeretetet is, ezt soha nem becsültem le...* kiemeltem a magyar nemzet erényeit, de ostromoztam például azt, hogy nem dolgozik kitartóan”. Az elnök megújult kérdéseire, a jövőre vonatkozóan leszögezte: „A szociáldemokrata világnézetet nem tartom életképesnek, a nemzeti szellemet akarom szolgálni működésemmel. A nemzeti szellem ápolását örök értékű erkölcsi ideálnak tartom. [...] Tökéletes hazafi vagyok, [...] nem beszéltem a vallások ellen sem. [...] *Nemzeti és keresztény alapon, a magyar fajhoz való hűséggel és ragaszkodással*” akarja működését tovább folytatni, deklarálta szorult helyzetében Kovács Ferenc.³³

Ezt követően *Pinkert Zsigmond meghallgatására* került sor. Az igazgató úr hangsúlyozta: „semmilyen politikai pártnak nem volt tagja soha. Csupán kényszerből lépett be a tanítók szakszervezetébe. A városi munkástanács megszervezte a városi művelődési osztályt és mivel a munkástanácsnak tanító tagja nem volt, állásomnál fogva engem is egyszerűen, önkényesen beválasztottak a művelődési osztály tagjai közé, amiről aztán értesítettek. Ez a művelődési osztály azonban csak a

³² *Domby Béla* református hitoktató erről így nyilatkozott: hogy „Kovács Ferenc kommunisztikus agitációt, vagy beszédet mondott volna, azt nem tudom. Csak szociális irányú beszédet igenis mondott. Ilyent, tisztán krisztusi alapú egyházi beszédet a szegényekről, a nyomorultak megsegítéséről magam is mondtam... Hogy a szegények, a rokkant, nyomorult katonák érdekeit védtem, amiatt engem is kommunizmussal vádoltak”. (MNL OL K 502-1921=220= a fegyelmi vizsgálóbizottság decemberi jegyzőkönyvében.)

³³ MNL OL K 502-1921=220= a fegyelmi vizsgálóbizottság decemberi jegyzőkönyvében. (Kiemelés tőlem – D. P.) Kovács tanár úrral kapcsolatban *Pinkert Zsigmond* az intézet jóhíre szempontjából továbbra is kíváncsúnak tartotta, hogy kérje áthelyezését, hangsúlyozva, hogy „képzett tanár, aki ellen e tekintetben semmi kifogás nem tehető. Vallási szempontból sem tanított semmi olyat, ami a növendékek érzületét sértette volna. Magánélete is erkölcsös, nem iszik, nem kártyázik, csak éppen politikailag határozatlan és inkonzekvens”. A forradalmak után az intézethez került *Székegy Alajos* hittanár — hallomás alapján — úgy vélte, hogy „Kovács Ferenc agitációs szerepének tulajdonítható, hogy a képző tanárai kommunisták hírében állnak a város közönsége előtt”. Ugyanakkor jelezte: „nincs észrevétele sem az igazgató, sem Vacek tanár működése ellen.” (U. ott, kiemelés tőlem – D. P.)

népbiztosság és a vármegyei művelődési osztály végrehajtó szerve volt. *Az összes helybeli, nem állami tanintézet leltározási munkáiban részt vettem.*³⁴ *Ifjúsági bizalmi testületet nem alkottunk*, sem az ifjúság nem vett részt a tanári testületi gyűléseken, valamint *az ifjúmunkás szakszervezetbe sem engedtem őket belépni.*³⁵ *Nem engedtem őket belépni a vörös hadseregbe sem.* Akik tagjai voltak a vörös hadseregnek, azok önhatalmúlag távoztak el az intézetből.³⁶ Mindezekről eltekintve, az iskolai munka rendesen folyt a tanév végéig. A nyáron tartott tanítói továbbképző tanfolyamon a tanári testület tagjaival együtt részt vett. Ezen tanfolyam júliusban volt. A proletárdiktatúra egész ideje alatt itt tartózkodott. Hogy mi szolgáltatott okot arra a híresztelésre, hogy ő kommunista, azt nem tudja. *Azt sem mondta soha, hogy ő ateista.* Ezt a szót magáról sohasem mondta és érzületben sem az, valamint felfogásának sem felel meg. Természettudományi alapon áll, de vallás ellen nem beszélt soha, mindenkinek a vallásos meggyőződését tiszteletben tartja. A növendékek vallásos nevelését szíven viseli. Minden vásár- és ünnepnap templomba mennek a nevelők és a tanárok kísérete mellett. Továbbá egyházi énekkel szerepelnek, ami a közönség érdeklődését és rokonszenvét kelti fel. [...] Május 1-jén intézeti ünnepséget akartunk tartani, ezt nem engedték. Részt kellett venni a városi nyilvános ünnepélyen, de sem beszéddel, sem énekkel nem támogattuk, hanem

³⁴ 1945. október 4-i rehabilitációs kérelmében Pinkert Zsigmond erre így emlékezett: „A tanácsköztársaság idején a tanítók szakszervezetének megbízása folytán tagja voltam annak a bizottságnak, amely a város felekezeti iskoláit az állam tulajdonába vette”. (MNL OL XIX-I-1-g-57-26592-54860/1945.)

³⁵ Emiatt az Ifjúmunkások Országos Szövetsége helyi csoportjának elnöke 1919. május 13-án írt egy „magyarázó levelet” az igazgatónak. (MNL OL K 502-1921=220= a fegyelmi vizsgálóbizottság decemberi jegyzőkönyv anyagaiban.)

³⁶ Összesen heten álltak vörös katonának. Az I. évfolyamból: Balogh Aladár és Kubinyi István, a II.-ből: Berzáty József, Fajkos Kálmán, Suba József, Füle László és Köncei Albert. A helyi gimnazistákkal közös szakaszban az örkényi kiképzőtáborba kerültek. (Kopácsy B. et al. szerk. 1968. 13.)

teljesen passzívan viselkedtünk. A *március 15-én* tartott intézeti ünnepélyen a Himnuszt és a Szózatot énekeltük, egy növendék beszédet mondott, amely után én is pár szót intéztem az ifjúsághoz, amelyekben arról beszéltem, hogy *híve vagyok a fejlődés útjának, de mindenkinek óvakodnia kell attól, hogy forradalmi úton felborítsa a fennálló társadalmi és erkölcsi világrendet.*³⁷

A kihallgatások során ketten emlékezni véltek Pinkert igazgató ateista mivoltáról szóló nyilatkozatára (arra utaló megnyilatkozására) a tanítói szakszervezet egy ülésén,³⁸ míg a többiek határozottan cáfolták ezt. Ezért a kihallgatások végén Scherer Sándor újr megkérdezte, hogy tett-e Pinkert Zsigmond nyilatkozatot arról, hogy ő ateista? Mire az igazgató határozottan megismételte korábbi állítását: „ilyen nyilatkozatot nem tettem. Híven emlékszem a következő szavaimra: *»Akár a kauzalitás, akár a teleologikus álláspontot vallja is valaki, mindenképpen az Isten fogalmához jut, amelyet vagy végső oknak, vagy Istennek nevezhetünk«.* Bizonyítja ezt az is, hogy Szilágyi előadásával azonosítottam magamat,³⁹ mely előadás a vallások fejlődéséről szólt. S

³⁷ MNL OL K 502-1921=220= a fegyelmi vizsgálóbizottság decemberi jegyzőkönyvében. (Kiemelés tőlem – D. P.)

³⁸ A két fentiekben idézett tanítón kívül senki sem állította, hogy Pinkert Zsigmond ateistának vallotta volna magát.

³⁹ Az igazgató által említett *Szilágyi József* helybeli református tanító az elnök kérdésére megerősítette: „Pinkert azt mondta, hogy Isten van, nevezzük bárminek a végső okot. Egy ilyen végső ok: Isten létezik. Ilyenek voltak a természettudósok is, akik mind eljutottak a végső ok eszméjéhez. A hallgatóság között voltak olyanok, akik tudatosan nem akarták előadásomat és Pinkert hozzászólását megérteni, hanem szándékosan elferdítve hajsztát indítottak ellenünk”. *Kertész Károly* helybeli katolikus tanító is úgy vélte: „Hogy magát ateistának nevezte volna, sohasem tette”. A Koncsek István által — vele egyetértőként — említett *Vámos Adolf* helybeli izraelita tanító is hasonlóan vélekedett: „Pinkert nem mondta, hogy ateista, erre határozottan emlékszem. Azt mondta, hogy ő a természet rajongója, aki az Istent elismeri, és azt alkotásaiban látja. Mikor Szilágyi a vallásoktatásról beszélt ezeket mondta ő is és Pinkert is: »Mivel most a proletárdiktatúra a vallásoktatást törölte az iskolából, az erkölcsös nevelésre kell nagyobb súlyt fektetni, a

*mivel a vallásoktatás az iskolából ki volt küszöbölve, annak a szükségletnek adtam kifejezést, hogy a tanító a pap hivatását is vegye át az iskolában, és olyan szellemű erkölcsant tanítson, mely egyetlenegy felekezetet sem sért, s csak azokat az erkölcsi alapelveket tartalmazza, amelyeket minden vallás közösen hirdet. Ezen felszólalásomat élénk ováció kísérte” — emlékezett a magát „szabadelvűnek” valló Pinkert Zsigmond.*⁴⁰

Az igazgató urat követően — az intézetbe stubnyafürdői menekültként csak 1919. április 10-én ideiglenesen áthelyezett, 30 éves, katolikus, 5 év szolgálati idővel rendelkező, *a frontról II. osztályú ezüst vitézségi érmet magával hozó — Vaczek Béla tanár kihallgatására* került sor. December 11-én a tanár úr egy politikai credo-ját, elméleti álláspontját kifejtő nyilatkozatot nyújtott be a bizottságnak. A redundanciát minimalizálандó a két megnyilatkozást rövidítve mutatjuk be.

„Miután áprilisban [...] már a proletárdiktatúra gyakorolta a hatalmat, kénytelen voltam a közalkalmazottak, majd a tanítók szakszervezetébe belépni, Jászberényben pedig a szociáldemokrata pártba, ahol azonban soha nem jelentem meg, s beszédet sem mondtam.⁴¹ A szakszervezetből jött felszólítás alapján részt vettem a

krisztusi emberszeretetre kell nevelni az embereket»”. (MNL OL K 502-1921=220= a fegyelmi vizsgálóbizottság decemberi jegyzőkönyvében.)

⁴⁰ MNL OL K 502-1921=220= a fegyelmi vizsgálóbizottság decemberi jegyzőkönyvében. (Kiemelés tőlem – D. P.) Negyedszázad múltán, 1945. október 4-i rehabilitációs kérelmében Pinkert Zsigmond „szabadelvű felfogása és politikai magatartása” miatti szolgálatból való eltávolításáról írt. Hozzáteve: „Ámbár elsősorban mindig nevelői hivatásomnak éltem 1919-ben nem vonhattam ki magam a város közérdekeit szolgáló olyan politikai ténykedések alól, melyek [*nemzeti alapon álló*] szociális és demokratikus világszemlélettemmel összeegyeztethetők voltak. A Károlyi kormány idején Jászberény nemzeti tanácsának tagja voltam.” (MNL OL XIX-I-1-g-57-26592-54860/1945. Kiemelés tőlem – D. P.)

⁴¹ Meghallgatásán Pinkert Zsigmond tanúsította: „Vacek Béla, mint teljesen idegen, menekült tanár jött áprilisban a városba és semmiféle politikai mozgalmakban nem vett részt”. (MNL OL K 502-1921=220= a fegyelmi vizsgálóbizottság decemberi jegyzőkönyvében.)

szakszervezeti gyűléseken, május–júniusban hetenként egyszer. Ezeken a gyűléseken egyes kérdésekhez hozzászóltam, mégpedig elméleti alapon, ellenzéki szellemben és mérsékelt irányban. *Ateista nem vagyok, tudományos filozófiai alapon állok, felfogásomnak legjobban a panteizmus felel meg.* A növendékek előtt vallási kérdésekről sohasem beszéltem. Úgy látszik, e szakszervezeti hozzászólásaim alapján mondták rólam azt, hogy ateista és kommunista vagyok. Az ifjómunkások előtt is tartottam e végső kérdésekről előadást, az ifjómunkások vezetőségének felszólítására. Ki is fejeztem aggodalmamat, hogy hogyan lehet ifjómunkások előtt ilyen elvont filozófiai problémákat fejtegetni, [...] ahogy elő volt írva, monisztikus alapon. De itt az iskolában a növendékek előtt ilyet nem fejtegettem. [...] Tiszteletdíjat nem kaptam. [...] Az anarchista szót fogalommagyarázatra használtam, de ilyen elveket nem hirdettem, sem ilyen érzelmű nem vagyok. ... Egyes fogalmakat, elveket magyaráztam ott, ahol szükségesnek tartottam. *Tendenciámnak félreértését vagy esetleg tudatos félremagyarázását tulajdonítom annak okául, hogy anarchistának, ateistának és kommunistának tartanak.* Különben maguknak a kommunistáknak is megmondtam, hogy én nem vagyok az ő álláspontjukon, amiért letartóztatásomat helyezték kilátásba. *Tanári működésemet a becsületes erkölcsös magyar nemzeti szellemben munkálkodó tanítóképzővel összeegyeztethetőnek tartom a jövőben is, mert kommunista akkor sem leszek*” — fejtegette bizottsági meghallgatásán a tanár úr.⁴²

Majd két nap múlva a jegyzőkönyvekhez csatolni kért nyilatkozatot adott át Scherer Sándornak: „Politikai meggyőződésre »haladó« pártinak tartom magam, s szerintem haladó pártinak kell lennie mindenkinek, aki tanítással foglalkozik, mert a jövő emberét neveli. Haladó pártinak kell lennem, mert minden halad, az emberi megismerés határainak bővítése, a technika és termelés fejlődése új és

⁴² MNL OL K 502-1921=220= a fegyelmi vizsgálóbizottság decemberi jegyzőkönyvében. (Kiemelés tőlem – D. P.) Vaczek Béla 1945. november 8-i rehabilitációs kérelmében a nézeteiről, s a pedagóguspályáról való eltávolításának okáról egy szót sem ejtett. (MNL OL XIX-I-1-g-57-15513-1946. 129. d.)

új helyzeteket teremt, s az így teremtett új helyzethez egyénnek és társadalomnak egyaránt alkalmazkodnia kell. Haladó pártinak kell lennem, mert erős a hitem, hogy *csak a tudományos megállapításokon nyugvó politikai reformok biztosítják a társadalom békéjét*. A véres és romboló revolúciókat csakis a tudományos politika útmutatása szerint haladó folytonos evolúció szünteti meg. Véleményem szerint a haladó párti politika nem merevedhet meg, s így nem kötheti magát konok következetességgel egyik pártárrnyalathoz sem, hanem folytonosan javít ott, ahol a tudományos megfontolás javítandót talál. *A konzervatív felfogás becses, mint a reformok kiinduló talaja, de veszedelmes, ha gátolja a reformokat, mert szülőoka lehet a forradalomnak*. [...] Nem álltam a proletárdiktatúra álláspontján, mert előbb vázolt politikai meggyőződéseim szerint, *nem azonosíthattam magam a proletárdiktatúra merev szellemével*. Ezért a pártmozgalmakban részt nem vettem, s a felkínált politikai álláspontot nem foglaltam el.⁴³ [...] A] jászberényi tanítói szakszervezet gyűlésein [...] a fentvázolt szellemben szóltam a felmerült kérdésekhez... [S]zem előtt tartottam, hogy [...] tudományosan képzett társaság előtt beszélek, s minden kérdést a tudomány mai színvonalán igyekeztem tárgyalni. [...] Sohasem használtam diktáló, vagy terrorizáló hangot, sőt, többször kijelentettem [...], hogy engem bárki félbeszakíthat, s hálás leszek, ha valaki állításom helytelenségéről meggyőz. [...] [S]zóba kerültek a különböző utópisztikus rendszerek is. [...] Így került szóba az »anarchizmus« is, melyet én Reclus francia geológus iratai nyomán igyekeztem ismertetni.⁴⁴ Szerintem ilyen ismertetésben nincs veszély, mert ha kimutatjuk, hogy egy ilyen rendszer megvalósításának mik a feltételei, [...] nyilvánvalóan adódik, hogy a rendszer utópisztikus. A kérdés teljes kimerítése szerintem a tanítóság előtt

⁴³ Balla Béla helybeli állami tanító vallomásában olvasható: „Vacek Bélától vallást sértő vagy hazaellenes kijelentést nem hallott. A vörösök iskolavezetővé akarták tenni, de betegséget színlelt, s nem fogadta el”. (MNL OL K 502-1921=220= a fegyelmi vizsgálóbizottság decemberi jegyzőkönyvében.)

⁴⁴ Lásd ehhez: [Jacques] Élisée Reclus: Az anarkia [Sic!]. Harmadik, bővített kiadás, Kiadja a Budapesti Anarkista Csoport, é. n.

kívánatos, mert *ha van anarchista, vagy bármilyen más program, azzal szemben éppen a tanítóság nem űzhet struccpolitikát. [...]*

Beszédeimben támadtam a proletárdiktatúra álláspontjait is. Így pl. kimutattam, hogy *a tanítók politikai átképzőtanfolyama a pedagógiai megállapításokkal ellenkezett.* Megengedem, hogy a természettudományos gondolkodásban kevésbé jártas hallgatóságom egy része félreérthetett. De azt is feltételeznem kell, hogy tendenciózusan magyarázták félre egyesek a szavaimat.⁴⁵ Hiába, a fény, a tisztánlátás zavarja azokat, akik a sötétben szeretik rajzolni az ő cirkulusaikat.

Végül szabadjon megfogalmaznom nevelési ideálomat. Eszményem az önálló magyar nemzet, mely méltóan sorakozik a többi művelt nemzet sorába. *A nemzet jövő boldogulása a több és jobb népiskolához van*

⁴⁵ Csak a két feljelentésben részes helybeli tanító tanúskodott Vaczek Béla ellen. *Farkas Károly* helybeli állami tanító szerint „többször kijelentette, hogy a kommunizmus nem áll meg, hanem az anarchizmus követi. Hasonlóan többször kijelentette, hogy ateista”. *Barta Béla* helybeli állami igazgatótanító: „Vacek Béla tanár [...] összes beszédjéből engem az ragadott meg, hogy kijelentette, hogy anarchista, sőt, ha kell, nihilista! [...] Vacek mindenestre túlzóbb volt, mint Pinkert”. A többiek Vaczek Béla állításait igazolták. *Kárpáti Ernő* tanár hangsúlyozta: „Vacek Béla, amit mondott, azt mind hüen, a tényeknek megfelelően adta elő. [...] Voltak a tanfolyamon apácák is, kik szintén nem szólaltak fel azok ellen, miket Vacek mondott”. *Berzátzy László* tanár is megerősítette Vaczek vallomását. *Halmos Péter* gyakorlóiskolai tanító hozzátette: „Mikor még Stubnyafürdön voltunk a múlt év májusában többször beszéltem Vacekkel az oroszországi állapotokról, és ő már akkor kijelentette, hogy félti Magyarországot a bolsevizmustól”. *Tanai Antal* tanár, aki együtt tanult Budapesten Vaczekkel, többször hallotta őt és az igazgatót nyilatkozni arról, hogy a proletárdiktatúrát „elítélték, s egyáltalán nem támogatták”. *Szilágyi József* helybeli református tanító szerint is „ő csak tudományosan magyarázta az ismeretlen fogalmakat. Hazafias, erkölcsös, vagy vallásos szempontból [...] nem tett sértő nyilatkozatokat”. *Vámos József* helybeli izraelita tanító úgy vélte: „Vacek nem tartotta magát anarchistának, vagy nihilistának... ő hozzászólt a tárgyhoz és magyarázta ezeket a fogalmakat”. (MNL OL K 502-1921=220= a fegyelmi vizsgálóbizottság decemberi jegyzőkönyvében.)

kötvé. A tudás hatalom, s e hatalomban a nemzet mennél több tagját részesíteni kell, a többi magától megy” — deklarálta Vaczek Béla.⁴⁶

Különös módon sem — a későbbiekben nevét Wacekre változtató — tanár úr, sem Pinkert igazgató úr, s Kovács Ferenc sem érezték/érezhették (vagy nem akarták tudomásul venni?), hogy a tanácsköztársaságot követő keresztény–nemzeti kurzus nem a dualizmus kori, viszonylag liberális, vallásos és hazafias neveléshez való visszatérést jelentette. Hanem a forradalmakat megelőző évtizedekben sokak által preferált — a technikai, gazdasági versenyképességet ösztönző, ezért — bizonyos keretek között az állam által is tolerált „természettudományos, haladó” szemlélet, a bolsevizmus szálláscsinálójának, a „zsidó hatalmi igényeket szolgáló, trójai falónak” elkönyvelt „liberalizmus”, „szabadgondolkodás” elítélését is.⁴⁷ *A területvesztések és a forradalmak okozta sokk, s a menekült értelmiségiek, közalkalmazottak „túlkinálata” az országos és helyi politikában egyaránt, a forradalmakban valamelyest is érintett — nem elég világi- és egyházi tekintélytisztelőnek mutatkozó — autonóm személyiségeknek a közszolgálatból való kiszorításához vezetett.* Ezért védekezési taktikájuk — katolikus létükre, abban a hiszemben, hogy tényleg csak a proletárdiktatúra előkészítéséért és támogatásáért, s az

⁴⁶ MNL OL K 502-1921=220= a fegyelmi vizsgálóbizottság decemberi jegyzőkönyvében. (Kiemelés tőlem – D. P.)

⁴⁷ Markánsan példázza e „klímaváltozást” Szabó Dezsőnek, a „Virtadat” 1920. december 29-i számában megjelent „Ellenforradalom” c. cikke is. „A zsidó imperializmus... a minden országban küzdő örök emberi elégedetlenséget teszi uralmi törekvéseinek fő fegyverévé. Liberalizmust ordít, hogy szellemi rabszolgaságba hajtson, demokráciát rikolt, hogy felépítse a legirtózatosabb anyagi rabszolgaságot, mely a demokrácia halálát jelenti: végletes kapitalizmust, forradalmat hirdet, hogy a forradalmon át megalapítsa a maga abszolút uralmát. ... A győzelmes zsidóság elfoglalja a lélekgyúrás minden műhelyét... és megszületik a világ legtürelmetlenebb lelki formája: a szabadgondolkodó. A szabadgondolkodó, aki »természettudományos«, »racionális«, »egyetemes emberi«, de aki eltipor minden tudományt, rációt, minden emberit, ami nem segíti előre, vagy akadályozza a zsidó faj viláгурalmi törekvéseit.” (Szabó D. 1920–1921. 19–20.)

abban való direkt politikai szerepvállalásért jár felelősségre vonás — kontraproduktívnak bizonyult. *Diktatúraellenes, szabadelvű megnyilatkozásaik akarva-akaratlanul szinte önfeljelentéssel érték fel.* Azokkal szinte kandidáltak magukat a nem elég kezes, nem elég tekintélytisztelő, ezért a lehetőleg eltávolítandó pedagógusok listájára.

1919 decemberében talán még a vizsgálatot vezető Scherer Sándor sem tudhatta, hogy a későbbiekben a „csak dorgálásra és áthelyezésre” ítéleteket is eltávolítják majd a pedagóguspályáról. 1919. december 15-én a VKM-hez benyújtott „véleményes jelentése” — sajnos — nem áll rendelkezésünkre. Az aznapi rövid kísérőleveléből tudható, Kovács Ferenc mellett a vizsgálatot kiterjesztették Vaczek Bélára és Pinkert Zsigmondra is. Az a fél-, illetve másfél évvel később a VKM Fegyelmi Tanácsa javaslata alapján a miniszter nevében született ítéletekből tudható, hogy Pinkert Zsigmonddal kapcsolatban azt, hogy „önmagát ateistának vallotta” volna, nem találták bizonyíthatónak.

3. Pinkert Zsigmond és a tantestület 1919/1920. tanévi küzdelme a helyi potentátok és az egri érsek pergőtüzében, valamint a szakminisztérium döntései

A lassú ügyintézés miatt a vádolt pedagógusok a tanév végéig a képzőben tanítottak, méghozzá *az igazgató 1919/1920. tanévvégi jelentése* szerint „az iskolai év folyamán felmerült különböző természetű zavaró körülmények dacára hihetetlen lelkerővel, kölcsönös megértéssel, önfegyelemmel, türelemmel és odaadó buzgalommal”. „A megszállás alól való menekülés, a kiutasítás, a bolsevizmus és a román uralom rémségei, a szomorú béke, a nagy drágasággal járó anyagi leromlás mindmegannyi csapás volt... Mindezek dacára testületünk egymást támogató közszelleme mindenkit ambícióra, lelkiismeretességre ösztökélt. A nemzetnevelés nagy munkájából mindenki, bár küzdelmesen, de hősiesen végezte... feladatát. *Csakis a haza jobb jövőjébe vetett hit és ennek megvalósítására irányuló nemzetnevelői munkálkodás tudta a veszélyben is fenntartani a testület minden tagjában az idealizmust, azt*

az erkölcsi erőt, amellyel a mások részéről ért igaztalan támadásokat, gyanúsításokat kivédte. Munkánkban ezt a küzdelemmel járó erkölcsi erőt, az idealizmus ápolását kötöttük tanulóifjúságunk lelkére is, hazánk szebb és jobb jövőjének kiküzdésére” — jelentette Pinkert Zsigmond.⁴⁸

A soraiból sugárzó hangulat mutatja: az igazgató úr tudhatta, hogy városbéli ellenfelek továbbra is minden követ megmozgatnak eltávolításuk érdekében.

Előbb közvetlenül *a vallás- és közoktatásügy miniszternél állították, hogy „a jászberényi tanítóképző igazgatója egy volt likvidátor, s a fegyelmi ügy lett lebonyolítva, hogy semmit sem derített ki, eredménytelen volt*” — olvashatjuk az 1920. IV. 26-i, 2178. sz. miniszteri „figyelmeztető lapon”, mely új vizsgálatot, s 3 napon belül választ követelt.⁴⁹

Majd *a Jász–Nagykun–Szolnok vármegyei közigazgatási bizottság 1920. június 9-i ülésén az alispán szóvá tette, hogy értesülései szerint „a jászberényi áll. tanítóképző intézet tanárainak a kommunizmus idejében tanúsított magatartása nem volt megfelelő. A miniszteri biztos által állítólag ott lefolytatott vizsgálat közmegnyugvást nem keltett. A város közönségének nagy része bizalmatlansággal viseltetik egyes tanárok iránt*”.⁵⁰ *A kormánybiztos–főispán VKM-hez intézett aznapi levelében kifogásolta, hogy a vizsgálat „nem a közigazgatási bizottság, hanem más kiküldött által lett foganatosítva. Különben is, a tanárok hasonló vizsgálata helytelen abból a szempontból, hogy saját kebelükből választott bizottság nem járhat el elég tárgyilagosan [...] és e vizsgálatához nem hívatott meg a m. kir. tanfelügyelő. A közigazgatási bizottság javasolja, méltóztassék a közmegnyugvást nem szolgáló e vizsgálat kiegészítését, vagy pedig az egész vizsgálat tartását a közigazgatási bizottságra bízni*”.⁵¹

⁴⁸ MNL OL K 502-1921-5-93329. Az 1920. július 10-i jelentésben, melyben Kovács Ferenc áthelyezésével is számolt a következő tanévre. (Kiemelés tőlem – D. P.)

⁴⁹ MNL OL K 502-1921=220= 2178/1920.

⁵⁰ MNL OL K 502-1920-5-63256. 1296/1920. (Kiemelés tőlem – D. P.)

⁵¹ MNL OL K 502-1920-5-63256./keb. 920. sz. (Kiemelés tőlem – D. P.)

A VKM tanítóképzői ügyosztálya *Scherer Sándor* véleményét kérte, aki 1920. június 30-án arról jelentett, hogy a vizsgálat a vonatkozó rendeleteknek megfelelően, a többi képzőhöz hasonló módon, szabályosan folyt. A vizsgálóbizottság a helyszínen igazolás alá vont a tantestület által igazolhatónak vélt személyeket is. A képző pedagógusain kívül a helyi tanítók sora és a város egykori és mai polgármestere is meghallgatásra került. A tanfelügyelő meghívását a VKM rendelet nem írta elő, jelentései pedig amúgy is a bizottság rendelkezésére álltak. Hangsúlyozta: „*az állami tanítóképző tanárok fegyelmi ügyei egyáltalán nem tartoznak a közigazgatási bizottság hatáskörébe*”. Majd a dolog érdemi része kapcsán közölte: a „*tanítóképző intézeti fegyelmi tanács* f. év június 4-én... a következők ítéleteket hozta:

Kovács Ferenc tanár a kommunizmust megelőző politikai agitációs magatartása miatt *nyilvános megdorgálásra és saját költségén való áthelyezésre* ítéltetett. *Magatartása a tisztviselői állás revíziójánál is figyelembe veendő.* Kovács F. tanár a kommunizmust követő 6 héten át Jászberényben fogva tartatott.⁵²

Vacek Béla tanár ugyancsak *nyilvános megdorgálásra és saját költségén való áthelyezésre* ítéltetett.

⁵² Kovács Ferenc a következő, 663746/1920. sz. határozatot kapta kézhez 1920. júliusában: „az Ön ellen a *proletárdiktatúra* alatti magatartása miatt elrendelt fegyelmi vizsgálat során beigazolást nyert az, hogy a *diktatúrát megelőzőleg* tanári hivatásával meg nem egyeztethető módon, külső körülmények kényszere nélkül, kezdeményezőleg *oly politikai agitációt fejtett ki, amely a proletárdiktatúrát előkészítő tevékenységnek minősíthető.* Ezért Önt, a fegyelmi bizottság javaslata s a fegyelmi tanács meghallgatása után nyilvános dorgálásra ítélem. Arra való tekintettel, hogy tanári működése színhelyén ugyancsak a *diktatúra alatti magatartása* okából történt letartóztatása ottani helyzetét tarthatatlanná teszi, saját költségén, egy más — később kijelölendő — tanítóképző intézetbe helyezem át”. (MNL OL K 502-1920=362= Kiemelés tőlem – D. P.) A kiemelésekkel jelzett ellentmondásokkal tűzdelt határozat elsiklott afölött, hogy az államügyész véletlennek találta Kovács tanár urat. Arról, hogy rövidesen bekövetkezett elbocsátása előtt ideiglenesen áthelyezték-e valahová Kovács Ferencet, sajnos, nincs tudomásunk.

Pinkert Zsigmond igazgató írásbeli dorgálásra hozott javaslatba, mert az ellene felhozott vád nem volt beigazolható. Tudomásom szerint ez ügyben az ottani polgármester azzal bízott meg, hogy nevezett igazgatót újra hallgassa ki. ... A fegyelmi tanács határozata immár legközelebb fog közzéadni az érdekeltekkel” — jelentette a kir. főigazgató.⁵³

Ez meg is történt. *A jászberényi képző tantestülete Vaczek Béla és Pinkert Zsigmond ügyében argumentált kéréssel fordult a VKM-hez, a velük kapcsolatos ítéletek felülvizsgálata érdekében,*⁵⁴ minek következtében — eltérően Kovács Ferencről — ítéletük nem hatályosult. Így ők a következő tanévben még a városban taníthattak.

Friedvalszky Ferenc jászberényi polgármester 1920. november 8-án jelentett, a miniszter áprilisi utasítására lefolytatott újabb eljárás eredményéről: „Pinkert Zsigmond [...] a jászberényi róm. kat. érseki leánynevelő intézet vagyonának likvidálásánál jelen volt, de amint a vizsgálat kiderítette, ez alkalommal a legnagyobb jóindulattal tanúsította. *Olyant, amiből az tűnt ki, hogy ő meggyőződéses kommunista, semmit sem csinált*”.⁵⁵

E felterjesztés kb. egyidőben, november közepén érkezhetett a minisztériumba *Szmrecsányi Lajos egri érsek* levelével: „Illetékes esperesem jelentése szerint *a jászberényi állami tanítóképző tanári kara, Pinkert Zsigmond igazgatóval az élen, ateista szellemű tanárok. A kommunizmus idején romboló munkát végeztek és az ifjúság lelkét ma is mértelkezik. [...] E sajnálatos állapot javítása érdekében az esperes azt javasolja, hogy a főgimnáziumi hittanár, akinek a tanítóképzőben végzett hittanóráival együtt most heti 28 órája van, mentessék fel a főgimnáziumtól mintegy másfél kilométerre lévő tanítóképzőben végzendő hitoktatástól, s a tanítóképzőbe külön hittanár nevezessék ki. Részemről [...] szívesen alkalmaznám a tanítóképzőhöz hittanárnak Végh Kálmán Mátyást, aki ideiglenesen Erdélyben volt alkalmazva, de*

⁵³ MNL OL K 502-1920-5-63256. 1285. (Kiemelés részben tőlem – D. P.)

⁵⁴ E beadvány, sajnos, nem áll rendelkezésünkre. Lásd ehhez: MNL OL XIX-I-1-g-57-15513-1946. 129. d.; Császtvai I. 1961. 89–90.

⁵⁵ MNL OL K 502-1921=220= 6668.ki/1920. (Kiemelés tőlem – D. P.)

most onnan kiutasítottotta, [...] aki [...] a gazdasági szakoktatást is végezhetné, amennyiben ő okleveles gazdász és az erdélyi státusz egyik gazdaságában, mint intéző működött. Részemről hálásan venném, ha Végh Kálmán Mátyás alkalmazása a helyzet javításával kapcsolatban *megtörténhetnék*” –írta az érsek,⁵⁶ menekült kádere elhelyezése érdekében és hatáskörébe nem tartozó javaslatát indokolandó, a képzőbeli állapotokat alaptalanul dramatizálva. Az érsek az ateista veszély elhárítására hivatkozva vindikált magának olyan jogot, amire semmilyen alapja nem volt. Hittanárt javasolhatott ugyanis, gazdasági oktatót nem.

A magas helyről érkezett vádra és kezdeményezésre a VKM gyorsan reagált. Farkas Sándor főigazgatón keresztül információt kért az igazgatótól, s megyei tanfelügyelőtől, hogy tapasztaltak-e „kommunista irányba való elhajlást” az intézet munkájában. *Pinkert Zsigmond* azt jelentette, hogy „az intézet minden tagja [...] példájával szolgálja mindenkor a megkívánt vallás-erkölcsös szellemet. A tanítások látogatása során sohasem tapasztalta, hogy a kommunisztikus irányú felfogás felé bárhol is a legcsekélyebb mértékű elhajlás volna. Ismerve a tanárok felfogását, meggyőződése szerint még csak aggodalomra sem lehet ok”.⁵⁷ Emellett közölte: a gazdasági állást a földművelődésügyi minisztérium — akinek erre joga volt — már betöltötte.⁵⁸

A vármegyei kir. tanfelügyelő 1920. január 7-én hasonló tapasztalatairól számolt be. „A folyó évben 2 ízben voltam a jászberényi tanítóképzőben, s nem vettem észre semmi olyan jelenséget, amely azt a gyanút keltette volna fel bennem, hogy a hazafias és vallás-erkölcsös neveléstől eltérne a tanári kar”. Mindazonáltal hozzátette: „Jászberény

⁵⁶ MNL OL K 502-1921-7-57356. 4733/1920. 1920. november 3. (Kiemelés tőlem – D. P.)

⁵⁷ MNL OL K 502-1921-7-57356. 1065/1920.

⁵⁸ MNL OL K 502-1921-7-57356. 627/1920. Szmracsányi Lajos egri érsek a VKM-től ennek megfelelő választ kapott. Jelöltje óraadó hittanár lett a jászberényi képzőben, s felvilágosították a képző 3 tanára ellen lefolytatott fegyelmi eljárás eredményéről/állásáról, s arról, hogy vizsgálatot folytatnak az intézetben. (U. ott 149387/1920.)

város egyes köreinek elégedetlensége onnan ered, hogy *e körök Pinkert Zsigmond igazgatóval, Kovács Ferenc és Vaczek Béla tanárok működésével nincsenek megelégedve. Nem bíznak bennük, abban a tekintetben, hogy tanári működésük fedezné a keresztény nemzeti irányzat szellemét.* Személyes tapasztalatok alapján jelenthetem azt is, hogy *mindaddig, amíg a nevezett tanárok Jászberényben lesznek, ez az állapot megismétlődik, ill. az elégedetlenség és bizalmatlanság állandó lesz*” — írta a tanfelügyelő, jelentve, hogy Kovács és Vaczek tanár urak már a VKM 66374/1920. és 66376/1920. sz. rendeleteivel nyilvános dorgálásra és saját költségen való áthelyezésre ítéltettek. Pinkert Zsigmondra nézve még nincs információja.⁵⁹

Így — bár az igazgató úrral kapcsolatos további rosszindulatú pletykák is cáfolatot nyertek, vagy legalábbis igazolhatatlanoknak bizonyultak⁶⁰ — egyre több jel utalt arra, hogy Jászberényben nem lesz maradása. A helyi lapban cikk jelent meg a képzőről „Kint a bárány bent a farkas” címmel, s a támadók minden lehetséges módon jelezték: távoznia kell a városból. *Ezzel a képző, s igazgatója csapdába került: nehezteltek rájuk a városban, mert* — ahogy korábban szó volt róla —

⁵⁹ MNL OL K 502-1921=220=, 8552/1920. (Kiemelés tőlem – D. P.)

⁶⁰ Egry Gyula állami főgimnáziumi tanár és katolikus teológus fia Jászberényben azt terjesztette, hogy — ottani értesüléseik szerint — Pinkert Zsigmond a tanácsköztársaság idején Egerben, az érseki tanítóképzőben 1919. június 16–18-án képesítővizsgabiztosként „lázító beszédeket mondott a kommunizmus mellett, a városi direktóriummal összeköttetésben állt, továbbá része volt azokban a rombolásokban, amelyeket a vörösök az egész káptalan kárára elkövettek”. Berzátzy László és Halmos Péter jászberényi tanárok, 1920. január 29-i, egri kollégáikhoz írt (s a VKM-be is elküldött) levelükben idézik a vádat, melynek cáfolatát kérték. A válasz nem áll birtokunkban, de bizonyosra vehető, hogy amennyiben igazolást nyert volna a terhelő állítás, az a fegyelmi eljárás részévé vált volna, s említésre került volna Benkóczy Emil könyvében. Pinkert Zsigmond akkoriban elnökölt az Angolkisasszonyok egri tanítóképzőjének képesítő vizsgáján is, melyről az intézet igazgatója minden kommentár nélkül emlékezett meg a VKM-nek 1920. március 7-én küldött jelentésében. A keresztény–nemzeti kurzus idején, visszatekintve, egyik képzőben sem kifogásolták Pinkert elnöki tevékenységét. (Lásd ehhez: MNL OL K 502-1920-7-23968., 502-1921=220= Benkóczy E. 1928. 125.)

épület híján a helyi állami elemi iskola, s egy gazdasági iskola épületeiben tevékenykedtek, ezzel akaratlanul is, egy sor iskolaköteles gyermek beiskolázását akadályozták. Ez a szülők érthető rosszallását váltotta ki, ami újabban világnézeti-politikai vádakkal egészült ki. Márpedig a képző helyzetét csak a város által felajánlott telken való építkezéssel lehetett rendezni, melyhez a VKM mellett a város támogatása is kellett.

„Mivel ilyen körülmények között reménytelennek látszott a fiatal intézetnek megfelelő, új épületben való elhelyezése, Pinkert Zsigmond igazgató 1921-ben a VKM-től bizottság kiküldését kérte a tarthatatlan állapotok megvizsgálása végett. Ez alkalommal az intézetben megjelent Szűcs István miniszteri tanácsos [a tanítóképzői ügyosztály vezetője] és Farkas Sándor kir. főigazgató, akiktől — egészségi állapotára tekintettel — Budapestre helyezésének kieszközlését kérte. Ez meg is történt 1921 szeptemberében, amikor múzeumóri minőségben az Országos Pedagógiai Könyvtár és Tanszermúzeumba osztották be szolgálattételre. Itt csak 2 évig működött. Minisztertanácsi határozat értelmében ugyanis a Tanszermúzeum, mint „felesleges intézmény” megszűnt. Őt pedig ezzel kapcsolatban, az állami közalkalmazottak létszámcökkentésére vonatkozó kormányrendelet alapján, 1925. január 1-jén nyugdíjazták” — olvashatjuk Móczár Miklós 1931-es, (de facto, akkor némi erkölcsi elégtételt nyújtó, ám) eufemisztikus elbeszélésében.⁶¹

Valójában méltatlanabb végjátéknak lehetünk krónikásai. Egyrészt — Pinkert Zsigmond 1945. október 4-i beadványa szerint — áthelyezését nem ő kérte, hanem a minisztériumi kiküldöttek „hozták javaslatba”.⁶² Másrészt a *VKM Fegyelmi Tanácsa, 1921. június 8-i ülésén, Pinkert Zsigmondot „írásbeli dorgálásra, s hivatalból való áthelyezésre ítélte, s tekintettel az ő speciális képzettségére, nem iskolai, hanem másirányú/múzeumi szolgálatba tartja elhelyezhetőnek”. Az*

⁶¹ Móczár M. 1918-30. 4. Móczár Miklós (1884–1971) 1930-tól 1941-ig volt a jászberényi képző igazgatója.

⁶² MNL OL XIX-I-1-g-57-26592-54860/1945. 1945. október 4.

igazgató úrnak kézbesített — s felháborodásában elégetett⁶³ — fegyelmi határozat szövege így szólt: „megállapítást nyert, hogy Ön, mint áll. tanítóképző intézeti igazgató *nagyfokú meggondolatlanságot követett el azzal, miszerint a vallásoktatás tárgyában megindult vita során a szakszervezetben történt felszólalásával oly témának a taglalásában vett részt, mely a helyi társadalomban félreértésre és ebbeli közreműködésének helytelenítésére adott okot.* E ténykedéséért ezennel dorgálásban részesítem, s intézkedni fogok, hogy hivatalból áthelyeztessék”.⁶⁴ Harmadrészt Pinkert Zsigmond 1923-ban, a tanszermúzeum megszűntetésekor a VKM-től tanári beosztást kért, ám „meghallgatásra nem talált”.⁶⁵ Ezzel az igazgató úr — *ahogy Kovács Ferenc tanár is — végleg kikerültek a tanítóképzésből.*⁶⁶ 1945 utáni rehabilitációjukkal csak a nyugdíjuk emelkedhetett, de életkoruknál fogva már nem taníthattak.⁶⁷

A fiatalabb, 1890-ben született *Vaczek Bélának* 1946-ban még sikerül visszakerülnie a jászberényi képzőbe (1948–1949-ben annak

⁶³MNL OL XIX-I-1-g-57-26592-54860/1945. 1945. október 4. (Kiemelés tőlem – D. P.)

⁶⁴A VKM 123453/1921. VIII. b. sz. rendelete. (Kiemelés tőlem – D. P.) MNL OL XIX-I-1-g-57-62795-1946. 129. d.

⁶⁵MNL OL XIX-I-1-g-57-62795-1946. 129. d. Az 1945. október 4-i rehabilitációs kérelmében.

⁶⁶*Kovács Ferenc* Horthy-korszakbeli sorsáról, sajnos, nincsenek információink. 1945. november 30-án kapott értesítést arról, hogy a 74205/1945. IV. sz. rendelettel rehabilitálták, mint „tanítóképző intézeti tanárt”, s nyugdíjkorhatára elérésig, egy éven keresztül, beosztás nélkül a VKM pénztárában vehette fel illetményeit. Nyugdíjaztatása 1946 júliusának végén indult. (MNL OL XIX-I-1-g-57-147929-1946. 144. d.)

⁶⁷*Pinkert Zsigmond* a fizetésének alig több, mint felét kitevő nyugdíja mellett 1925-től a Magyar Földtani Intézet Talajtani Osztályának vegytani laboratóriumában, majd 1928-tól a Földművelésügyi Minisztérium Kísérletügyi Osztályában nyert tiszteletdíjas alkalmazást, mint talajjavítási szakértő. 1946. január 25-én rehabilitálták „tanítóképző intézeti igazgatóként”, s április 1-től nyugdíját az V. fizetési osztály 2. fokozatának megfelelően állapították meg. (MNL OL XIX-I-1-g-57-26592-1946. 44. d.)

mb. igazgatója is lett), ám előbb Kenderesre helyezték,⁶⁸ majd — közel negyedszázadon át — közepes- és nagybirtokokat irányító gazdaszként/intézőként kereste kenyerét.⁶⁹ A VKM Fegyelmi Tanácsa ugyanis 1920. június 4-én hozott határozatában úgy találta, hogy a szakszervezetben, „*a hitoktatásról szóló vita kapcsán, oly módon és oly tartalommal szólalt fel, hogy az a hitoktatás ellen irányzottnak volt tekinthető*”. Eközben — saját vallomása szerint — *értelmezte az »ateista, anarchista, kommunista« szavakat, de a hallgatóság egy része ezt őrá magára vonatkoztatta. Minthogy ezen felszólalásával alkalmat és anyagot adott ellentétes felfogásokra, sőt egyes hallgatók sérelmére, s ekként tapintatlan magatartásával visszatetszést okozott, ezért nyilvános dorgálásra ítéli*. Mivel a Fegyelmi Tanács az ottani helyzetet olyannak látja, hogy az ő eltávozása kedvezően segíti elő a helyi társadalom békességét, őt — mint egyébként Stubnyafürdőről ideiglenesen beosztott tanárt — *saját költségén áthelyezendőnek tartja, s egyszersmind azok közé sorolja, kik a tisztviselők létszámrevíziójánál magatartásuk miatt, szolgálatuk megtartása szempontjából revízió alá vehetők*”.⁷⁰

Majd egy év elteltével, ugyane testület 1921. június 8-án újra foglalkozott — az 1920. április 25-i 135301/1920. számú rendelettel az 1920. évi XI. tc. 4. §-a alapján „a tényleges szolgálat kötelékéből megfelelő nyugdíj mellett elbocsáttatott” — Waczek Béla ügyével. Érdekében ugyanis „*a jászberényi tanítóképző tanári kara kérvényt nyújtott be, melyben úgy a proletárdiktatúrát megelőző, mint azon időbeli magatartására nézve beható igazolással a szolgálatba való visszavételét*” kérte.⁷¹ „A Fegyelmi Tanács behatóan mérlegelve a

⁶⁸ Wirth I. 2007. 183.

⁶⁹ A Minisztertanács 1946. május 18-án határozott Vaczek Béla rehabilitálásáról. MNL OL XIX-I-1-g-57-62795-1946. 129. d.; -57-76877-1946. 129. d.; -155513-1946. 129. d.; -45825-1946. 129. d.; Jantsky B. szerk. 1947. 13.; Kopácsy B. et al. szerk. 1968. 13–15.; Benedek S. – Wirth I. 1997. 160.

⁷⁰ MNL OL XIX-I-1-g-57-15513-1946. 129. d. (Kiemelés részben tőlem – D. P.)

⁷¹ E beadvány, sajnos, nem áll rendelkezésünkre.

beadványban felhozott indokokat, oly értelmű határozatot hoz[ott], hogy amennyiben Waczek Béla fegyelmi ügye tárgyalásának újrafelvétele iránt kérvényt nyújt be, *az ügy újratárgyalásától nem zárkózik el*. Amennyiben e tárgyalás eredménye egyértelmű volna, javasolni fogja, hogy a Minisztertanácshoz oly értelmű előterjesztés tétessék, hogy ő — ha máshelyütt is — tanári szolgálatba továbbra is megmaradhasson”.⁷² Forrásaink szerint hasonló beadvány készült Pinkert Zsigmond ügyében is,⁷³ de a pedagógusok későbbi rehabilitációs kérelmében nem történt említés ezekkel kapcsolatos bármilyen változásról. Így a tantestületnek — különösen Tanay Antalnak — ez irányú erőfeszítései eredménytelennek bizonyultak.⁷⁴ A következő negyedszázadban e három pedagógus, de facto kitiltott a pedagógus pályáról, legalábbis a tanítóképzés területéről.

Ezzel a jászberényi képző igazgatójának és két pedagógusának a forradalmak alatti tevékenységét, s annak fegyelmi következményeit felidéző elbeszélésünk végére jutottunk. A hosszan idézett, egymással felelő források alapján olvasóink véleményt formálhatnak a történekről. Segítségükre még néhány — a korabeli képzők, s a jászberényi intézet jövője szempontjából relevánsnak tűnő — forrást, szempontot ajánlunk figyelmükbe.

4. Balázs Béla igazgató a képző, és a tanárok városi helyzetéről, feladatairól

Az igazgatóváltozást, Pinkert Zsigmond elhelyezését hivatalosan 1921. szeptember 1-jén, a tanévnyitó tanári értekezleten jelentették be. Balázs Béla (1930-ig maradt az intézet élén) hosszú bemutatkozó beszédének több mozzanata is felidézést érdemel: részben a jászberényi társadalomhoz, városhoz, tanyavilághoz való viszony, részben az akkori

⁷² MNL OL XIX-I-1-g-57-15513-1946. 129. d. (Kiemelés tőlem – D. P.)

⁷³ Császtvai I. 1961. 89–90.

⁷⁴ Még a Tanay Antal által szervezett ünnepélyes elköszönést is megakadályozták. Kovács Ferencet és Vaczek Bélát a diákok még elbúcsúztathatták. (Császtvai I. 1961. 90.; Kopácsy B. et al. szerk. 1968. 13.)

rendkívüli nehézségek és azon belül a menekült pedagógusok (közalkalmazottak) helyzetét, s a „Csonka–Magyarországon” való beilleszkedésük lelki problémáit illetően.

„A nagy személyi változás, mely testületünkben bekövetkezett, mindnyájunk előtt ismert okokból eredt. *A háborút [...] követő [...] nehézségek mellett nekünk itt még egy különös nehézséggel kellett küzdenünk: a társadalom, a vezetők ellenszenvével, legjobb esetben a közömbösségével.* Ez az ellenszenv pár hónappal ezelőtt már abban a törekvésben fejeződött ki, hogy intézetünket a városból vigyék el. A háborús nehézségek között szervezett intézetünket egy oly csemetéhez tudom hasonlítani, mely sehogy sem tud megeredni, mivel a talaj nincs előkészítve, s a fácska gyökérzete hibás. A közoktatásügyi miniszter úr itt hagyott bennünket. [...] Tehát gyökeret kell vernünk! [...]

Ismerem az igen tisztelt Kartársak múltját, gondolkozását. Akik itt maradtunk mindnyájan megjártuk a hazafiúi mártírság kálváriáját. *Csupa menekült*, lerongyosodott, testi és szellemi erőben is meggyengült emberek, egy tekintetben erősek vagyunk: magyarok vagyunk! Azok vagyunk még most is, mikor fizetésünkből megélni nem tudunk. A hazafiság nálunk nem frázis, hanem egy szenvedéssel teli szent érzés. Érezzük azt, mikor cipőtlen és rosszul táplált gyermekeinket is magyarokká akarjuk nevelni. Érezzük, mikor nincstelen újabb reggelre virradunk. Érezzük, mikor cselédsorra jutott feleségeink szent türelmét látjuk. Érezzük, mikor kimerült agyunk a szebb, boldogabb jövő lázas álmait szövögeti. Jogunk van tehát az intézetünkkel szemben eddig bizalmatlan helyi társadalom megnyugtatóására kijelentenem, hogy *mi hazafiságból leckét senkitől nem kérünk, és el sem fogadunk!* [...]

Ne legyünk azonban naivok! Olyan helyi bajokon, melyek faji sajátságokból, évszázados hagyományokból és különös helyi felfogásokból erednek, egyszerre nem tudunk változtatni. *A jázsági port a lelkekről egyszerre letörölni nem fogjuk, mert ezen nem portörítés, hanem egy általános kulturális nagytakarítás segíthet csak. Mi, akik cseh és román megszállás alatt... régi helyeinken... megalkuvást, alacsony önzést nem ismerő jellemünk miatt, még a csehek és románok előtt is köztiszteletben álló egyének voltunk, akiket*

*a saját fajtánkhoz tartozók égető könnyekkel búcsúztattak, az itteni nagyközönség szemében maradunk továbbra is szegény, részben hajléktalan, fekete kenyeret rágcsáló jöttmentek, és érezni fogjuk, hogy egymásra vagyunk utalva. Ne feledjük, tőlünk megkívánják, hogy minta magyarok legyünk, mi azonban csak néhány őszinte barátot és testvért ismerünk fel e nagyvárosban.*⁷⁵ [...]

Ne a szenvedésektől agyonzaklatott, ideges, türelmetlen, [...] sokszor kellemetlen embert lássuk egymásban, hanem a világháború lesújtott áldozatait, a tisztviselői nyomor hőseit, az általános erkölcsi lezüllésben, a múlt erkölcsének, az ezeréves Magyarország szent hagyományainak, *a hazafiúi és polgári tisztesség, a modern józanság, az elfogulatlan vallásosság tiszteletreméltó hordozóit* lássuk egymásban. Az ilyen felfogás erőt ad ahhoz is, hogy kifelé minden alkalommal [...] szolidaritást tanúsítsunk. Így fogunk imponálni, s így készítjük elő a lelkeket ama tudat befogadására, hogy a 6 osztályú tanítóképző kifejlesztésével,⁷⁶ a vármegye első, vezető tanintézete leszünk. Ezt a vezető szerepet már most meg kell alapoznunk azzal, hogy nemcsak a tantermek falai között végezzük el kötelességszerű munkánkat, de a város, a megye, sőt az egész Tiszamellék és Mátraalja társadalmi és kulturális életében, erőnkhez és időnkhez mérten, részt veszünk. [...]

⁷⁵ Pl.: Friedvalszky Ferenc jászberényi polgármesterrel folytatott ígéretes tárgyalásaira utalt az igazgató úr. Neki köszönhetően a későbbiekben a képző kapcsolata a várossal kedvezőbben alakult. Lásd erről: Tóth G. 1996.

⁷⁶ Haller István 1920. augusztus 23-án 86377/1920. VIII. b. számú rendeletet adott ki *a hat évfolyamú tanítóképzés bevezetéséről*, melyet egyebek között azzal indokolt, hogy halaszthatatlan feladatának tartja a nemzet „keresztény erkölcsi és hazafias szellemben való megszilárdítását és a nép közműveltségének emelését. Ennek a kultúrfeladatnak nagy része... a népiskolai tanítókra hárul, ezért a jövő tanítói nemzedék megingathatatlan erkölcsi jellemének kialakításáról, valamint mélyebb tudományos és szakszerű kiműveléséről, különös figyelemmel a rá váró társadalmi és közgazdasági feladatokra... gondoskodni akarok” — deklarálta a miniszter. (Idézi: Donáth P. 2008/I. 366–367. Lásd továbbá: Gombos N. 2011. 40–41.)

Csonka-Magyarországon a gazdasági súlypont a tanyavilágba helyeződött át. A tanyavilág fejlettebb gazdasági és öntudatosabb, önzetlenebb, a közre, a távoli szent célokra nézve áldozatkészebb társadalmi élete csak a fejlettebb kultúra következménye lehet. E kultúra legfőbb tényezője a tanyai iskola és a mellette kifejleszthető tanyai központ. Ezekben pedig a mi tanítványaink lesznek hivatva nemzetmentő munkát céltudatosan és elszántan végezni. Olyan tanítókat kell nevelnünk, akik nem irtóznak a tanyai iskolától, hanem tapasztalatból tudják, hogy a tanyai tanító szorgalmával nagyon kedvező anyagi körülmények közé juthat és a magyar dicsőség feltámasztásáért sokat tehet. [...] T]együnk meg mindent a háború és a forradalom káros hatásainak a lehetőségig való ellensúlyozására. Meggyőződésem ugyan, hogy ez a mai generáció beteg, lelkileg teljesen kigyógyítani nem lehet. Annál *többet kell tennünk arra nézve, hogy egészséges nemzedék serdüljön fel munkánk és növendékeink nevelőmunkája nyomán.* [...] Ebben a munkában a meggyőzés, a megbocsátás, a szeretet lesz a legcélravezetőbb eszköz” — hangsúlyozta — a vonatkozó VKM rendeletekkel összhangban, a tanárként már egy ideje Jászberényben tevékenykedett, így a helyi viszonyokról tapasztalatokkal bíró — Balázs Béla.⁷⁷

5. Záró megjegyzések

A tanyavilágot segítő iskolai és közművelődési tevékenység szorgalmazásával az igazgató úr — nyilván a VKM ösztönzésére — a következő évtizedekre programot adott a jászberényi képzőnek,⁷⁸ s egyben magyarázatot is nyújtott arra, hogy a minisztérium vajon miért

⁷⁷ MNL JNSZVL VIII. 52. Az 1921. szeptember 1-jei alakuló ülésén. Kiemelés tőlem – D. P.)

⁷⁸ „Már 1923-ban bevonták a negyedéves növendékeket a tanyai iskolán kívüli népművelésbe. Téli hónapokban vásár- és ünnepnapon délutánonként tanári előkészítés és felügyelet mellett ismeretterjesztő előadásokat tartottak a tanítójelöltek a tanyai iskolákban (Peres, Meggyes, Hajta, Homok, Kormospart, Négyszállás stb.)” — olvashatjuk Tóth Gyula 50. évfordulós ünnepi beszédének írásos változatában. (Kopácsy B. et al. szerk. 1968. 13.)

is ragaszkodhatott ahhoz, hogy minden nehézség és a szükséges komoly anyagi áldozat (épület építése) ellenére, a Jászság fővárosában tartsa az intézetet. Ebből következhetett az is, hogy (egyebek között) miért is engedett a VKM helyi társadalom — akkor az országos kereszténynemzeti kurzussal összhangban álló — hangadó katolikus körei nyomásának.⁷⁹ A város, a vármegye együttműködése nélkül projekt megvalósíthatatlan lett volna. Ha ehhez néhány „tisztáldozat” kell, ám legyen — gondolhatták, mikor megfelelő bizonyítékok híján is, Vaczek Béla, majd Pinkert Zsigmond elhelyezése mellett döntöttek.

Szerepet játszhatott ebben a „természettudományos világnézetű”, túlságosan autonóm pedagógusoktól való szabadulás igénye, s persze a közszolgálati alkalmazottak létszámcsökkentésének gazdasági kényszere is. Valószínűleg a mélyen katolikus Scherer Sándor sem szimpatizált igazgató kollégája nézeteivel, de — számunkra úgy tűnik, hogy Kovács Ferencről és Vaczek Bélától eltérően — respektálta Pinkert Zsigmondot, s aligha akarhatta, hogy végleg elkerüljön a tanítóképzés területéről. Először csak írásbeli (tehát zártkörű) dorgálást javasolt vele szemben, majd a tanfelügyelői, főispáni, érseki nyomásra dorgálást és áthelyezést. Ám azt, hogy a természettudományi végzettségű kiváló pedagógus ne is taníthasson, s a rövidesen megszüntetett Tanszermúzeumba kerüljön, tőle függetlenül, a VKM Fegyelmi Tanácsa mondta ki. Majd a gazdasági konszolidáció kényszere vezetett a Tanszermúzeum felszámolásához, s a nagyarányú létszámcsökkentéshez. Így Pinkert Zsigmond s Vaczek Béla — valószínűleg — a kedvezőtlen körülmények sajátos összjátékának (is) áldozatai lehettek.

Történetük mindemellett *az akkori fegyelmi eljárások sajátosságaira is fényt vet. Ezek célja nem a cáfolhatatlan igazság kiderítése, hanem a politikai konszolidáció, a helyi társadalmak megnyugtatása volt. S ehhez jött, miheztartás végett: a tanácsköztársaság által deklarált* (de idő hiányában kevésbé

⁷⁹ További kutatásoknak kellene tisztázni, hogy vajon az intézetet létrehozó Apponyi Albertnek volt-e, s ha igen, milyen szerepe volt a történetek ilyen alakulásában?

érvényesíthető), *kirekesztő elvárásokkal szemben, az ellenforradalmi rendszerben nem kívánatosnak ítélt — a pedagógusoknál ugyancsak a további alkalmazást kizárónak tartott — nézetek, magatartások demonstratív felmutatása, szankcionálása, kiküszöbölése.*⁸⁰

Kiegészítette ezt, az *eljárással kapcsolatos titoktartás kényszere*. Az erre vonatkozó fenyegetés egyfelől védte az érintetteket az esetleges alaptalan rágalmak, a megalapozatlan vádak tovatérjedésétől. Másfelől viszont cáfolataik, s az eljárással kapcsolatos kifogásaik is csak a fegyelmet folytató VKM fórumok felé voltak nyilváníthatók. Ám — mivel azok ellen bírósági jogorvoslatnak nem volt helye (legalábbis ilyen esetről nincs tudomásunk) — ez a közvéleményhez, sajtóhoz fordulásnak is elzárta az útját. Ezáltal *teljesen ki voltak szolgáltatva a legalábbis problematikus, ideologikus fegyelmi eljárásnak, az érdemi, valóban független felülvizsgálat esélye nélkül.*⁸¹ Ez a magyar történelemben a pedagógusokat (is) érintő, visszatérő eljárásmód,⁸² a „soha, sehol, senkinek” egyik korai 20. századi megjelenési formája volt.

⁸⁰ A klerikusokat versus ateistákat, a marxista–leninista nézeteket (írásokat) nem ismerőket versus elismerőket a pedagógus pályáról eltávolítandónak ítélő, egymást kölcsönösen kizáró, Magyarországon virulensnek mutakozó törekvések e korai megjelenési formáihoz lásd tanulmányunkat a Neveléstörténet 2019/1–2. számában!

⁸¹ 1945 után ezt ellensúlyozta, a szinte mindenkinek biztosított, nem túl alapos vizsgálatokon alapuló rehabilitációs eljárások sora.

⁸² Lásd ehhez pl.: Donáth P. 2008/I. 372–377., 384., 387.; 2008/II. 34–39., 56–57., 69., 289–290., 302–304. stb.

Felhasznált irodalom

- Benedek Sándor – Wirth István (1997): Nyolcvanéves az alma mater. Fejezetek a Jászberényi Tanítóképző Főiskola Történetéből. *Jászkunság*, 43. évf. (1997) 3-4. sz. 150-163.
- Benkóczy Emil (1928): *Pyrker első magyar tanítóképzője. Az Egri Érseki R. K. Tanítóképző centenáriuma*. Eger, 1928.
- Császtvai István (1961): Tanay Antal (1890–1961). *Jászkunság*, 7. évf. 2. sz. (1961. június) 89–90.
- Donáth Péter (2008/I.): *A magyar művelődés és a tanítóképzés történetéből 1868–1958*. Trezor, Bp.
- Donáth Péter (2008/II.): *Oktatáspolitikai és tanítóképzési Magyarország 1945–1960*. Trezor, Bp.
- Donáth Péter (2019/1–2.): A tanítóképzés ügye a Magyarországi Tanácsköztársaság idején. *Neveléstörténet*, 15. évf. 2019/1–2. sz. 7–52.
- Donáth Péter (2020): *Pedagógusok az 1918–1919. évi politikai forgószélben. Tanítóképzők a forradalmak, az idegen megszállás és az ellenforradalmi számonkérés idején*. Trezor Kiadó, Budapest
- Gombos Norbert (2011): *A közép- és felsőfokú tanítóképzés fejlődése Magyarországon — a korabeli központi tantervek tükrében*. SZTI GTK Tanárképző Intézet Kiadványai, Gödöllő, 2011.
- Jantsky Béla szerk. (1947): *A Jászberényi Állami Líceum és Tanítóképző Intézet évkönyve az 1946–1947. iskolai évről*. h. n. 1947.
- Kopácsy Béla (et al. szerk. 1968) – Horgosi Ödön – Simon András – Tóth Gyula szerk.: *Jubileumi Évkönyvünk. A Jászberényi Tanítóképző Intézet évkönyve 1965–1968*. Jászberény, 1969.
- Móczár Miklós szerk. (1918–30): *A Jászberényi M. Kir. Állami Elemi Népiskolai Tanítóképző Intézet értesítője az 1918/19.–1929/30. iskolai évekről (2–13. tanév)*. Kovács és Baranyi Könyvnyomdája, Jászberény, 1931.
- Szabó Dezső (1920–1921) vezércikkei a *Virradatban*. (Szerk.: Szöcs Zoltán.) Szabó Dezső Emléktársaság, Bp. 1999.
- Tóth Gábor (1996): A jászberényi tanítóképző intézet kapcsolata a várossal és a jázsággal 1917–1944. In: Pethő László (1996. szerk.): *Jászsági évkönyv*, 1996. 176–191.

Varró Bernadett (szerk. 2017): *Eszterházy Károly Egyetem Jászberényi Campus 100 éves jubileumi évkönyv*. Jászberény

Wirth István (2007): Fejezetek a jászberényi tanítóképzés történetéből. *Jászsági Évkönyv*, 2007. 181–188.

III. Móczár Miklós sikeres igazgatói karrierjének váratlan vége szakadtáról¹

Ebben a tanulmányunkban Móczár Miklós igazgató, tanügyi főtanácsos szomorúan záródott történetéről számolunk be.

Az Eszterházy Károly Egyetem Jászberényi Campusának 100. évfordulójára kiadott évkönyv róla szóló rövid összefoglalójában, fényképe mellett, az alábbiakat olvashatjuk:

„Móczár Miklós (1930–1941): Képesítést szerzett az elemi népiskolai tanítóságra, kántorságra, a mennyiségtan–természettudomány szakcsoport tárgyaiból és testgyakorlásból polgári iskolára, természettudományokból pedig a tanítóképző intézeti oktatásra. Kiskunfélegyházáról érkezett Jászberénybe, ahol az iskolán kívüli Népművelési Helyi Bizottság elnöke volt. Ebben a minőségében számos városi és tanyai iskolában is szervezett analfabéta, elemi ismeretterjesztő, általános ismeretterjesztő és ének tanfolyamokat. Természettudományi és gazdasági előadásokat tartott az ország különböző pontjain. Halle, Berlin, Hamburg, Drezda, Prága és Bécs természetrajzi múzeumainak, állatkertjeinek áttanulmányozását követően műveivel országos hírnevet szerzett. A Tanítóképző–Intézeti Tanárok Országos Egyesületének vidéki alelnöke volt, társelnöke a jászberényi Népművelési Bizottságnak, tagja a Királyi Magyar

¹ Első közlésre elfogadva a Zounuk Levéltári Évkönyv 39. kötetébe.

Természettudományi Társulatnak, az Alföldkutató Bizottságnak, az Állami Elemi Iskolák Gondnokságának, a jászberényi Tanonciskola Felügyelő Bizottságának, valamint a Római Katolikus Egyházközösség képviselőtestületének. Tudományos érdemeire hivatkozva a kormányzó tanügyi főtanácsossá nevezte ki. Igazgatása alatt vezették be a líceumi képzést”.²

Az ünnepélyes megemlékezés céljából készült és az intézet fejlődését összegző évkönyvben — érthetően — Móczár Miklós (1884–1971)³ esetében sem szóltak magasra, tanügyi főtanácsosi címig, és a Tanítóképzőintézeti Tanárok Országos Egyesületének (TITOE) vidéki alelnökségéig ívelő, kiemelkedően sikeres pedagóguspályájának váratlan vége szakadtáról. Tanulmányunkkal a rendelkezésünkre álló — sajnos hiányos — források bemutatásával ennek különös körülményeit ajánljuk olvasóink figyelmébe.

*1. Innovatív, sikeres intézményfejlesztői, igazgatói,
tankönyvírói pályafutásának eredményei*

Móczár Miklós 66 éves korában, 1950. december 20-án vetette papírra máig publikálatlan életrajzát. Utolsó munkahelyén, a Természettudományi Múzeum Könyvtárában őrzött írásában, Móczár Miklós így összegezte jászberényi igazgatói, iskolaépítő, tananyag-, taneszközfejlesztői, tanfelügyelői és népművelő munkásságát:⁴

*„1930. január 26-án foglaltam el a jászberényi áll.
tanítóképzőintézeti igazgatói állásomat.*

² Eszterházy, 2017. 11.

³ Életről, pályájáról lásd: Móczár L., 2006.

⁴ A terjedelmes dokumentumnak csak a témánk szempontjából fontos részleteit idézzük. A kézirat rendelkezésre bocsátásáért köszönet illeti Matuszka Angéla könyvtárvezetőt és Gubányi András főigazgatóhelyettest. A képző történetéhez lásd: A Jászberényi 1918–1930.; Jubileumi, 1969.; Tóth, 1996.; Wirth, 2007.; Benedek–Wirth, 1997.; Eszterházy, 2017.; Donáth, 2020.

Első feladatomban lett a 9 különböző helyen működött régi intézetnek átköltöztetése az 5 és félholdas telken, neoklasszikus stílusban emelt új épületbe.

Az új intézet fejlesztése terén elért eredményeim. A parkosítás. A gazdasági kert telkesítése, betelepítése, virágkultusz.

A gazdasági világháztartásban előállt pénzszűke miatt az intézeti költségvetésben a 95 m frontú, óriás épület bebútorozási előirányzatán felül alig jutott néhány száz pengő a parkosításra, a gazdasági kert telkesítésére és a szertárak felszerelésére. Ezért gazdasági szaktudásommal, két kezem és tanítványaim közös munkájával *házig, magunk telkesítettünk, neveltünk és szaporítottunk el több ezer díszcserjét, fát, virágot!* Néhány év alatt sikerült így a kezdetben bokor- és fanélküli épülettörmelék téglagyári földű sivár területet, *valóságos oázissá, esztétikus kultúrterületté, mintagazdasággá változtatnom!*

Három év múltával az intézet belsejében is meghonosítottam a virágkultuszt, amelyet kitelepítettem az intézet előtt a főutcára is. Azóta nemcsak Jászberény sok utcáján, hanem a tanyai iskolákban is fellendült a virágok és fák szeretete, kultusza.

Nemsokára az intézeti bevételek fokozása, a gazdaságat jövedelmezővé tétele végett az alagsorban meghonosítottam a jelentékeny hasznot hozó csiperkegomba termesztést, megkezdtem a baromfitenyésztést, a szőlő, a gyümölcs és a virágkertészkedést. Mindezek 3 évre céltudatosan elosztott jövedelméből és az intézeti ellátmány maradék töredékeiből elkészítettem a 15 m hosszú szerszám előkamrást, hatalmas vasvázásos remek virágházat. Ez díszes és hasznos értéke lett az intézeti gazdasági nevelésnek. Közben az ifjúság egészségének és sportszeretetének fejlesztése céljából az általam ültetett 3 ún. kiserdő tisztásán 1–1 szabadlevegős iskolát, közelükben tenispályát és terjedelmes játszóteret alakítottam. Ezáltal gondoskodtam ép testben ép, harmonikus lelkek neveléséről.

Egy újításom eredményeként állandó 500 P-ös megtakarítás.

Központifűtéses új épületünkben csakhamar annyira megismertem a fűtőberendezés szerkezetét és működését, hogy egy ötletes újítással a lemenő fő cső célszerűbb áthelyezésével a melegvíz mozgásban való tartására szolgáló villamosáram díját, az intézeti rovatos főnaplóval bizonyíthatóan, évi 1200 P-ről 700 P-re sikerült lecsökkentenem.

További újítás: szemléltetőeszközök készítése házilag. Munkamódszer átadások.

Az államháztartási tartós pénzszűke következtében javaslatomra a tanári testület házilag készített szemléltetőeszközöket a szertárak számára. Ennek a kollektív munkának eredményeként egymásután születtek meg az ötletes szemléltetőeszközök számai, olcsó, gyakran más célra nem is alkalmas anyagokból. Leltáraink és szerelvényjegyzékeink bizonyítják, hogy a szertáraink szemléltetőeszközeinek átlagosan $\frac{3}{4}$ része házilag készült, s hogy 10 év alatt 3000 pengő értékű 2500 db. tanszert készítettünk. Erről ír a Magyar Tanítóképző 1939 októberi száma.⁵

Hogy ez a nagyfontosságú újításom a tanítványaim előtt is maradandóvá váljék, a gyakorlóiskola mellett külön teremben a népiskolai szemléltetési eszközök gyűjteménytára néven állandó kiállítást rendeztem be.

A házi szemléltetőeszközkészítés módjait 6 pedagógiai szemináriumban a Szolnok vármegyei tanítószággal is megismerttettem. Ennek lett a visszhangja a Jász–Nagykun–Szolnok Vármegyei Népművelés 1933 áprilisi számának: »A tanítóképző igazgatója« c. szép vezércikk⁶ és a vármegyei tanfelügyelő hálás köszönete [...]

⁵ Szemes, 1939. 378–381.

⁶ Részlet a cikkből: „[F]okozza az intézet ittlétének értékét reánk nézve az, hogy Móczár Miklós igazgató van az intézet élén. Nem a szaktudáson van itt a hangsúly, melynek terén az igazgató, nemcsak mint szakember és nevelő elsőrangú, hanem az egyéniségen, a lelkületen. [...] Aki vele személyesen érintkezett, annak nem kell ezt bővebben magyarázni. [...] M]ár a múlt tanévben is több helyen vette ki a részét a pedagógiai szemináriumokon, mint előadó. Most ugyanazt a munkát újra több helyen magára vállalta tavaly, most

Munkásságunk hatására a vármegyei tanítószág 1936 májusában intézetünkben, majd 1937-ben Szolnokon rendezett jól sikerült házi készítésű taneszköziállítást.

1939-ben 6 napos külön tanfolyamon elsajátíttattam a házi készítésű szemléltetőeszköz készítést a Felvidékről és a Kárpátaljáról berendelt 100 tanítóval is. Szemléltetőeszközeink felesleges példányaival évente 5–6 iskolát ajándékozunk meg.

A jászberényi tanítóképző számára juttatott ajándékaim.

Az intézet szertárai, könyvtárai és gazdasági kertje számára miniszteri és főigazgatósági elismerésekkel és köszönetekkel igazoltan több, mint 1300 P. értékű szakkönyvet, állatgyűjteményt, tanszert, díszcserjét és évelő virággyűjteményt ajándékoztam.

Pedagógiai működésem és azok eredményei. Tanítási módszerjavító és tudománynépszerűsítő munkásságom.

A tanító(nő)képzők számára írt 4 kötet állat–növényteni, 8 kötet gazdaság- és háztartástani tankönyveimmel, a líceumok részére készült állattanommal, a polgári fiúiskolák számára megjelent 4 kötet mezőgazdasági ismeretek című tankönyveimmel, továbbá a népiskolák számára kiadott 5 kötet természetrajzi, gazdasági, és háztartási ismeretekkel és 2 kötet Vezérkönyvvel, végül 10 tanítóképzési és 13 népiskolai módszertani értekezéssel megreformáltam a

is egészen önzetlenül. Pedig tudjuk jól, hogy olyan nagy intézet vezetőjének, mint a jászberényi tanítóképző, mily sok és felelősséggel járó teendője van. Móczár Miklós nagy szíve, izzó magyar lelke, áldozatra kész ügyszeretete azonban nem elégszik meg amúgy is súlyos mindennapi feladatai pontos teljesítésével, hanem eljön közénk, egykori tanítványaihoz, mint munkatársaihoz, hogy gazdag tudását és tapasztalatait tovább hintse köztünk a nemzeti nevelésügy szent jegyében, valóra váltsa a nemzeti munkaprogram legszebb irányelvét, az *együttműködést*! Megjelenik és beszél, de nem a katedra emeletnyi magasságából, hanem mint egy apostol, szerényen, szeretetreméltóan és fénytelenül, mint ahogyan az igazságot szokták hirdetni. [...] Vele eggyé olvad lelkünk a közügy szeretetében és buzgó szolgálatában” — olvashatjuk a cikkben. (Kovács, 1933. 1.)

természetrájk, gazdaságtan, vegytan tanítási módjait. [...] Két kötet állat- és növénytanomat románnyelvre, az olcsó népiskolai vegytani kísérleteimet angolnyelvre is lefordították. [...]

Tájkutatómunka Jászberényben és környékén.

Az intézet belső életének felvirágoztatása után Jászberénynek, mint tájegységi központnak minden szempontból történő felkutatását és megismerését, valamint ezeknek a tanítóképzés és a líceum fejlesztése érdekében való felhasználását tűztem ki további feladatul. Munkatervem részletezését az »Iskola és a tájegység kölcsönös hatása egymásra« címen 1940. május 18-án, a Tanítóképzőintézeti Tanárok Országos Egyesületének intézetünkben tartott rendes közgyűlésén ismerttettem. [...]»⁷

Ennek a hazai intézetek között egyedülálló tájkutatásnak eredményei: Móczár Miklós igazgató begyűjtött és tudományosan feldolgozott Jászberény környékéről több, mint 500 féle bogarat [...], 400 fajtánál több darázs és méhféle rovar. Ezek módszeresen elrendezett mintagyűjteményét 9 dobozban az intézet állattani szertára számára ajándékozta. [...] Begyűjtötte továbbá Jászberény lepkéit, szöcskéit, sáskáit, szitakötőit.

A tanári testület tagjai feldolgozták: Jászberény történetét, természeti viszonyait és életét, történeti emlékeit. Nagy falitáblákon megörökítették a Bundáskút földrétegeit, a vasútállomás forgalmának változásait, Jászberény nagyjainak emléktábláit. Mi a jó és szép Jászberényben, ezek fejlesztési módjai, Jászberény a magyar irodalomban [...] stb. Ez a tájkutatás széleskörű visszhangot keltett s vele megelőztem az országos tájkutatást» — írta Móczár Miklós,⁸ majd

⁷ Móczár M., 1940. 193–202.

⁸ Móczár Miklós önéletrajza. Magyar Nemzeti Múzeum Közgyűjteményi Központ, Magyar Természettudományi Múzeum Könyvtára personalia gyűjtemény PM/69.

összegezte tanulmányi felügyelői és népnevelői tevékenységét. S hozzátette: megírta a jászberényi képző 23 éves történetét is.⁹

Móczár Miklós a mai olvasó számára talán szokatlan egyes szám első személyben való fogalmazásának és teljesítményei pengőben kifejezett megtakarításainak és ajándékainak hangsúlyozott felsorolásának magyarázatát pedagóguspályája megtörésének módja világítja meg. Előbb azonban idézzünk fel egy főigazgatói véleményt és két tanügyi főtanácsossá való kinevezése alkalmából született méltatást, melyek igazolják a Móczár Miklós önéletrajzában foglaltakat.

Bessenyei Lajos debreceni tankerületi főigazgató az intézeti felügyeleti látogatását lezáró 1937. május 14-i tanári értekezleten így összegezte Móczár Miklós munkájáról kialakult véleményét: „Szerencsésnek mondom az intézetet azért, hogy olyan igazgatóval rendelkezik, amilyen van. Ő ugyanis akár, mint adminisztrátor, akár, mint gazdasági vezető és irányító, egyaránt kiváló egyén. Irodai ügykezelését megvizsgáltam mindent kifogástalan rendben találtam. Pedagógiai irányítását megfigyeltem, rátermett a vezetésre. Mint tanárt is végig hallgattam egyik órán: született művésze a tanításnak. Ő mindenbe beviszi egész lelkét: a szertári anyag gyarapításába, az ifjúsággal való foglalkozásba, a tanári testület kormányzásába. Én nagyon örülök, hogy ennek a külsőleg mintaintézetnek ilyen kiváló szellemű vezetője van.”¹⁰

Nyolc hónappal később, 1938. január 8-án a „Jász Hírlap” így számolt be az igazgató úr magas elismeréséről:

„Móczár Miklós tanügyi főtanácsosi kitüntetése

Városunk társadalmának minden rétegében osztatlan és őszinte örömet váltott ki a Kormányzó Úr Öfömméltóságának ama legmagasabb elhatározása mellyel a vallás- és közoktatásügyi miniszter előterjesztésére a helybeli áll. tanítóképzőintézet közszeretnek és

⁹ A Jászberényi, 1918–1930. 14–270.

¹⁰ Idézte: Móczár L., 2006. 22–23.

nagyrabecsülésnek örvendő igazgatóját, Móczár Miklóst m. kir. tanügyi főtanácsosi méltósággal kitüntetni kegyes volt.¹¹[...] Sorsa pedagógus pályafutás. A legnemesebb hivatás, a lélekformálás művészete emelte szép méltóságába. Mint fiatal tanár látnoki szemmel látta meg a magyar nevelés legégetőbb tanügyi problémáit, és rendíthetetlen hittel valószínűsítette meg hazai természettudományi oktatásunk terén az akkori legégetőbb kérdéseket. Újjáteremtette a tanítóképzőintézet természetrajz–gazdaságtan és háztartástan didaktikáját s a sok-sok fölötté értékes tankönyv írásával és különböző neveléstudományi szaklapokba írt becses értekezéseivel szerzett érdemeiért állította annak idején a vallás- és közoktatásügyi miniszter a helybeli tanítóképzőintézet élére. Irodalmi munkássága itt még nagyobb arányokban bontakozott ki, a bámulatos munkabíráásával, mély tudásával, sokoldalú, gazdag tapasztalataival, széles látókörével és nemes ízlésével 8 évi igazgatósága alatt rendkívül nehéz gazdasági viszonyok ellenére, leredukált költségvetési keretek mellett is mintaintézeté varázsoltta az átvett üres épületet. E díszes palota ma mind külsőségeiben, mind pedig belső életében az ország egyik vezető tanítóképzőintézetévé fejlődött, melyről az intézetet tanulmányi célból hazánk minden részéből felkereső pedagógusok is tanúskodnak. Aktív egyénisége [...] felvirágoztatta városunk iskolán kívüli népművelését s minden vallásos és hazafias és jótékonykodó mozgalomnak legegységesebb, legönzetlenebb, legáldozatkészebb zászlóvivője lett.”¹²

¹¹ A VKM 116.206/1937. ü. o. sz. rendeletével tudatta ezt az érdekeltekkel.

¹² Móczár, 1938. 2. Az intézet általa szerkesztett 1938–1939. évi évkönyvében az igazgató úr így foglalta össze szerteágazó „társadalmi munkásságát”: „*Móczár Miklós* tanügyi főtanácsos, tanulmányi felügyelő. A Népműv. Helyi Bizottság elnöke, a TITOE vidéki alelnöke, a debreceni tanker. közokt. tanácsának alelnöke. A Várm. Népműv. Bizottság, a Várm. Népisk. Érdekeltségi Bizottság, a Várm. Stefánia Szövetség, az Actio Catholica Egri Egyházm. Központi Tanács, a róm. kat. iskolaszék, az állami elemi önálló gazd. népiskolák gondnoksága, a községi iparostanonciskola fel. bizottsága, a Kir. Magyar Term. Tud. Társ., a Kaszinó Egyesület, a Kat. Kör, az Alföldkutató

Bessenyei Lajos főigazgató 1938. január 26-án ünnepélyes keretek között adta át a kinevezéséről szóló okmányt a meghatódott igazgatónak. A tanári kar nevében Tanay Antal köszöntötte:

„Egyéniségét, személyiségét az erkölcsi jellem drágakövei ékesítik, Istenben való erős hit, mély vallásosság, haza-, nemzet-, család és hivatásszeretet, kötelességtudás, felelősségérzés, férfias helytállás, becsületesség, kartársi együttérzés, törhetetlen munkaszeretet, ami igaz példaképül szolgál tanítványainak és tanártársainak is. A szeretet öröme [...] a tanári testületnek és egész intézetnek is belső igaz öröme [...]. A növendékek részéről az V. osztályos Kopácsi Béla köszöntötte a tanítványok szeretetével, hálájával, tiszteletével és nagyrabecsülésével.”¹³

Majd fél év múltán „1938. július 1-én Teleki Pál VKM 4420-1938. eln. sz. rendeletével nyugtázta, hogy Móczár 600 P értékű rovargyűjteményét a képzőnek adta. »E nagylelkű, hazafias áldozatkészségeért elismerésemet és őszinte köszönetemet fejezem ki« — írta a miniszter.¹⁴

A következő két tanévben még szorosabbá, már-már barátiivá vált Móczár Miklós kapcsolata a VKM tanítóképző ügyosztályának munkatársaival.¹⁵ A felvidéki és kárpátaljai visszacsatolásokat

Bizottság, az Entomológia Ts. stb. tagja. A helybeli rk. Egyházközség kulturális biz. elnöke. Kormányképviselő volt az egri rk. tanítónőképző intézet képesítővizsgálatán. VKM. 4420—1939. eln. sz.” (A Jászberényi, 1918–1930. 24.)

¹³ Idézte: Móczár L., 2006. 23. Lásd ehhez: Tóth, 2011. 723–724.

¹⁴ HU-MNL-OL-K 502 299/1938. (408. csomó, Jászberény) Az intézet 1937–38. évi zárójelentésből.

¹⁵ Erre utal pl. Móczár Miklós 1940. május 31-i levelének hangneme: „a Te címre küldöm az intézetünkben a nyári szünetben tartható tanfolyamokra vonatkozó felterjesztésemet. [...] Ismételten melegen köszönöm, hogy a tanfolyamok helyének megállapításakor oly nagy szeretettel gondoltál a mi szép intézetünkre is. Hisszük, hogy a tanfolyamok értéke hasonló lesz intézetünk külső képéhez. Meleg baráti szeretettel köszönt s továbbra is igen

követően egy sor tanítói átképző tanfolyamot rendeztek az illetékes tankerületek által delegált — alkalmanként 80–100 — korábban határon túl dolgozó tanító részére. Emellett, az igazgató úr kezdeményezésére házi tanszerkészítő tanfolyamot is szerveztek.

A tervezetet Huszka János miniszteri osztályfőnök 1939 júliusában üdvözölte: „[A]z oktatás eredményességének alapja a jól bemutatott szemléltetés, történjen [...] akár a természetben, akár pedig megfelelő eszközök igénybevételével. Figyelembe veszem Címnek az irányú javaslatát, hogy a felvidéki tanítóság részére a Cím által vezetett intézetben augusztus havában egy oly különleges tanfolyam rendeztessék, ahol a tanítóhallgatóság a mesterséges szemléltetési eszközök készítését sajátíthatja el. Valóban a szellemi eredményeken kívül igen fontos anyagi érdekek is fűződnek a javaslatához, különösen a szegényebb iskolafenntartók szempontjából, akik nem képesek a rendszerint magas árú gyári szemléltető eszközöket beszerezni s így maga a tanító készítheti el azokat, majd pedig azok gyűjtésére és készítésére növendékeit is megtaníthatja. A [...] javaslatot elvben elfogadom és felhívom Címet az előmunkálatok megindítására”.¹⁶

A jászberényi képzőnek — országos presztízse demonstrálásán kívül is — érdekében állt minél több tanfolyam megtartása: pedagógusaik az előadásaik, egyéb dolgozóik az étkeztetés és szállásadás révén plusz jövedelmekhez juthattak.¹⁷ Még inkább igaz volt ez a hol gondnoki, hol tanfolyamvezetői munkára, néha

jó munkát kíván őszinte híved”. HU-MNL-OL-K 507 149/1940. (95. csomó, Jászberény)

¹⁶ A VKM 134.702./IX, ü. o. sz rendeletéből. HU-MNL-OL-K 507 (95. csomó, Jászberény)

¹⁷ 1939–1940-ben a tanítási szünetek idején légmentes tanfolyamokat is tartottak a jászberényi intézetben. (1940. január 16. 30 légmentes tanfolyamon résztvevő tanító elszállásolásának, ellátásának elszámolása. HU-MNL-OL-K 502 12/1940. (408. csomó, Jászberény)

mindkettőre felkért igazgatóra, aki tanfolyamonként és megbízásonként körülbelül 100 P díjazásban részesült.¹⁸

2. A Számviteli Szabályzat és intézményi költségvetés rigid korlátjainak tágitási kísérletei — s azok súlyos következménye

A tartalmukat tekintve egyértelműen sikeres 5–11 napos tanfolyamok finanszírozása összességében több tízezer pengő intézethez utalásával, majd az azokról való elszámolással járt. Ezek ismétlődése miatt gyakorta több ezer pengőre rúgó maradványok várták a további felhasználásukra vonatkozó VKM-rendeletet Móczár Miklós kezelésében. Egy 1940. május 16-i jelentésében például ezt írta: „A vezetésem alatt álló intézet pénztárában jelenleg tehát e maradványokból 7246,19 P-t [...] tartok kezelésben”.¹⁹

E nagyvonalú pénzkezelés annak ellenére történt, hogy 1937 szeptemberének végén a VKM számvevősége, majd a tanítóképző ügyosztály számára is kiderült, hogy a köz hasznára vállalkozó, fejlesztésekre törekvő igazgató a kertészeti gazdálkodás szükségletei és az intézmény havi állami támogatási rendszerének rugalmatlansága folytán szorult helyzetekbe került, és elszámolási megoldásai esetenként az érvényes Számviteli Szabályzatba ütköztek.

Egy 1937. szeptember 24-i VKM feljegyzésben olvashatjuk: „A jászberényi tanítóképző intézetnél kertészi minőségben alkalmazásban állt Szilágyi László panasszal fordult a minisztériumhoz, melyben az intézet kertészetének tiszta jövedelme után részére kifizetett 33%-os jutalék összegszerű megállapítását sérelmezi.

¹⁸ HU-MN-OL-K 507 (95. csomó, Jászberény)

¹⁹ Móczár Miklós 1940. május 16-án a VKM 168.468/1940. V. 2. ü. o. sz. rendeletére hivatkozva jelentett erről. (HU-MNL-OL-K 507 143/1940. (95. csomó, Jászberény)

Állítása szerint az intézet igazgatója a havi elszámolások alkalmával a bevételi összegből a kiadási összeget levonta s bár az intézeti rovatos főnaplóban csak a fennmaradt részt számolta el bevételben, a jutalékösszeg megállapításakor a bevételben szereplő összegekből a kiadási tételeket újra levonta, mely kétszeres levonás következtében neki kárt okozott, mert a jutalékösszeget a kétszeresen csökkentett összeg alapulvétele mellett állapította meg. (Lásd 18.517/1937 eln. sz.) A tanítóképző intézetek számára kiadott Számviteli Szabályzat 13.§-a az állami tanítóképző intézeteknél a bruttó rendszerű kezelést írja elő. A debreceni tankerületi főigazgatóság kiküldöttje által lefolytatott vizsgálat alkalmával az intézet igazgatójának kihallgatásáról felvett jegyzőkönyvben foglaltak szerint azonban az igazgató elismerte, hogy az előírt rendszerrel ellentétben, a kertészet jövedelméből a felmerült kiadásokat havonta levonta s az intézeti Rovatos főnaplóba nem a bruttó, hanem a nettó összeget számolta el bevételben. (Lásd 18.364/937. eln sz.)

Az igazgató ezen eljárása tehát szabálytalan. A számvevőség rendelkezésére álló számadásokból, valamint az iratokból azonban nem állapítható meg megnyugtató módon, hogy a kertész a jutalékösszeg megállapításánál valóban megrövidítettetett volna, ezért helyszíni vizsgálat megtartását javasolja, mely alkalommal a kertészet eredeti számadási könyve, valamint az ottlévő okmányok megvizsgálhatók és az intézeti igazgató s a kertész meghallgathatók lennének. A számvevőség egyben [...] javasolja, hogy a tervezett vizsgálat ne csak a kertész által említettekre terjesztessék ki, mert kívánatosnak látszik az intézeti pénz- és egyéb vagyongazdálkodás tüzetes megvizsgálása is.”²⁰

A VKM Kiss–Pál Lajos számvizsgálót küldte Jászberénybe, aki 1937. október 31-én jelentette kiküldetése eredményét, s nyújtotta be a vizsgálat során készült jegyzőkönyvet. Ebben olvashatjuk: „a kertészet és gazdaság vizsgálata: A gazdasági terület 2 kat. hold, azon

²⁰ 12.211 eln. sz. A jászberényi tanítóképző intézet pénz- és vagyongazdálkodásának vizsgálata. HU-MNL-OL-K 502 (408. csomó, Jászberény)

öntözőberendezés, virágház, melegház, jégverem, méhes, gyümölcsös, faiskola, szőlő, konyhakerti és virágtermesztés van. Ezenkívül a gazdasági kertben lévő ólban tyúktenyésztés is folyik. [...]

Kiküldött [...] felkérte az igazgatót, nyilatkozzék arra nézve, hogy az említett esetekben miért nem járt el szabályszerűen, miért vont ki tételeket a szabályszerű elszámolás alól.

Igazgató a következő kijelentést tette: »A Számviteli Szabályzat azon rendelkezését, hogy mind a bevételek, mind a kiadások bruttórendszer szerint könyvelendők el és nem pedig 'kompenzáltan', én eddig nem úgy értelmeztem, ahogy azt a számvizsgáló úr nekem részletezte. Természetesen a jövőben a hivatalos helyről kapott magyarázathoz fogom tartani magam. Én eddig abban a biztos tudatban voltam, hogy az általam [...] követett elszámolási mód nemcsak lényegileg, érdemileg teljesen kifogástalan, hanem kifogástalan az alaki, formai szempontból is. Hogy az *elszámolásom lényege abszolút igaz*, vagyis, hogy *sem a kertészt, sem az államot 1 fillérnyi károsodás nem érhet*e, az tökéletesen beigazolódt. Hogy a bosszútól vezérelt kertészt károsodás nem érte, azt ő már a tankerületi kir. főigazgatóság vizsgálata során írásban is beismerte, s ugyanezt állapította meg [...] a szolnoki törvényszék is, amely előtt a kertész, bár rágalalmazásáért ünnepélyesen bocsánatot kért, 50 P pénzbírságra ítéltetett. [...] A való tényállás tehát az, hogy az *elszámolási módszerem formai szempontból bizonyos alkalmakkor* nem volt olyan, mint ahogyan a Számv. Szab. idevonatkozó rendelkezését hivatalos, ennél fogva illetékes helyről magyarázzák.

Az észrevételezett elszámolási módot pár évvel ezelőtt azokban a hónapokban végeztem, amikor a még jóvá nem hagyott költségvetés miatt csak csekély összegű ún. előlegek folyósítottak, vagy pedig amikor a kertészeti kiadások — növénytermesztésre alig alkalmas talaj javítása, telkesítése, vagy tervszerű gazdaságfejlesztése miatt a szokott mértéknél jobban emelkedtek. Ilyen alkalmakkor utasítottam a kertészt arra, hogy igyekezzék a bevételeket a magánosoknak eladott terményekből lényegesen fokozni, pl. létesítsen csiperkegomba–telepet

stb. s az így előállított bevételtöbbletből fedeztem a pénztárban rendelkezésre nem álló pénzkészlet miatt a nélkülözhetetlen kiadásokat. Az iskolai év első felében gyakran megtörtént, hogy a kevés előlegfolyósítás miatt még a napszámosok hetibérének kifizetésére sem volt fedezetünk. Ilyenkor az igazgató, vagy a közoktatásvezető tanár, vagy a kertész saját pénzéből volt kénytelen kölcsönadni, hogy a halaszthatatlan kiadások eszközöltessenek. Jelenleg is részben az igazgató egyéni kölcsönéből fizettettek ki a múlt heti napszámosok. A kertészethez szükséges növényvédelmi eszközök, anyagok stb. nagyrésze gyakran különböző helyről szerezhető be, ahol bizony nem adnak 'szabályszerűen kiállított' számlát, nyugtát. Hogy a számvetőség részére rendes kiállítású elszámolást küldjek be, s elősegítsem a könnyebb áttekintést és ellenőrzést, a különböző időben és módon összegyűlt bevételeket és gyakran csak cédulán szereplő kiadásokat a havi elszámoláskor *célszerűség*ből és szépségből úgy összesítettem, hogy csak a bevétel és kiadáskülönbségeket vételeztem be, a részleteket feltűntető papíroslapokat pedig összefűzve félretettem, hogy az elszámolás utólag bármikor ellenőrizhető legyen. Magától értetődik, hogy ezzel az eljárással a kertész sem lett megrövidítve, mert hiszen csupa nem leltári tárgy, anyag, heti napszám stb. kifizetésére fordított kiadások vonattak le a bevételből. [...] Ezúton is kérem az ún. havi előlegek folyósítására illetékes szerveket, szíveskedjenek a jövőben már a hó első felében hozzánk juttatni a csekélyke dologi javadalmat, hogy az igazgatói tevékenység se súlyosbítsa a hitelezőknek hétről-hétre történő hitegetésével.«²¹

Érvelése nem győzte meg a számvizsgálót, így 14.409/937 elnöki számú jelentése nyomán a VKM bizalmas jelzéssel a következő rendeletet küldte Móczár Miklósnak: „Az intézet pénz- és vagyonkezelésének váratlan megvizsgálása alkalmával kiküldöttem megállapította, hogy az intézeti gyakorlóterület bevételeinek egy részét

²¹ A Kiss-Pál Lajos által 1937. október 21-én benyújtott jegyzőkönyvből. HU-MNL-OL-K 502 (408. csomó, Jászberény)

az intézet Rovatos főnaplóján nem vezette keresztül, hanem a bevételi összegből egy részt visszatartott azért, hogy a kertészettel kapcsolatosan felmerülő kiadásokra fedezete legyen. Cím az 1935. évi június, az 1936. évi szeptember, október és az 1937. évi július havi kertészeti bevételekből csak a kiadások levonása után fennmaradó összeget szállította be az intézet letéti csekkszámlájára.

A helyszíni vizsgálat során a bevételek terhére kifizetett összegek igazolásul szolgáló okmányok nagyrészt ugyan megtalálta és ezáltal a kifizetések egy részének jogossága megállapítható volt. Címnek ez az eljárása a Számv. Szab. 13.§-ban foglalt rendelkezésekkel ütközik, a gyakorlóterület éves bevételeinek megállapítását akadályozza, ezenkívül a bevételi és kiadási okmányoknak az utólagos ellenőrzése alól való indokolatlan elvonása is szabálytalan.

Cím azon védekezése, hogy a szabálytalan eljárásra az intézeti javadalom késedelmes kiutalása folytán volt szükség, nem helytálló, mert a javadalom késedelmes kiutalása nem akadályozhat meg a szabályszerű elszámolásban.

Figyelmeztetem tehát Címet, hogy a Számviteli Szabályzat rendelkezéseit a legszigorúbban tartsa be, mert hasonló szabálytalanságot (a fogalmazványban kihúzva: anyagilag és fegyelmileg) a jövőben felelősségre fogom vonni.

Egyben felhívom Címet, hogy a gyakorlóterület 1937. július havi bevételéről, a kezei között lévő okmányok alapján szabályszerűen számoljon el.”²²

A VKM tehát ez esetben beérte a számviteli szabályok betartására vonatkozó nyomatékos figyelmeztetéssel. Mivel az államkasszát, s a kertészt sem érte kár, és Móczár Miklós ígéretet tett az erre vonatkozó előírások betartására — látszólag — napirendre tért az ügy felett. Az igazgató úr kétségtelen sikereit elismerve — mintha

²² A 14.409/937. eln. sz. rendelet fogalmazványa. HU-MNL-OL-K 502 (408. csomó, Jászberény)

mi sem történt volna — felterjesztette őt a megérdemelt kormányzói kinevezésre.

A Móczár Miklóssal kapcsolatos iratok sora itt sajnálatosan megszakad. Az 1941 eleji fegyelmi ügyével összefüggésben állók hiányoznak a Nemzeti Levéltár Országos, a Jász–Nagykun–Szolnok és Hajdú–Bihar Vármegyei Levéltáraiból is. Kalmár János, Keresztes Csaba, Nagy Imre és Sipos András levéltáros kollégák gondos kutatásai, erőfeszítései ellenére is, csak a fegyelmi iratokat őrző borítók és az igazgató úr törzslapja állnak rendelkezésünkre.

Móczár Miklós törzslapja és a fegyelmi iratokat őrző borító, az ügyére vonatkozó időpontokkal és rövid feljegyzésekkel.²³

²³ MNL-HBVL-VI.501.g. (14. csomó) és MNL-HBVL-VI.501.b. 268/1943–1944. Az iratjegyzékekben a felsorolt fegyelmi vizsgálat iratai a Bizalmas iratok állagában kellene legyen, de az az állag súlyosan hiányos, egyetlen irat

Több évtizedes kutatói pályám során még sohasem találkoztam ilyen helyzettel: az iratok útja egy darabig követhető volt, majd kiemelésükre vonatkozó utalások nyomán mindenhol eltűntek.²⁴ Ezért a jövőben azokat valahol megtaláló kollégákra marad a Móczár–ügy alapos bemutatása, korrekt elemzése.²⁵ Jelenleg csak a rendelkezésünkre álló forrás-töredékek alapján a történetek hipotetikus felvázolására vállalkozhatunk.

Móczár Miklós 1950. évi önéletrajzában ezt írta erről: „Amikor az 1940. év körüli tanügyi hatóságoknak egy súlyos mulasztása folytán bekövetkezett intézeti lopás kivizsgálása folyt, két fiatal, erősen jobboldali tanár szövetkezve egy tolvajgyanus intézeti alkalmazottal, felhasználta az alkalmat arra, hogy megszabaduljanak a komoly munkát kívánó igazgatójuktól, tervszerűen ármánykodtak ellenem hamis vádakkal! A fegyelmi vizsgálati szabályok ellen elkövetett sorozatos alaki jogszabálysértésekkel, a tanügy történetében páratlanul álló legigazságtalanabb és legrosszabb indulatú, ún. justismord — téves fegyelmi ítélettel — 1941 tavaszán véget ért az előző [...] oldalakon vázolt hangyaszorgalmú, csústeljesítményű, a köteles munkát többszáz százalékkal meghaladó, igazgató–tanári munkám!”²⁶

sem található már belőlük. Mellékletként pedig nem csatolták a felsorolt iratokat, vagy valamikor kiemelték őket (ez utóbbinak nincs nyoma).

²⁴ Az 1948. évi személyi iratanyagot később (1950–51-ben) kiemelték, és az 1040 M200-1/1950/51. számhoz tették, azonban ott sem találhatók meg Móczár Miklós iratai. A nyilvántartó lapok fellelhetők, de azokban sincs bejegyzés az iratok sorsára vonatkozóan.

²⁵ Kalmár János főlevéltáros úr tájékoztatása szerint erre alig van esély, mivel 1956-ban elégett 63 iratcsomónyi 1934–1944 között keletkezett fegyelmi ügy is. Vélhetőleg ebben lehetett Móczár aktája is.

²⁶ Móczár Miklós önéletrajza. Magyar Nemzeti Múzeum Közgyűjteményi Központ, Magyar Természettudományi Múzeum Könyvtára personalia gyűjtemény PM/69.

A levéltáros kollégákkal próbáltuk kideríteni, vajon milyen intézeti lopásra utalt itt az igazgató úr, s hogy vajon ki lehetett az a két tanár, akiknek mesterkedésére utalt. Sikertelenül. A töredékes forrásokban a jászberényi képzővel kapcsolatban csak évekkel korábbi betöréses lopásra találtunk szórványos utalást. 1940–1941-ben ilyesmiről semmit sem találtunk. Ami természetesen nem jelenti azt, hogy nem is történt semmi, csak annyit állíthatunk, hogy ennek nem találtuk nyomát. A fegyelmi vizsgálat jegyzőkönyveinek hiányában felelősséggel azt sem állíthatjuk, hogy a több fiatal tanár közül összefogtak-e, és kik, az igazgató úr elmozdításáért. Így — bár az életrajz korábbi állításai egytől-egyig verifikálhatóak voltak, s ez bizalmat ébreszt az írás tartalmát illetően — a téma kényes természete miatt jobb az óvatosság: Móczár Miklós állításait jelenleg sem igazolni, sem cáfolni nem tudjuk.

A történetek időrendjére vonatkozóan segítségünkre van egy 1941. március 12-i jászberényi tanári módszeres értekezlet jegyzőkönyve, melyben az igazgatói teendőkkal ideiglenesen megbízott Fiala Endre felvázolta kollégáinak, hogy miért halasztották el többször is a téma megtárgyalását: „a módszeres értekezlet időpontját Móczár Miklós tanügyi főtanácsos, az intézet jelenleg fegyelmi vizsgálat alatt álló igazgatója már többször is kitűzte. Először március 1-re tervezte az értekezlet megtartását, a fegyelmi bizottság azonban február 27-én, két nappal korábban érkezett meg intézetünkbe, s az értekezlet a vizsgálat miatt elmaradt.

Hasonlóképpen nem lehetett megtartani az értekezletet március 4-én sem, mert annak a napnak reggelén érkezett meg nagyméltóságú Miniszter Úr rendelete, mely Móczár Miklós tanügyi főtanácsost állásából felfüggesztette. Fiala Endre dr. március 5-én kapta meg a nagyméltóságú Miniszter Úrtól a megbízást, hogy az intézet vezetését ideiglenesen vegye át, de a fegyelmi vizsgálat szakadatlanul tartott március 8-ának késő délutánjáig. Március 9-e, 10-e és 11-e az intézet átadásával telt el. Hofbauer Géza VKM számvevőségi főtanácsos tegnap, 11-én délután utazott el intézetünkől. Így ma 12-én van az első

szabad délutánunk, melyen az elmaradt módszeres értekezletet megtarthatjuk.”²⁷

A fegyelmi eljárást megelőző vizsgálat, tehát igen hosszú ideig: 1941. február 27-től március 8-ig tartott, ami arra utal, hogy bonyolult ügyet vizsgálhattak sok irat, bizonylat stb. áttekintésével, tanúk kihallgatásával. Az, hogy már annak befejezése előtt, március 4-én felfüggesztették az igazgató urat, arra utal, hogy addigra már valamilyen komoly, rá súlyosan terhelőnek vélt megállapításra juthattak.

Az intézetvezetés átadása-átvétele lezárásaként jegyzőkönyv készült, melyet Hofbauer Géza — jelentésével együtt — március 12-én adott át a VKM illetékeseinek. Ebből idézünk: „Készült 1941. március 6-tól 1941. március 11-ig az 1941. március 5-én kelt 61.483-1941. V. 3. sz. VKM rendelet alapján a jászberényi [...] tanítóképző intézet pénzügyi és egyéb vagyonkezelésének hivatalos átvétele és átadása alkalmából, mely azért vált szükségessé mert a VKM úr 6457-1941. eln. sz. alatt kelt rendeletével Móczár Miklós tanügyi főtanácsos, jászberényi igazgatót állásától felfüggesztette és a 61.483-1941. V. 3. sz. rendeletével az intézet ideiglenes vezetésével Dr. Fiala Endre tanítóképzőintézeti rendes tanárt bízta meg. [...]

I. pénztárvizsgálat – II. számadási könyvek [...]

*Miután az átadó tanügyi főtanácsos, volt igazgató ellen folyamatban levő fegyelmi vizsgálatot megelőző vizsgálat alkalmával az 53.325-1941. sz. rendelettel kiküldött vizsgálóbizottság 6000 P (Hatezer) hiányt állapított meg, a kiküldött a pénz- és vagyonkezelésnek hivatalos átvétele és átadása alkalmával a 6000 P pénztári hiányt a készpénzkészlethez hozzászámította.”*²⁸

²⁷ Az 1941. március 12-i módszeres tanári értekezleti jegyzőkönyve. HU-MNL-JNSZVL-VIII. 52. 1940/41.

²⁸ Az 1941. március 11-én lezárt átadás-átvételi jegyzőkönyv. HU-MNL-OL-K 502 (408. csomó, Jászberény, Kiemelés tölem – D. P.)

Majd a későbbiekben a számvevő Móczár Miklóst és családját igencsak megalázó utasítást adott: „A kiküldött felkéri Móczár Miklóst [...] hogy az ellene a miniszter úr által elrendelt fegyelmi vizsgálat alatt az intézet főkapubejáratán mind ő, mind pedig hozzátartozói ne közlekedjenek. Erre a célra használják az igazgató természetbeni lakáshoz tartozó kapubejáratokat. [...]”²⁹

1941. március 13-án dr. Fiala Endre a VKM 173.207/1940. V. ü. o. rendeletére hivatkozva 48–1941. sz. alatt jelentett „*a tanfolyami pénzmaradványokról*”: „*Móczár Miklós tanügyi főtanácsos a jászberényi áll. tanítóképzőintézet és líceum pénztárába 1941. március 13-án de. 4500 P azaz Négyezerötszáz pengőt int. rov. főnapló 59. tételszám alatt, március 13-án du. 1500 P, azaz Ezerötszáz pengőt int. rov. főnapló 60. tételszám alatt befizetett.*

Nagyméltóságod idézett rendelete értelmében még március 13-án a Kir. Magy. Egyetemi Nyomda 37.473 sz. csekkszámlájára int. rov. főnapló kiadásában 96. tételszám alatt 4500 P-t, azaz Négyezerötszáz pengőt, rov. főnapló 99. tételszám alatt pedig 1500 P-t, azaz Ezerötszáz pengőt. Mindösszesen tehát [...] elküldtem 6000 P-t, azaz Hatezer pengőt.”³⁰

Móczár Miklós idézett állításától eltérően az utóbbi két dokumentum azt látszik valószínűsíteni, hogy a tanítói és egyéb tanfolyamok elszámolásával kapcsolatos problémák vezettek Móczár Miklós felfüggesztéséhez, majd elbocsátásához. Pethő László egyetemi docens úr tájékoztatása szerint az átadás-átvételi jegyzőkönyvet aláíró Tóth Gyula tanár úr is — idős korában — úgy emlékezett, hogy a tanítói tanfolyamok körüli elszámolási viták, problémák vezettek az igazgató úr pedagóguspályájának végéhez, közszolgálatból való elbocsátásához.

²⁹ Uo.

³⁰ Dr. Fiala Endre 1941. március 13-i 48–1941. sz. jelentése. HU-MNL-OL-K 507 (95. csomó, Jászberény)

3. *A Móczár-ügy a minisztertanács 1943. január 27-i ülésén*

Fegyelmi határozatok híján, csupán az 1943. január 27-i minisztertanácsi jegyzőkönyvben foglaltakra támaszkodhatunk. A VKM előterjesztésére, 27. napirendi pontként foglalkoztak Móczár Miklós kérésével:

„VKM úr³¹ a pénzügyminiszter úrnak³² 1942 augusztus hó 17-én 1947/1942. III. a. alatt és a miniszterelnök úrnak³³ az 1942. évi december 16-án 7462 M. E. I. szám alatt adott hozzájárulása alapján kéri a minisztertanács hozzájárulását ahhoz, hogy Móczár Miklós volt c. tanügyi főtanácsos, tanítóképzőintézeti igazgató részére az 1912:LV. t. c. 7.§-a alapján a folyó évi szeptember hó 1-től, illetőleg a lakbérnegyedtől kezdődőleg egyelőre egy év tartamára, vagy a korábban bekövetkezhető másnemű ellátásig, a törvényszerű feltételek fennforgása esetén megillető nyugdíj 80%-ával felérő havi 382 P 70 fillér kivételes ellátást, havi 78 P 60 fillér összegű 80%-os lakáspénzt, továbbá felesége után a kivételes ellátás tartamára törvényszerű családi pótlékot engedélyezzen.

Móczár Miklóst az ellene megindított fegyelmi eljárás során az elsőfokú fegyelmi bizottság a szolgálatból való elbocsátásra ítélte. A fegyelmileg terheltet előadó miniszter úr hivatali elődje³⁴ másodfokon a kötelességszerű hűség megszegésében, lényeges valótlanságoknak hivatalos iratokba és könyvekbe való felvételében álló legsúlyosabb szolgálati vétség, továbbá hatrendbeli súlyos és tízrendbeli egyszerű szolgálati vétség elkövetésében vétkesnek mondta ki és ezért az elsőfokú fegyelmi ítéletet rendelkező részében helybenhagyta.

Bár Móczár Miklós kétségtelenül rászolgált a kimondott legsúlyosabb fegyelmi büntetésre, mégis tekintettel arra, hogy közel 32 évi szolgálata

³¹ Dr. Szinyei–Merse Jenő

³² Dr. Reményi–Schneller Lajos

³³ Kállay Miklós

³⁴ Hivatali elődje Dr. Hóman Bálint volt.

alatt egyébként különösen pedagógiai téren értékes és tevékeny tagja volt a tanítóképzőintézetek tanári karának és egész tanítóképzésünk, de különösen a jászberényi állami tanítóképző intézet fejlesztése terén több évtizedes munkájával maradandó érdemeket szerzett, ezeket az érdemeit — kivételes ellátás iránti kérelme elbírálásánál — előadó miniszter úr véleménye szerint nem lenne méltányos figyelmen kívül hagyni. Különösen elismerésre méltó volt az a tevékenysége, amellyel a vezetésére bízott intézet szertárait — nagyobbrészt az iskola fenntartására szolgáló fedezet igénybevétele nélkül — személyes gyűjtögetéssel gyarapította és mintaszerűen felszerelte.

A folyamodó széleskörű pedagógiai és tudományos munkásságot fejtett ki. Az iratokhoz csatolt hivatalos kimutatás szerint 25 tankönyvet írt és mintegy félszázra tehető egyéb tudományos értekezéseinek és cikkeinek száma.

A bemutatott hatósági bizonyítvány szerint mind a folyamodó, mind pedig a vele közös háztartásban lévő felesége vagyontalanok, jövedelmük, keresetük nincs. Móczár tisztiorvosi bizonyítvány szerint nagyfokú ideggyengeségben, ideges kimerültségben és vesekőbántalmakban szenved. Móczár Miklós szolgálatát 1909. évi szeptember 1-jén kezdte. Tényleges szolgálatban utoljára a VI. fizetési osztály 1. fokozatának megfelelő illetményeket élvezte s a törvényes kellékek fennforgása esetén öt 31 évi 8 havi, kedvezményesen számítva 36 évi szolgálati idő után 92%-os nyugellátás, lakáspénz és családi pótlék illetné meg.

Figyelemmel a felsorolt körülményekre, előadó miniszter úr méltányosnak tartaná, hogy Móczár Miklós részére a fenti mérvű, törvényszerű nyugellátás 80%-ával felérő kivételes ellátás engedélyeztessék.

A minisztertanács hozzájárul (körözés útján)”³⁵

³⁵ HU-MNL-OL-K 27 (1943. 01. 27. 27. p.)

4. *Reflexiók — halála utáni elismerés*

Móczár Miklóst tehát első- és másodfokon egyaránt a szolgálatból való elbocsátásra ítélték, mégpedig közszolgálatából adódó jogigényének (nyugdíjjogosultságának) elvesztésével.³⁶ E drasztikus határozat értelmében nemcsak tanügyi főtanácsosi címét, igazgatói besorolását, hanem állami alkalmazotti tanítóképzőintézeti tanári státuszát (a TITOE alelnökségét) s vele a jövedelmét, szolgálati lakását is elvesztette. Egzisztenciálisan is válságos helyzetbe került. Kérésére ennek átmeneti, részleges enyhítéséről döntött a minisztertanács 32 éves kiemelkedően eredményes szolgálatára tekintettel, maximum egy évre.

Önéletrajzából és az iratborítókon látható feljegyzésekből tudható, hogy a maga részéről justizmordnak tartotta az eljárást és a döntést, s végsőkéig fellebbezett, ill. ügye újratárgyalását kérvényezte. Források híján nem tudhatjuk milyen eredménnyel. Lehetségesnek látszik, hogy valamilyen formában sikerült elérnie, hogy a minisztertanács által időlegesen engedélyezett kivételes ellátást meghosszabbítsák, vagy azzal azonos összegű nyugdíjat/kegydíjat engedélyezzenek számára. A minisztertanácsi előterjesztés és döntés arra utal, hogy visszatekintve életpályája egészére, túlságosan szigorúnak találhatták a nyugdíjjogosultság teljes megvonását, s ezt korrigálhatták a későbbiekben. A rehabilitációjáról ellenben nem voltak hajlandók tárgyalni. Úgy vélték: nem kívánnak precedenst teremteni arra, hogy bárki is a pénzügyi és számviteli szabályokat, a szigorú elszámolási kötelezettséget, a minisztériumi utasításokat kreatívan értelmezze, alkalmazza — büntetlenül.³⁷

³⁶ Erre utaltak a minisztertanácsi előterjesztésben azzal, hogy „jövedelmük, keresetük nincs”.

³⁷ A VKM később sem rehabilitálta őt. Erre utal Rozsonдай Zoltán egy 1948. április 5-i feljegyzése mely szerint: „az intézet volt igazgatója, Móczár Miklós ellen súlyos fegyelmi eljárást folytattak le”. MNL HU-MNL-OL-XIX-I-1-g-57-1-F-179597/1947. (238. d.); Kiss Sándor debreceni tankerületi főigazgató

A korábbi, 1937. évi eset analógiájára feltehető, hogy az intézet gazdaságának, épületének, eszközeinek stb. fejlesztése érdekében Móczár Miklós kisebb–nagyobb szabálytalanságokat követhetett el (pl. a nála parkoltatott pénzt kamatoztathatta, s ennek érdekében az Egyetemi Nyomdának esedékes átutalást halasztgathatta, s az ezekkel kapcsolatos könyvelési és jelentési kötelezettségeit kreatívan értelmezte). Mély vallásosságából, s a forrásainkból kirajzolódó egyéniségéből számunkra úgy tűnik, hogy szinte kizárható, hogy ő mindezt magán haszonszerzés céljából tette volna.³⁸

Valószínűbb, hogy vállalkozó szellemének megfelelően — ahogy addig is —, az intézetet kívánta az anyagi korlátok lazításával kedvezőbb helyzetbe hozni olyan módon, hogy az állam se károsuljon. Úgy vélhette: a gazdálkodás természetétől idegen, rigid, az iskolára, annak szokásosan szabályozott életrendjére szabott gazdálkodási, elszámolási szabályok sérülhetnek valamelyest — az általa közérdeknek vélt — gyorsabb intézeti fejlődés érdekében, az anyagi erőforrások rugalmasabb és hatékonyabb hasznosításával. Meggyőződése szerint hasznos, közös célért tette, amit tett, az ügy érdekében saját tudását, erejét is maximálisan annak szolgálatába állítva. Ezért sohasem fogadta el a rárótt kemény ítéletet. Harcolt ellene ameddig lehetett, majd privátim semmibe vette a címeitől való megfosztását. 1950-ben is „Móczár Miklós tanítóképzőintézeti tanár–igazgató, tanügyi főtanácsos életrajza 1884-től 1950-ig” címmel vetette papírra életrajzát, pedig ezen címeitől őt a közszolgálatból való elbocsátásával fegyelmi úton megfosztották. Ezért pengősitette életrajzában az intézetért tett szolgálatait: feltéve, de meg nem engedve, hogy átmenetileg valóban rosszul bántam a 6000 pengővel, az évek

1949. április 16-i, biz. 24-5/1949. számú feljegyzése szerint: „A jászberényi áll. tanítóképző volt igazgatója: Móczár Miklós az intézetnél különféle szabálytalanságot követett el.” HU-MNL-OL-XIX-I-1-g-57-1-F-167.515/1949. (238. d.)

³⁸ Óvatosságra int: sajátos körülmények között előfordul, hogy valaki tőle váratlanul nyilatkozik meg, vagy cselekszik.

során annak többszörösének megfelelő hasznot hajtottam a jászberényi képző számára — hangsúlyozta ezzel.

Végül: mit kezdhetünk Móczár Miklós elbeszélésével? Nem bizonyítható, de lehetséges, hogy valóban volt valamilyen intézeti lopás, ami miatt a számvevők kiszálltak a jászberényi képzőbe, és maguktól, vagy az igazgató valamely rosszakarói sugalmazására általános revíziót hajtottak végre, minek során fény derült Móczár Miklós kreatív pénzkezelésére. Márpedig a számvevők nem éppen a szabályok rugalmas értelmezéséért kapták, kapják a fizetésüket. Ismételt, többszörös szabálytalanságot érzékelve lesújtottak.

Így 1945-től az igazgató úr éveken át, nyugdíjazásáig adóellenőrként³⁹ kereste családja fenntartási költségeit, hogy azután élete utolsó évtizedeit a Természettudományi Múzeumban másik szenvedélyének, az entomológiának szentelje. Ahogy önéletrajzában írta: „Az engem ért súlyos igazságtalanság teljes tudatában azonban a szörnyű csapás nem tört össze! [...] Beletemetkeztem a tudományos munkába.”⁴⁰ Eredményesen tette ezt, amiről a Magyar Rovartani Társaság 1962-ban neki ítelt Frivaldszky-émlékérem ezüst fokozata tanúskodott.

Forrásainkból úgy tűnik, hogy életében nem rehabilitálták. Fia, Móczár László (1914–2015) biológus, egyetemi tanár, nyugdíjas éveiben sokat tett édesapja méltó emlékezetéért. A jászberényi képző vezetőivel összefogva 2004-ben domborműves emléktáblát helyeztek el az intézet földszinti folyosóján.⁴¹

³⁹ A székesfővárosi közigazgatási alkalmazottak nyilvántartásában megtalálható Móczár Miklós 17257. számú alkalmazotti kártyája. BFL IV.1420.m (545. doboz)

⁴⁰ Móczár Miklós önéletrajza. Magyar Nemzeti Múzeum Közgyűjteményi Központ, Magyar Természettudományi Múzeum Könyvtára personalia gyűjtemény PM/69.

⁴¹ Krasznai János alkotása.

Fecske Erzsébet felvétele

Majd 2006-ban a campus és a Jászok Egyesülete anyagi támogatásával kötetet jelentetett meg Móczár Miklós írásaiból az Országos Pedagógiai Könyvtár „Tudós tanárok – tanár tudósok” sorozatában.⁴² E két gesztus joggal tekinthető Móczár Miklós életműve megérdemelt — post mortem — rehabilitációjának.

Levéltári források és irodalom

BFL IV.1420.m

Budapest Főváros Levéltára, Budapest Székesfőváros tanácsi majd polgármesteri ügyosztályainak gyűjteményes iratai, Székesfővárosi tisztviselők és alkalmazottak nyilvántartásainak gyűjteménye

HU-MNL-HBVL-VI.501.b.

Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú–Bihar Vármegyei Levéltára, Debreceni Tankerületi Főigazgatóság iratai, Ügyviteli iratok

HU-MNL-HBVL-VI.501.g.

Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú–Bihar Vármegyei Levéltára, Debreceni Tankerületi Főigazgatóság iratai, Személyzeti ügyek

HU-MNL-JNSZVL-VIII.52.

⁴² Móczár L., 2006.

Magyar Nemzeti Levéltár Jász–Nagykun-Szolnok Vármegyei Levéltára,
Jászberényi Magyar Királyi Lyceum és Tanítóképző (1945-től
Jászberényi Állami Tanítóképző Intézet) iratai

HU-MNL-OL-K 27

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Miniszterelnökségi
Levéltár, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek

HU-MNL-OL-K 502

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Vallás- és Közoktatásügyi
Minisztériumi Levéltár, Tanár-, tanító-, tanítónő- és óvónőképző
intézetek tanügyigazgatásra vonatkozó iratai

HU-MNL-OL-K 507

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Vallás- és Közoktatásügyi
Minisztériumi Levéltár, Tanügyigazgatás iratai

HU-MNL-OL-XIX-I-1-g

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Az államigazgatás
felsőbb szerveinek iratai, Kultúra

A Jászberényi, 1918–1930. = A Jászberényi M. Kir. Állami Elemi Népiskolai
Tanítóképző Intézet értesítője az 1918/19–1929/30. iskolai évekről (2–
13. tanév). Szerk. Móczár Miklós. Jászberény, 1931.

Benedek–Wirth, 1997. = Benedek Sándor – Wirth István: Nyolcvan éves az
alma mater. Fejezetek a Jászberényi Tanítóképző Főiskola Történetéből.
In: Jászkunság, 43. évf. 3–4. sz. 1997. május–augusztus. 150–163.

Császtvai, 1961. = Császtvai István: Tanay Antal (1890–1961). In: Jászkunság,
7. évf. 2. sz. 1961. június. 89–90.

Donáth, 2020. = Donáth Péter: Pedagógusok az 1918–1919. évi politikai
forgószélben. Tanítóképzők a forradalmak, az idegen megszállás és az
ellenforradalmi számonkérés idején. Bp. 2020.

Eszterházy, 2017. = Eszterházy Károly Egyetem Jászberényi Campus – 100
éves jubileumi évkönyv. Szerk. Varró Bernadett. Jászberény, 2017.

Jubileumi, 1969. = Jubileumi Évkönyvünk. A Jászberényi Tanítóképző Intézet
évkönyve 1965–1968. Szerk. Kopácsy Béla – Horgosi Ödön – Simon
András – Tóth Gyula. Jászberény, 1969.

Kovács, 1933. = Kovács János: A tanítóképző igazgatója. In: Jász-Nagykun-
Solnok vármegyei népművelés, 26. évf. 4. sz. 1933. 1.

- Móczár L., 2006. = Móczár László: Móczár Miklós. Tudós tanárok – tanár tudósok sorozat. Bp. 2006.
- Móczár, 1938. = Móczár Miklós tanügyi főtanácsosi kitüntetése. Jász Hírlap. 1938. január 8. 2.
- Móczár M., 1940. = Móczár Miklós: Az iskola és a tájegység kölcsönös hatása egymásra. In: Magyar Tanítóképző, 53. évf. 7. sz. 1940. július. 193–202.
- Szemes, 1939. = Szemes Gábor: Szemléltetőeszköz–készítő és munkaiskolai tanítói tanfolyam Jászberényben. In: Magyar Tanítóképző, 52. évf. 8. sz. 1939. október. 378–381.
- Tóth, 1996. = Tóth Gábor: A jászberényi tanítóképző intézet kapcsolata a várossal és a jászsággal 1917–1944. In: Jászsági Évkönyv. Szerk. Pethő László 1996. 176–191.
- Tóth, 2011. = Tóth Gábor: Az idő sodrában. Lustrum. Ménesi út 11–13. Bp. 2011.
- Wirth, 2007. = Wirth István 2007: Fejezetek a jászberényi tanítóképzés történetéből. In: Jászsági Évkönyv, 2007. 181–188.

IV. A jászberényi és zombori tanítóképzők egykori igazgatója: dr. Fiala Endre drámája 1941-1949

Ebben az írásunkban¹ dr. Fiala Endre (1905–1972.) jászberényi megbízott és zombori kinevezett igazgató drámába illő történetét ajánljuk olvasóink figyelmébe.

1. A jászberényi tanítóképző közkedvelt tanára, ideiglenesen megbízott igazgatója

Dr. Fiala Endre munkásságát — Zomborba távozását követően — a jászberényi intézet 1942-43. évi évkönyvében a következőképp jellemezték:

„Tanítóképzői tanulmányait intézetünkben végezte az 1921–1926. években. Tanítóképző-intézeti tanári oklevelének megszerzése után, 1931 szeptemberében került ismét Jászberénybe, most már egykori tanárainak kartársaként. Munkáját mindenkor nagy szeretettel és lelkesedéssel végezte. Szaktárgyain — történelem, magyar nyelv és irodalom — kívül hosszú ideig tanított német nyelvet, testnevelést hegedülést, vezetett sportkört, cserkészcsapatot, s néhány évig tanárelnöke volt az ifjúsági önképzőkörnek. Szolgálatának megkezdésekor tanulóotthoni felügyeletre is beosztották, majd a köztartásvezetői tisztség ellátásával bízták meg. 1941. március 7-től, mint igazgatói teendőkkal ideiglenesen megbízott tanár, másfél esztendeig vezette intézetünket”. (Árpássy szerk. 1943. 3.)

Az Eszterházy Károly Egyetem Jászberényi Campusának 100. évfordulójára kiadott évkönyv róla szóló rövid összefoglalójából átvett fényképe mellett, az alábbiakat olvashatjuk:

¹ Első közlésre elfogadva a „Neveléstudomány” 13. évf. (2025) 4. számába.

”Dr. Fiala Endre (1941–1942): A harmincas években helyettes tanárként dolgozott az intézetben. Népiskolai tanítói képesítése mellett megszerezte a polgári iskolai tanári címet magyar nyelv és irodalomból, történelemből és testgyakorlásból. A testgyakorlás kivételével megkapta a tanítóképző intézeti tanári oklevelet is az általa oktatott tantárgyakból. Rövid igazgatósága alatt próbálta a háborús terhek alól mentesíteni a képzést. Biztosította a növendékek folyamatos tanulásához szükséges feltételeket.” (Varró, 2017. 11.)

-.-

Egyik összefoglalásban sem említik, hogy a jászberényi tanári karban akkor egyetlen doktorátussal rendelkező Fiala Endre 1941 márciusában egy váratlanul kialakult szükséghelyzetben vette át az intézmény ideiglenes irányítását. Az intézetet 1930-tól komolyan fejlesztő, 1937-ben tanügyi főtanácsosi címmel kitüntetett igazgatóját (Kovács, 1933) Móczár Miklóst egy hosszú fegyelmi eljárást megelőző vizsgálat nyomán 1941. március 4-én, súlyos gazdasági szabálytalanságokra hivatkozva — azonnal megtérített — 6000 pengő pillanatnyi hiányt megállapítva² felfüggesztették állásából. Majd a közszolgálatból fegyelmi úton elbocsátották. (Móczár L., 2006., Donáth, 2025/2) Móczár Miklós 1950-ben írt önéletrajzában a történeteket „két fiatal erősen jobboldali tanár” és egy „tolvajgyanús alkalmazott” szövetségének, hamis vádjainak, valamint a

² Az 1941. március 11-én lezárt átadás-átvételi jegyzőkönyvben. MNL OL K 502 1937–1944. 10. tétel Jászberény 408. csomó

szabálytalanul lefolytatott vizsgálat nyomán született „justizmord téves” fegyelmi határozatnak tulajdonította.³ Az 1941-től éveken át húzódó „Móczár ügy” iratai az országos, a szolnoki és debreceni levéltárakból egyaránt hiányoznak. Vélhetően az 1956-os levéltári tűzvészben megsemmisültek. Így nem tudhatjuk, hogy pontosan miért ítélték el Móczár Miklóst, s azt sem, hogy ki volt a két fiatal „erősen jobboldali tanár”, akikre az igazgató úr utalt. (Donáth, 2025/2)

Az alábbiakból kitűnik, hogy Fiala Endre szenvedélyesen vágyott a jászberényi igazgatói állásra, így a Cui Prodest elv alapján joggal felmerülhet, hogy gazdálkodási kérdésekben széleskörűen tájékozott „köztartásvezetői” pozíciójában nem volt-e valamilyen szerepe Móczár „lebuktatásában”. Az erre vonatkozó források hiányában ezt kétséget kizáróan sem megerősíteni, sem cáfolni nem tudjuk. A VKM tanítóképzői ügyosztályának vezető munkatársai és a debreceni tankerületi főigazgatók a Móczár-ügy kapcsán valamiért úgy vélték, hogy az ideiglenes igazgatósággal megbízott Fiala Endre egy átmeneti időt követően semmiképp sem maradhat vezetőként Jászberényben. A történeteket közelről nem ismerő utódaik 1945 után úgy vélték, hogy köztartásvezetőként legalábbis tudnia kellett Móczár szabálytalanságairól.⁴ Ám, hogy a korábbi igazgató eltávolításában

³ Móczár Miklós önéletrajza. Magyar Nemzeti Múzeum Közgyűjteményi Központ, Magyar Természettudományi Múzeum Könyvtára personalia gyűjtemény PM/69. A kézirat rendelkezésre bocsátásáért köszönet illeti Matuszka Angéla könyvtárvezetőt és Gubányi András főigazgatóhelyettest.

⁴ Kiss Sándor debreceni tankerületi főigazgató 1949. április 16-i, biz. 24-5/1949. számú felterjesztésében olvashatjuk: „A jászberényi áll. tanítóképző volt igazgatója: Móczár Miklós az intézetnél különféle szabálytalanságot követett el. Ebben az időben dr. Fiala Endre tanár az intézet köztartásvezetője volt. Feltehető tehát, hogy az igazgató szabálytalanságairól dr. Fiala Endre is tudott, ezért nevezett Zomborba helyeztetett át, ahol a tanítóképző intézet igazgatásával bízott meg”. MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F-167.515/1949. 238. d.

játszott szerepe, vagy éppen az abból való kimaradása miatt voltak ezen a határozott véleményen, nem tudhatjuk.

Közvetett bizonyítékaink inkább az utóbbira utalnak. Fiala Endrét ugyanis Móczár Miklós semmiképp sem tarthatta „erősen jobboldalinak”. Máig olvasható írásai és tanítványainak, kollégáinak véleménye erről tanúskodnak.

1938-as a katolikus „Magyar Kultúrában” megjelent „Történelemszemlélet és katolicizmus” c. írásában szomorúan konstataulta a történelem iránti érdeklődés megcsappanását. „Bár az általános érdeklődésnek ez a megcsökkenése már magában is hanyatlás, kulturális visszaesés jele, minthogy annak a tükörnek az eldobását jelenti, amelyből nemzetünk gondolkodásmódja és lelkiélete megismerhető, de a történelemnélküliség, a történetietlen gondolkozás, az ahistorizmus káros következményeire a legmegdöbbentőbb erővel mégis az orosz bolsevizmus mutatott rá. »Pusztítsátok el a történelmet« – hangzott a mai Oroszország megalapítójának, Leninnek a parancsa! S ez az utasítás elárulja, hogy a bolsevizmus a maga legfőbb lelki akadályát a történeti kultúrában látja. Tudja jól, hogy ha a ma élő generáció lelkéből sikerül kitépnie a múltat, akkor olyan anyagot kap kezei közé, amelyet már tetszése szerint formálhat át és használhat fel céljai elérésére. A kommunista világnézetnek s főként a kultúrbolsevizmusnak Oroszország határain túli tovább terjedése arra int bennünket, hogy nem szabad közömbösen szemlélnünk, mint csökken egyre jobban korunk történeti érdeklődése. A közönyösség a bolsevizmus előretörését könnyíti meg, viszont a történeti gondolkozás elmélyítése gátat emel az ázsiai áradattal szemben. A historizmus ápolása tehát egész műveltségünk megvédésével, megőrzésével azonos, s amikor a múltat tanulmányozzuk, akkor egyúttal azzal a világnézettel is harcolunk, mely mindent elsöpréssel, alacsony színvonalú nivellálással fenyeget.

Ily veszélyek között és nagy feladatok elé állítva, rendkívül fontos, hogy történettudományunk megtalálja annak a módját, hogy a történeti érdeklődés megsokszorozódjék és helyes irányban fejlesztesse. Ehhez

az első lépés a történetietlen gondolkodást előidéző legközvetlenebb okoknak: ú. m. a károshatású nemzeti illúzióknak és bizonyos tradícióknak a kiküszöbölése. [...]

A 19. századi forradalmi liberális eszmék múltba vetített képének a reális történeti valósághoz éppoly kevés köze van, mint az azt megkonstruáló történetírásnak és történettanításnak az igazságot kereső történettudományhoz. Ennek a komoly tudományos módszerét, törekvéseit, célját megtagadó, a tárgyilagosságot és a történeti tényeket megcsúfoló áltudománynak üzent hadat az egyik nagygyűlésen a magyar katolikus társadalom is, ez ellen szállt harcba az *új történeti* iskola és nemzeti történetünk minden komoly művelője. Ettől az irányzatos és tudománytalan történet szemlélettől kell megvédenünk a hamis tanításokkal gyakran megfertőzött ifjúságot és az igazság után vágyakozó egész magyar népet. Ezt a feladatot csak a[z általa szellemtörténetinek vélt – D. P.] tiszta tudomány eszközeivel és módszereivel lehet megoldani.⁵ A katolikus egyház és benne a magyar katolicizmus nem fél a való tények, a történeti igazság megismerésétől. Történeti hivatásának teljes tudatában nem folyamodhat alantas eszközökhöz. Nincs is szükség külön katolikus történelemre, csak pártatlan, tudományos történelemre” – írta a tanár úr mélyen katolikus meggyőződésének jeleként. (Fiala, 1938. 142. és 145.)

Megbízott igazgató korában még határozottabban tanújelét adta a humánus keresztény álláspontjának a „Magyar Kultúra” 1942. április 5-én megjelent számában közölt „Fajiság, magyar nép és nemzet” című írásában, melyben — a faji alapon megszületett harmadik zsidótörvény megjelenése után — egy árva szóval sem utalt a zsidóságra. Sőt, egyebek között leszögezte: „*A „magyar fajnak” fajtörténeti alapon... semmi értelmet sem adhatunk, ez is egy divatos jelszó s csak annyi bizonyos, hogy a magyarság a többi, minden más néptől elütő fajkeveredésű. Ellenben a magyar faj tagadása nem jelenti egyben a*

⁵ Dr. Fiala Endre a Magyar Szemle Társaság, a jászberényi katolikus egyházközség kulturális bizottságának tagja volt. (Móczár szerk., 1939. 26.)

magyarság tagadását is. A magyarság lehet más is, nemcsak faj, s nézzük tovább, hogy melyek azok az összetartó eszmék, amelyek a magyarság érdeke, továbbá a közjó és a tudomány szempontjából is helytállóak. [...]

A nemzethez tartozók körét sem származás, sem faj, vallás, nyelv alapján nem tudjuk pontosan meghatározni. [...] Természetes, hogy a vérrokonság, közös faji jellemvonások a nemzeti érzés kialakulását szintén elősegítik, könnyebbé teszik, de emellett ennek a biztosítására a népi nevelés mellett *nemzeti nevelés* is szükséges, hogy a népi különbözőségek kiegyensúlyozódjanak, a közös nemzeti célok megvalósíthatók legyenek. A nemzetnevelés legfőbb célja tehát, hogy az egy hazában élő, esetleg még fajilag is kevert különböző népeket egymással szemben kölcsönösen megértővé tegye. Ezért kell különlegesen tanulmányoznunk és ápolnunk a népi, tájrajzi sajátosságokat, mint az egységes nemzet értékes változatait, kihangsúlyozva a *kölcsönös egymásrataltságot, közös érdeket, közös múltat a mindenekfelett álló közjó megvalósításáért. Aki ezekben közreműködik áldozatkészen, szívvel-lélekkel, népi és faji tartozandósága bárhová is köti, az a magyar nemzetnek teljes értékű tagja.*⁶ A legerélyesebb, legátfogóbb és állandó utat ebben is a katolikus

⁶ Dr. Fala Endre e felfogását a gyakorlatban is érvényesítette. A jászberényi fatelep deportálásból visszatért tulajdonosa Haraszt Pál 1947. február 24-én így nyilatkozott róla: „Cégem a képzőintézetnek hosszú éveken át szállítója volt, mely idő alatt, dacára a zsidóellenes rendelkezéseknek soha nem éreztettem velem személyemben, sem céggemmel sem, hogy hátrányban lennénk más, nem zsidó cégekkel. Mindig nyilvános árlejtési ajánlatomnál kizárólag cégem szolidaritását és rátermettségét vette figyelembe. [...] 1942-ben, amikor a zsidótörvények úgyszólván lehetetlenné tették, hogy zsidószármazású céget közszállításra megbízzanak, ő az általam leadott előnyös ajánlatot ennek dacára is figyelembe vette, és a szállításokra való megbízást minden további nélkül felettes hatóságának felterjesztette. [Privát beszélgetések alapján - D. P.] őt németellenes beállítottságú embernek ismertem meg, aki nem is egy alkalommal bizonygatta előttem a náci német uralom tarthatatlanságát és

Egyház jelöli ki, mert az egyetemes emberiségért van: *soha meg nem szűnik követelni a szociális igazság megvalósítását, mint az egészséges élet biztosítékát, s minden faj, nép és nemzet alapjának: az emberi méltóságnak megbecsülését.*” (Fiala, 1942. 104–106. Kiemelés részben tőlem – D. P.)

Mindazonáltal Fiala Endre az intézet általa szerkesztett évkönyvében „Ifjúságunk faji jellemrajza” c. írásában — naiv, ám a növendékek egyéni fejlesztésére törekvéséről tanúskodó — kísérletet tett a „fajpszichológia” eredményeinek a nevelésben való felhasználására, hangsúlyozottan minden fajok közötti értékkülönbség nélkül, a zsidóságot itt sem említve. „Miként az egyes fajoknak, éppen úgy növendékeink csaknem mindegyikének egyaránt vannak fény- és árnyoldalai. Egyik sem sajátíthatja ki magának az emberi értékek egész mértékét, s viszont egyiket sem lehet csak gyarlóságokkal vádolnunk. [...]

Egyébként — mint tudjuk — minden emberi sajátság csaknem valamennyiben megtalálható különböző arányokban. Ezáltal nemcsak a közös emberi fajhoz való testi-lelki kapcsolat él a tudatban, hanem az egymás iránti megbecsülés is, ami az oktató-nevelő munka sikerét, a szellemi értékek, a kultúra fejlődésének folytonosságát elősegíti. A fentiekből korántsem következik az, hogy növendékeinket valamilyen örökölt tényezőkből, mechanikus szabály szerint kialakult adottságoknak tekintjük. *Faji sajátságaikban csak fejlődésre képes és fejlesztésre rá is szoruló hajlamokat látunk, amelyeket nem hagyhatunk figyelmen kívül.* Örökölt hajlamaik lehetőséget jelentek az ő és a mi nevelőmunkánk részére. A hajlamok ugyanis nagyrészt nemcsak önmaguk törekszenek kifejlésre, hanem megvalósulásuk még nagyobb mértékben függ a tudatos, szándékos fejlesztéstől, gyakoroltatástól.

bekövetkezendő összeomlását.” MNL OL XIX-I-1-g-F-57055/1947. 1947. március 4-i a VKM kérdéseire írt válaszában Fiala megerősítette a fentieket, azzal, hogy a tiltó rendelet utáni faszállításokat már a saját pénzéből fizette ki. MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F-74304/1947. 238. d.

Ilyenek pl. a testügyességek, sporttehetségek vagy a szellemi tehetségek, tudományos, művészi képességek.” (Fiala, 1941. 14–15.)

Ahogy az intézet 1941-1942. évi évkönyvében megfogalmazta: „Egész oktató-nevelő munkánkban éberem öröködtünk, hogy azt a keresztény nemzeti szellem színezzé, magyar talajon hirdettük és gyakoroltattuk azt a hitet és erkölcsöt, amelyet a kereszténység vall magáénak.⁷ Olyan emberek kialakítása volt a célunk, akik előtt nem ismeretlen, hogy a test a lélek eszköze, akik nem szűnnek meg értelmüket hasznos ismeretekkel, szívüket nemes és emelkedett érzésekkel gazdagítani, összes értékes erőiket harmonikusan kifejleszteni, hogy azokat készségesen és eredményesen alkalmazhassák az élet sok munkát, tömérdék áldozatot igénylő területein. Átvettük a híres német pedagógus jelszavát: Licht, Liebe und Leben.⁸ Mi is napfényt, szeretetet, életet akartunk látni iskolánkban. Szeretettel kívántunk oktatni-nevelni, mert ez a leghatékonyabb és legkeresztényibb. Egész belső életünk, a szellem azt akarta, hogy az iskola legyen olyan Őrhely, ahol ismerik az élet nehézségeit, veszedelmeit s bölcsességgel és türelemmel szerelik fel a rájuk bízott lelkeket a jövő küzdelmeire. Nem csalódtunk, mert mozgást, élénkséget, derűt észleltünk, örömmel végzett munkát láttunk. Nem idegenkedtünk a kor egyetlen olyan követelményétől sem, amely a nevelés-oktatás szellemével összeegyeztethető. A régi és örök igazságok talaján állva igyekeztünk belevegyülni a modern életbe.” (Fiala szerk., 1942. 32–33.)

Utóbbi jelentette meg rövid igazgatósága egyetlen igazán újszerű, a jázsági művelődés szempontjából jelentős — általa is fontosnak tartott — kezdeményezése: az intézetben 1942. január 8-tól

⁷ Az akkori tanügyi előírások a keresztény-nemzeti szellemű nevelést írták elő, dr. Fiala megfogalmazása ezt követi. Az állami képzőkben akkor ez általános gyakorlat volt, ami nem eshetett jól a jászberényi képző akkori egyetlen izraelita vallású tanulójának. (Fiala szerk., 1941. 50., 1942. 50.)

⁸ Johann Gottfried Herder mottója volt.

március 12-ig tartott *első járszági népfőiskola* megszervezése. Ezen a környék falvaiból, tanyavilágából 32 csak hat elemi végzett parasztfiataalt képeztek 10 héten át. Forrásaink szerint a közösségi életre felkészítő népfőiskolai kurzus színvonalas programjával, az előadók közvetlenségével az általános műveltség és a gazdasági ismeretek helyes arányával elérte a kitűzött célt: érzelem, értelem és akarat harmonikus nevelése által a jellemnevelést.⁹ (Móczár, 1940., Fiala, 1942. 34., Túróczyné, 1992. 24–26., Ünnepe, 2012.)

Ahogy egykori tanítványa Iványi István megfogalmazta: „Mint embert, népi származású, igen képzett egyéniségnek, a tanítványiért minden áldozatra kész, igazi krisztusi szellemben nevelkedett, mélyen gyökerező demokratikus érzelmű pedagógusnak ismertem, akinek már ottani diákkorom idejére eső életében (1932-37) is a lemondás, a munka, a megnevelés jutott osztályrészül. Mint tanítványa, mindig tisztelője voltam nagy szaktudásának, széles látókörének. Erkölcsi és társadalmi magatartása mindenkor példát adó volt. [...] Az ifjúságot rajongásig szerető magatartásával, tanítványaihoz való állandó közvetlen leereszkedésével (abban az időben ez ott úgyszólván egyedülálló jelenség volt) tanújelét adta demokrácia iránti szeretetének. Nem tudom milyen párti volt. [...] Csak annyit tudok, hogy aki az ifjúságot annyira szerette, megértette és mindig a helyes irányba kalauzolta nehéz útjain, az csak jó ember lehetett és annak ma is jó embernek kell lennie. Szegényebb sorsú diákjait mindig jobban megbecsülte. Meghallgatta bajaikat és ha tudott, orvoslást is talált azokra. Militarista nehezen megdolgozott katonai rangja ellenére sem volt, hiszen állandóan ostromozta a »bokáig egyenruhába süllyedő és

⁹ 1947. február 20-án 17 egykori tanítványa — tévesen — úgy vélte: „1942-ben a népfőiskola megalakítása és szorgalmazása keltette fel az akkori fasiszta VKM akcióját dr. Fiala Endre ellen.” MNL OL XIX-I-1-g-F-57055/1947. Erre semmiféle bizonyíték nincs. Ellenben tény, hogy a tanfolyamot az Országos Nép- és Családvédelmi Alap mellett a VKM is anyagilag támogatta. (Túróczyné 1992. 26.)

orránál tovább nem látó, szűklátókörű aszfaltkoptató lovagtípusokat«, akiknek más és értékesebb becsületük volt, mint a szegény, elhagyott, verejtékes munkájából élő egyszerű munkásembernek. Szavaira sok ifjú találta el a helyes utat, de még több életére példát adó tetteire. Jellemző bizonyítéka ennek az is, hogy minden komoly felkészültségű tanárnak is jutott bőven a gúnynevekből, de nála ez fiatalkora ellenére is elmaradt. Ez is csak azzal magyarázható, hogy eszményi ember példájaként lebegett előttünk. [...] Egyet biztosan tudok, ... nem volt a jobboldali politikának a híve.”¹⁰

17 egykori diákja így nyilatkozott róla: „A diákjai rajongtak érte, mert benne látták az igazi nevelőt, a jövő és elkövetkező idők magyar pedagógusát. Ezt a meggyőződésünket alátámasztotta magatartásával és szociális érzületével. A szegény és anyagi hiányokkal küzdő tanítójelölteket támogatta nemcsak anyagival, hanem a tulajdonában lévő összes szellemi termékeket is készségesen rendelkezésünkre bocsátotta.”¹¹

Erről számolt be az utóbb jeles neveléstörténésszé vált Tóth Gábor is: „Harmadévtől kezdve a történelmet Fiala Endre tanította. Ő lett az osztályfőnök is. Hamar észrevette, hogy a tárgy különösen érdekel. Ellátott olyan történeti forrásanyaggal és irodalommal, aminek később nagy hasznát vettem. A magyar történeti kútfőket, a bizánci forrásoktól kezdve, végig olvastatta velem. Nagyon sokat jelentett, hogy amikor a könyvet visszaadtam, mindig megbeszélte az anyagot velem. Meg kell azt is jegyeznem, hogy sohasem feleltetett az osztályban, kivéve, ha látogató érkezett. A beszélgetések során, pontosan fel tudta mérni, hogy mit tudok történelemből. Nagyon sokat köszönhetek neki. Abban az időben jelent meg Szekfű Gyula Három

¹⁰ Iványi István nyilatkozata 1946. december 17. Összesen kb. 60 egykori diákja véleményét Fialáról 1946-1947-ből lásd: MNL OL XIX-I-1-g-F-57055/1947.

¹¹ 17 egykori diák nyilatkozata 1947. január 24-én MNL OL XIX-I-1-g-F-57055/1947.

nemzedék és ami utána következik című munkájának ötödik kiadása. Ezt a kötetet negyedév végén megkaptam tőle ajándékba. Az anyag nagy hatással volt történeti nézeteim kialakulására.” (Tóth, 2011. 726.)

A doktori címmel történelemtanárként lett Végh Joachim úgy vélte: „Dr. Fiala Endre nevelő egyénisége és szellemi vonala meghatározta szinte egész további életemet. A feudális Magyarország társadalmi züllöttségét, a korrupt, haszonleső és léha Horthy-rendszert nap, mint nap pellengérre állította és gúnyolta. A kardcsörtető, nevetséges magyar operett-militarizmust, a léha tisztikart mindig nevetségessé tette. Hitler Adolfot, Szállast elmebajosoknak titulálta, Gömböst tehetségtelen svábnak, aki kinevezte magát, mint honvédelmi miniszter tábornoknak és elindította a magyar külpolitikát a végzetes útra. Antal Istvánt, Jászberény akkori képviselőjét, a hírhedt magyar Göbbelst üresfejű csirkefogónak nevezte. Mindezt, de ennél sokkal többet, nyíltan, előttünk IV. és V. éves idősebb hallgatók előtt. Mi így indultunk útnak, magyar tanítói munkásságunkra ilyen útravalót és irányelveket kaptunk. Azt hiszem ez akkor egyetlen és páratlan volt az egész országban. Mi már Jászberényben fogékonyak lettünk a demokráciára.”¹²

Ózváry György — már a kisgazdapárti Független Ifjúság országos főtítkáráként — úgy látta, hogy „Fiala Endre ... a fajvédő gömbösgyulai maszlagok mellett a korrupció világában a humánumban gyökeredző embert hirdette nekünk és életfelfogásával meg is cselekedte azt.”¹³

Gregor József kántortanító szerint Fiala két éven át „apja, helyett apja” volt. Kis Gábor tanító meghatódva vetette papírra: „Sokfelé jártam iskolában, de olyan történelemtanár előadásait még

¹² Az akkor már elbocsátott dr. Fiala Endre melletti állásfoglalások gyűjtését kezdeményező a Kis Újság nyílt tér rovatában 1946. december 15-én kezdeményező Végh Joachim nyilatkozata 1947. február 15-én MNL OL XIX-I-1-g-F-57055/1947.

¹³ Ózváry György nyilatkozata 1947. március 15-én MNL OL XIX-I-1-g-F-57055/1947.

nem hallottam sehol sem, mint a jászberényi tanítóképzőben Dr. Fiala Endre tanár úr tanítását. Másfél évig voltam fogságban. De, mind katonakoromban, mind pedig fogoly koromban osztálytársaimmal, iskolatársaimmal együtt... számtalanszor emlegettük a jólelkű, igazságos, »Bandi Bácsit«. Csodáltuk történelemtudását. Ha abban az időben csak egyszer is megjelenhetett volna közöttünk, minden bánatunkat, szenvedésünket elfelejtettük volna. [...] Ha író lennék, akkor egy regényben emlékeznék meg szeretett »Bandi Bácsiról«.”¹⁴

Hosszasan folytathatnánk az egykori jászberényi tanítványok visszaemlékezéseinek felidézését, de terjedelmi okból s az olvasókra tekintettel nem tesszük. A többiek véleményét is tükröző idézett megnyilatkozásokból kitűnik: Fiala Endrét szociálisan érzékeny, keresztény humanizmussal átitatott, a korabeli magyarországi állapotokról gyakran igen kritikus véleményét szókimondóan vállaló, kitűnő szakemberként, hivatásának élő, segítőkész pedagógusként ismerték tanítványai.

Kollégája, Vágó Elemér gyakorlóiskolai tanító empatis, árnyalt képet vázolt Fialáról: „Mint igazgatót a tanártestület kedvelte, mert mindenkinek munkaterületén teljes szabadságot engedélyezett. Az ifjúság is szerette, sokan mintaképüknek tartották. Az internátusban nagyfokú szabadság uralkodott igazgatósága alatt. Több tekintetben ez túlzásba is ment. A dolgokat általában beavatkozás nélkül engedte a maga útján. Teljes és nyílt állásfoglalástól lehetőleg tartózkodott. Mint ember, kissé különc hírében állt. Gyakran volt csekély dolgok miatt konfliktusa a város hasonló pozíciójú egyéneivel. Egyébként udvarias, tartózkodó. Sokszor ez túlzásba hajlott. Lelkileg igen érzékeny. Gyakran nyomott hangulatú. Könnyen befolyásolható. Mindez egy egyéniségbe olvadva kellemes benyomást kelt. Mindezek mellett jószívűnek ismertem. A súlyosabb időkben gyakran segített sajátjából a rászoruló kartársaknak. Sokat foglalkozott azzal a gondolattal, hogy

¹⁴ Gregor József 1946. december 22-i, Kis Gábor 1946. december 2-i nyilatkozatai MNL OL XIX-I-1-g-F-57055/1947.

kolostorba vonul. S ezt a hiedelmet állandóan táplálta másokban kijelentéseivel és vallásos életmódjával. Politikai nézeteit ritkán hangoztatta. A Kossuth-korabeli időknek jó ismerője volt, s mint történelemtanár megvolt a maga külön álláspontja ebben a kérdésben, ami nem egyezett mások véleményével. Az akkori rendszert nem szolgálta ki szolgálai. Bizonyos megszállottsággal ragaszkodott a történelmi tanulmányai során kialakított nézeteihez. Ha beszélt, ritkán lehetett tudni, hogy meggyőződésből vagy kényszerből mondja mondanivalóit. *Ha mindezt egyként tekintem, előttem áll az az ember, aki képzett tanár, jóbarát, különösen a nőkkel szemben elfogult, nyugtalan, néha kötözködő, de akit általában mindenki szeretett.*”¹⁵

Mindezek fényében őszintének tűnnek az intézet 1942–1943. tanévi évkönyvének Fialát búcsúztató sorai: „Fiala Endre tizenegy éves értékes tanári működését 1942 júliusában azzal jutalmazta meg a Nagyméltóságú Miniszter Úr, hogy az 1942–43. iskolai évtől kezdődően a zombori áll. leánylíceum és tanítónőképző-intézet igazgatójává kinevezte. Jászberényi kartársai, növendékei, ismerősei egyrészt örömmel értesültek Fiala Endre kitüntető megbízatásáról, mely a Délvidék egyik nagymúltú iskolájának élére állította, másrészt sajnálattal vettek tudomást távozásáról. Őszinte lélekkel kívánjuk, hogy új működési területén is azzal a lelkesedéssel, szeretettel és szép eredménnyel végezze fontos nemzetnevelő munkáját, mint jászberényi éve idején.” (Árpássy szerk., 1943. 3.)

Mindazonáltal dr. Fiala Endre csak kényszerűségből fogadta el zombori igazgatói kinevezését. Ő maradni akart Jászberényben, ott állandó igazgatói beosztást nyerni. Erre azonban a „Móczár-ügy miatt” a VKM-ben semmi esélye sem volt. Ezt azonban senki sem közölte vele, ezért azt remélte, hogyha ellenáll az áthelyezésnek, maradhat. Erre utalt, hogy amikor 1941 novemberében felajánlották neki az újvidéki

¹⁵ Vágó Elemér 1947. május 3-i nyilatkozatában MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F-74304/1947. 238. d. (Kiemelés tőlem – D. P.)

tanítóképző igazgatói állását, azt határozottan visszautasította.¹⁶ Ám ezzel csak féltanéynyi halasztást nyert: Huszka János ügyosztályfőnök kitartott áthelyezési törekvése mellett, s másodszor már nem volt hajlandó tolerálni dr. Fiala ellenkezését. Egyértelművé tették: akarata ellenére is áthelyezik, s kinevezik a zombori állami tanítónőképző igazgatójává, 1942 szeptemberében ott kell kezdenie a tanévet.

Ami a külvilág számára a munkája elismerését jelentő előléptetésnek tűnt, dr. Fiala számára nemkívánatos kényszer, mellőzés, száműzetés volt.¹⁷ Vélhetően ezzel magyarázható a jászberényi gimnázium 1942-ben frissen kinevezett igazgatója számára érthetetlen magartása is.

Dr. Lessi Viktor 1947-ben így nyilatkozott erről: „Dr. Fiala Endrével 1942 augusztus végén ismerkedtem meg s vele talán három-négyízben beszéltem. Személyes ismeretségem alapján a véleményem akkor tüstént olyan formában alakult ki nevezetről, hogy lelkileg nyugtalan és éppen ezért szavainak súlyával nem számol. Feltűnt ugyanis az, hogy mint újonnan kinevezett zombori igazgató magát az igazgató tisztet olyan színben és formában állította be, hogy azzal szinte gondolkodásba ejtett engem is újonnan elfoglalt állásommal szemben. Értesüléseim szerint a városban örömmel vették Dr. Fiala Endre

¹⁶ Miután dr. Fiala Endre nem fogadta el a VKM-től az újvidéki állami tanítóképző igazgatóságát, helyette Szilágyi János bajai tanárt nevezték ki oda igazgatónak. MNL OL K 502-1937-44-419. cs.-10- 200.251/1941. V. 3.

¹⁷Dr. Jantsky Béla igazgató 1947 március 7-i meghallgatása során — a kartársaitól hallottak alapján — úgy vélte, hogy dr. Fiala akkori „beadványából a nagymérvű bosszú haragja látszik. [...] Tudomásom szerint annakidején Árpássy Gyula igazgatóval szemben, aki tőle az intézetet átvette, ugyanígy viselkedett. Ennek következtében az intézetben különös események történtek, amire vonatkozólag indokoltnak látnám Árpássy Gyula volt igazgatót is kihallgatni.” A VKM 139971/1946. V. ü. o. sz. március 6-i rendeletére, a debreceni tanker. főig. március 3-i 793/1947. sz. rendeletére Müller István tanügyi segédtitkár kihallgatásokat végzett, akkor nyilatkozott erről. MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F-74304/1947. 238. d.

áthelyezését, mert az 1941–42. tanévben működésével, mint az intézet vezetőjének tevékenységével általában nem voltak megelégedve.¹⁸ Ő maga előttem Jászberényt és a jászberényi intézetet igen alacsonyra értékelve tüntette fel [?- D. P.], noha, mint utóbb megtudtam, már akkor aláírásokat »gyűjtöttek« annak érdekében, hogy ő továbbra is Jászberényben maradjon.¹⁹

2. Zombori igazgatósága

Dr. Fiala Endre új feladatával kapcsolatos fenntartásainak más, komolyabb forrása is volt. 1947 februárjában így írt erről a szerepkonfliktusról a VKM-nek: „1942 szeptemberében a zombori állami tanítóképzőintézet igazgatójának neveztek ki, s Zomborban működtem 1944. október 8-ig. A kapott utasításoknak (szóbeli és írásbeli rendeletek) megfelelően végre kellett volna hajtanom a zombori intézetből a szerb növendékek »kiirtását«, a szerbek kulturális tönkretételét, az »idegen uralomra emlékeztető« könyvek, felszerelések stb. megsemmisítését. Ezt nem hajtottam végre, hanem még növeltem

¹⁸ Erre vonatkozó egyéb forrás nem áll rendelkezésünkre. A Jászberényi Igazolóbizottság és Kisgazdapárt helyi szervezetének 1945 utáni megnyilatkozásai ennek inkább az ellenkezőjére utalnak. A városi kisgazda pártszervezet ezzel ellentétes tartalmú, a város dr. Fiala iránti nagyrabecsülését hangsúlyozó 1947. január 8-i véleményét lásd: MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F-57055/1947. 238. d.

¹⁹ A VKM 139971/1946. V. ü. o. sz. március 6-i rendeletére, a debreceni tanker. főig. március 3-i 793/1947. sz. rendeletére Müller István tanügyi segédtitkár kihallgatásokat végzett Jászberényben az intézet 1944-45. és 1945-46. évi ügyvitelére, továbbá a Berzátzy volt ig. ellen emelt vádakkal kapcsolatban. Ennek jegyzőkönyvében, olvasható dr. Lessi Viktor nyilatkozata. MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F-74304/1947. 238. d.

is az intézeti szerb növendékek létszámát, akik mind végeztek, állásba is helyeztem őket.”²⁰

Néhány héttel később ehhez hozzátette: „1943 február végén zombori igazgatói állásomról lemondtam és kértem Jászberénybe való visszahelyezésemet tanárként. Akkor ugyanis fegyelmi vizsgálat volt ellenem, mert dr. Steuer György ny. államtitkár Gabriella nevű unokahúgát nem voltam hajlandó elkésve felvenni az intézetbe, mert még csak akkor jelentkezett javítóvizsgálatra a IV. polgári iskolai osztályban. Üres hely nem volt. Az Államtitkár Úr azt követelte tőlem, hogy egy szerb növendéknek a helyére vegyem fel, akkor nem lesz semmi zavar.”²¹ Olyan éles szóváltás volt köztünk, hogy az Államtitkár Úr rendőrért kiáltott s kénytelen voltam az irodából kiutasítani. A VKM-ben feljelentett és 1943. július 1-jén ezért nem léptem elő a VI. fizetési osztályba. Az 1944. évi fegyelmi már ennek folytatása volt. Ugyanakkor nem voltam hajlandó a zombori intézetet megalapító Brankovits pátriárkáról készített, nagy történeti értékű festményt megsemmisíteni. Ezt a képet Palyo Jovanovits,²² a szerbek egyik legnagyobb történelmi festője készítette és a szerbek nemzeti érzékenységét azzal sem sértettem meg, hogy az irodából kidobom. A képet rendbe hozattam és átküldtem a görögkeleti plébániára. A szintén

²⁰ Dr. Fiala 1947. február 14-i a miniszterelnökhöz írt kérvényében. MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F- 57055/1947. 238. d. Kézzel ráírva: 248/1947.

²¹ Családi elfogultsággal és háborús ellenségeséggel magyarázható, hogy a magyarországi német kisebbség egyik vezetője dr. Steuer György (1975-1943) ny. államtitkár így lépett fel a szerb kisebbségekkel szemben.

²² Palya Jovanović, szerb realista festő (1859-1957) akinek 2009-ben szobrot állítottak Szabadkán.

<https://www.magjarszo.rs/vajdasag/szabadka/a.67459/Paja-Jovanovic-szobra#:~:text=Az%20%E2%80%9E%C3%A9rt%C3%A9ktelen%E2%80%9D%20ikonoszt%C3%A1z%20ma%20t%C3%B6rv%C3%A9nyi%20v%C3%A9delem%20alatt,Mikl%C3%B3s%20ortodox%20templom%20ikonoszt%C3%A1z%C3%A1t%20is%20elk%C3%A9sz%C3%ADtette%201761%2Db en.> 2025.08.09-i letöltés

becses történeti értékű görögkeleti öskönyvet szintén nem égettem el, hanem átadtam a városi könyvtárnak! Mindezt feljelentés és dr. Balogh Ányos főigazgató úr fenyegető eljárása követte.”²³

„A VKM rendelkezése alapján, 1944. június 9-i keltezéssel elrendelte ellenem a fegyelmi vizsgálatot azzal az indokolással, hogy irodámban angolszász-szerb-kommunista összeesküvés folyik, állandóan szerbekkel barátkozom és a rendelkezések ellenére szerb növendékeket is felvettem az intézetbe (30-at), akiknek minden kedvezményt megadok. [...] A fegyelmi vizsgálatot nem tudták végrehajtani ellenem, mert a helyzet egyre bizonytalanabb lett és főigazgatóm elsőnek futott meg a Délvidékről. Az intézetet teljes felszerelésével együtt sértetlenül adtam át — nem hivatalosan — jugoszláv ismerőseimnek” -írta évek múltán a miniszterelnöknek dr. Fiala.²⁴ Majd egy év múlva a Budapesti Népbírósághoz írt „jelentésében” hozzátette: „A VKM-ben lévő eredeti zombori népbírósi iratok tanúsága szerint 1944. március 19., a németek bevonulása utántól rendőri felügyelet alatt álltam.”²⁵

²³ Dr. Fiala 1947. március 4. a VKM-nek az 1947. február 1-jén kelt 139.971/1946. V. b. ü. o. sz. rendeletre válaszul. A minisztériumi munkatársak kiegészítésül feljegyezték: „Az ügy akkori előadója jelentheti, hogy a lemondás nem történt meg. Annyi igaz belőle, hogy Fiala alulírott előadóhoz egy magánlevelet írt, amelyben aziránt érdeklődött, hogyha lemondana a VKM elfogadná-e a lemondását. Előadó — minthogy tisztában volt azzal, hogy ez a levél csak revolverezés — csak annyit válaszolt e levélre, hogy a VKM várja lemondó nyilatkozatát, el is fogadja. Ez azonban soha nem érkezett be a VKM-be. 1947. IV. 21.; 212.787/1943. VII. 2.; Dr. Stauer György nyug. államtitkár panasa alapján a jászberényi járásbírói bíróság becsületsértés vétségben jogerős 300 P pénzbírságára való tekintettel, a minisztérium [Fialát] rosszallásban részesítette. (Az akta Hollán titkár úr szobájában elpusztult)”. MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F-74304/1947. 238. d.

²⁴ Dr. Fiala 1947. február 14-i a miniszterelnökhöz írt kérvényében. MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F- 57055/1947. 238. d. Kézzelel ráírva: 248/1947.

²⁵ Dr. Fiala Endre 1946. június 21-én a Budapesti Népbíróságnak. Nb. VIII. 2680/1948/1. sz. MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F-177.767/1949. 238. d.

Az említett fegyelmit megelőző vizsgálatot elrendelő dr. Balogh Ányos akkori tankerületi főigazgató a VKM osztályvezető felkérésére így idézte fel a Zomborban történeteket:

„Dr. Fiala Endre ellen 1944 májusában Bogdány Margit zombori állami tanítóképző intézeti tanár súlyos tartalmú feljelentést intézett hozzám, melyben főképpen az igazgató részéről történt személyét sértő *súlyos fenyegetés* volt a fő vád. Ezzel kapcsolatban a levél egyéb, az iskolavezetését érintő vádak is tartalmazott, amelyek hosszabb idő óta megbeszélés tárgyai voltak hivatalom és a VKM illetékes ügyosztálya között.

Ezek szabálytalanságok, önhatalmú eljárás a kapott rendelkezések végre nem hajtásában, a tanulólétszámnak a megengedettnél nagyobb felduzzasztásában, a VKM által kínált ingyenes és kedvezményes helyek szabálytalan és nem arra jogosítottaknak való kiutalásában és elbírálásában, a tanári testület tagjaival szemben nem mindig tapintatos eljárásában az ügyosztály előtt is ismeretesek voltak. Bár a köztem és az igazgató között lefolyt szóbeli és írásbeli *megbeszélések a helyzet javítását célozták, eredménytelenek maradtak*. Így az a nézet alakult ki már az illetékes ügyosztályban is, hogy kívánatos volna *az igazgató leváltása*.

Ezen előzmények után érkezett Bogdány Margit tanár feljelentése, amelyet előzetes *utasítás kikérése végett az illetékes ügyosztálynak is bemutattam*. Ismét kaptam felhatalmazást arra, hogy a vád tisztázására a fegyelmit megelőző eljárást megindítsam. Ezt 1944. június 9-én foganatosítottam és a vizsgálat lefolytatásával Domokos Sándor tanügyi tanácsost, a kirendeltség polgáriskolai szakelőadóját bíztam meg, akinek higgadt tárgyilagossága, kellő tapasztalata biztosítékot nyújtott arra, hogy a vizsgálat a tárgyi igazságnak meg fog felelni.

Domokos Sándor egyrészt elfoglaltsága, másrészt az akkor folyt osztály- és tanítóképesítő vizsgálatok miatt, nem óhajtván több napot igénybe vevő, az egész tanári testület nyugalma erősen megzavaró, széleskörű kihallgatást igénylő vizsgálattal az oktatás menetét megzavarni, *a vizsgálatot nem folytatta le*. [...]

Bogdány Margit tanár vádpontjai, amelyek egyedül szolgáltak a fegyelmet megelőző eljárás megindítására, ma már előttem ismeretlenek. Domokos Sándor pedig Budapesten bombatámadás áldozata lett. A vád rekonstruálása vagy az idevonatkozó bizalmas irattári anyag²⁶ felkutatása útján volna megejthető, akár pedig Bogdány Margit újbóli kihallgatása útján. [...]

Dr. Fiala Endre politikai irányú tevékenységéről nem volt tudomásom. A végzett szerb származású növendékeket nem ő, hanem én alkalmaztam tanítói állásban az igazgató javaslata alapján, hiszen a tanítói alkalmazás a tankerületi főigazgató hatáskörébe tartozott. Németellenes magatartását azonban igazolhatom, mert bizalmasan ő figyelmeztetett, hogy a Gestapo egy német tannyelvű tanfolyam engedélyezése körül származott bonyodalomból kifolyólag utánam nyomoz, és ajánlotta, hogy egyelőre Zomborba ne menjek.”²⁷

A feljelentő(k) motívumairól más képet festett jászberényi forrásokon alapuló tanulmányában Csősz László: „a zombori tanítóképző igazgatóját azért jelentették fel a tantestület tagjai, mert nem volt hajlandó az intézmény nevében zsidó lakásokat és berendezési tárgyakat igényelni nekik.” (Csősz, 2017. 18.)

Ha így volt és más forrásokból tudjuk: dr. Fiala Endre — bár az ortodox szerbekkel kapcsolatban fenntartásai voltak (Fiala, 1943.) — a nemzetiségi tanulók felvételével, támogatásával, a szerb kulturális emlékek megsemmisítésével kapcsolatos utasításokat szisztematikusan figyelmen kívül hagyta, már más megvilágításba kerülnek a történetek.

²⁶ 1947. április 21-én 2273/1946.47. sz. alatt Janson Vilmos szegedi tankerületi főigazgató jelentette a VKM-nek: „az újvidéki II. fokú tanügyi kirendeltség vezetője által 1944. június 9-én elrendelt fegyelmet megelőző vizsgálatára vonatkozólag hivatalom irattárában adatok (feljelentés, vádpontok stb.) nincsenek.” MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F-57055/1947. 238. d.

²⁷ Balogh Ányos nyugalmazott tankerületi főigazgató véleménye, melyet 1947. május 12-én írt Fiala zombori tevékenységéről dr. Huszka János miniszteri tanácsos felkérésére. MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F-74304/1947. 238. d.

Janson Vilmos szegedi tankerületi főigazgató is másként értékelt Fiala zombori tevékenységét: „az 1942/43. tanév folyamán hivatalos iskolalátogatást végeztem a zombori tanítóképző intézetben. [...] *Dr. Fiala Endrét mind pedagógiai, mind ügyigazgatási vonatkozásban kiváló iskolavezetőnek ismertem meg.* A tanári testületben példás összhangot tapasztaltam. Dr. Fiala Endre nemcsak kartársai iránt volt előzekeny és szíves felettes, hanem az ifjúság megértő szívű irányítójának is bizonyult.”²⁸

Utóbbi megállapítást igazolják dr. Fiala egykori tanítványainak 1946 végi, 1947 eleji nyilatkozatai is.²⁹ „Magatartása mindenkor igazságos, emberséges volt, politikai felfogásra, vallási és felekezeti különbségekre való tekintet nélkül. A szegényebb tanulókat mindenkor jóindulattal támogatta, anyagi előnyökhöz segítette. Köztudomás szerint Zomborban léte alatt mindenkor baloldali magatartást tanúsított, emiatt a németek megszállása idején közvetlen tudomásom szerint támadásban volt része”. (Boda Irén)

„Napról-napra tapasztaltuk jó igazgató urunk páratlan odaadását és szeretetét tanítványai iránt. Igazi demokratikus meggyőződése nem ismert kivételt. Nagy megértéssel fordult a más nemzetiségűek iránt.” (Starcz Józsa)

„Idegen nemzetiségű növendékek, akik velem jártak Zomborban a tanítóképzőbe, szerbek, ruszinok, jeles és jó eredményeket értek el nála. Azoknak a sorsát mindig szívén viselte. Határozottan a németek ellen foglalt állást és a tanítási idő alatt is sokszor hangoztatta, hogy a magyar hadsereg csak hiába vérzik német érdekekért a Kárpátokon túl.” (Jats Edit)

²⁸ Janson Vilmos szegedi tankerületi főigazgató nyilatkozata dr. Fiala zombori tevékenységéről 1947. február 12-én, 100/1946.47. főig. sz. MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F-57055/1947. 238. d. (Kiemelés tőlem – D. P.)

²⁹ Ezen és további ezekkel azonos tartalmú egykori tanulói megnyilatkozásokat lásd: MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F-57055/1947. 238. d.

„Dr. Fiala Endre magatartása a szerb tanítványokkal szemben mindenkor a legfigyelmesebb volt és nemzeti érzésüket soha meg nem sértette. Mindig német és fasisztaellenes kijelentéseket tett nyilvánosan is, erről tanúskodott magatartása a történelemórákon. Demokratikus gondolkodású volt faji és felekezeti különbség nélkül.” (Kúthy Endréné, Szimits Xénia)

Fiala mellett tanúskodott a zombori felnőtt társadalom is. 1947 januárjában a legkülönbözőbb társadalmi állású többtucat aláíró nyilatkozta róla: „Alulírottak a legnagyobb készséggel igazoljuk, hogy Dr. Fiala Endre a zombori tanítóképző és leányliceum igazgatója itteni tartózkodása alatt *szinte páratlanul emberi és demokratikus magatartást tanúsított*. Az iskola délszláv növendékeit minden bajukban segítette, szerbbarátságáról és megalkuvás nélküli antifasiszta meggyőződéséről közismert volt.”

Több egykori tanártársa, beosztottja így látta tevékenységét: „igazgatói ténykedése alatt — 1942 október első napjaitól, egészen 1944. október 10-ig — a jugoszláv-magyar barátság leghívebb apostola volt. Szerb tanártársaival a legbensőbb baráti kapcsolatot tartotta fenn, s azokat mindenfajta hazafiatlan atrocitástól, inszINUÁCIÓTÓL és meghurcoltatástól a leghatározottabban megvédte.

Legitity Miklós szerb tanárt, mint a tanári kar legidősebb tagját, állandó helyettesül bízta meg, és VI. fizetési osztályba neveztetette ki. Drakulics Olga szerb tanárnőt ugyancsak a VI. fizetési osztályba neveztetette ki. Az intézet három délszláv altisztjét, akik közül kettő nem bírta jól a magyar nyelvet, nemcsak, hogy el nem bocsájtotta, hanem még elő is léptette őket és számos alkalommal megmentette őket a katonai munkaszolgálatól.

Dr. Fiala Endre úr a délszláv szülők iránt a legudvariasabb és legkorrektebb magatartást tanúsította,³⁰ gyermekeiket, amennyiben

³⁰ Dr. Boda Vilmos, akkor Zomborban szolgált rendőrfogalmazó, akinek lánya a tanítónőképzőbe járt, 1946. december 27-én így írt erről: „Mint szülő, kinek gyermeke a Dr. Fiala vezetése alatt álló intézetben tanult, gyakran érintkeztem

kellő előképzettségük volt, a tilalom ellenére felvette a növendékek sorába. A növendékekkel, mint igazi pedagógus atyailag bánt. A délszláv növendékeknek megengedte, hogy az órák alatt, amennyiben a magyar nyelven nehezükre esett volna felelni, szerb nyelven kifejezhessék magukat, amit aztán a szerbül tudó magyar növendékek lefordítottak. Szerb növendékeink érdekében, akik a különféle besúgások miatt számtalanszor kaptak idézést a rendőrségre, ő maga személyesen járt el, bizonyította a növendékek kifogástalan magatartását, és így valamennyit megkímélte a meghurcoltatástól. Az ő segítségének köszönhető, hogy Rácits Györgyike és Szuboticski Angyalka Nádalján tanítónői állást kaptak. Tatics Szavának, az altiszt fiának Kiskundorozsmán szerzett állást. A szerb társadalommal szoros kapcsolatot tartott fenn és annak minden kulturális megnyilvánulásán megjelent.

Jugoszláv-magyar baráti ténykedése, továbbá a Zöldi-Grassy féle mérsárlások nyílt elítélése, valamint Magyarországnak a németek által történt megszállása feletti nyílt elkeseredése maga után vonta egynehány magyar tanárnő alattomos vádaskodását, akik a rendőrségnél és a tankerületi főigazgatóságnál feljelentették, amiért is Dr. Balogh Ányos tankerületi főigazgató 1944. június 9-én fegyelmi vizsgálatot indított ellene.

vele hivatalosan és mint magánszemély társaságban is. Így alkalmam volt megismerni úgy a magánéletét, mint azt a működést, melyet hivatali minőségében Zomborban kifejtett. Hivatali eljárásai törvényesek és jóindulatúan igazságosak, segítők, a nép érdekeit képviselők voltak. Az alárendeltekkel úgy hivatalos eljárás során, mint a magánéletben mindenkor közvetlen, baráttan megértő, jó magatartást tanúsított. Társaságban liberális gondolkodásáról s fasiszta, németellenes magatartásáról volt ismeretes. Dr. Fiala Endre képezdei igazgató zombori működésében, intézkedéseiben egy demokratikus gondolkodó, az emberi szabadságjogot tisztelő polgár humánus és lojális felfogása dominált.” MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F-57055/1947. 238. d.

Összegezvén az egészet a legnagyobb készséggel kijelentjük, hogy Dr. Fiala Endre múltjához itt Zomborban semmi szenny nem tapadt. Korrekt, igaz ember volt minden jugoszlávval szemben és most is a gerinces, minden más népet megbecsülő embert és kiváló pedagógust tiszteli benne Zombor társadalmának minden rétege.” (Aláírta: Ligetity Sándor, Drakulics Olga, Tatik Pál és Gyurisits Vojin.)³¹

A jászberényi igazolóbizottság és a VKM illetékesei a zombori Magyar Közművelődési Közösség 8/1947. számú hivatalos „Tanúsítványának” tulajdonítottak nagyobb jelentőséget: „Ezennel tanúsítjuk, hogy dr. Fiala Endre [...] zombori tartózkodása alatt politikai szempontból nemcsak kifogástalan magatartást tanúsított, hanem antifasiszta meggyőződéséről általánosan ismert volt. Nyíltan hirdette demokratikus eszméit és elítélte azokat a kilengéseket, amelyeket nekünk, itteni magyaroknak még sokáig szégyellnünk kell. Dr Fiala Endre németellenes, az akkori szoldateszkát nyíltan becsmérő és megvető magatartása rendőri felügyelet alá való helyezését vonta maga után.”³² Zombori tartózkodása alatt kizárólag szerbekkel és antifasiszta magyarokkal tartott fenn barátságot.”³³

Tartott mindez 1944. október 8-ig, mikoris akkori tankertületi főigazgatója dr. Esztergomi Ferenc utasítására — minden személyes

³¹ Az 1947. január 20-21-i zombori nyilatkozatokat lásd: MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F-186765/1947. 238. d.

³² Mizsei Béla nemzetgyűlési képviselő 1947. április 1-jei Ortutay Gyula miniszterhez írt „Pro memoria”-ja szerint dr. Fiala Zomborban „rendőri és Gestapo megfigyelés alatt állt”. MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F-57055/1947. 238. d.

³³ Az 1947. február 17-én kiállított tanúsítvány aláíró: Dr. Losonczi Aurél titkár, járási népbíró, Herceg János elnök, író, városi könyvtáros, Székely József alelnök, nemzetgyűlési képviselő, dr. Würtz Mihály alelnök, ügyvéd, Weigand József vtm. tag, igazgató tanító voltak. MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F-74304/1947. 238. d.

tulajdonát, ruháját stb. hátrahagyva a városban — az utolsó magyar vonattal sietve elhagyta Zombort.³⁴

3. *Ideiglenes főjegyzői tevékenysége Zagyarékas*

Zagyvarékasra, szülőfalujába utazott özvegy édesanyjához. A faluban közismert volt németellenes beállítottságáról, szociális szemléletéről, s véleményéről, hogy „mihelyt lehet, erősíteni kell a demokratikus pártokat, mert ezek menthetik meg az országot.” A községi főjegyző katonai szolgálatot teljesített, s a falu németek által történő kiürítésekor a községből a tisztviselők elmenekültek. Ezért a községi előljáróság nevében Fülöp Antal plébános 1944. november 6-án felkérte Fialát a község főjegyzői teendőinek ideiglenes ellátására, nehogy a bevonuló szovjet csapatok vezető nélkül találják a helységet.³⁵ Tevékenységére a község lakói a legnagyobb elismeréssel emlékeztek. Terjedelmi okból a történeteket legjobban összefoglaló dokumentumot: „Zagyvarékas községi előljáróságának, szociáldemokrata és kisgazda pártjainak igazolványát” ajánljuk olvasóink figyelmébe:

„Igazoljuk, hogy Dr. Fiala Endre [...] a felszabadulás után 1944. november 7-től 1945. február 2-ig Zagyarékasra az ideiglenes főjegyzői teendőket a községi előljáróság kérésére, a legnehezebb viszonyok között vette át. A képviselőtestület és a község itthon maradt emberei ágyútűz közben hívták a községházára, mert a község egész vezetősége elmenekült. Dr. Fiala Endre szülőfaluja iránti kötelelességérzetből átvette a község vezetését, a felszabadító orosz

³⁴ Dr. Fiala Endrének a Budapesti Népbírósághoz írt jelentésében. MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F-177.767/1949. 238. d.

³⁵ Fülöp Antal plébános és más falusi lakosok vallomásait 1946. április 9-14-e között vették fel a községházán. Dr. Fiala ottani tevékenységét igen elismerő véleményüket tartalmazó jegyzőkönyveiket lásd: MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F-64739/1946. 238. d.

csapatokat a község bírójával és a tolmáccsal fogadta a községháza kapujában.

A község pénztárában 10 fillért találtak. A gőzmalom felrobbantását megakadályozták. A malmot azonnal községi kezelésbe vették, az orosz hadseregnek és a lakosságnak a lisztellátását... azonnal biztosították. Az így befolyt pénzüsszeget 74.517 P 10 fillért a pénztárkönyv tanúsága szerint segélyképpen kiosztotta a község legszegényebb lakóinak, minden befolyástól mentesen, csak a saját elhatározásából, amit a képviselőtestület is jóváhagyott.

Rendbe szedte a felfordult és elhanyagolt közigazgatást, így biztosította a község demokratikus életének kifejlődését. Megszervezett minden iskolatípust, erre a VKM 55.046/1945. sz. rendelettel felhatalmazást és jóváhagyást kapott.³⁶ Ingyenes tanítást biztosított minden itthon maradt középiskolás és az egész itthoni népiskolás növendékek részére.

Kifizetett valamennyi községben élő nyugdíjast, akik 99%-ban egyszerű vasutas nyugdíjasok voltak. A kormányrendelet értelmében, a fentemlített segélyeken kívül valamennyi községi alkalmazott elmaradt fizetését (községi kisbírók, gulyás, csordás, kanász, csósz, mezőőr stb.) kiutalta, részükre bakancsot, ruhát szerzett.

A községi előljárással együtt rendbe hozták a megrongált házakat. Alsószászberekből és Újszász községből szabályszerű

³⁶ Dr. Fiala 1945. január 2-án Debrecenben felkereste az Ideiglenes Nemzeti Kormány kultuszminiszterét Teleki Gézát, aki a rendkívüli viszonyokra tekintettel a községi középiskolai tanfolyami és egyéb hasonló kezdeményezésekre engedélyt adott. Így szerveződhetett meg 80 középiskolással a községben a középiskolai tanfolyam, melyért a szülők 1945. január 28-án meleg hangú levélben mondtak köszönetet: „Alulírottak a szívünk mélyéből jövő hálával köszönjük meg Önnek azt a fáradozását, amellyel felkarolta és ma is aktívan szívén viseli középiskolás gyermekeinknek nevelésének ügyét. Kérgeskezü és barázdált arcú magyar szülők köszönjük.” MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F-64739/1946. 238. d.

elszámolással, több vagon szénét és tűzifát szerzett a szegény lakosság és a malom részére. A községházán lévő pénztárkönyv tanúsága szerint a kiosztott segélyeket mind a község legszegényebbjei kapták. Megmentették a Futura raktáraiban volt több vagon búzát, amelyet szintén a község lakói között osztottak ki, szabályszerű elszámolás mellett. Amikor még a községnek nem volt pénze, akkor a sajátjából osztott ki több, mint 2000 pengőt.

A háborús körülmények között megsebesülteket részben a szolnoki, részben a jászberényi kórházban helyezte el (pl. Varga Béláné, Fodor Jánosné), gyógyíttatásukra segélyt utalt ki.³⁷ Ezek valamennyien életben maradtak. A község részére orvost szerzett. A község elöljárósága és a lakosság akkor benne látta a község megmentőjét. Mindezekre megkapta Szolnok vármegye főispánjának hivatalos jóváhagyását, valamint felhatalmazást minden további szociális munkára. A község a környék falvai között a legjobb viszonyok között élhetett.³⁸

Mikor a községben ismertté vált, az Ideiglenes Nemzeti Kormány 19/1945. M. E. számú rendelete „a közigazgatás ideiglenes rendezéséről”, melyben utasítás szerepelt a nemzeti bizottságok és demokratikus pártok szerepéről a közigazgatás újjászervezésében,³⁹ dr.

³⁷ Fodor János gazdálkodó 1946 áprilisában hozzátette: „Velem megtörtént, hogy a feleségemet, aki nagyon súlyos beteg lett, nem tudtam orvosi kezelésben részesíteni, akkor nevezett saját pénzéből segített ki és lehetővé tette, hogy feleségem a jászberényi kórházba szállíttassam.” MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F-64739/1946. 238. d.

³⁸ Zagyarékas községi elöljáróságának, szociáldemokrata és kisgazdapártjainak 1947. március 31-i „Igazolványa” dr. Fiala ottani tevékenységéről. MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F-186765/1947. 238. d.

³⁹ Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. január 4-én kiadott 14/1945. sz. M. E. rendeletében olvashatjuk: „Az újjáalakítás végrehajtásánál a következő irányelveket kell szem előtt tartani: A nemzeti bizottságok, mint a demokratikus pártok helyi szövetségei, politikai szervek, tehát maguk ne illeszkedjenek be a közigazgatás szervezetébe. Ellenben a nemzeti

Fiala Endre annak megfelelően járt el. A községi kisgazdapárti szervezet elnöke, Molnár István szerint: „amikor a Magyar Közlönyben megjelent, hogy meg kell alakítani a demokratikus pártokat, akkor nevezett magához hívatott és utasított arra, hogy alakítsam meg a Kisgazdapártot és a többi pártokkal együtt a nemzeti bizottságot, valamint a szakszervezeteket. Pártunk és a többi párt munkáját mindenben segítette és azon fáradozott, hogy az egyetértés a koalíció a legmesszebbmenőkig meglegyen a demokratikus pártok között.”⁴⁰

4. Internálótáborok és vágyvezérelt fikció rabságában

a. A politikai önkény és a rendőri szakmaiatlanság áldozataként

Utóbbi tanúságtétel azért jelentős történetünk szempontjából, mert 1945 januárjában idegen kommunista pártszervezők jelentek meg a községben s meglehetősen erőszakos, az érvényes jogszabályokat figyelmen kívül hagyó párt-, földmunkás szakszervezeti- és gyűlésszervezésbe kezdtek.⁴¹ A községi előjárókat viszont kötötték az éppen érvényes jogszabályok, előírások. Ezt a türelmetlen szervezők akadályozásnak érezték, erről pártszervezeteiken keresztül értesíthették a belügyi hatóságokat. Bizonyára ennek következménye volt, hogy

bizottságokon keresztül kell újjáalakítani az önkormányzati testületeket oly módon, hogy abban minden demokratikus párt ezek híján, illetve, ahol csak egyes pártok alakultak meg, kiegészítésül a szakszervezeteken és egyéb társadalmi és érdekképviselői szervezeteken keresztül a társadalom minden rétege választás nélkül is arányos képviselést nyerjen.”

https://jogkodex.hu/jsz/1945_14_me_rendelet_9655056 2025.08.12-i letöltés

⁴⁰Molnár István a FKGP községi szervezete elnökének 1947 áprilisi tanúvallomását erről lásd: MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F-64739/1946. 238. d.

⁴¹ A Független Kisgazda, Földmunkás és Polgári Párt szegedi szervezetének elnöke és titkára dr. Pálffy György főispánnak, az utóbbi megjegyzésével a miniszterelnök felé Fiala ügyében. 1947. február 22. MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F- 57055/1947. 238. d.

1945. február 2-án orosz egyenruhát viselő idegenek letartóztatták a község által tisztelt ideiglenes főjegyzőt. Dr. Fiala Endre még 1948. június 21-én is úgy vélte: „a környék több főjegyzőjével együtt engem is bevittek az abonyi, ill. kecskeméti internálótáborba, mert azt hitték, hogy én vagyok a régi főjegyző, és nevem miatt Fiala Ferencsel⁴² tévesztettek össze.”⁴³

Valójában nem erről volt szó. A VKM többszöri megkeresésére a kecskeméti „Főkapitányság politikai rendészeti osztálya 1946. június 26-án kelt 564/3-1946. pol. számú átiratában közölte, [...] hogy nevezett azért állt rendőri őrizet alatt, mert mint zagyvarékasi ideiglenes főjegyző népellenes magatartást tanúsított és a demokratikus pártok működését akadályozta és zavarta.”⁴⁴ Erről azonban nem tájékoztatták az ártatlanul 1945. február 2-től május 31-ig, majd 1946. március 29-től szeptember 15-ig letartóztatásban, illetve — tudomására hozott szabályos internálási határozat nélkül — fogságban tartott, kétszer is súlyosan bántalmazott dr. Fiala Endrét. Akit éppen e valótlan vád miatt 1946. július 29-én B-listáztak, a közszolgálatból is elbocsátottak, méghozzá minden az addigi szolgálata alapján neki járó „ellátási igény kizárásával”.⁴⁵

⁴² Fiala Ferenc (1904-1988) mérnök, újságíró, 1944-ben a Nyilaskeresztes Párt sajtófőnöke volt. 1946-1956-ig népbíróági ítélet nyomán börtönbüntetését töltötte, majd Nyugat-Németországban élt.

⁴³ Dr. Fiala 1948. június 21-i „jelentése” a Budapesti Népbíróságnak. MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F-177.767/1949. 238. d. Már 1947. március 21-én ezt írta a VKM-nek: „Hogy internálásomnak és szolgálatból való elbocsátásomnak az oka a zagyvarékasi magatartásom nem lehet, az nyilvánvaló, hiszen vádat sem adtak be ellenem, nem is adhattak, mert a község megmentője voltam. Mindez csak látszólagos, némiképp papíron szereplő ok.” MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F-57055/1947. 238. d.

⁴⁴ Egy 1947. május 19-i 74.304/1947 V. 1. sz. VKM feljegyzésben. MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F-74304/1947. 238. d.

⁴⁵ A VKM 82. számú létszámcsökkentő bizottságának határozatával. MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F-74304/1947. 238. d. Erről és illetményei folyósításának

Az évekig húzódó, az igazgató úrra nézve tragikus ügy nyomozati iratait eddig egyik levéltárban sem találtuk meg. Vélhetően megsemmisítették azokat. Így csak a VKM anyagaiban fennmaradt 1947. július 14-i összefoglaló jelentésre támaszkodhatunk, melyben Kraici Kálmán rendőr alezredes a történeteket — korabeli állapotokat szomorú megvilágításba helyező — átiratában foglalta össze:

„Tárgyban nevezett Zagyvarékasról való *elhurcoltatása 1945. február 2-án történt, hogy minek az alapján, az a kecskeméti körzet szemlélője által megküldött iratokból nem tűnik ki, de egyáltalán nincs is olyan jegyzőkönyv ellene felvéve, amelynek alapján ez indokoltta vált volna.* Ugyanis tárgyban nevezett ellen felvett terhelő tanúvallomási jegyzőkönyvek mind 1945. február 15-i keltezéssel lettek felvéve.

1945. február 15-én felvett jegyzőkönyv szerint dr. Fiala Endre községi ideiglenes főjegyző a Kommunista Párt helyi szervezete február 2-ára hirdetett népgyűlését minden eszközzel meg akarta akadályozni. Ezen téves állítást a lefolytatott pótnyomozás, valamint a birtokában lévő és az akkori időben a járási Főszolgabírósnak 3115/944. kig. számú »Politikai pártok szervezkedése« tárgyú átiratával melyet nem is dr. Fiala Endre hanem dr. Borvendég János h. főjegyző írt, dönti meg. [...] Szövegét az alábbiakban közlöm:

»Tudomására jutott a községi elöljáróságnak, hogy a zagyvarékas-i Földmunkások Szabad Szakszervezete és a Kommunista Párt helyi tagozata f. évi február 2-án műsorral egybekötött táncestélyt rendez. Az összejövetelre engedélyt nem kért, illetve az esetleg kapott engedélyt tudomásulvétel és ellenőrzés végett be nem mutatta. Legjobb tudomásunk szerint az 1. sz. orosz hadparancs gyűléstiltalmat rendelt el. Ezért kérjük a Főszolgabíró urat, hogy bennünket ezügyben tájékoztatni

megszüntetéséről dr. Fialát 1946. szeptember 5-én/október 16-án [?] értesítették. MNL OL XIX.I 1-g-57-3-L-99868-1946. 142. d. és MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F- 57055/1947. 238. d.

és a kellő utasítást mind részünkre, mind pedig az összejövetelt rendező Pártok részére megadni szíveskedjék. A fennálló jogszabályok értelmében előadás tartása különben is főszolgabírói engedélyhez van kötve. Zagyvarékas, 1945. január 30. dr Borvendég János sk. főjegyző h.«

Ezek szerint bebizonyosodott, hogy a községi előljáró, név szerint *dr. Fiala Endre* id. főjegyző az akkori rendeleteknek megfelelően járt el, mert az 1. sz. orosz hadparancs gyűléstilalmat rendelt el, és nem saját elhatározásából, hanem *felsőbb utasításra cselekedett*. Amikor az abonyi főjegyző a népgyűlés megtartására az engedélyt megadta, a február 2-ára kért népgyűlést meg is tartották és utasította a községi kisbíró február 2-án megtartandó kommunista népgyűlés kidobolására. A másik terhelő jegyzőkönyv szerint Borsányi György, Polonyi János és Mészáros József Nemzeti Bizottsági tagokkal megjelent a községházán és felkérték dr. Fiala Endre id. főjegyzőt a Nemzeti Bizottság elismerésére. Mivel ez a fogalom, hogy Nemzeti Bizottság ismeretlen volt, és a régi törvények és rendeletek hatályon kívül nem voltak helyezve, így a főjegyző tiltakozása indokoltnak látszik. Azonban a tárgyban nevezettnek 8/1945. kig. sz. Főispán Úrhoz címzett átirata bizonyítja, hogy 1945. január 8-án már tájékoztatást kért a Nemzeti Bizottság mikénti felállításának módozatairól, hatásköréről, valamint feladatairól. A terhelő jegyzőkönyv szerint a törvényesen megalakult Nemzeti Bizottság csak 1945. február 2. óta áll fenn és ennek működését, valamint egyetlen párt működését sem akadályozta. Másolatban közlöm a zagyvarékasi Nemzeti Bizottság igazolványát.

»A zagyvarékasi Nemzeti Bizottság nevében hivatalosan igazoljuk, hogy dr Fiala Endre [...] ellen, amióta fennáll, 1945. február 2. óta semmiféle feljelentés nem tett és a Zagyvarékaszon működő pártok (Független Kisgazdapárt, Magyar Kommunista, Szociáldemokrata és Nemzeti Parasztpárt) sem tett ellene kifogást.

A zagyvarékasi Nemzeti Bizottság hivatalosan igazolja, hogy dr. Fiala Endre a nyilas pártnak tagja nem volt, semmiféle népellenes és

demokráciaellenes cselekményben nem vett részt és 1944 őszén németellenes érzelmeinek több ízben adott kifejezést, amikor még a németek itt voltak. [...] 1947. március 31.«

Tárgyban nevezettnek további meghurcoltatására vonatkozólag a megküldött iratok alapján az alábbi felvilágosítást adom.

A kecskeméti kapitányság által kiadott körözés tévedésen alapulhatott, mert amikor Abonyból nevezettet a kecskeméti internálótáborba átszállították Banó Mihály r. alezredes az akkori rendőrfőkapitány 1945. május 31-én reggel a jászberényi igazolóbizottság megkeresésére szabadlábra helyezte, ezen intézkedéséről a helybeli internálótábor parancsnokságot nem értesítette. A megfelelő szaktudás hiány is elősegítette ezen téves körözés elrendelését. Ugyanis a fennálló jogszabályok értelmében internálótáborban csak internálási véghatározattal lehet közigazgatási eljárás alá vontatni helyezni. Jelen esetben az internálási véghatározat 1945. július 14-én kelt, viszont az iratokból nem tűnik ki, hogy ezen internálási véghatározatot tárgyban nevezett megkapta, és az sem tűnik ki, hogy az internálótábor nevezettet állományba vette-e, vagy sem. Az internálótáborból való megszökés ténye, hogy az hogyan és miképpen történt, nincs jegyzőkönyvezve, s az iratokban ellentétes jelentések vannak, mert egyik jelentés szerint internálása után néhány napra, a másik jelentés szerint október közepén szökött meg az internálótáborból tárgyban nevezett, s ugyancsak októberben rendeltetett el nevezett ellen a körözés. Az idő rövidségére való tekintettel nem tudtam átiratban megkeresni a kecskeméti kapitányságot arra vonatkozólag, hogyha július 14-én hozott internálási határozatot, és rá néhány napra az őrizet alá vont megszökik, miért csak októberben rendeli el nevezett körözését. *Az sem tűnik ki az iratokból, hogy minek az alapján volt tárgyban nevezett február 2-től néhány napi megszakítással az abonyi járási kapitányság őrizetében egészen május 30-ig.*

Mindezekkel szemben dr. Fiala Endre közigazgatási eljárás alá vont Bánó Mihály szóbeli szabadon bocsátása után, azon helyeken, ahol tartózkodott mindenütt szabályszerű bejelentőlappal az illetékes

rendőrkapitányságon bejelentette magát. Ha nevezett tényleg szökésben állt volna, úgy magát sehol be nem jelenti.

Mindezekről függetlenül a kecskeméti politikai rendészeti osztály, feltehető, hogy megfelelő bizonyítékok hiányában az iratokat a népbíróshoz sem tette át letárgyalás végett.

*A Magyar Belügyminiszter Úr 1946. szeptember 16-án kelt 37272/1946. IV. sz. véghatározatával nevezettnak internálását rendőri felügyelet alá helyezés mellőzésével megszüntette. Még a rendőri felügyelet alá helyezését sem kívánta további ellenőrzés és megfigyelés céljából. Márpedig, ha nevezett tényleg demokráciaellenes magatartást tanúsított, a rendőri felügyelet alá helyezése elengedhetlenné vált volna.*⁴⁶

Dr. Fiala Endre tehát politikai-rendészeti önkény és rendőri szakmaiatlanság miatt volt internálótáborokban, börtönökben kb. 9,5 hónapon át. Utólagos beszámolói szerint előbb 1945-ben, majd 1946-ban súlyosan bántalmazva vallatták őt, talán éppen azért, hogy ürügyet találjanak a fogva tartására. Az első bántalmazásnak számára súlyos következményei voltak. 1945. május 31-i szabadulása után egészen szeptemberig folyamatos orvosi kezelés alatt állt, mozgásában korlátozott volt. „Miután Zagyarékasról egyetlen vádat sem adtak be ellenem annakidején, az internálás véghatározatát egyik esetben sem láttam, azt velem nem közölték és alá sem iratták, s mégis 4 és 5,5 hónapot töltöttem internálótáborban, kétszer félholtra vertek, bal karom elrepedt, bal lábam csaknem amputálni kellett, állásomat elveszítettem” -írta 1947. május 29-én a VKM-nek.⁴⁷

⁴⁶ Kraici Kálmán r. alezredes, körzeti szemlélő a szolnoki rendőrkapitányságról 2096/3.ksz-1947. sz. alatt 1947. július 14-én válaszolt a VKM 88550/1947. v. 2. ü. o. sz. megkeresésére dr. Fiala Endre rehabilitálásának ügyében MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F-107558/1947. 238. d. (Kiemelések tőlem – D. P.)

⁴⁷ Dr. Fiala a miniszterhez 1947. május 29-én. Ortutay Gyula miniszter irataiban. MNL OL P 2076. 5. d. 2240/1947.

Helyzete azonban az idézett rendőrségi beszámoló VKM-be érkezése után sem rendeződhetett gyorsan, hiszen az illetékesek jogilag nehezen megoldható helyzetbe kerültek. A B-listázások során az internáltak elbocsátását különösen demokratikus pártellenesség és népellenes tevékenység vádja esetén magától értetődőnek tartották, ennek megfelelően döntöttek dr. Fiala elbocsátásáról. Ám az ilyen, a rendőrség által is elismert téves eljárást követő jogorvoslati lehetőség nem állt rendelkezésre.

Ezért, a VKM 1948. január 27-i minisztertanács elé terjesztette dr. Fiala Endre rehabilitálásának ügyét:

„Tisztelettel kérem a Minisztertanácsot szíveskedjék a 9590/1945. M. E. és a 750/1947. M. E. sz. rendeletekben foglaltaknak megfelelően dr. Fiala Endre volt állami tanítóképző intézeti igazgatót a 9810/1947. Korm. sz. rendelet 12. fizetési fokozatának megfelelő illetményekkel a tényleges közszolgálatba, mint állami tanítóképző intézeti igazgatót, visszahelyezni. [... hiszen] a szolnoki államrendőrség kapitánysága igazolta, hogy dr. Fiala Endre felszabadulás utáni meghurcoltatása és internálása tévedésen alapult és az ezzel kapcsolatos intézkedéseket egyes közegek szaktudásának hiánya is elősegítette. Az ezzel kapcsolatosan dr. Fiala Endrét ért hátrány megszüntetése a 9590/1945. M. E. sz. r. 8.§ (2) bekezdésében és a 75/1947. M. E. rendelet 4.§-ában foglaltaknak megfelelően indokolt, mert tisztán az internálás tényén nyugvó létszámcsoökkentő határozat a vádak ismerete nélkül nem is lett volna meghozható”. A miniszteri javaslatot az alapos indokolás ellenére sem fogadták el.

Ries István igazságügyminiszter hozzászólásában ugyanis közölte: „Sem a 9500-as, sem a 11.000/1946. M. E. sz. rendelet nem ad módot arra, hogy a tévedésből béli listára helyezettnek rehabilitálható. Az 5000-es rendelet pedig egyenesen kizár minden további eljárást, tehát

véleménye szerint nincs mód rá, hogy itt ebben az ügyben határozatot hozzunk.”⁴⁸

Mire Bojta Béla miniszterelnökségi államtitkár felvetette: „esetleg úgy megoldható a kérdés, hogy a miniszterelnök legfőbb felügyeleti hatáskörében a minisztertanács hozzájárulásával megsemmisíti a B-lista határozatot, mert tévedésen alapult a B-listázás.”

A minisztertanács ezt a megoldást javasolta a VKM-nek és a miniszterelnöknek. Majd újabb előterjesztések alapján – az igazgató úr első letartóztatása után több mint 3 évvel – 1948. április 20-án értesítették a VKM-et a 23.433/1948. M. E. sz. határozat megszületéséről: „A határozatot felülvizsgáltam és annak eredményeként a VKM úrral egyetértve a 11000/1948. M. E. sz. rendelet alapján megsemmisítem. [...] Dr. Bojta Béla államtitkár”⁴⁹

*b. Meghurcoltatásának és vágyvezérelt fikciója hajszolásának
sajnálatos következményei*

Fiala Endre 1941-1942-ben még tisztában volt azzal, hogy a jászberényi képzőnek ő „köztartásvezetője, igazgatói teendőkkel ideiglenesen megbízott tanára”. Ezt — tiszteletreméltó szerénységgel — minden módon jelezte: még a tanévi intézeti értesítőjében is a tanári testület tagjait bemutató táblázat negyedik helyén, korrekt megnevezésekkel

⁴⁸ NML OL XIX-A-83-a-00-19480127-1 75. napirendi pont: Dr. Fiala Endre volt állami tanítóképző intézeti igazgató rehabilitálása és állásába való visszahelyezése. – A napirendről leveszi. Vita a miniszterek között a B-listázás elvi kérdéseiről.

https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/pdfview2?file=static/documents/mt_44_90/4B6020502B1244B89B4826E25743B363.pdf#page=1 2025.08.12-i letöltés

Az 1948. január 27-i jegyzőkönyvben

⁴⁹ A Miniszterelnökség 23.433/1948. M. E. sz. határozata MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F-161.933/1948. 238. d.

szerepeltette önmagát – nem az intézetvezetőket megillető első helyen. (Fiala szerk., 1942. 38.) Ám tevékenysége révén — joggal — úgy érezhette, hogy vezetőként sikeres munkát végzett, így méltóvá vált az igazgatói megbízatásra az intézetben. A VKM illetékesei – a „Móczár ügy” miatt – úgy ítélték meg, hogy vezetőként Fiala csak átmenetileg maradhat a jászberényi intézet élén, célszerű oda külső embert helyezni. Ennek okát nem közölték az érintettel, ezért amikor Árpássy Gyulát helyezték az intézet élére, ezt személyes sértésként fogta fel, s annak tulajdonította, hogy ő nem rendelkezett megfelelő kapcsolatokkal a minisztériumban.

Hat év múltán is úgy vélte: „1942 szeptemberében a zombori áll. tanítóképző intézet igazgatója lettem, noha szóval és írásban mindent elkövettem, hogy ne kelljen Zomborba mennem. Kiderült, hogy [nem] a tanügy érdeke kívánta ezt, hanem jászberényi tanítóképző intézeti igazgatói állásomat egy protekciós egyénnek kellett átadnom, akit 1945. június 25-én az Igazolóbizottság Jászberényben vezetőállásra alkalmatlannak minősített és áthelyezésre ítelt.”⁵⁰

A történetek ilyen ábrázolása hű képet ad Fiala Endre azon fikciójáról, miszerint neki Jászberényben igazgatói állása volt, melyet protekciós illetéktelenek eloroztak előle, mely „igazság szerint” neki jár. A méltatlan meghurcolása után még inkább úgy vélte: harcolnia kell a – szerinte – őt megillető állás visszaszerzéséért. A VKM illetékesei hiába közölték vele, hogy ő soha nem volt a jászberényi igazgatói állás birtokában, hiszen csak Móczár Miklós fegyelmi eljárásának idejére kérték fel őt tanárként átmeneti vezetői szerepre,⁵¹ s nem oda, hanem

⁵⁰ Dr. Fiala Endre 1948. június 21-én a Budapesti Népbíróságnak. MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F-177.767/1949. 238. d.

⁵¹ Rozsondai Zoltán ügyosztályvezető 1948. április 5-i a miniszter számára készült feljegyzésében olvashatjuk: „Dr. Fiala Endre kéri a jászberényi áll. tkint.-i »igazgatói állásába« való sürgős visszahelyezését, mert »félmegoldásba erkölcsi lehetetlenség lenne belemennie«. Dr. Fiala Endre *sohasem* volt a jászberényi intézet igazgatója, csupán helyettesként vezette az

Zomborba nevezték ki igazgatónak. Ő 1949-ig kitartott amellet, hogy részéről „erkölcsi lehetetlenség volna” bármilyen más állást elvállalnia.⁵² S ennek jegyében cselekedett.

Már 1945 tavaszán, az internálótáborból – diák küldöttje útján kérte a VKM-ot, hogy ne internálása színhelyén, Abonyban, hanem Jászberényben kerülhessen igazolóbizottság elé. E kérését – a VKM 4924/1945. sz. leiratával – teljesítették,⁵³ így a jászberényi igazolóbizottság kérte ki őt az internálásból, s a kecskeméti főkapitány 1945. május 31-én ezért is helyezte Fialát szabadlábra.

Miután kiderült, hogy a verések következtében megsérült ballábának kezelése rendszeres orvosi/ápolói segítséget igényel a berényi kórház szakrendelésén, június 4-étől az intézetet átmenetileg irányító Berzátzy László akkori igazgatóhelyettes családjánál kért és kapott szállást kb. 9 héten át.⁵⁴ Ott a kezelés mellett módjában állt követni a képzőben történeteket és kapcsolatba lépni az igazolóbizottság tagjaival, s elhithetni velük, hogy immár igazgatóként rövidesen újra ő lesz a jászberényi intézet irányítója.

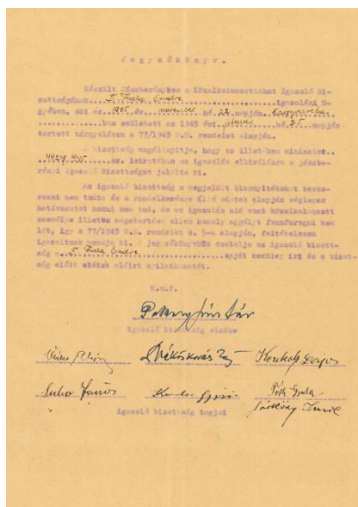
intézet ügyeit akkor, amikor az intézet volt igazgatója, Móczár Miklós ellen súlyos fegyelmi eljárást folytattak le. A fegyelmi vizsgálat tapasztalatai alapján azonban nem bízták meg az intézet végleges vezetésével, hanem mindenképpen kíváncsiaknak látszott másikk intézet tanárára bízni az igazgatást.” MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F-179597/1947. 238. d.

⁵² „Félmegoldásba erkölcsi lehetetlenség belemennem, tisztelettel kérem tehát a jászberényi áll. tanítóképző intézeti igazgatói állásomba való sürgős visszahelyezésemet, mert én dolgozni akarok, s 1946 november havi első felterjesztésemnek is az volt a célja, hogy az intézetet minden erkölcsi fertőtől megóvjam” -írta Fiala a VKM-nek 1948. március 31-én. MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F-179597/1947. 238. d.

⁵³ Dr. Fiala kérését a VKM-be továbbító Kovács István V. éves növendék 1947. március 7-i nyilatkozatában. MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F-74304/1947. 238. d.

⁵⁴ Berzátzy László 1947. március 6-i meghallgatásának jegyzőkönyvében. MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F-74304/1947. 238. d.

Ez a bizottság 1945. június 25-én tárgyalta Árpássy Gyula és dr. Fiala Endre ügyét. A „gyüttment” Árpássyt a VKM igazolóbizottságának 1946. április 8-i határozata szerint méltatlanul — arra hivatkozva, hogy 1944. november 4-i távozásakor nehéz helyzetében magára hagyta az intézetet amikor családjaához Budapestre ment — *áthelyezéssel, vezetői állásra alkalmasként igazolták.* (Donáth 2025/1., 96–107.) Ellenben dr. Fiala Endrét — a zombori tevékenységének tisztázásáig *ideiglenesen — igazolták.* Ő utóbb úgy érvelt, hogy őt, mint „a jászberényi tanítóképző igazgatóját” igazolták, de ennek az erről aznap készült, az itt bemutatott fényképen látható jegyzőkönyvben nincs nyoma. Abban Fiala beosztás nélkül szerepel.

MNL JNSZVL XVII-421-1-248-1945.

Mindazonáltal tény: jászberényi ismertségének, kapcsolatainak, és a meghurcoltatása, valamint a bicegése révén látható sérülései miatt vele kapcsolatban megnyilvánuló együttérzés felhasználásával a riválásának tekintett Árpássy Gyulát sikerült az „igazgatósága visszaszerzéséért folytatott versenyből” kiiktatnia. Talán ezért 1945. szeptember 19-én

még úgy vélte esélye van áhított állása „visszaszerzésére”. Legalábbis erre utal az iránta jóindulattal lévő, neki szállást adó Berzátzy László igazgatóhelyetteshez írt levele:

„Kedves Zátzy bácsi! Valami nagy postai zavar történt. A június 25-én történt igazolásunkról való jelentés nem érkezett meg a minisztériumba, legalábbis az enyém nem, Huszka írást nem kapott róla, csak Bognártól hallotta. Így aztán nem tudtak rólam bizonyosat. Mint menekült igazgatót számontartottak a többiekkel együtt és az igazgatói kérdés rendezéséig be akartak osztani tanárnak, hogy legyen fizetésem.⁵⁵ De miután én mondtam, hogy megkaptam a fizetésem Berényben, és megmutattam a hivatalos igazolásomat, akkor azt mondta Huszka és Rozsonдай, hogy hiszen akkor nincsen semmi baj. Az augusztus-szeptember havi fizetéseket úgyis csak most folyósítják. De az igazgatók ügyét most már rendezni kell, ezért tudni akarták, hogy mi van velem. Feldiktáltam az 1944. október 8-tól, Zombor kiürítésétől való tanügyi ügyeimet, és végül kiderült, hogy a debreceni igazgatókat kivéve, én jelentkeztem legkorábban. De előbb Debrecenben Teleki maga intézte ezeket, majd utána Bassola, s Huszka csak később vett át mindent, ezért az előzményekről nem tudott semmit. [...]

Az igazgatói kérdés a következő: [...] Be kell tölteni a budai, berényi és pápai igazgatói állást. [...] 3 helyre négyünket kell elhelyezni, vagyis

⁵⁵„1945. szeptember 5-én hivatalos ügyben jártam Budapesten a minisztériumban, ahol dr. Huszka János ügyosztályvezető és Rozsonдай Zoltán szakelőadó érdeklődtek a jászberényi intézet helyzetéről és megkérdezték tőlem, tudunk-e mi valamit itt Jászberényben Fialáról, mert ők semmit sem tudnak. Csupán a mi jelentésünkből tudták meg, hogy 1945. június 25-én Jászberényben igazolták. Dr. Fiala Endre sem személyesen, sem írásban nem jelentkezett a minisztériumban, diákgyerekekkel üzengetett mindenfélét. Dr. Huszka János azt mondta végül, ha Berzátzy ki tudja deríteni Fiala tartózkodási helyét, azonnal szólítsa fel, hogy jelentkezzen, Jászberényhez is be tudnák osztani, mert nincs történelemszakos tanár. Berzátzy szólítsa fel kereken, hogy akar-e tulajdonképpen szolgálni, vagy nem. Ha akar, jelentkezzen, ha nem, azt is jelentse be nyíltan” -közölte 1947. március 6-i meghallgatásán Bodnár Gyula tanár.” MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F-74304/1947. 238. d.

egy tanári beosztást kap, esetleg egy nőképzőhöz kerül. De miután a felekezetiiek is teljes mértékben az államtól kapják a fizetést, már azok is államiaknak számítanak, így azokat is felül kell vizsgálni. Egy időben döntenek, [...] 3-4 nap múlva feltétlenül véglegesen határoznak, akkor már tisztán látjuk a helyzetet. [...] *Én Berényt kértem, s Teleki engem jelölt, ennyit mondott Rozsonдай! [...] Huszka annyit mondott, hogy Zátzy bácsiéknak 6-8 helyen kell tanítani, engem helyettesítenek még egy pár napig, rövidesen ott lesz a végzés, addig csak pihenjek még, mondta.* Egyébként most annyira rosszul vagyok, hogy alig bírok menni: a lábam még nem rendes és olyan utazásom volt, hogy a rossz karommal kapaszkodtam, a rossz lábamon álltam 1 nap s éjjel. [...] A rendeletet az előbbi címre küldje Zátzy bácsi, bár 10 nap alatt jött meg a felhívás. Kézcsókomat, legszívélyesebb köszöntésemet küldöm mindenkinek, szeretettel Fiala Bandi”.⁵⁶

A helyettesítésére utalás arra vonatkozott, hogy bár dr. Fialának néhány nappal korábban felajánlották a jászberényi beosztott magyar-történelem szakos tanári állást, ő azt — mivel igazgató kívánt lenni — nem fogadta el.⁵⁷ Amikor az általa napokon belül várt igazgatói kinevezése nem érkezett meg címére, előbb azt feltételezte, hogy azt Jászberénybe küldték, s onnan nem továbbították számára. Utóbb még azzal is megvádolta Berzáty Lászlót, hogy az igazolóbizottság határozatát sem küldte fel a VKM-be. Miután október végén nem őt, hanem — ahogy ő gondolta: protekció révén — dr. Jantsky Bélát nevezték ki jászberényi igazgatónak, ő beosztott tanári kinevezését 1945. december 8-án a nyíregyházi tanítóképzőbe kérte. „Ez utóbbi beosztás a 74.300/1945. IV sz. VKM rendelettel meg is történt”.⁵⁸ A

⁵⁶ Dr. Fiala Berzáty Lászlóhoz 1945. szeptember 19-én. MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F-74304/1947. 238. d. (Kiemelések tőlem- D. P.)

⁵⁷ „221/1945. Dr. Fiala Endre igazgató felszólítása állásának elfoglalására, azaz intézetünk történelem-szakos tanári állásának betöltésére.” 1945. szeptember 7. MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F-74304/1947. 238. d.

⁵⁸ Dr. Gacsályi Sándor főigazgató 1947. április 1-jei, 793/1947. sz. jelentéséből a VKM-nek. MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F-74304/1947. 238. d.

tanítás csak szünetek után indult Nyíregyházán is, ezért dr. Fiala csak februárban utazott a városba, ahol március 29-én körözésére hivatkozva újra őrizetbe vették. Fogságából ügyének felülvizsgálatát kérte a VKM-től és a belügyminisztertől.

Utóbbinak 1946 májusában írt kérvényében olvashatjuk: „Április 17-én hallgattak ki Kecskeméten, akkor a vallomásomat írásba is foglalták azzal, hogy 1-2 nap múlva szabadlábra helyeznek. Ezután anélkül, hogy velem internálási véghatározatot közöltek volna, vagy átadtak volna, egyszerűen átszállítottak a kalocsai internálótáborba s ezen eljárással megfosztottak még a védekezés lehetőségétől is, mert internálási határozat hiányában fellebbezéssel sem élhetek.

Az 1946. évi I. tc. amely a demokratikus magyar állam alapelveit foglalja magában, többek között kimondja, hogy minden állampolgárnak természetes joga a személyes szabadság, az elnyomástól, félelemtől való mentesség, ezektől a jogoktól egyetlen állampolgár sem fosztható meg törvényes eljárás nélkül és e jogokat a magyar állam valamennyi polgárának minden irányú megkülönböztetése nélkül a demokratikus állam keretein belül egyformán és egyenlő mértékben biztosít.

Belügyminiszter Úr! Ezen alapelvek alapján úgy hiszem, hogy engem, akit az igazolóbizottság megrovás nélkül igazolt, és akit a kultuszminiszter úr érdemesnek tartott arra, hogy egy állami tanítóképző intézet élére állítson, legalább annyi jog megillet, ha személyes szabadságomtól — *hallomásom szerint a jászberényi tanítóképző intézeti igazgató féltékenységből eredő szóbeli vádaskodása alapján* [ide utóbb, a minisztériumban kézzel beírva: nem áll] — megfosztottak, hogy közöltessék velem miért vagyok rendőri őrizetbe véve, hogy e sérelmes és alaptalan intézkedés ellen jogorvoslattal élhessek.

A velem szemben történt eljárás fennálló jogszabályaink legdurvább megsértését, legegységesebb emberi jogok semmibe vételét jelenti, olyan

megsértését, amely nemcsak egy demokratikus berendezkedésű, de sokkal kezdetlegesebb államformában sem szokott előfordulni. Valakit személyes szabadságától megfosztani nem lehet anélkül, hogy azt előtte meg ne indokolják. Már ezen oknál fogva is kérem tarthatatlan helyzetem orvoslását és haladéktalan szabaddra helyezésemet.”⁵⁹ Ahogy korábban említettük: erre csak szeptember közepén került sor.

Kérvényében az alapvető szabadságjogában alaptalanul korlátozott öntudatos polgár és az „igazgatói székével” kapcsolatos vágyvezérelt fikciójától elvakult, sértett ember oktalan gyanúsítása keveredett azzal, hogy az ügyével semmilyen kapcsolatban sem lévő dr. Jantsky Bélát vádolta második fogságának kezdeményezésével. Az elemi jogaiban sértett, többször bántalmazott dr. Fiala Endre egykori humánus, keresztényi magatartását egy elégtétel- és bosszúszomjas áldozat vádaskodása, vagdalkozása váltotta fel, melyekben bizonyítani próbálta, hogy a jászberényi tanítóképző más (Berzátzy, Jantsky) kezében csak „erkölcsi fertőbe kerülhet”, s történetében páratlan mélységre süllyedhet. A maga sorsa alakulásának okaiként Berzátzyt, dr. Jantskyt és a VKM illetékeseit vádolta nemcsak az illetékes miniszternél, hanem a miniszterelnökségen, a politikai rendőrségen és a népbíróságon is. Vizsgálatok sorát zúdította a jászberényi intézetre, és feljelentésével elősegítette dr. Jantsky Béla 1948-as internálását és népbíróság elé kerülését. (Ahol felmentették. Donáth, 2025/3) A Berzátzy Lászlót és a berényi tantestületet, valamint dr. Jantsky Bélát illető vádjait a nyomukban lefolytatott vizsgálatok nem igazolták.⁶⁰ A

⁵⁹ Dr. Fiala az internálótáborból a belügyminiszterhez, másolata a VKM-hez ügyvédje útján. MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F-64738/1946. 238. d. (Kiemelés tőlem – D. P.)

⁶⁰ „A hivatalos vizsgálat megállapította, hogy az általa emelt vádak, - melyek úgy dr. Jantsky Béla jelenlegi igazgató, valamint ellenem és a tanári testület ellen irányultak, teljesen hamis és alaptalan vádaknak bizonyultak. Dr. Fiala Endre ismét támadja az intézet jelenlegi igazgatóját, dr. Jantsky Bélát. *Dr. Fiala Endre évek óta céltudatosan a jászberényi áll. tanítóképző intézet igazgatói állására törekszik, állandó rágalmozásokkal és valótlanságokkal*

korábban Fialával együttérző tantestület idővel megelégtelte az ellene irányuló folyamatos hamis feljelentéseket, s 1947. november 24-én rágalmazási per indítására kért engedélyt, a tankerületen át a VKM-től.

„Intézetünk belső nyugalma megkívánja, hogy Dr. Fiala Endre áskálódásinak és alaptalan rágalmazásainak véget vessünk. [...] Kérem ezért mind a magam, mind pedig a tanári testület összességének nevében, hogy bűnvádi feljelentés megtételét engedélyezni és a felettes hatóság előtti alaptalan rágalmazás tényét szolgáló hivatalos iratokat vagy azok hivatalos kivonatait a bíróság rendelkezésére bocsátani szíveskedjék” – írta, akkor még szabadlábban lévő dr. Jantsky Béla, Berzátzy László és a tantestület 16 tagja.⁶¹

Idővel a VKM is megelégtelte dr. Fiala tevékenységét, azt, hogy külső tényezők: miniszterelnökség, a parlament, az újvidéki népbíróság, a sajtó bevonásával fenyegette őket is. Ezért rehabilitálásával, közszolgálatba való visszavételével egyidejűleg fegyelmi eljárást indított vele szemben. Az ahhoz szükséges előzetes vizsgálat lebonyolításával megbízott dr. Ballay Géza és dr. Bikfalvy Miklós miniszteri titkár vizsgálók 1948. október 25-én, indokolással más megoldást javasoltak:

„A vonatkozó összes iratok és körülmények áttanulmányozása után az alábbi indokok alapján tisztelettel javasoljuk dr. Fiala Endre közszolgálatba visszavett tanítóképző intézeti igazgatóval szemben elrendelt fegyelmi eljárás megszüntetését, majd ennek megtörténte után az 1934:I. tc. 2.§-a (5) bekezdésében foglaltak alapján megszervezett állandó bizottság elé állítását, illetőleg — amennyiben az állandó bizottság döntésének megfelelő — a hivatkozott jogszabály 2.§-ának (2)

támadja a mindenkori igazgatót. Eljárása minden alapot nélkülöz” – nyilatkozta az immár nyugdíjazott Berzátzy László 1948. február 22-én. BFL XXV. 1. a. Budapesti Népbíróság NB VIII. 2680/48. sz. (Kiemelés tőlem – D. P.)

⁶¹ Dr. Jantsky és a tantestület bírósági eljárás megindításához kéri 1039/1947. sz. alatt a főig. 1401/1947. számára hivatkozva a tankerület támogatását. MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F-179597/1947. 238. d.; MNL JNKSZVL XXVI. 67/a

bekezdésének b/ pontjában foglaltak alapján szabályszerű elbánás alá vonását.

Véleményünk szerint dr. Fiala Endre személye köré csoportosuló kifogásolható tényeknek és körülményeknek, szabálytalanságoknak és zavaroknak a középpontja, fő oka nevezettnek beteg idegrendszere és zavart lelkivilága. Magát igen kiváló embernek tartja minden tekintetben. Főként emiatt, de közeli származására, az intézetben folytatott tanulmányaira és ottani működésére tekintettel is, már kezdettől fogva magát tartotta a legmegfelelőbbnek a jászberényi líceum és tanítóképző intézet igazgatására. Hivatali előjárói azonban elsősorban a közoktatás érdekeit tartották szem előtt és minthogy a szükséges követelményeknek nem felelt meg, ezt a legnagyobb vágyát nem teljesíthették.

Dr. Fiala Endre előjáróinak ezt a magatartását, illetőleg ténykedését protekcionizmuson és ellene személyi gyűlöleten alapuló intézkedéseknek tekintette. Az intézet igazgatásával megbízottak elképzelése szerint azért kaptak helyette igazgatói megbízást, mert személyi kapcsolataik folytán ezt ki tudták harcolni, gyengébb személyi képességeik ellenére is. Elképzeléseit való tényeknek tekintette. Emiatt úgy gondolta helyesnek, ha ellentámadásba megy át s mindenkit, aki vélekedése szerint ellene tevékenykedett, helyére tört, a legképtelenebb vádakkal illetett. A vele kapcsolatos intézkedésekben mutatkozó tárgyi, vagy közhivatalon kívül álló hibákat ellene, illetőleg igazgatói megbízatása ellen irányuló aljas merényletnek tekintette.

Növelte idegrendszerbeli zavarát jogtalan letartóztatásának és rendőri őrizet alatt tartásának ténye és az ezekkel járó megpróbáltatások, amelyek — ahogyan azt ő látja — ellene tevékenykedő tanártársainak, részben pedig hivatali előjáróinak feljelentése alapján történtek meg. Ezen események következtében olyan lelkiállapotba került, amelyben tanártársainak és előjáróinak legnagyobb részét a vádak egész lavínájával árasztotta el. Vádaskodásával — véleményünk szerint az 1914. XLI. tc. 1. és 20. §-ába ütköző — rágalmazás, illetőleg hatóság előtti rágalmazás vétségét követte el közvetlenül. Amennyiben tehát a

megrágalmazottak szükségesnek tartják — a felhatalmazás megadása után — szorgalmazhatják vele szemben a bünvádi eljárás megindítását. Fegyelmi vétség tényálladási elemeit magatartása, illetőleg tevékenysége csak közvetve meríti ki éspedig azáltal, hogy feljelentései, áskálódásai és vádjai következtében az intézet munkáját nagymértékben zavarta. A fegyelmi eljárást elrendelő határozatban feltüntetett és a Pénzügyi Szolgálati Szabályok gyűjteménye 1. részének IV. fejezet, 237.§-a e/ pontjában meghatározott súlyos és a hivatkozott jogszabály 240.§-ában foglaltak alapján legsúlyosabbnak minősíthető fegyelmi vétséget közvetlenül tulajdonképpen csak azzal követte el, hogy a fegyelmi biztosok hivatalos idézésére kihallgatása céljából az elrendelt helyen és időben nem jelent meg.

A fegyelmi eljárás tovább folytatását nem tartjuk indokoltnak, mert az eljárás lefolytatása a javasolt eljárásnál hosszadalmasabb, költségesebb, továbbá, mert az alkalmazható fegyelmi büntetések az eset összes körülményeit és főképpen beteg idegrendszerét és lelki állapotát figyelembe véve, vagy túl enyhének, vagy túl szigorúnak bizonyulnak. Véleményünk szerint a szabályszerű elbánás alá vonás felel meg a legjobban az összes szempontoknak.”⁶²

Így is történt. Dr. Fiala Endre egyre indulatosabb és fékevesztettebb vádaskodása végül kontraproduktívnak bizonyult. A VKM illetékesei a szükséges formások betartásával a „szabályszerű elbánás alá vonására”, egyszerűbben: a közszolgálatból való elbocsátására készültek, s erről 1949. május 4-én értesítették is az igazgató urat. Ő május 21-én — formai hibákra hivatkozva — a rendelet visszavonását, s az ellene korábban kezdeményezett fegyelmi eljárás lefolytatását kérte: „A fegyelmi vizsgálat elé bátran állok, tanári, igazgatói tevékenységem mind szakmailag, mind politikailag és

⁶² MNL OL XIX-I-1-g-57-1-7-F-177767/1949. 238. d.

emberileg tiszta, ezt az is igazolja, hogy bár B-listáztak és internáltak, mégis rehabilitáltak.”⁶³

1949. július 15-én a VKM-ben számára menekülő utat engedő döntés született: „Az ügyiratban foglaltakat, valamint a fegyelmi ügy előzményeit és annak lefolyását Rozsonдай Zoltán ügyosztályvezető úr referálta dr. Gyalmos János főosztályvezető úrnak. Döntésük alapján tisztelettel javasoljuk dr. Fiala Endre áll. tanítóképző igazgatónak a zalaegerszegi áll. tanítónőképző intézethez tanári szolgálatra való beosztását. A szükséges kiadványtervezet a következő: Dr. Fiala Endre áll. tanítóképző intézeti igazgató, Zagyvarékas. Igazgató Urat hivatalból azonnali hatállyal a zalaegerszegi áll. leánygimnáziumhoz és tanítónőképzőintézethez osztom be folytatólagos tanári szolgálattételre. Felhívom, hogy az intézet igazgatójánál haladéktalanul jelentkezzenek.”⁶⁴

A szorult helyzetbe került, évek óta munka és jövedelem nélküli dr. Fiala Endre kénytelen volt elfogadni a felajánlott lehetőséget, beosztott tanárként, c. igazgatóként tanítani kezdett Zalaegerszegen. 1953. szeptemberében az Oktatásügyi Minisztérium át kívánta őt helyezni Somogy Megyébe. Családi okból ő már maradni akart Zalaegerszegen, ahol a Jókai úti Dózsa Általános Iskolában alkalmazták.⁶⁵ Ott tanított nyugdíjazásáig. Tevékenységéről csak három információval rendelkezünk. Már 1953 decemberében a Zala c. lapban elismeréssel említették őt, mint az úttörők eredményes vasgyűjtését elősegítő tanárt. (A vas- és fémgyűjtés, 1953). Megnősült, felesége

⁶³ Dr. Fiala a VKM 167.515/1949. rendelet hatályon kívül helyezését, s ellene a fegyelmi eljárás lefolytatását kéri. MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F-170.311/1949. 238. d.

⁶⁴ MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F-170.311/1949. 238. d.

⁶⁵ Fodor Pálné OM osztályvezető 14/853-F28/953, II. számú szeptember 19-i áthelyezési levelét és a maradását engedélyező október 5-ét, valamint a Megyei Tanács VB Oktatási Osztályának F14-20/1/1953. számú levelét lásd: MNL-ZVL-XXIII.21.b.-1953-F14-20/2. Fiala Endre. A tanítóképzőből való eltávolításában szerepe lehetett annak, hogy az ötvenes években már nemigen tűrtek vállaltan hívó tanárokat a pedagógusképzés területén.

ugyanabban az iskolában tanított, mint ő. S végül: 1972-ben bekövetkezett haláláig rendszeresen publikált rövidebb történelmi tárgyú cikkeket a Göcseji Helikon című honismereti folyóiratban.

Irodalom:

A vas- és fémgyűjtés (1953) eredménye a zalaegerszegi iskoláknál. (Szerző nélküli híradás) *Zala*, 9. évf. 284. sz. 3.

Árpássy, Gy. szerk. (1943): *A Jászberényi M. Kir. Állami Liceum és Tanítóképző Intézet értesítője az 1942–43. iskolai évekről (5. illetőleg 28. tanév)*. Kovács-nyomda

Csász L. (2017): A jászberényi zsidóság utolsó évtizedei a családtörténetek tükrében. In: Pethő L szerk. 2017): *Jászberény története a harmincas évektől az ezredfordulóig*. Jászberény, 2017. 7–24.

Donáth, P. (2020): *Pedagógusok az 1918–1919. évi politikai forgószélben. Tanítóképzők a forradalmak, az idegen megszállás és az ellenforradalmi számonkérés idején*. Trezor Kiadó

Donáth, P. (2025/1): *Tanítóképzők, tanáraik és diákjaik az 1945–1949. évi politikai forgószélben*. Trezor Kiadó

Donáth, P. (2025/2): Móczár Miklós sikeres pedagógus pályájának hirtelen vége szakadtáról. Közlésre elfogadva a *Zounuk Levéltári Évkönyv* 39. kötetébe

Donáth, P. (2025/3): Adalékok Jantsky Béla kárpátaljai művelődésszervező, kultúraközvetítő tevékenységének számbavételéhez. In: Hegyi-Halmos Nóra szerk. (2025): *Egész életen át tartó tanítás. Tanulmányok Kraiciné Dr. Szokoly Mária 80. születésnapjára*. ELTE PPK -L'Harmattan Kiadó, Bp., 49-55.

Fiala, E. (1938): Történelemszemlélet és katolicizmus. *Magyar Kultúra*, 25. évf. 5. sz. 1938. 142–145.

Fiala, E. szerk. (1941): *Jászberényi M. Kir. Állami Liceum és Tanítóképző értesítője az 1940–41. iskolai évekről 3. ill. 24. tanév)*. Kovács-nyomda

Fiala, E. szerk. (1942): *Jászberényi M. Kir. Állami Liceum és Tanítóképző értesítője az 1941–42. iskolai évekről 4. ill. 25. tanév)*. Kovács-nyomda

Fiala, E. (1941): Ifjúságunk faji jellemrajza. In: Fiala, E szerk. (1941) 10–17.

Fiala, E. (1942): Fajiság, magyar nép és nemzet. *Magyar Kultúra*, 29. évf. 7. sz. 103–106.

Fiala, E. (1943): Görögkeleti szerbek és nyugati magyarok *Magyar Kultúra*, 30. évf. 1. sz. 6-8.

Jantsky, B. (1943): *A Munkácsi M. Kir. Áll. Magyar és Ruszin Tanítási Nyelvű Líceum és Tanítóképző Intézet évkönyve az 1942–43. tanévről, az iskola fennállásának XXIX. évében*. Kiadja az Intézet Igazgatósága

Kovács, J. (1933): A tanítóképző igazgatója. *Jász-Nagykun-Szolnok vármegyei népművelés*, 26. évf. 4. sz. 1.

Móczár L. (2006): Móczár Miklós. *A tudós tanárok – tanár tudósok* sorozatban. OPKM

Móczár M. szerk. (1939): *A Jászberényi M. Kir. Állami Líceum és Tanítóképző Intézet értesítője az 1938-39. iskolai évekről (illetőleg 22. tanév)*. Kovács-nyomda

Móczár M. szerk. (1940): *A Jászberényi M. Kir. Állami Líceum értesítője az 1938-39. iskolai évekről (2. tanév)*. Kovács-nyomda

Móczár M. (1940): Az iskola és a tájegység kölcsönös hatása egymásra. *Magyar Tanítóképző*, 53. évf. 7. sz. 193–202.

Tóth, G. (1996): A jászberényi tanítóképző intézet kapcsolata a várossal és a jázsággal 1917–1944. In: Pethő L szerk. (1996): *Jászsági Évkönyv 1996*. 176–191.

Tóth, G. (2011): *Az idő sodrában. Lustrum, Separatum*. Typotex Kiadó–Eötvös Collegium

Túróczy, V. R. (1992): A Jász népfőiskolák történetéből. *Honismeret*, 20. évf. 5. sz. 24–26.

Ünnepelt a Jász Népfőiskola. 2012. március 19.
<https://www.tutihir.hu/index.php/archivum/16948-uennepelt-a-jasz-nepfiskola> 2025.07. 25-i letöltés

Varró, B. szerk. (2017): *Eszterházy Károly Egyetem Jászberényi Campus 100 éves jubileumi évkönyv*. Az Eszterházy Károly Egyetem Jászberényi Campus jubileumi kiadványa

Wirth, I. (2007): Fejezetek a jászberényi tanítóképzés történetéből. In: Pethő L szerk. (2007): *Jászsági Évkönyv, 2007*. 181–188.

**V. Hozzáértő, korrekt „gyüttment” igazgató:
Árpássy Gyula eltanácsolása¹**

Dr. Árpássy Gyula (1904–1974) a ma Szerbiához tartozó Beodrán született. A szegedi tanítóképző után az ottani tudományegyetemen és az Apponyi Kollégiumban pedagógia–filozófia szakos tanítóképző intézeti tanári oklevelet (1931), majd 1946-ban bölcsészdoktori címet szerzett. Pályáját gyakorlóiskolai tanítóként kezdte 1923-ban Szegeden, majd Budapesten folytatva 1929-ig. 1930-tól kapott tanítóképző intézeti tanári beosztást az esztergomi katolikus, majd 1938 szeptemberétől a budai XII. kerületi állami tanítóképzőkben. 1936-tól a tanítóképzés pedagógiai, didaktikai és gyakorlati kérdéseivel kapcsolatos közlemények sorát publikálta. (Árpássy, 1936/1., 1936/2.) 1942 nyarától 1944 októberéig a jászberényi tanítóképző igazgatója volt. (Árpássy ed. 1944.)

Az intézmény centenáriumi évkönyvében (Varró szerk., 2017. 12.) fényképe mellett szükséztlenül emlékeztek ottani munkájára:

„A háború viharos éveiben vezette a jászberényi képzőt, ezt követően a budapesti tanítóképző igazgatójának nevezték ki 1944-ben. Tanulmányi

¹ A tanulmány korábbi változata megjelent: Donáth, 2025. 96–107.

felügyelőként és az 50-es évek új tanterveinek kidolgozására szervezett bizottságok vezetőjeként tevékenykedett. Tankönyvíróként is kiemelkedő munkát végzett” — írták róla, aligha véletlenül — pontatlanul. E megfogalmazásból úgy tűnhet, hogy 1944-ben pusztán igazgatói áthelyezés történt, mellyel Árpássy Gyula jól járt, hiszen az ország legrégebben működő budai „mintaképezdjének” igazgatója lett.

1. A jászberényi igazoló bizottság Árpássy Gyula áthelyezésére vonatkozó méltatlan határozata

Valójában korántsem ez történt. Árpássy Gyula igazgatói címmel beosztott intézeti tanárként dolgozott nyolc éven át a budai képzőben, melynek 1952 augusztusától 1958 augusztusáig volt igazgatója, s ahol a felsőfokú tanítóképzés bevezetésétől 1969-ig, nyugdíjazásáig igazgatóhelyettesként tevékenykedett. (Bihari et al. szerk., 1969., Nagy szerk., 1976., Báthory et al. szerk., 1997., Szabó, 2004., Donáth, 2008.)

A jászberényi igazoló bizottság ugyanis szabályosan lehetetlenné tette számára a jászberényi képző igazgató posztjára való visszatérést. Első igazolási tárgyalására — az akkori eljárásrendtől eltérően — 1945. június 25-én került sor Jászberényben. Az azt megelőző hirdetésre Árpássy Gyula ellen egyetlen panasz, bejelentés sem érkezett. Mégis részben elmarasztalták az igazgató urat: „áthelyezésre” ítélték. A bizottság határozatának jelentős részét közöljük:

„250/1945. sz. [...] A jászberényi Közalkalmazottak Igazoló Bizottsága hivatalos helyiségében 1945. évi június hó 25-én *Árpássy Gyula* áll. tanítóképző intézeti igazgató igazolási ügyében megtartott nyilvános tárgyalásán meghozta a következő *határozatot*:

Az Igazoló Bizottság *Árpássy Gyula* [...] jászberényi lakos, nős, tanítóképző intézeti igazgatót közszolgálatban való megtartása és igazgatói működésében való meghagyása mellett az 1080/1945. M. E. sz. rendelet 20.§ 2. pontjában b./ alpontja alapján áthelyezésre ítéli.

Indokolás: az igazoló nyilatkozat, valamint a tárgyalás személyes meghallgatása során előadottak alapján a Bizottság tényként állapítja meg, hogy az igazolás alá vont közalkalmazott, a jászberényi áll. tanítóképző intézet igazgatója 1944. évi november 4-én a vörös hadsereg bevonulása előtt Budapestre menekült, ott a minisztériumban szolgálatra jelentkezett és a budai áll. tanítóképző intézethez kapott beosztást, ahol az esküt az áruló Szálasi kormányra letette.

A bizottság megállapítja, hogy az igazolás alá vont a válságos időben magára hagyta a gondjaira bízott intézetet csak azért, hogy személyét biztonságba helyezze. Az igazolás alá vontnak azt a védekezését, hogy ő nem menekült, hanem csak az október első napjai óta Budapesten tartózkodó családjáért ment, mert félt attól, hogy a Duna–Tisza közén előre nyomuló felszabadító csapatok elvágják Budapestet Jászberénytől, de visszajönni a közlekedési nehézségek miatt már nem tudott, a Bizottság nem fogadta el, mert valószínűtlennek tartja, hogy az igazolás alá vont éppen akkor látta időszerűnek visszahozni a családját, mikor az orosz csapatok a város felé közeledtek.

Azt aényt, hogy az igazgató eltávozásakor az intézet teljes egészében német hadikórház céljaira volt lefoglalva, s így tulajdonképpen az intézettel nem ő rendelkezett, az intézet legértékesebb holmiját már a német kórház beköltözése előtt biztonságba helyezte, tanítás pedig az elutazást megelőzően 1 ½ hete nem volt; továbbá azt a védekezést, hogy az igazolás alá vont útnak indulása előtt az intézetet a főigazgató által kinevezett helyettesének adta át, a Bizottság nem fogadta el mentségül. Az igazolás alá vont védekezésében felhozta, hogy Budapesten csak akkor jelentkezett szolgálattételre, mikor már a visszatérésről nem lehetett szó, mert a várost az orosz csapatok már több napja birtokolták és azért jelentkezett, mert aki foglalkozását, szolgálati beosztását igazolni nem tudta Budapest területén nem tartózkodhatott és számára élelmiszerjegyet nem adtak ki. Igazolás alá vont pedig Budapesten akarta megvárni a visszatérési lehetőséget, de ugyanakkor élelmiszerjegyre is szüksége volt, mert Pestre utazásakor nem vitt

magával semmit.¹ Előadja továbbá, hogy munkába nem is állott, mert a tanítás ebben az időben már országosan szünetelt. – A bizottság ezt a védekezést sem fogadhatja el, mert a felhozott körülmény mindenkire nézve egyformán fennállott.

Az igazolás alá vont a Szálasi kormányra tett esküjét azzal menti, hogy mint jászberényi hivatalfőnök 1944. november 4-ig esküt nem tett, s azt a tanári testület tagjaival sem tétette le. Midőn az új szolgálati helyén jelentkezett, igazgatójának [dr. Padányi–Frank Antalnak – D. P.] harmadik felszólítására — jelentkezés után kb. két héttel — kénytelen volt letenni az esküt. Ellenkező esetben, mint az eskütétel megtagadóját a nyilasok elhurcolták volna. A bizottság az igazolás alá vontnak ezt a védekezését sem fogadhatja el, mert ezzel bárki menthetné magát, a Szálasi kormánynak tett szolgálatát.

K. m. f. Pokorny Gusztáv igazoló bizottság elnök” és további 7 tag aláírásával, mellette a hivatalos határozat szövege, szintén aláírásokkal.²

Töredékes forrásaink alapján alig lehetséges rekonstruálnunk, hogy vajon miként érinthette a Jászberényből való távozását megelőzően az intézet és vagyona megőrzése érdekében mindent elkövető Árpássy Gyulát a méltánytalan határozat, mely lényegében semmiféle magyarázatot nem adott arra, hogy miért is hagyták figyelmen kívül az igazolás alá vont igazgató úr tetteit, magyarázatait, érveit. Feljelentés hiányában a legvalószínűbb ok az lehetett, hogy az ugyancsak aznap tárgyalt, a jászberényi igazgatóságra pályázó, magát arra esélyesként prezentáló, korábbi mb. igazgató dr. Fiala Endrének próbáltak helyet biztosítani a „gyüttment” helyett. Ráadásul az akkori szabályok értelmében ilyen csekély súlyú elmarasztalás esetén az

¹ 1946. április 4-i nyilatkozata szerint „a háborús viszonyok miatt mindenem elpusztult”. (BFL XVII. 463.166/B. 1–17. d.)

² BFL XVII. 463.166/B. 1–17. d. 250/1945. sz. (Kiemelés részben tőlem – D. P.)

érintettnek a döntés érdemi részével kapcsolatban nem volt fellebbezési lehetősége.

2. *A jászberényi pedagógusok tanúskodása Árpássy Gyula mellett*

Márpedig a jászberényi képző 1945. november 7-i tanári értekezletén az intézet új mb. igazgatója dr. Jantsky Béla, a bemutatkozása alkalmával tartott értekezleten leszögezte: *„Elismeréssel adózom eddigi önfeláldozó teljesítményeikért, mellyel az oktatás zavartalanságát biztosították, de főleg azért az elszánt magatartásért, mellyel a legvesélyesebb időkben az intézet értékeinek megmentését előmozdították.”*³

1946. március 16-án — az akkor már igazolási ügye újrafelvételének érdekében serénykedő Árpássy Gyula kérésére — Jantsky Béla igazgató és 6 tanártársa „igazolványban” részletezte, mit is tett elődje a jászberényi képző érdekében, mielőtt Budapestre távozott.

„A vezetéseimre bízott intézet tanári testület tanáraitól nyert értesüléseim, továbbá a rendelkezésre álló szolgálati könyvekből nyert saját meggyőződésem alapján igazolom, hogy hivatali elődöm *Árpássy Gyula, a jászberényi tanítóképző volt igazgatója mindent elkövetett, hogy a német katonai parancsnokság az intézetet igénybe ne vehesse hadikórház céljaira.* Amikor 1944 szeptemberében és októberében a német katonai bizottságok mind gyakrabban szemrevételezték az intézetet, sikerült a VKM-től igazoló írást szereznie, hogy az intézetet a VKM foglalta le felvevő területül. Amikor ezzel már nem tudta menteni, a VKM segítségével kieszközölt egy rendeletet a Lakás-kiürítési Kormánybiztosságtól, mely mentesítette az intézetet az igénybevétel alól, s a város polgármesterét táviratban értesítette, hogy az intézetet sem katonai sem polgári hatóság igénybe nem veheti. Ekkor

³ MNL JNSZVL VIII. 52. 315/1945. (Kiemelés tőlem – D. P.)

már a város három iskolája és állami gimnáziuma német hadikórház volt.

1944. október első harmadában a légitámadások erős veszélye miatt végleg be kellett szüntetni a tanítást, s az intézet teljesen üres maradt.⁴ A német lefoglalás veszélye még inkább fenyegette az intézetet. Ekkor arra kérte a város polgármesterét, hogy a kiürített Szolnok város Jászberénybe menekült lakosságát telepítse az intézetbe, s vállalta azt is, hogy a város által kiutalandó élelmiszer nyersanyagokból az intézet konyhájában főzet számukra. Ezzel egyrészt segítette a kitelepítettek nehéz helyzetén, másrészt menteni akarta az intézetet a német lefoglalástól. Ennek ellenére a lefoglalás veszélye mind nagyobb lett. Ezt látva az igazgató összehívta a szertárak kezelőit és kérte őket, hogy a szertárak értékes anyagait szedjék össze, mert a németek minden

⁴ A tantestület 1945. február 1-jei rendkívüli értekezletén Berzátzy László igazgatóhelyettes „jelentette”: „A Vörös Hadsereg városunkba történt bevonulása (1944. november 15. után 9 napra, 1944. november 24-én a tanítást újra megkezdtük. A Rendtartás szerinti karácsonyi szünet alatt is (kivéve a három ünnepet) mind a mai napig tanítottunk. A testület örömmel fogadja a Főigazgatóság rendeletét, mert azt legalábbis részben már a rendelkezés előtt megvalósította. Iskolánk az 1944–45. tanév elejétől koedukációs iskolaként működött, ugyanis szeptemberben megjelent Főigazgató és a VKM rendelkezés alapján nemcsak a felsőbb, hanem az első osztályba is felvettünk leánynövendékeket. Intézetünk 1945. január 12-ig orosz katonai kórház volt, ezért a tanítást az intézettel szemben lévő magánház három tantermében I–II., III., IV–V. összevont osztályokkal folytattuk. Január 12. óta régi épületünkben történik a tanítás s az első osztály növendékeinek nagy száma és kályhahiány miatt jelenleg első, II–III., IV. és V. osztályok működnek. A tantestület tagjai a tanítást a hathónapra elkészített tanmenet szerint végzik. A legújabb tantárgy és órabeosztást a Főig. rendelkezés szellemében készítettük el. Tanítási idő napi 5 óra. Az orosz nyelv tanítására (heti 2 óra) az elnök felkérte Fahtner Sándor orosz származású nyelvmentert, aki 18 éve él Magyarországon.” MNL JNSZVL VIII. 52. 1944/45. 7/1945. sz.

valószínűség szerint, ha kell erőszakkal is lefoglalják az intézetet. Az anyagot összegyűjtve, a rozsdásodásra hajlamosakat olajba bemártva ládába szegezte és a pincében több helyen elfalasztatta.

Az internátus kamrájában lévő élelmiszerkészletet úgy mentette meg, hogy egy részét kiosztotta a tanári testületnek megőrzésre, a másik részét a városi kórháznak adta kölcsönképpen (1300 kg súlyban),⁵ harmadik részét elfalasztatta az intézetben.

Ugyancsak befalazásra került az internátus teljes fehérneműkészlete és a konyhafelszerelések egy része is.

Az intézet hangszereit (zongorák, harmóniumok, a zeneszertár hangszerei), a tornaszertár értékes darabjait (nagy bőrszőnyegek, labdák, nyújtófelszerelés stb.) a városban lakó diákoknak osztotta ki megőrzésre.

Kettőszáz darab új széket papírba csomagoltan a díszterem erkélyére rejtett. Ötven darab fehér zománcú vaságyat a város polgármesterének felelősségére adott át.

Az intézet leltárai, tervrajzai és legfontosabb iratai részére vasládát készíttetett és abban falasztatta el. Az iskola összes osztály- és anyakönyveit a tanítói és kántori oklevelek anyakönyveit Budapestre vitte fel és az ottani tanítóképző betonozott pincéjébe rejtette el. Az eltett holmik meg is maradtak, s tovább szolgálják a tanítónevelést.

Alighogy ezekkel a munkálatokkal elkészült, az intézetet a németek minden ellenkezés ellenére lefoglalták. Hiába hivatkozott a Lakás-kiürítési Kormánybiztosság rendeletére, s a város polgármesteréhez intézett táviratra. Kijelentették, hogy a város polgármesterének engedélyét is bírják. Mikor kijelentésükön látták meglepődését, a bizottság két tagja autóba ült és néhány percen belül hozták magukkal a város egyik főtisztviselőjét, Muhoray Zoltán dr. főjegyzőt, aki a polgármester nevében kijelentette, hogy az intézetet teljes egészében igénybe veszik. Végül a szolnoki menekültek részére tartott fenn két

⁵ Az élelmiszereket Árpássy Gyula és Vágó Elemér 1944. október 31-én adta át Dr. Máday Pál kiküldöttnek.

hálótermet, az ebédlőt és a konyhát. Az igénybevételt írásban is kiadta. Néhány nap múlva a szolnokiak részére megmaradt részt a magyar katonai parancsnokság foglalta le. A konyhát teljes felszerelésével (az igénybevétel írásban is megvan).

A megmaradt intézeti vagyron nagy vonásokban csoportosítva a következők:

1. Szertári anyagok: a./ kézimunkaszertár, b/ zeneszertár, c/ természettudományi szertár, d/ testnevelési szertár.
2. Élelmiszerraktár teljes anyaga.
3. Internátusi fehérnemű és ágynemű felszerelés.
4. Konyhafelszerelési anyag.

*A fenti csoportosításba foglalt megmentett felszerelési anyag mai megvásárolható ára szinte kiszámíthatatlan összegű értéket képvisel. Azt is meg kell állapítanunk, hogyha azt az intézet igazgatója el nem rejti, abból egy darab sem maradt volna meg, és nem lett volna lehetséges az intézeti oktatás zavartalan folytatását és a tanulóotthon folyó évi február hónapban történt megnyitását lehetővé tenni. Ezek nélkül pedig a tanítóképző intézet feladatát, a tanítónévelést folytatni nem tudta volna.*⁶

Jászberény, 1946. március 16-án Dr. Jantsky Béla igazgató

⁶ 1945. március 10-én a debreceni főigazgató 68/1945. sz. rendeletére Berzáty László igazgatóhelyettes jelentette: „Az iskola okmányanyagának egy részét még 1944 októberében sikerült biztonságba helyezni. Ez megvan most is, emberi számítás szerint biztonságban. Az okmányanyag, irattár stb. nagy része megsemmisült. Az iskola értékei, ingóságai átlagosan 80–90%-ban megsemmisültek. A könyvek, szertárak szintén hasonló mértékben pusztultak el. Csupán a magyar nyelvi és irodalmi és történelmi könyvtár műveinek jórésze maradt meg. A megmaradt bútorok teljes biztonságban sajnos most sincsenek, mert kisebb mennyiségben állandóan kölcsönöznünk kell belőlük a katonaság részére, s bizonytalan, hogy mennyi és milyen állapotban kerül hozzánk vissza. A biztonságba helyezés érdekében az első naptól kezdve mindent elkövettünk, s a jövőben szintén el fogunk követni.” MNL JNSZVL VIII. 52. 1944/45. 19/1945.

A fentieket részben mint cselekvő, részben, mint szemlélő tanúk igazoljuk: Vágó Elemér, Vass László, Szabó Károly, Szombathy Miklós, Legeza Pál Dénes és egy olvashatatlan aláírás.”⁷

3. Árpássy Gyula eredményes újrátárgyalási kérelme, budapesti igazolása

Árpássy Gyula ügye újrafelvételével kapcsolatos aktivizálódásának nyilvánvaló oka, hogy 1946 első hónapjaiban, tavaszán országos kampány indult az államigazgatás és a közszolgálat további megtisztítása érdekében, s ennek előkészítéseként az igazgatók felszólítást kaptak beosztottaik minősítésére. A költségvetési gondokkal is indokolt B-listázás előkészítése adhatta a döntő lökést az igazgató úrnak, hogy — az igazolási eljárási rendelet által az eljárások formai, illetékességi hibái esetén lehetővé tett — újrafelvételi kérelmet fogalmazzon, s hozzá igazolások sorát gyűjtse be a jászberényi alaptalan vádak kivédésére, valamint a saját tanári, állampolgári minőségének tanúsítására. Bizonyítani akarta: helye van egy „demokratikus iskolarendszerben”. Márpedig — a húszas évekbeli tapasztalatok alapján — félő volt, hogy a várható létszámcsökkentések során az igazolások során elmarasztaltak, de közalkalmazotti státuszukban meghagyottak kiemelten veszélyeztetett helyzetbe kerülhetnek.

Árpássy Gyula 12 gépelt oldal terjedelmű kérelmet készített, állításait és magatartását igazoló iratok sorával. Hely hiányában és a redundanciát elkerülendő a kérelemnek azokat a részeit közöljük, melyek olyasmiről tudósítanak, amiről az eddigiekben idézett források nem, vagy csak alig szóltak.

„Tekintetes Nemzeti Bizottság!

A jászberényi Közalkalmazottak Igazoló Bizottsága 250/1945. számú határozata ellen az alább megjelölt alaki és anyagi indokoknál fogva

⁷ BFL XVII. 463.166/B. 1–17. d. Ig. IV/8. (Kiemelések tőlem – D. P.)

újrafelvételi kérelemmel élek és tisztelettel kérem a Nemzeti Bizottságot, szíveskedjék igazolási ügyem újrafelvételét elrendelni és a magyar Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium igazoló bizottságát az ügy újabb tárgyalására utasítani.

Alaki indokok: Igazolási ügyemet az igazoló bizottság Jászberényben 1945. évi június hó 25. napján tárgyalta. Ezt az időpontot megelőzőleg már közel egy éve nem teljesítettem Jászberényben szolgálatot, hanem a m. vallás- és közoktatásügyi miniszter 94.012/1944. VIII. 3. számú rendelete értelmében a budapesti XII. kerületi állami tanítóképző intézethez nyertem beosztást, ahol a Jászberénybe való áthelyezésem előtt 1942-ig szolgálatot teljesítettem és ahová a mai napig is folyamatosan szolgálattételre vagyok kirendelve.

Ennek folytán erősen vitatható, hogy a jászberényi igazoló bizottság igazolási ügyem tárgyalására illetékességgel bírt-e, mert megítélésem szerint igazolási ügyemet a vallás- és közoktatásügyi minisztérium igazoló bizottságának kellett volna tárgyalnia.

Az igazolás során az igazoló bizottságnak az igazolás alá került személy múltbeli működését teljes egészében s az összes körülmények figyelembevételével kell vizsgálat tárgyává tennie és erre leginkább az az igazoló bizottság alkalmas, amely az igazolás alá kerülő személy legutóbbi szolgálati helye szerint illetékes. Ezenfelül a jászberényi igazoló bizottság azért sem volt igazolási ügyem elbírálására alkalmas, mert több évtizedes szolgálatom alatt Jászberényben csupán másfél esztendeig működtem, míg szolgálati időm legnagyobb részét jelenlegi szolgálati helyemen, a budapesti XII. ker. állami tanítóképző intézetben töltöttem. [...]

Mindezek folytán az említett alaki szabálysértést egymagában is elégségesnek látom arra, hogy az igazolási ügyem újrafelvételét alappal kérelmezhessem.

Érdemi indokok:

- I. *Az újrafelvétellel megtámadott határozat rendelkező részének indokolása.*

A sérelmes igazoló-bizottsági határozat az 1080/1945. M. E. sz. rendelet 20.§-ának 2./b. pontja alapján azért ítelt áthelyezésre mert 1944. évi november hó 4. napján »a vörös hadsereg bevonulás előtt Budapestre menekültem«, mert a gondjaimra bízott intézetet magára hagytam, végül mert Budapesten a vallás és közoktatásügyi minisztériumban szolgálattétel céljából jelentkeztem és az esküt az áruló Szálasi kormánya letettem.

Egyenként szeretnék foglalkozni ezekkel a legjobb lelkiismeretem szerint alaptalannak minősíthető indokokkal, amelyek egy fellebbezéssel meg nem támadható, és mégis súlyos konzekvenciákat maga után vonó határozatnak szolgálhattak alapjául annak ellenére, hogy sem az igazolási eljárásra vonatkozó jogszabályok kifejezett rendelkezése szerint, sem az általános közfelfogás szerint ilyen súlyosan terhelő és megbélyegző határozat alátámasztására semmiképpen sem alkalmasak.

De azokon a negatívumokon felül, amit a terhelő indokok cáfolata jelent, hivatkozni szeretnék olyan pozitív eredményekre és cselekedetekre is, amelyek alapján az újrafelvétel elrendelése esetén ügyem újabb tárgyalása alkalmával az igazoló bizottság egész életem működéséről és felfogásomról kedvező beállítású képet nyerhet.

II. A marasztaló határozat indokolásának cáfolata

1. Jászberényből való eltávozásom okai

A hadműveletek Magyarországhoz való közeledése, sőt a magyar területre való áthelyezése idején úgy az angol és amerikai, mint az orosz légierő súlyos támadásokat intézett a magyar vasúti gócpontok és elsősorban a keleti hadszíntér felé vezető tiszai átkelőhelyek ellen.

Ezek között is közismerten a legsúlyosabb támadásokat Szolnokra és környéke, tehát az odatartozó Jászberény városa kapta.

A jászberényi állami tanítóképző intézet, ahol szolgálati lakásom volt és családommal együtt laktam, közvetlenül a vasútvonal mellett volt elhelyezve és az épület terjedelménél és építési stílusánál fogva könnyen katonai célú épületnek volt tekinthető, illetve azzal összetéveszthető.

A bombázások sűrűsödése feleségem és anyósom egészségi és lelkiállapotát teljesen aláasta és megtörte, amiért is kénytelen voltam őket jóval Budapestre való felutazásomat megelőzően a fővárosba felküldeni és közeli rokonoknál és ismerősöknél elhelyezni. Ennek az intézkedésemnek különös okát adta az a körülmény, hogy a Jászberényi Tanítóképző Intézet semmiféle légoltalmi óvóhellyel nem rendelkezett és légiveszély idejére a benne tartózkodók életének megvédésére semminemű intézkedés nem történhetett.

Természetes tehát, hogy az előbb említett indokokon felül a családfői kötelező gondosságom is arra kényszerített, hogy a családomat minél előbb relatíve biztonságba helyezzem, mert elképzelhetetlen lett volna annak az önvádnak a súlya, amely bármilyen baj bekövetkezése esetén reám nehezedett volna.

Családomtól való elszakadás igen súlyosan érintett, de vállaltam ezt a megpróbáltatást is, mert a vezetésemre bízott intézetet egyedül hagyni nem akartam, hanem mindent el akartam követni azért, hogy az intézetet értékeivel és ingóságaival együtt megmentsem. Ez az igyekezetem mindaddig eredménnyel is járt, amíg a német katonai parancsnokság az intézetet kórház céljaira le nem foglalta. 1944. október 12. napjáig a tanítás szabályosan folyt, az intézet rendszeres működését fenntartottuk és szándékunkban volt a háború eseményeitől függetlenül folyamatosan tovább folytatni” — írta a tanár úr felsorolva a német intézetlefoglalás ellen tett, végül sikertelen próbálkozásait. Majd így folytatta:

„Ilyen körülmények között kaptam a feleségemtől azt a táviratot, hogy haladéktalanul jöjjenek Pestre a családomhoz, nehogy a hadszíntér közeledte a családot egymástól elválassza és egymástól elszakadva kelljen átélni a háború és az ostrom borzalmait, amelyeket a megszállás alá kerülő polgári lakosság is szükségszerűen elszenvedni kényszerül. A táviratban feleségem közölte azt is, hogy amennyiben kérését nem teljesítem, akkor ő jön hozzám vissza családdal együtt Jászberénybe. [...]

Elképzelhető lelkiállapotom, amikor a táviratot megkaptam és nem tudtam, hogy értesítsem a feleségemet a jászberényi helyzetről. Ki voltam téve annak, hogyha nem utazom fel Pestre, feleségem és családom elindul Jászberény felé és nem ér el odáig, mert időközben a város elesik és valahol útközben éri őket a hadműveletek sodra. Hozzá kell tennem még, hogy magam is súlyos idegkimerültségben szenvedtem, amelyet az ide 1./ alatt csatolt igazolással igazolok.⁸ Ezenkívül az egész várost a hadműveletek miatt ki is ürítették, aminek igazolására a 2./ alattit csatolom.⁹

Nem tehettem mást, mint elindultam Budapestre. Az intézet működése szünetelt. Igazgatói, tanítói tennivalóim nem voltak. Az intézetet a németek szállták meg és igazgatták. Az összes értéket már biztonságba helyeztem. [...] A hivatali és szolgálati kötelességeimet a leglelkiismeretesebben elvégeztem, a gondjaimra bízott intézet érdekében minden lehetőt elkövettem. Megszólalt bennem a családjáért aggódó ember lelkiismerete és feljöttem Budapestre a családomhoz.

Ma is fojtogat a keserűség, ha ezekre a nehéz időkre gondolok, de félek, hogy nem tudom kellően érzékeltetni azt a mérhetetlen aggodalmat és kétségbeesést. [...] Tisztelettel kérdem, melyikünkben nem volt meg ez a bizonytalan és sötét érzés, ami a család, a szeretteink közé hajtott,

⁸ 1944. november 4. Jászberény város m. kir. tiszti orvosától hivatalos felszólításra *hatósági orvosi bizonyítvány*.

„Alulírott hivatalosan bizonyítom, hogy Árpássy Gyula 40 éves, tanítóképző intézeti igazgató, jászberényi lakost a mai napon megvizsgáltam. Nevezettnél súlyos idegrendszeri kimerültséget állapítottam meg, gyógyulása érdekében 6 heti teljes nyugalomra van szüksége.” (BFL XVII. 463.166/B 1–17. d.)

⁹ „1944. október 26. m. kir. 10./2. rögt. kat. nagyközig és gazd. parság 107/140. /sgt.1944. *Nyílt parancs*.

Mely szerint Árpássy Gyula szolnoki lakos a hadműveleti kiürítés folytán Jászberény m. városból felsőbb kormányhatósági rendelkezésre utazik Budapest városba 2 lovas járművel. A jármű fontos közigazgatási célt szolgál, így az sem polgári hatóság, sem katonai parancsnokság által fel nem tartóztatható, ill. le nem foglalható. Jászberény, 1944. október 26. vitéz Pesty ezredes, vm. kat. közig. pk.” (BFL XVII. 463.166/B 1–17. d.)

hogy a szerencsétlen hazánkra felelőtlenül és bűnösen zúdított szerencsétlenséget együtt, egymás támogatására és vigasztalására utalva vészeljük át. Úgy érzem, nem bűn volt ez, amely szigorú következményt érdemel, és nem *menekülés* volt a Jászberényből való távozásom, hanem emberi ösztön és családfői kötelesség. A menekülés magában hordja azt a szándékot, hogy valami képzelt vagy valóságos rosszat elkerülni kívánunk, vagy rossz lelkiismeret hatása alatt félelemből távozzunk el. Ha menekülni akartam volna, nem maradtam volna Budapesten, hanem mentem volna tovább nyugat felé.

Ezzel szemben én a családommal együtt a legnyugodtabb lelkiismerettel bevártam a felszabadítást és azután haladéktalanul szolgálattételre jelentkeztem. Mindez tökéletesen cáfolja a sérelmes és újrafelvétellel megtámadott határozat azon téves indokolását, hogy én »Budapestre menekültem«.

2. A gondjaimra bízott intézet elhagyása

A sérelmes határozat legsúlyosabb és egyúttal reám nézve legbántóbb indokolása az, hogy a válságos időben a gondjaimra bízott intézetet magára hagytam és személyemet biztonságba helyeztem. Ami a személyi biztonságommal kapcsolatos kitételeket illeti, azt cáfolnom aligha szükséges [...] Budapesten éppoly kevésbé volt biztonságban, mint Jászberényben [...]

Egyáltalán nem közömbös azonban a határozatnak az az állítása, hogy a gondjaimra bízott intézet érdekeit nem képviseltem olyan mértékben, amint kötelességem lett volna. [...] [E]ngedtessek meg nekem az, hogy csak a legsúlyosabb pozitív érveket sorakoztassam fel annak bizonyítására, hogy mindent megtettem annak érdekében, hogy a gondjaimra bízott értékeket megmentsem, az intézet további fennmaradását a lehetőség szerint teljes mértékben biztosítsam és mindennemű kárt, ami az intézet vagyonát érinthette, a legnagyobb gondossággal elhárítsam” — írta az igazgató úr, majd részletesen

felsorolta azon intézkedéseket melyekről jászberényi kollégái „igazolványában” olvashattunk.¹⁰

Majd így folytatta: „Mindezek alapján nem hiszem, hogy helytálló lehetne a sérelmes igazoló-bizottsági határozatnak az a kitétele, hogy én Jászberényből »elmenekültem« és hogy »személyem biztonságba helyezése céljából a gondjaimra bízott intézetet elhagytam«.

Távozásom semmiféle szabálytalanságot nem jelentett, az amúgy is megszállyt intézetet helyettesemnek átadtam azzal, hogy a visszatérésemig az esetleg szükséges teendőket lássa el. Mindezekre bizonyítási eljárást is ajánlottam az alapeljárás során, azonban az igazoló bizottság ezt el nem rendelte és határozatában egyszerűen kimondotta, hogy az erre vonatkozó előadásaimat »nem fogadja el mentségül«. Hogy miért, milyen indokolással, erre a határozat feleletet nem ad” — írta az igazgató úr tanúk sorát megnevezve, s a jászberényiek „igazolványára” utalva. Majd tovább sorolta érveit:

„3. Budapesti szolgálatom és a hivatali eskü letételének okai

Amikor Budapesten családommal az érintkezést felvettem, rövidesen értesültem arról, hogy Jászberénybe visszatérni már nem lehet, mert a hadműveletek folytán a várost megközelíteni lehetetlen. Elhatározott szándékom volt, hogyha Jászberénybe visszatérni nem tudok, mindaddig Budapesten maradok, amíg visszatérésem lehetővé nem válik. A fennálló rendelkezések szerint azonban semmiféle illetményt nem kaptam volna mindaddig, amíg Budapesten az illetékes hatóságoknál szolgálattételre nem jelentkezem, sőt az élelmiszerjegyközpont közölte velem azt is, hogy munkahelyem igazolásának hiányában élelmiszerellátásra családommal együtt nem tarthatok igényt.

Mindezek alapján kénytelen voltam Budapesten a vallás- és közoktatásügyi minisztériumban jelentkezni, ahol illetékes helyen közölték velem, hogy ideiglenesen be tudnak osztani a budapesti XII. ker. áll. tanítóképző intézetbe, amely beosztásom amúgy is *formai*

¹⁰ BFL XVII. 463.166/B 1–17. d. Árpássy Gyula újrafelvételi kérelme.

jelleget, mert érdemleges tanításról és munkáról már szó sem lehet. Ekkor már 1944. november hó 24. napja volt és Budapest teljesen körül volt zárva¹¹ és az ostrom lényegében már megindult.

Mi sem mutatja jobban, hogy szolgálattételre csak kényszerből és pénzszüke miatt családom eltartásának biztosítása céljából jelentkeztem, mint az a körülmény, hogy októberben történt elutazásom után kb. egy hónapig nem jelentkeztem szolgálattételre és nem akartam a regim-nek szolgálatot teljesíteni. Csak a végső kényszer indított arra, hogy szolgálattételre jelentkezsem és ennek előfeltételeként a szükséges hivatali esküt is letegyem, amelyet sem Jászberényben, sem Budapesten e napig *nem tettem le, sőt beosztottjaimmal sem tettem le.*

—.—

Az előadott tények magukban is elég cáfolatul szolgálnak a sérelmes határozat mindazon indokaira, amelyek az áthelyezést elrendelő döntés alapjául szolgáltak. Mégis kénytelen vagyok jogi indokokat is felhozni, annál is inkább, mert az igazolási ügyemben hozott határozat rendelkező része és indokolása az 1080/1945. M. E. számú rendelet írott rendelkezéseivel tökéletesen ellentétben áll. Ritka eset az, amikor magát a rendelet szövegét egy konkrét esetre szinte szó szerint lehet alkalmazni, de a jelen esetben ezzel a ritka körülménnyel állunk szemben.

Az 1080/1945. M. E. számú rendelet 1.§-ának az utolsó bekezdése szó szerint az alábbi rendelkezést tartalmazza: *»Egymagában az a körülmény, hogy a közalkalmazott német megszállás alatt szolgálatot teljesített és az ún. Szálasi Kormány által előírt esküt kényszerítő körülmények hatása alatt letette, vagy nem politikai okból, hanem félelemből, aggodalomból, a vörös hadsereg bevonulása előtt elmenekült, az igazolás megtagadásának okául nem szolgálhat«.*

¹¹ Pontatlan állítás: az első szovjet páncélosok november 3-án jelentek meg Budapest határában, ám az ostromgyűrű december 25-én zárult be.
https://hu.wikipedia.org/wiki/Budapest_ostroma

Ehhez a rendelkezéshez semmiféle kommentár sem szükséges. Pusztán ezeknek a tényeknek alapján nem lett volna szabad engem a sérelmezett határozatban foglalt büntetéssel sújtani, mert ezt az idézett rendelet rendelkezése eleve kizárta. [...]

2. Korábbi működésem és politikai felfogásom

Elvi felfogásomról vagy hosszú szolgálati időm alatti működésemről az egész igazolási eljárás alatt semmiféle kompromitáló adat nem merült fel. Hogy bármikor antidemokratikus vagy antiszociális magatartást tanúsítottam volna, vagy csak egyszer is hivatalosan vagy társadalmi körben erre utaló kijelentést tettem volna, senki sem állította. Az igazolási eljárással kapcsolatban egész *Jászberényben* közhírré tették, hogy ellenem bejelentést lehet tenni és ennek ellenére — bár az egész város ismer — *egyetlen bejelentés sem érkezett*.

Soha nem politizáltam, mindenkor hivatali pályámnak éltem és elértem azt, hogy a tanári karnak legkiválóbban minősített tagja voltam. Érzem és tudom, hogy működésem, a pályám iránti szeretetem és egész elvi felfogásom alapján a büntetés a legigazságtalanabban érintett és annak orvoslására módot kell találnom.

Annak igazolására, hogy milyen működést fejtettem ki és politikailag teljesen megbízható személynek számítok, csatoltan bemutatom:

a/ a Budapesti Tankerületi Főigazgató (4.)¹²

¹² 6204/1945–1946. sz. „Igazolom, hogy Árpássy Gyula áll. tanítóképző intézeti tanár, igazgató, 1938 szeptemberétől 1942. szeptember 1-ig, valamint 1944. november 19-től a mai napig a budapesti áll. tanítóképző intézetben teljesít szolgálatot. A fentnevezett hivatfőnöke valamint tanártársai demokratikus gondolkodású, szociális érzésű egyénnek ismerik, akiknek véleményét a magam részéről is megerősítem. Egyben igazolom, hogy Árpássy Gyula működésének kezdete óta kiváló minősítésű tanár. Budapest, 1946. március 14. A tankerületi főigazgató helyett: Dr. Halász László tanügyi főtanácsos, gimn. igazgató”. (BFL XVII. 463.166/B 1–17. d.)

b/ a Magyar Pedagógusok Szabad Szakszervezetének XII. ker. megbízottjától (5.)¹³

c/ a házmegbízott igazolványai (6.)¹⁴

Szükség esetén számtalan tanú kihallgatását is kérhetem, akiket a tárgyaláson szükséghez képest fogok bejelenteni.

Az igazságtalan büntetés biztos tudatában és abban a meggyőződésben, hogy a köz sem nélkülözheti a mai válságos időkben azokat az embereket, akik kellő tudással és képzettséggel és őszinte lelkesedéssel kívánnak részt venni a demokratikus átalakulásban, újólal tisztelettel kérem a már előadott kérelmem teljesítését. Tisztelettel: Árpássy Gyula
Az eredeti igazoló-bizottsági határozatot 7. alatt csatolom.”¹⁵

Szabó Béla a XII. kerületi képző mb. igazgatója 1946. március 16-i dátummal felterjesztette a VKM Igazoló Bizottsága Központi Titkárságának Árpássy Gyula „igazolási újrafelvételi kérvényét. Kérem a Tekintetes Titkárságot, hogy a kérvényt pártoló véleményezésével a Budapesti Nemzeti Bizottsághoz továbbítani szíveskedjék.”¹⁶

A méltatlan és megalapozatlan elmarasztaló határozatot A VKM I. sz. Igazoló Bizottsága T. I. 88-3-1945/46. sz. határozatával korrigálta: „Árpássy Gyulát [...] aki [...] állami Tanítóképző igazgatói minőségben teljesített szolgálatot, az 1080/1945. M.E. rendelet 20.§-ának 1. bekezdése alapján *igazoltnak* jelentjük ki. Budapest, 1946.

¹³ 1946. március 19-i igazolás a „Magyar Pedagógusok Szabad Szakszervezetének XII. ker. megbízottjától: [...] *Árpássy Gyula* [...] a Magyar Pedagógusok Szabad Szakszervezetének tagja 1944. nov. 19-től a XII. kerületben teljesít szolgálatot. Mint szociális érzésű és demokratikus gondolkodású egyént ismerjük, ki a szakszervezeti mozgalmunkat mindenkor támogatta.” (BFL XVII. 463.166/B 1–17. d.)

¹⁴ 1946. március 13-i házmegbízotti igazolás: „igazolom, hogy *Árpássy Gyula* tanítóképző intézeti tanár, igazgató, 1944. november 8. óta a budapesti XII. ker. Böszörményi u. 3/a alatti házban lakik s őt, mint demokratikus gondolkodású, német- és fasisztaellenes beállítású egyént ismerem.” (BFL XVII. 463.166/B 1–17. d.)

¹⁵ BFL XVII. 463.166/B 1–17. d. Árpássy Gyula újrafelvételi kérelme.

¹⁶ BFL XVII. 463.166/B 1–17. d. Szabó Béla felterjesztése

április 8. dr. Fráter Sándor s. k. az Igazoló Bizottság elnöke, Sámán Márton, Weisz Béla, Vezér András, Szikszay Olivér, dr. Ádám István, Hollósi Aladár az Igazoló Bizottság tagjai.”¹⁷

Ezzel Árpássy Gyula igazgató méltatlan — helyi vélt érdekek, elfogultságok által befolyásolt — jászberényi igazolási ügyének felülvizsgálata lezárult, az igazgató úr személyi lapján ejtett foltot eltávolították. Története — Pinkert Zsigmond után immár másodszor — adalékkal szolgál Jászberény város vezető köreinek a képző „gyüttment” igazgatóihoz való ambivalens viszonyának érzékeltetéséhez, s annak megvilágításához, hogy az igazolási eljárások során korántsem csak politikai jellegű elfogultságok vezethettek méltatlan határozatokhoz. Befolyásolták azokat a helyi érdekek, erőviszonyok is.

Rövidítések, levéltárak, irodalom

Budapest Főváros Levéltára – BFL

Eötvös Lóránd Tudományegyetem Tanítóképző Karának Irattára – ELTE TÓK Irattára. (Korábban, az erre vonatkozó kutatásom, anyaggyűjtésem időszakában, 2000 előtt, az akkor még önálló Budapesti Tanítóképző Főiskola Irattára volt. Ennek anyagai ma már bizonyára az ELTE Levéltárában találhatók.)

Magyar Nemzeti Levéltár Jász–Nagykun–Szolnok Vármegyei Levéltára, a Jászberényi M. Kir. Líceum és Tanítóképző, iktatott iratok 1945–46. – MNL JNSZVL VIII. 52.

Magyar Tanítóképző – M. T.

Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium – VKM

Árpássy Gy. (1936/1.): *A tanítóképzőintézeti növendékek nevelése.* Különlenyomat az Esztergomi Érseki Tanítóképző 1935/1936. évi értesítőjéből.

Árpássy Gy. (1936/2.): *A tanító megbecsülésének alapfeltételei. Útmutató tanítójelöltek és kezdő tanítók számára.* A szerző kiadása, Szent István Társulat

¹⁷ Hiteles másolat. 1946. IV. 8. BFL XVII. 463.166/B 1–17. d.

- Árpássy Gy. ed. (1944): *A Jászberényi M. Kir. Állami Líceum és Tanítóképző-Intézet évkönyve az 1943–44. iskolai évről*. Kovács-nyomda, Jászberény é. n.
- Baska G. (2011): *Iskola, gyermek és tanítói ideál a 19. és 20. század fordulóján*. Gondolat Kiadó
- Báthory Z. – Falus I. szerk. (1997): *Pedagógiai Lexikon*, I. k. Karaban Könyvkiadó. 106.
- Bihari J. – Nábrádi I. – Szőnyi T. – Vágó E. szerk.: *A Budapesti Tanítóképző Intézet 100 éve 1869–1969*. Kiadta a Tanítóképző Intézet Igazgatósága, Bp. 1969.
- Donáth P. (2008): *Oktatáspolitikai és tanítóképzési Magyarországon 1945–1960*. Trezor Kiadó
- Donáth P. (2025): *Tanítóképzők, tanáraik, diákjaik az 1945–1949. évi politikai forrásokban*. Trezor Kiadó
- Jakab Gy. (2022): *Demokrácia demokraták nélkül? Oktatási reform és állampolgári nevelés*. Gondolat Kiadó
- Nagy S. szerk. (1976): *Pedagógiai Lexikon*, I. k. Akadémiai Kiadó, Budapest, 90.
- Pelesz, N. (2023): A két világháború közötti szegedi katolikus tanítóképzés szociális vonatkozásai. *Módszertani Közlemények*, 63. évf. 1. sz. 59–72. <https://doi.org/10.14232/modszertani.2023.1.59-72>. 2026. 01. 10.
- Sáska G. (2016): A kommunista oktatáspolitikai a II. világháború utáni években a kettéhasított Európában. *Pedagógia történeti Szemle*, 2. évf. 3–4. sz. 65–85.
- Somogyvári L. (2023): Demokráciára nevelés? Oktatás és társadalom az utóbbi négy évtized Magyarországon. *Iskolakultúra*, 33. évf. 3. sz. 104–106.
- Szabó B. szerk. (1946): *A Budapesti Állami Líceum és Tanítóképző-Intézet évkönyve az 1945–1946. tanévről*. Az intézet fennállásának 77. évében szerkesztette Szabó Béla m. b. igazgató. Kiadja az intézet igazgatósága
- Szabó I. (2004): Száz éve született Árpássy Gyula (1904–1974.) *Budapesti Nevelő*, XL. évf. 1–4. 192–193.
- Szűcs G. L. – Szűcs J. – Gátay E. szerk. (1945): *Az igazoló eljárások zsebkönyve*. Franklin Társulat
- Varró, B. szerk. (2017): *Eszterházy Károly Egyetem Jászberényi Campus 100 éves jubileumi évkönyv*. Az Eszterházy Károly Egyetem Jászberényi Campus jubileumi kiadványa

**VI. Kárpátaljai, majd jászberényi igazgatótanár
dr. Jantsky Béla pedagóguspályájáról
1934–1948.¹**

Az intézet centenáriumi évkönyvében fényképe mellett olvashatjuk róla: Dr. Jantsky Béla (1945–1948): „Rövid jászberényi tartózkodása alatt igazgatta az intézményt. A kiváló nyelvérzékeléssel rendelkező természettudós nyolc nyelven beszélt. A prágai Károly Egyetemen tanult természettudományokat és kémiai. Tanulmányai középiskolai tanításra képesítették. Az egyetemen megírt szakdolgozatát magas szakmai színvonalának köszönhetően tanulmányai befejezése előtt doktori címmel jutalmazták. A háborút követő években a politikai belviszály száműzte Jászberényből. Ezt követően a budapesti Kemény Zsigmond Gimnázium tanára lett.”

Varró B. szerk., 2017. 12.

A rövid összefoglalásból is kitűnik: a szokványostól eltérő pályát futott be a beregkisalmási néptanító családjában született dr. Jantsky Béla (1908–1991). Középiskolai tanulmányait a beregszászi reálgimnáziumban végezte, majd a prágai Károly Egyetemen tanult. 1931-ben egyetemi hallgatóként írt geológiai témájú dolgozatát doktori címmel honorálták, s a Földtani Tanszék gyakornokaként foglalkoztatták őt. Majd 1933-ban természettan–vegytan szakos tanári

¹ Első közlésre elfogadva a Polymatheia, XXII. évf. (2025) 3–4. számába.

oklevelet szerzett, mely magyar, cseh és ruszin középiskolákban való tanításra képesítette őt. Ettől kezdve másfél évtizeden át figyelme és tevékenysége e két hivatásra: a kultúraközvetítő tanári munkára és — akkoriban szabadidejében — a geológiai kutatásra irányult.

Egyetemi tanulmányai alatt bekapcsolódott az prágai magyar diákok *Sarló* körébe. „Céljuk a közép- és kelet-európai népek közeledésének szolgálata, valamint a magyar falusi és városi proletariátus szociális felemelése volt. E fiatalok egyedül a marxizmust tartották alkalmasnak a társadalmi kérdések megoldására. Abban az időben Csehszlovákiában ugyanis sok olyan baloldali és liberális értelmiségi talált működési területet, akiket Magyarországon nem láttak szívesen. Azt vallották, hogy a szabadkőműves T. G. Masaryk államelnök filozófiai írásaiban lefektetett humanista eszméi őszinte közeledés alapját képezhetik a magyarok, csehek és szlovákok között.” (Frivaldszky J., 2010. 300.)

1. Dr. Jantsky Béla Kárpátalján

Ennek jegyében dr. Jantsky Kárpátaljára való visszatérése után nem sokkal, a »Pro Libertate« szabadkőműves páholy tagja lett, ám onnan — mélyen katolikus tanítónő menyasszonya ultimátumára — rövidesen kilépett, majd összeházasodtak.²

Természettudományos felkészültségű és érdeklődésű emberként Jantskyt kevésbé foglalkoztatták az ideológiai elméletek. Jobban vonzották őt a gyakorlati-pedagógiai és iskolán kívüli kultúraközvetítő tevékenységek, valamint a geológiai kutatások. Amikor a harmincas évek közepétől korábbi alma materében, és új

² „Nagyon összeillő pár voltak: *a férj lelkes, idealista, nyíltszívű, mindenkiben a jót megtaláló természet*, felesége a hétköznapi realista, kemény harcosa. *A férj büszkén vallotta magát népi származéknak*, akié a jövő. Felesége igen régi helybeli nemesi család leszármazottja volt” — írta róluk jó ismerőjük, rokonuk, Frivaldszky J., 2010. 301. (Kiemelés tőlem – D. P.)

munkahelyén, a beregszászi gimnáziumban olyan fiatal kollégákkal találkozott, akik katolikus Prohászka-körökben megfogalmazódó hasonló szociális célok jegyében törekedtek a hátrányos helyzetű szegényparaszt és munkásfiatalok kulturális felemelésére, megsegítésére, a magyar kisebbség helyzetének javítására és a nemzetiségek közötti kölcsönös megismerés, megértés előmozdítására, Jantsky velük együttműködve kereste e célok gyakorlati megvalósításának lehetőségeit.

A felvidéki Prohászka-körök egyik fő szervezője — akkor a beregszászi gimnázium ifjú matematika tanára —, Göndöcs (Czvank) László évtizedek múltán ezek célját így összegezte: „a felvidéki munkáról, szellemi tevékenységről, a Prohászka Körök tevékenységéről, és a keresztény értelmiségről van szó, amelyhez lényegében egy nemzeti középutas társaság is csatlakozott. Itt látható az a vonal, amely a Prohászka Körökben indult szem előtt tartva a keresztény, a nemzeti és a népi érdeket, s — ezt hangsúlyoznám — erősen számolva a felvidéki magyarság tényleges igényeivel, tehát a gazdasági és a kulturális felemelkedés szükségletével. Ezt a munkát ez a fiatal értelmiség jól választotta meg és jól szolgálta. Itt maradt el a Sarló a maga kommunista koncepciójával, de megmaradtak azok, akik a népi, szociális vonalat követve igen értékes tényezői voltak a Sarló mozgalomnak is.” (Gyurcsik I., 2001.)

Utóbbi vonatkozhatott a reformkatolikus Göndöcs Lászlónál pragmatikusabb, a mindenkori együttműködés formáit változtatlan céljai megvalósítása érdekében rugalmasabban kezelő, Jantsky Bélára is. Az ideológiai vitáktól idegenkedve, számára nem jelentett drámai változást a kommunista irányba tolódó Sarlótól és a szabadkőműves páholytól való eltávolodás, hiszen lényegi céljait, a szegényebb népi rétegek támogatását, a magyar kisebbség kulturális szintjének növelését, a kárpátaljai nemzetek, nemzetiségek közötti kapcsolatok javítását a keresztény intézmények révén is megvalósíthatónak ítélte.

Fiatal tanártársaihoz hasonlóan e magatartásával szembekerült a beregszászi gimnázium légkörét, önképzőkörét, internátusát és a

városi kulturális ügyeket addig befolyásoló, egy generációval idősebb, 1918–1919-es kommunista, ateista, emigráns tanárokkal. A gimnáziumban „kitört a kultúrharc a jobb és baloldal között. ... Ezt a harcot hivatalos vizsgálatok és csendőri nyomozások tarkítják és teljesen megbontják az intézet és a tanítás nyugodt menetét... Az 1937/38. tanév viharos eseményei már jelezték, hogy a cseh rendszer ingadozik, hogy az állam fenntartásához szükséges fegyelem bomlik, hogy két tábor áll egymással szemben készen egymás életére törni. Az önképzőkörben 1937 végén hallunk először merészhangú tiltakozást a baloldali hegemonia ellen. Ebből természetesen fegyelmi eljárás lett s a cseh hatóságok most már lesve lesik az alkalmat, hogy a magyar diákságot és a magyarérmű tanárokat példaszerűen megbüntethessék. A baloldali és csehbarát közvélemény az újabb csendőri nyomozást arra használta fel, hogy törvényszegéssel, állam iránti hűtlenséggel vádoljon nevelőket és ifjúságot, a legszigorúbb fegyelmi eljárást követelje ellenük. Sohasem dühöngött jobban a csehszlovákizmus sugdosó árulkodása és a hatalomnak, államtekintélynek minden áron való kierőszakolása, mint a múltév nyári hónapjaiban. Május óta recsegett–ropogott az egész alkotmány s a politikai rezgések hullámcsapásait a magyar kisebbségi iskola is megérezte, mert igen sokszor politikai eszköznek használták fel” — olvashatjuk az iskola immár magyar fennhatóság alatt, 1939-ben kiadott értesítőjében. (Kontros E. szerk., 1939. 13–15.; Benda I. – Orosz L. szerk. 1990. 23.)

A visszacsatolástól okkal tartó idősebb emigráns tanárok e feszült időszakban irredentizmussal, árulással, szélsőjobbboldalisággal vádolták ifjabb, keresztényszociális irányba tájékozódó, Magyarországhoz visszatérni szándékozó kollégáikat: 1938-ban a csehszlovák, majd 1946–1948-ban a magyar államvédelmi hatóságoknál.

Ám 1938–1939-ben maguk szembesültek a magyar katonai és polgári közigazgatás politikai szelekcióra való törekvésének

következményeivel. A magyar gimnázium 8 tanárát nemzethűség szempontjából megbízhatatlannak találták, s nyugdíjjogosultságuk megvonásával elbocsátották. (Kontos E. szerk., 1939. 44–45.) Közülük több kommunistát letartóztattak, majd rendőri felügyelet alá helyeztek.

A kassai 7. hadtest parancsnoksága a vezérkari főnökség útján a következő táviratot küldte a Vallás és Közoktatásügyi Minisztériumba (VKM): „A cseh uralom alatt keletkezett laza köztisztviselői erkölcsi felfogás miatt a közösségben a bizalom különösen az igazságszolgáltatás, közbiztonság és közoktatás terén alkalmazott tisztviselőkkel szemben megrendült. Az ebből származó káros következmények megelőzése végett kérem a csehszlovák szolgálatból átvett ítélőbíráknak, rendőrségi alkalmazottaknak és tanszemélyzetnek a hátszágba való sürgős áthelyezését és helyükbe kiváló minősítésű kipróbált magyar tisztviselők idehelyezését. 718/el. 1938. XII. 9.”³

E törekvés találkozott a VKM szándékával. 1939. november 22-én Hóman Bálint az országgyűlés képviselőházának vitájában a felvidéki iskolák magyar tanulmányi rendszerre való áttérésével kapcsolatban kiemelte: „Egyfelől az ott meglévő tanítószemélyzet megtisztítása a kétes és oda nem való elemektől, akik nemzeti szempontból tökéletesen megbízhatatlanok, másfelől pedig ennek a tanszemélyzetnek új erőkkel való kiegészítése volt az első feladat.” (Idézi: Fedinec Cs., 1999.)

Az ilyen szempontú igazolási eljárás során elbocsátották a későbbiekben dr. Jantsky Bélát feljelentésükkel vádoló dr. Orosz György és dr. Kövári Andor gimnáziumi tanárokat is. Forrásaink szerint 1919-es szereplésük és a keresztény–nemzeti nevelési elvárásoknak való meg nem felelésük a magyar hatóságok előtt minden feljelentés nélkül is nyilvánvaló volt.

³ Visszacsatolt területi köztisztviselők kicserélése. 1938. december 20. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, (MNL OL) K 507-11. 112699-938. 839.

A VKM 1942. január 2-i feljegyzése szerint Orosz György „a beregszászi rendőrkapitányság jelentése szerint 1919-ben Szolnokon, mint gimnáziumi tanár a forradalomban tevékenyen részt vett, az ifjúságot kommunista szellemben nevelte és őket a vörös hadseregbe való belépésre buzdította. A forradalom leverése után Szolnokról csehszlovák megszállt területre szökött. A magyar hatóságok in contumaciam [idézés ellenére távol maradván] állásvesztésre ítélték. A cseh megszállás alatt az ottani gimnáziumban működött tovább, szélsőbaloldali szellemben nevelte az ifjúságot. Tagja volt a beregszászi »Pro Libertate« szabadkőműves páholynak. A visszacsatolás után a város katonai parancsnoka nem vette át állami szolgálatba, sőt, rendőri felügyelet alá helyezte, amelyet később a belügyminiszter megszüntetett és csak bizalmas megfigyelését rendelte el. A csehszlovák megszállás alatti magatartása miatt a VKM igazolóbizottsága véglegesen nem igazolta (2398/1940.).”⁴

Dr. Kővári Andor igazolását 1939. június 21-én a beregszászi gimnázium igazolóbizottsága a következő indokolással tagadta meg: „1./ Az 1919. évi úgynevezett proletárdiktatúra idején Munkácson tanügyi megbízott volt. 2./ A szociáldemokrata pártnak egy ideig tagja, majd helyi elnöke is volt. 3./ Szabadelvű gondolkozása folytán leánynövendékeivel is szabadabban foglalkozott és ez ismételt panasz tárgya volt. 4./ Vallásos életet nem él, mert amint kijelentette, ez tudományos felfogásával is ellenkezik s így a tanulóifjúságnak nevelésére nem alkalmas.”⁵ Mindezekről az alábbiakban, az 1948-ban történelemmel kapcsolatban szólunk még. Most térjünk vissza a harmincas évek Beregszászára!

—.—

⁴ MNL OL K 592-1941-76574 627. cs. Orosz György honosítási ügyének iratai. VKM 76.574/1941. V. 1. sz.

⁵ A beregszászi gimn. igazolóbizottsága 62/1939. sz. alatt dr. Kővárit nem igazolta (egy 1945. évi hitelesített másolat) MNL OL XIX-I-1-u-26824-Kő-1945. (147. d.)

Jantsky Béla a beregszászi magyar internátus egyesület ügyét támogatva országos kampányt szervezett a falusi tehetséges szegénysorsú fiatalok számára, a korszerű internátus félkész épületének befejezése érdekében. A hiányzó 45 ezer korona előteremtéséért pénzgyűjtő körútra ment, Tiszahátra, Ungvárra. 1936-ban a prágai lapokban is „internátusi hetet” hirdetett. Egy ilyen tárgyú munkácsi gyűlésen hangsúlyozta: „Nagy időket élünk, nagy tettek és nagy emberek nélkül. Ezért mindenki maga a felelős a saját és utódai sorsáért. Feltétlenül szükséges, hogy mindenki kivegye részét a teherviselésből, mert csak így lehet nyugodtan a jövőbe nézni. Ha ma hanyagul elmulasszuk a diákság otthonának befejezését, akkor a történelem fogja ránk sütni a mulasztás bélyegét”. (A beregszászi magyar, 1936.)

Ugyanakkor örömmel konstataálta „hogy a nagyobb adományozók mellett *az egész kárpátaljai magyarság kivette és kiveszi részét a nemes célú akcióból, amely az itteni magyar kisebbség első nagyszabású cselekedete.* Beszámolója abban csúcsosodott ki, hogy a Magyar Internátushét csak teljes sikerrel fejeződhet be, aminek eredménye az lesz, hogy a három éve vakolatlanul álló épület öszre megnyithatja kapuit a magyar vidék tehetséges gyermekei előtt.” (A kárpátaljai, 1936.)

Erőfeszítései eredményeként sikerült az épületet befejezni, felszerelni. Munkája elismeréseként őt illette volna, hogy az internátus vezetőtanárává/igazgatójává tegyék, ám akkor, az 1937. január 3-i választáson az internátusegyesület vezetőségében többségbe jutott a baloldal, így dr. Orosz György titkár jelöltjét: Lenkei Ferencet bízták meg ezzel. Céljuk „az internátusi ifjúság demokrata szellemű nevelése és nemzetközivé váló tétele” volt. A visszacsatolás után az új vezető dr. Jantsky Béla lett. Ezzel „az internátus életében örömteljes változás állt be, az agilis igazgató a nevelőtanárok segítségével rövid idő alatt

pótolta azokat a hiányokat, amelyek a nemzeti és szellemi nevelés terén érezhetők voltak” — jelentették 1940-ben a VKM-nek.⁶

A gimnázium évkönyvében dr. Jantsky Béla így fogalmazott: „a szabad hazában fokozottabb mértékben fog a vezetőség dolgozni azon, hogy az internátus a magyarság áldozatkészségéhez méltóan folytassa áldásos működését a magyar falu és a magyar haza javára, melynek kiváló, önzetlen és munkabíró férfiakra talán ma van legnagyobb szüksége.” (Kontros E. szerk., 1939. 55.)

E munkáját Munkácsra helyezéséig, 1940. január 31-ig folytatta. Akkor átadta az internátust utódjának, Paricska Zoltánnak.⁷ A beregszásziak számontartják érdemeit: Jantsky halála után, 1993-ban emléktáblát avattak „az internátus fő szervezője és első igazgatója” tiszteletére. A táblára helyezett koszorúra ráírták: „Hűségedet népedhez adjuk minden nemzedéknek.” (Füzesi M., 1993.)

E munkája mellett dr. Jantsky Béla egy ideig a cserkészcsapat vezetését is vállalta, ahogy a beregszászi járási kulturális egyesület megszervezését és jegyzőségét is. Egy 1935 decemberi munkácsi cserkész tanácskozáson hozzászólásában „felszólította a jelenlevőket, hogy igyekezzenek minél jobban kihasználni a cserkészet nyújtotta előnyöket. Járjanak nyáron kirándulásokra, hogy testileg egészségesen fejlődhessenek. *Tekintsék egymást testvéreknek, mert a munkásoknak ma különösen össze kell fogniuk, segíteniük kell egymást és összetartással kell kiharcolniuk a társadalomban az osztályuknak megfelelő helyet.*” (Az új nemzedék, 1935.) Ennek érdekében 1936 áprilisában az akkor újjászervezett Kárpátaljai Magyar Cserkészosztály országos pénztárosa lett. (A kárpátaljai magyar, 1936.)

1937. december 9-én egy beregszászi kulturális előadóesten a társszervező Czvank (Göndöcs) László tanár hangsúlyozta: „A

⁶ A Beregszászi Magyar Internátus Egyesület és az általa fenntartott Magyar Internátus krónikája. MNL OL K 592. 662. cs. 48.164/1940. V. 1.

⁷ A Beregszászi Magyar Internátus Egyesület és az általa fenntartott Magyar Internátus krónikája. MNL OL K 592. 662. cs. 48.164/1940. V. 1.

rendszeres kultúrmunka megindulásának első elvi feltétele annak a magyar egységnek a megteremtése, mely a keresztény humánusm alapján áll, amit még a nem keresztények is elfogadhatnak. Ebben a magyar egységben a vallásfelekezeti és a nemzeti munka harmonikusan kiegészíti egymást. A második inkább gyakorlati feltétel az osztályellentétek eltüntetése, a fizikai dolgozóknak a kultúrmunkába való aktív bevonása, az intelligencia közönyének legyőzése és a rendszeres, önkéntes adakozás megteremtése a magyar kultúrszervezkedés céljaira.” (Magyar, 1937.)

Jantsky Béla akkor a cserkészetről tartott előadást: „Vázolta a cserkészlet megalapítását, fejlődését és mai helyzetét egyes európai országokban, majd a csehszlovákiai magyar cserkészlet történetét ismertette. Az előadó szerint *a cserkészlet nagyon fontos szerepet tölt be a mai ifjúság jólétében, össze akarja egyeztetni a nemzetnek és az emberiségnek a fogalmát és mindenekelőtt erkölcsös, jellemes, vallás-erkölcsi alapon álló értékes embereket akar nevelni a társadalomnak.*” (Magyar, 1937. Kiemelés tőlem – D. P.)

Figyelemmel voltak a nemzetek, nemzetiségek közötti együttműködésre is. Egy Jantskyval közös kezdeményezésükre Göndöcs László utóbb így emlékezett: 1938 februárjában „megvalósítottunk egy cseh-magyar kultúrestet a Kaszinó nagytermében Beregszászon. A terem tele volt. Ezt szívvel-lélekkel csináltuk. Kapcsolataink jók voltak a csehekkel. A csehek magyar műveket fordítottak cseh nyelvre, és azt tolmácsolták prózában, költeményben és zenében. Mi pedig cseh dolgokat fordítottuk magyarra, és azt adtuk elő. Ez volt a kölcsönösségi alap. Ennek a jól sikerült cseh-magyar kultúrestnek 1938-ban következménye lett: [...] a cseh-magyar kultúrest nagyon nem tetszett [...] a kárpátaljai magyar pártvezetésnek. Kvázi felelősségre akartak vonni, hogy miért is akarunk mi ilyen együttműködő, kollaboráns kulturális tevékenységet folytatni a csehekkel”. (Gyurcsik I., 2001/5.)

Szerencsére a visszacsatolást követően a magyar hatóságok ennek nem tulajdonítottak jelentőséget.⁸ Így 1940-ben, amikor a VKM Jantskyt „a szolgálat érdekében” a munkácsi állami magyar-orosz gimnáziumhoz helyezte át és egyben megbízta az állami középiskolai internátus vezetésével, úgy vélte: „Nevezett a cseh megszállás alatt kifogástalan nemzethű magatartást tanúsított és a magyar ifjúság iskolán kívüli nevelésével is sokat foglalkozott. Magyar-oroszul jól tud, így a magyar érdekek szempontjából a munkácsi magyar-orosz gimnáziumnál nagy szükség van rá.”⁹

Majd 1941-ben megbízták őt a munkácsi magyar-ruszin nyelvű állami tanítóképző irányításával. Egy ilyen középiskolai igazgatói pozícióval együtt járt, hogy egy sor helyi egyesületben, intézményben is tevékeny szerepet kellett vállalnia.

Az intézet 1942–1943. évkönyvéből tudhatjuk melyekben, milyent: „Dr. Jantsky Béla mb. igazgató, az ÉMKE¹⁰ központi szervezetének választmányi tagja és ellenőre, az ÉMKE munkácsi csoportjának ügyvivő elnöke. Az Országos Keresztény Nemzeti Liga munkácsi fiókjának titkára, Az Országos Gyermekvédő Liga munkácsi csoportjának választmányi tagja. A Vöröskereszt munkácsi szervezetének választmányi tagja. A kerületi cserkésztanács tagja. A munkácsi Úri Kaszinó választmányi tagja. A MOVE munkácsi csoportjának választmányi tagja. Pedagógiai előadásokat tartott a körzeti iskolafelügyelők értekezletein, a kárpátaljai tanítók számára

⁸ „Dr. Jantsky Béla rendes tanár, 7 év szolgálati idővel igazolt, kinevezett. Állomáshelyén megtartandó” — olvashatjuk a kárpátaljai kormányzói biztosság 26.290/1940. II. sz. jelentésében a VKM-nek a kárpátaljai gimnáziumi tanárok igazolóeljárásának befejezéséről. MNL OL K 592-1938-1940-4-26. 290.

⁹ A VKM V. 1. ügyosztályának 1940. január 5-i előterjesztése Dr. Jantsky Béla Munkácsra való sürgős áthelyezésével kapcsolatban. MNL OL K 592-1940-44078. 612. cs.

¹⁰ Északkelet-magyarországi Kultúregyesület.

rendezett továbbképző tanfolyamon, a kassai tankerület igazgatóközi értekezletén és a Bereg Vármegyei Általános Tanítóegyesület közgyűlésén” (Jantsky B., szerk. 1943. 8.)

A korabeli újságok beszámolóiból — a keresztény nemzeti liga kivételével¹¹ — kitűnik, hogy mit is tett ezekben ténylegesen. Mindenütt: a MOVE-ban, a cserkészetben, s a leventeszervezetben is a szegény paraszt és munkásgyermekek támogatásáért, kulturális szintjük, egészségük emeléséért/megóvásáért küzdött, s politikailag semleges pénztárosi és szervezőmunkát vállalt.¹² Az Úri Kaszinóban rendszeres ismeretterjesztő előadások szervezését javasolta, s együttműködésüket az Északkelet-magyarországi Kultúregyesülettel. (Új korszak, 1942.)

Az ÉMKE munkácsi gazdasági népőiskola és munkásakadémia létrehozásáról tartott tanácskozáson Jantsky „keserű hangon tette szóvá, hogy a magyar kultúrmunka iránt Munkácson épp az a réteg és azok a vezető tényezők viseltetnek teljes közönnyel, amelyek és akik elsősorban lennének hivatottak a kultúra támogatására, másfelől az előadásokról hiányzott az iparos- és kereskedőtársadalom, különösképpen pedig a magyar munkásság. A mulasztottak pótlására sok a tennivaló és ő is osztja az előtte szólók fölfogását, hogy igazában csak a magunk erejéből teremthetünk gyümölcsöző eredményeket. Jellemzőnek tartja, hogy a Kaszinóba szerint csak három napilap jár: A 8 Órai Újság, a Magyar Nemzet és a Pesti Hírlap, viszont az egynehány képes folyóirat élén a — Színházi Magazin vezet!” Majd

¹¹ A Munkácson működő keresztény nemzeti liga működéséről — egy miniszterelnöki látogatás megszervezésén kívül, melyben Jantsky szerepéről nincs tudomásunk (A miniszterelnök, 1942.) — az általunk megismert korabeli helyi lapokban nem találtunk tudósítást. Érdeklődésünkre a korszak és a téma kitűnő, kárpátaljai származású szakértői: Fedinec Csilla és Kosztyó Gyula sem tudtak semmilyen érdemi információval szolgálni a szervezetről. (Segítőkészségüket köszönöm.) Mindez arra utal, hogy ottani tevékenységük jelentéktelen lehetett.

¹² Lásd ehhez pl.: A MOVE, 1942.; Több mint, 1943.; Tárczy K., 1943.

hozzátette: „A munkásművelésen kívül az ifjúságművelés a legfontosabb.” (Gazdasági népfőiskolát, 1943.)

A következő gyűlésen ismét hangsúlyozta: „mindenkit, ifjúságot és társadalmi különbség nélkül a magyarság széles tömegeit úgy kell fősorakoztatni a kultúrmunka mögé, mint ahogy a cseh megszállás idején történt.” A számvizsgáló bizottság nevében ennek feltételeit is biztosítottak látta az 1944. évi költségvetésben „mely már a nagyvonalú munkaprogram jegyében áll s a 36.000 pengős költségvetésben mindössze 3600 pengő hiányra számít, amit társadalmi úton teremtenek elő. Egyedül a diákmenzára 10.000 pengőt kívánnak fordítani. A költségvetésben szerepel ezenkívül az oly rég kívánatos munkácsi magyar kataszter összeállítása is.” (Az ÉMKE, 1943.) Úgy tűnik Jantsky Béla akkor még nem sejtette, hogy a következő évben radikálisan megváltozhatnak a körülmények.

Mint ahogy azt sem, hogy 1944 februárjában méltatlan és alaptalan támadás érheti őt a munkácsi magyar rendőrség részéről a VKM-ben:

„A VI. ü. o. 76.219/1944. sz. iratán közölte, hogy a m. kir. rendőrség munkácsi kapitánysága megbízható helyről nyert értesülések alapján jelenti, hogy a munkácsi áll. tanítóképző intézet igazgatója az általuk engedélyezett ingyenes és egyéb kedvezményes helyek odaítélésénél a tanári kar javaslatának mellőzésével csak 3 magyar és 14 ruszin tanulót részesített kedvezményben. Ebből és más jelenségekből a jelentést tevő arra az általános megállapításra jut, hogy *Munkácson egyenesen magyar-ellenes nevelés folyik, s a ruszin diákságot lelkiismertelenül a magyar elé tolják.*

Az ügyosztály az utóbbi ideig teljesen megbízhatónak tartotta dr. Jantsky Bélát, az utóbbi időben azonban több oldalról hangzottak el olyan vélemények, amelyek alkalmat adnak arra, hogy az ügyosztály bizalmát megrendítsék. Ezekre való tekintettel az ügyosztály szükségesnek ítéli, hogy a fenti panaszt és dr. Jantsky egész működését általában, különösen nemzeti vonatkozásban a helyszínen vizsgálja ki. E célból szükséges dr. v. Terbócz Miklós min. osztályfőnök Munkácsra

való kiküldése” — írták, megfogalmazva a Terbócnak címzett utasítást is: „Felhívom Méltóságodat, [...] hogy [...] az intézet mb. igazgatója dr. *Jantsky Béla munkáját nemzethűség szempontjából különös figyelemre méltassa.*” (Kihúzva: szóbeli jelentést tegyen — szigorúan bizalmas!)¹³

Forrásainkból nem világos, hogy sor került-e vitéz Terbócz Miklós VKM osztályvezető-helyettes munkácsi látogatására, vagy a kassai tankerület illetékes előadói tájékoztak az ügyben. Tény, hogy vitéz Újváry Lajos tankerületi főigazgató 1944. március 10-én a fentieket cáfoló jelentést küldött a minisztériumba:

„A valóban betöltendő 16 helyre 3 magyar és 14 ruszin tanulót hozott a testület javaslatba. Az igazgató a testület határozatával szemben 30/1944. sz. alatt szó szerint a következő előterjesztést tette: »A pályázati szabályzat szerint csak jó előmenetelű tanulók vehetők számításba. Tekintettel arra, hogy így a magyar tagozatból csak 7 tanuló élvezhet ösztöndíjat, és ezzel évekre hátrányba kerülne a ruszin tagozattal szemben, *a tanári testülettől eltérően*, ahol ezt a kérdést nem volt tanácsos felhozni, az osztályfővel való előzetes megbeszélés alapján két olyan I/a osztálybeli tanulót is javaslatba hoztam, akiknek előző előmenetele ugyan elégséges, az ellenőrző értekezleten azonban már jó előmenetelt mutatott fel. [...] Több magyar növendék ismételt felhívásra sem pályázott. [...] Ily módon 9 magyar és 14 ruszin növendék kerül be. Hogy a magyar növendékekre nézve jelenleg hátrányos arány mielőbb megszűnjék az V/b és IV/a osztály tanulóit a III/b osztály tanulóival szemben előnyben részesítettem.« ...

Az előadottakból nyilvánvaló, hogy a rendőrségi jelentésben foglaltaknak épp az ellenkezője igaz: dr. Jantsky a tanári testülettel szemben a lehető legnagyobb gondossággal és előrelátással nem a ruszinság, hanem a magyarság javára járt el. [...] Az adott

¹³MNL OL K-502-1937-44/414. cs. 92.344/1944. VIII. 3. ü. o. sz. A munkácsi áll. tanítóképző intézet meglátogatása. 1944. február 16. (Kiemelés tőlem – D. P.)

körülmények között a magyarság támogatására valóban nem volt más mód, mint amelyet az igazgató választott: a feltételeknek csak részben megfelelő magyar tanulók felvételének javaslása.”¹⁴

Jantsky és a főigazgató a jövőt tekintve valamelyest javítani szerették volna a kárpátaljai tanítóság körében a magyarok részarányát. Ám ebből nem következik, hogy a ruszin utánpótlással ne törődtek volna. Az igazgató javaslatára a tankerületi főigazgató 1944. szeptember 30-án a képző osztályainak bifurkálását, ezzel a felvehető létszám növelését javasolta a VKM-nek, hogy ne kelljen évente 70–80 ruszin nyelvű jelentkezőt elutasítani.¹⁵

1948 júniusában Újváry Lajos — akkor már csak volt — kassai tankerületi főigazgató nyilatkozott Jantsky munkácsi magatartásáról a Népbíróságnak: „mint beregszászi áll. gimnáziumi tanár, majd, mint a munkácsi áll. internátus és a munkácsi áll. tanítóképző igazgatója 1939 szeptemberétől 1944 őszéig, Munkács város kiürítéséig működött tankerületemben. Demokratikus érzésű és magatartású, haladó szellemű pedagógusnak ismertem meg. Demokratikus magatartása miatt a katonaság és a leventeparancsnokság részéről több ízben történt kísérlet állásából való elmozdítására. *A támadások ellen csupán még ellenségeitől is elismert kiváló pedagógiai teljesítményeire való hivatkozással sikerült őt megvédenem.*”¹⁶

Helyettese Dr. Pauka Tibor tanügyi tanácsos, gimnáziumi igazgató, a kassai tankerület volt helyettes főigazgatója részletesebb értékelését adta Jantsky munkácsi tevékenységének: „1941 óta ismerem

¹⁴ A munkácsi áll. tanítóképző intézet meglátogatása. MNL OL K-502-1937-44/414. cs. 92.344/1944. VIII. 3. ü. o. sz.

¹⁵ A kassai főigazgató 3193-1/1944. sz. levelében a munkácsi osztályok párhuzamosítása ügyében MNL OL K-502-1937-44/414. cs. 93746/1944. VIII. 3. ü. o.

¹⁶ Újváry Lajos volt kassai tanker. főigazgató nyilatkozata a népbíróságnak Jantsky mellett, 1948. június 23-án. Budapest Főváros Levéltára (BFL) XXV. 1. a. Budapesti Népbíróság NB VIII. 2680/48. sz. (Kiemelés tőlem – D. P.)

és hivatali működését ugyanez évtől állandóan figyelemmel kísértem. Nevezett Munkácson az áll. tanítóképző intézet és az áll. gimnáziumi tanulóotthon megbízott igazgatója volt. Hivatali tevékenységében a legteljesebb tárgyilagosságra törekedett. Gondosan ügyelt arra, hogy a magyar és ruszin nyelvű tanulóifjúság az iskolai és a tanulóotthonban való gondos és céltudatos nevelés által közelebb kerüljön egymáshoz. Minden tudásával és tehetségével azon fáradozott, hogy a tanulók között és a város társadalmában fennálló nemzetiségi feszültségeket elsimítsa. Ily irányú tevékenysége nem korlátozódott az iskolára, hanem a közéletben is megnyilatkozásaival, előadásaival hathatósan hozzájárult ahhoz, hogy semmiféle súrlódás ne következzen be. Tudomásom van arról is, hogy az egyes levelektatók által elkövetett visszasságokat igen élesen elítélte s az akkori leventeparancsnokság részéről állandóan feljelentés érkezett ellene, amelynek következtében eljárás is folyt ellene, ami azonban igazolta dr. Jantsky Béla pártatlanságát és igazságát. Tudomásom van továbbá arról, hogy az alaptalanul perbefogott kárpát-ukrán diákok mellett is állást foglalt. Úgyszintén 1944 áprilisában személyesen járt közben a munkácsi akkori rendőrkapitányságon a zsidó gimnázium tanári testületének, vagyonának és ifjúságának megmentése érdekében.”¹⁷

Kiegészítette ezt Jantsky kollégájának vallomása: „Tudomásom van arról, hogy az internátusba nagyobb létszámú ukrán (ruszin) tanulót vett fel a megengedett létszámnál. A szegénysorsú ukrán tanulóknak kosztot adott, ha férőhely nem volt. A magyar »úri« társadalom igen gyakran támadta, mert az ukrán (ruszin) társadalommal őszinte baráti kapcsolatot tartott fenn. [...] Egy Paparega nevű szegénysorsú diákot az iskolai konferencián megvédett a kizárástól, akit a magyar csendőrség meghurcolt szovjetbarát magatartása miatt. A

¹⁷ Dr. Pauka Tibor tanügyi tanácsos, gimnáziumi igazgató, a kassai tankerület volt helyettes főigazgatójának nyilatkozata a Népbíróság számára Jantsky mellett 1948. június 22-én. BFL XXV. 1. a. Budapesti Népbíróság NB VIII. 2680/48. sz.

nevezett tanulót ingyenes bentlakónak az internátusba felvette. A hivatalos rendelkezéseket nem vette figyelembe és az internátus részére, egy Bernstein nevű zsidónál szerezte be a fűszer nagyrészét, ami kizárja antiszemita magatartását. Az internátus fotólaboratóriumába bejárhattak azok a zsidó tanulók, akiket az iskolai laboratóriumokból és iskolai körökből kitiltottak. Határozottan emlékszem egy Kirschner Leó nevű tanulóra, aki rendszeresen bejárt.”¹⁸

Az üldözötteket védeni próbáló Jantsky Béla vélhetően akkor még nem sejtette: rövidesen, 1944. október 23-án sor kerül Munkács kiürítésére, s három gyermekével és feleségével az utolsó magyar vonat szesekocsijába bújva Budapestre kell menekülnie... (Kosztyó Gy. 807.; Frivaldszky J. 2010. 303.)

2. Budapesten 1944–1945-ben

Budapesten Jantsky Béla a VKM-től — kérésére, ideiglenesen — a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Ásványföldtani Tanszékére kért és kapott beosztást. Ottani munkájáról Csűrös Zoltán rektor így nyilatkozott: „1944 októberétől 1945 júliusáig a Műegyetemen való beosztása alatt a hallgatókat felvilágosította a további harcokban való részvétel céltalanságáról és helytelenségéről. Az ásványtani és földtani intézetben részt vett a műszerek és gyűjtemények értékes darabjainak biztonságba helyezésében és így többek közt két mikroszkópot, pótolhatatlan csiszolatgyűjteményeket, könyveket, redőzárás fényképezőgépet mentett meg. Végül értékes szolgálatot tett a Műegyetemnek az oroszтанfolyam tartásával, mikor nemcsak a legszükségesebb kifejezésekre az egyszerű nyelvre tanított, hanem igyekezett az orosz irodalom szépségeire és az orosz nép

¹⁸ Tarján Sándor nyilatkozata, melyet — egy Paparega későbbi bírósági elítélésével kapcsolatos kiegészítéssel — Turhányi György is aláírt. 1948. március 9–10. BFL XXV. 1. a. Budapesti Népbíróság NB VIII. 2680/48. sz.

értékeire is kitérni, világos tanúbizonyságot téve arról, hogy az orosz kultúrát nagyra becsüli és az orosz nép megbecsülését a nyelvoktatáson keresztül is előmozdítani óhajtja.”¹⁹

1944 őszétől 1945 tavaszáig — így az ostrom alatt is — családjával Jantsky a XI. kerületi Ballagi Mór utca 10-ben lakott. A ház kb. 40 lakójának aláírásával a következő véleményt adták róla: „Ezen idő alatt valamennyien demokratikus gondolkodású, szociális beállítottságú, szeretetreméltó egyéniségnek ismertük, aki többször tett tanúságot baloldali érzelmeiről. Házunkban felszabadulásunk után (1945. január 2.) hónapokon át, mint tolmács működött. Még a felszabadító orosz katonák megérkezése előtt többször kijelentette, hogy a német propagandának ne higgyünk. Minden módot felhasznált, hogy a házban üldözöttek menedéket kapjanak. Elsőnek üdvözölte szeretettel és örömmel a vörös hadsereg katonáit. A több, mint hét héten át a pincében tartózkodó, több mint százfőből álló lakónak orosz nyelvtanfolyamot tartott, továbbá szociális előadásokat rendezett. A felszabadulás után azonnal a ház lakói egyhangúlag bizalminak választották, ezt a megbízatását elköltözéséig töltötte be.”²⁰

Az említett üldözöttek közül Bodnár Ferencné szül. Zwig Szidónia tanúsította a népbíróságnak: „Dr. Jantsky Béla engem, mint a zsidótörvény által üldözöttet a nyilas rémuralom alatt védelmébe vett. Előbb egyik rokonának iratait szerezte meg számomra, majd minden kockázatot vállalva segítségemre volt, hogy a XI. Ballagi Mór u. 10. sz. házban menedéket találjak. Később az ostrom alatt is mindvégig

¹⁹ Dr. Csűrös Zoltán műegyetemi rektor 1948. június 23-i igazolása Jantskyról a népbíróság számára. BFL XXV. 1. a. Budapesti Népbíróság NB VIII. 2680/48. sz.

²⁰ A Budapest 11. kerület Ballagi Mór u. 10. sz. ház lakosainak 1948. május 10-i nyilatkozata a népbíróság számára Jantsky magatartásáról abban az időszakban. BFL XXV. 1. a. Budapesti Népbíróság NB VIII. 2680/48. sz.

segítségemre volt. Sok alkalommal meggyőződtem demokratikus, baloldali magatartásáról.”²¹

Kuncz Jánosné a Ballagi Mór u. 8-ból megerősítette: „az ostrom alatt engem gyermekemmel együtt Dr. Jantsky Béla vett védelmébe és rokonának házában helyezett el, vállalva az akkori idők súlyos kockázatát. Segítségünkre volt, jóllehet tudta azt, hogy a zsidótörvények miatt üldözöttek voltunk s így a front esetleges ide-oda hullámozása esetén az említettek miatt az életét kockáztatja. Pártfogásába vett fiammal együtt, gondoskodott rólunk s ezalatt bőségesen volt alkalmunk politikai felfogását megismerni és igazi, demokratikus emberszeretetét tapasztalni.”²²

Dr. Réthelyi Józsefné, aki „évek óta ismerte” Jantskyt, egyenesen azt állította, hogy ő „1945-ben az ostrom után a XI. ker. kommunista szervezetben dolgozott, ami szintén arra vall, hogy a népidemokrácia híve.”²³ Egyetlen forrásunk utal arra, hogy miben is állt Jantsky kapcsolata a kerületi kommunista szervezettel: „1945-ben munkásoknak, kistisztviselőknek orosz nyelvtanfolyamot is tartott — díjmentesen” — állította a Szent János Kórház kiolvashatatlan nevű orvosa.²⁴ Ám párttaggá nem vált. „Soha egyetlen politikai pártnak [...]

²¹ Bodnár Ferencné szül. Zwig Szidónia 1948. június 23-i nyilatkozata a népbíróóság számára. BFL XXV. 1. a. Budapesti Népbíróóság NB VIII. 2680/48. sz.

²² Kuncz Jánosné zsidóüldözött a Ballagi Mór u. 8-ból 1948. június 23-án Jantsky mellett tanúskodott. BFL XXV. 1. a. Budapesti Népbíróóság NB VIII. 2680/48. sz.

²³ Dr. Réthelyi Józsefné 1948. március 4-i nyilatkozata Jantsky mellett. BFL XXV. 1. a. Budapesti Népbíróóság NB VIII. 2680/48. sz.

²⁴ Dátum nélkül. Az Új Szt. János Kórház orvosának nyilatkozata Jantsky mellett (neve kiolvashatatlan) BFL XXV. 1. a. Budapesti Népbíróóság NB VIII. 2680/48. sz.

tagja nem voltam” — jelentette Jantsky 1947-ben a tankerületi főigazgatóságnak.²⁵

A Jantsky akkori magatartásáról számunkra elérhető források mind 1948 első felében, a népbíróság számára születtek s ez hangszerelésükön látszik. Emberszeretete helyett demokratikus emberszeretetét, az oroszok szeretetét, az orosz kultúra iránti barátságát és „baloldaliságát” hangsúlyozó szövegek az akkori idők fogalomhasználatával azt fejezték ki, hogy ő — az ellene emelt „népellenes, szélsőjobboldali, baloldaliakat feljelentő, antiszemita vádakkal”²⁶ szemben — valójában humánus, szociálisan érzékeny, segítőkész, a magyar és szláv kultúra értékeit egyaránt nagyra tartó, közvetítésre méltónak tartó ember.

3. A jászberényi tanítóképzőben

a. Bemutatkozása, nevelési törekvései

Dr. Jantsky Bélát 1945. október 22-én, a VKM 65.925/1945. IV. sz. rendeletével megbízott igazgatóként nevezték ki a jászberényi tanítóképző vezetőjévé. Majd 1947. február 22-én a 134.016/1947. V. b. sz. rendelettel „az állami tanítóképző–intézeti igazgatók létszámába áll. tanítóképző–intézeti igazgatóvá nevezte ki”. (Jantsky B. szerk., 1947. 4.)

²⁵ Jantsky Béla igazgató 1947. november 5-én a szegedi tankerületi főigazgatóhoz 19/1947. Biz. sz. alatt Fiala Endre beadványára hiv. sz. 793-5/1947. MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F-170386/1947. 238. d. Ezt egy 1948. február 24-i róla szóló rendőrségi környezettanulmány is megerősíti: „Politikai pártnak nem tagja, és nem is vehető észre, hogy valamelyik politikai pártnak vezetőivel szorosabb kapcsolatot tartana fenn.” BFL XXV. 1. a. Budapesti Népbíróság NB VIII. 2680/48/5. sz.

²⁶ A Budapesti Népművelés 1948. Nü. 2324/2. sz. 1948. május 14-i (15698/1948. szolnoki AVO.) vádiratában Jantsky ellen a Népbírósághoz. BFL XXV. 1. a. Budapesti Népbíróság NB VIII. 2680/48. sz.

A tantestület előtti bemutatkozására az 1945. november 7-i tanári értekezleten került sor. Jantsky megköszönte az intézetet 1944 novemberétől helyettes igazgatóként irányító, s az átadás-átvételnél segítőkész Berzátzy László munkáját, tanácsait, támogatását. Majd elismerését fejezte ki a tantestületnek „önfeláldozó teljesítményeikért, mellyel az oktatás zavartalanságát biztosították, de főleg azért az elszánt magatartásért, mellyel a legveszélyesebb időkben az intézet értékeinek megmentését előmozdították.”²⁷ Majd vezetői, nevelési krédóját tárta új munkatársai elé:

„Ismerem az intézet múltját, tudatában vagyok annak, hogy ez az intézet országos viszonylatban munkateljesítménye, belső rendje, szelleme tekintetében az ország első intézetei között volt, épületének szépsége, nagysága és felszerelése pedig páratlanná tette az országban. Amikor az intézet vezetését átveszem tudom feladataimat, tudatában vagyok a követelményeknek, melyeket az intézet múltja és különösképpen jövő szerepe demokratikus szellemű tanítóképzésünkben velem szemben támaszt. [...]

Legfontosabb a tanári testület egységes szelleme és összedolgozása. [...] A gondviselés nem egyforma pedagógiai rátermettséggel, kvalitással ajándékozott meg minket. A fontos csak az, hogy mindenki a tőle telhető legnagyobb teljesítményt akarja adni, illetve a siker érdekében minden tőle telhető megtegyen. [...]

Kérem szeressék, tiszteljék és becsüljék egymást. Ennek mind kifelé a város társadalma felé, mind itt bent szinte felmérhetetlen fontossága van az intézet tekintélye, jóhírneve és a növendékek fegyelmezése szempontjából. Tiszteljük egymás meggyőződését. A demokrácia legnagyobb vívmánya az, hogy világnézeti meggyőződési szabadságot

²⁷ Tanári értekezleti jegyzőkönyv az új mb. igazgató bemutatkozása alkalmából. 1945. november 7. MNL Jász–Nagykun–Szolnok Vármegyei Levéltára (JNSZVL) VIII. 52. A Jászberényi M. Kir. Tanítóképző iktatott iratok 8. d. 215/1945. sz.

adott mindenkinek, amíg természetesen a köznek kárára nincs. A mi viszonylatunkban kinek–kinek politikai és egyéb meggyőződése olyan magánügye, mint az, hogy melyik templomba jár imádkozni. Amint valaki itt pártpolitikai agitációba kezdene, az már káros volna az intézet belső békéjére és ezért elítélendő érte. Igen nehéz idők járnak felettünk megélhetési lehetőségeinket tekintve is. Ha tudjuk, támogassuk egymást ilyen vonatkozásban is. A növendékek szüleitől való elfogadás nagyon veszélyes dolog. [...] Lelki függetlenségünket kell feláldozni érte, e nélkül pedig tanár nem élhet. Ezért fogunk keresni más módot, amellyel a jövőben anyagi függetlenségünket biztosítani tudjuk.

Szeressük növendékeinket. Nemcsak városok hevernek romokban, hanem [...] lélekroncsokkal találkozunk úgyszólván naponta. Ez alól ifjúságunk sem kivétel. A sok szenvedés által meggyötört ifjúság soha így nem vágyott a szeretetre, mint most. Ugyanakkor azonban egyeztetni kell tudnunk a szeretetet a szigorú követelményekkel, melyeket viselkedésünkkel tanulmányaik végzésével szemben támasztunk, mert azt is tudnunk kell, hogy ifjúságunk lelkileg századok óta nem volt olyan fertőzött, mint most. [...]

Új, demokratikus tanítókat kell adnunk a magyar falunak. Új tárgyakat, új világnézetet, új tudományokat, új szellemet kell átadnunk neveltjeinknek. Ez természetesen nagyobb és nehezebb feladatot ró ránk. Ezért kérem, hogy a testület tagjai önképzésükre minél több időt fordítsanak. Demokratikus szellemű ifjúságot kell nevelnünk abból az ifjúságból, mely a hatások és ellenhatások kaotikus egyvelegétől megbódulva elvesztette minden tájékozódóképességét és minden nevelőibe vetett hitét. Épp ezért kell óvatosaknak és mégis határozottaknak, féltve örökődőknek és mégis szigorúaknak, megértőknek, de nem könnyelműen elnézőknek, és mindenekelőtt lelki vezetőknek lennünk. [...] Mily könnyű kimondani, pedig mennyi adottság, felelősség, áldozatos hivatástudat és állandó önrevízió szükséges hozzá. Mégis vállalnunk kell, mert [...] a mi nevelői és oktatói munkánk döntő társadalmunk demokratikus szellemű áttevelésében. [...]

Egy veszített háború után szükséges az önrevízió. [...] Az önrevízióban, eddigi társadalmi berendezkedésünk kritikájában nemcsak azok ismertetése, tudatosítása fontos, hanem a leszűrt okulás és ennek alapján az új remények, az új lehetőségek feltárása [...] Éppen ezért *ne csak a múltat ostorozzuk, hanem mutassunk öntudatot keltő nemzeti erőnyeket, hitet–reményt adó nemzeti értékeket is.*

Ezenkívül pontosságot, csínt, ízlést kérek kartársaimtól. Pontosságot az adminisztratív ügyek intézésében és egész tanári működésükben. A szép szeretete és megszerettetése legyen minden munkánk és nevelői eljárásunk egyik fő jellemvonása. A komoly oktatói munka mellett, hogy az iskola lényegéhez tartozik, minden káros szellem preventív elhárítója. [...]

A testületben sok fiatal tanár van. Ha tekintélyt akarnak magukkal szemben elérni, annak első kelléke a komoly magatartás. Tiszteletreméltó és szép az, ha a tanárt a növendékek szeretik. De tűzön–vízen keresztül popularitást hajszolni nem lehetséges a tekintély feláldozása nélkül. Ami nem tartozik a növendékekre, arról előttük ne beszéljünk. [...] Egymás intézkedéseit ne keresztezzük, hatáskörünket túl ne lépjük.

Ezekért kartársaim tőlem szeretetet, tiszteletet, megbecsülést, segítséget és mindenekfelett őszinteséget fognak kapni. Talán lesz idő, amikor valaki nyersmodorúnak fog találni, de egy biztos, hogy szemben nyájasan, mosolygósan a háta mögött senkinek sem fogok ártani és minden nevelői törekvést a legmesszebbmenően támogatni fogok” — fejtegette.²⁸

Az intézet 1946–47. tanévi évkönyvében az intézet nevelő–oktató munkájának lényegét az igazgató úr így foglalta össze: „*Elsősorban minden emberi haladás alapját a valláserkölcsei normák*

²⁸ Tanári értekezleti jegyzőkönyv az új mb. igazgató bemutatkozása alkalmából. 1945. november 7. MNL JNSZVL VIII. 52. 8. d. 215/1945. sz. (Kiemelések tőlem – D. P.)

szerinti életet, a humanitást, az egymás iránti szeretetet, a becsület és tisztesség eszményét, az önfegyelmet és tekintélytiszteletet, a munka szeretetét és a tudás tekintélyét oltottuk be neveltjeinkbe. Ezekre építettük magasabb nevelő-oktató törekvéseinket, mint a tudatos és tervszerű élet, közösségi szellem, a demokratikus eszmények megszerettetése, hivatástudat és nevelői lelkület kialakítása és édes hazánk mély szeretete, melyet reális nemzeti értékismeretre építettünk. Ez utóbbiak szolgálatában dolgoztuk fel a statisztikai hivatal kiadványait, adatait, melyek népünk és hazánk fejlődésére és dunamedencei helyzetére vonatkoznak. A magyarkodás és lírai hazafiság helyett nemzetünk reális erőforrásainak és való értékeinek, de ugyanakkor fogyatékoságainak ismeretére támaszkodó nemzetszeretetet akartunk neveltjeinkben kifejleszteni. Másik célunk a korszerű képesítés volt. A gyermeklélektan elért eredményein alapuló modern nevelő-oktató elvek szerint és már a szakosított általános iskola követelményeinek megfelelően képeztük növendékeinket. Különös gondot fordítottunk a gazdasági ismeretek tanítására. [...]

A felsőbb osztályokban a gazdaságtan tanítása teljesen a tantervi utasítás szerint történt. Fő szempontunk az volt, hogy a leendő tanító tudjon gazdaságtant tanítani és lássa a ma gazdasági problémáit, sőt a gazdasági tanácsadó szerepét is be tudja tölteni a tanyán és a falun. [...] Az agrár Magyarországon — ahol most valósították meg a radikális földreformot —, a tanítóság kíváncsian gazdasági tudása és felkészültsége a tanítóképzés jelenlegi tantervi keretei között nem biztosítható. A paraszti Magyarország korszerű és versenyképes termelésének alapjait az általános iskolában lehet és kell lerakni. A tanítóságnak kell ismertetni és népszerűsíteni a szükséges átszervezési, szövetkezeti és gépesítési eljárásokat a parasztság körében. [...] Ezért kell a falusi és tanyai tanítónak korszerű mezőgazdasági tudással rendelkeznie. Ezt részben a szakosítással, részben a gazdaságtan intenzívebb tanításával lehet elérni. A tanítóképzés átszervezés alatt áll s így a jelenlegi keretek között kellett megtennünk a szükséges lépéseket. Ez főképpen abból állt, hogy igyekeztünk rámutatni a

mezőgazdasági átszervezés nagy kérdéseire s kiemelni, hogy e téren a tanítóságra nagy és szép feladat vár.” (Jantsky B. szerk., 1947. 6–9.)

Majd az intézet 1947. december 20-i nevelési tárggyú értekezletén ehhez hozzátette: „Vitán felül áll, hogy az ifjú tanítót a jelenkor szellemi és világnézeti, nemzetgazdasági, közgazdasági és politikai áramlataival meg kell ismertetnünk, mert arra az életben azonnal szüksége lesz. A politikai és társadalomtudományi tájékoztatlanság igen sok veszélyt rejt magában. Ennek a képzésnek itt, az intézetben természetesen a napi és pártpolitikától függetlenül tudományosan és tárgyilagosan kell végbemenni. Ehhez pedig elsősorban a testület tagjainak alapos, ilyen irányú tudására van szükség. A magam részéről úgy érzem, hogy ezt a képzést elsősorban magunkon kell kezdenünk.”²⁹

b. Nehézségek, gyanúsítások

Jantsky Béla fentiekben megfogalmazott céljainak elérését több komoly akadály tette illuzórikussá. Egyfelől az általános politikai helyzet alakulása: az átmenet éveinek népfrontos — a szovjetek által korlátozott — látszólag plurális, valamelyest létező demokrácia beszűkülése, s a „fordulat évei” alatt egypárti diktatúrává válása. (Feitl I. et. al. szerk., 2000. 98–390.) A Jantsky-féle népi származású, szociálisan érzékeny polgári demokraták mozgástere az oktatás és különösen a tanítóképzés területén minimálisra csökkent. (Kardos J., 2007. 40–70.; Donáth P., 2008. 25–65.) Ezt a folyamatot Jantsky Béla már kényszerűségből — de facto — a jászberényi képzőn kívül, drámai körülmények között élte meg.

A háború utáni infláció, szegénység, mindenfajta hiányok, megélhetési nehézségek nagy kihívást jelentettek az igazgató úr számára egy ekkora internátussal működő intézet élén. Emellett az

²⁹ Nevelési tárggyú értekezlet jegyzőkönyve a „világnézet és nevelés” témáról 1947. december 20. MNL JNSZVL VIII. 52. b. 10. d.

intézetet 1941–1942-ben ideiglenes megbízatással — sikeresen — irányító, majd akarata ellenére a zombori tanítóképző igazgatójává kinevezett, onnan 1944 októberében menekülni kényszerült, majd ártatlanul meghurcolt, s a jászberényi igazgatóságra mániákusan törekvő dr. Fiala Endre folyamatos támadásaival, feljelentéseivel szembesült: előbb a tantestület tagjait érintően, majd a saját személyére vonatkozóan is.³⁰

1947. március elején a Fiala egyik feljelentésében foglaltakat vizsgáló kiküldött előtt Jantsky kifejtette: „Amikor 1945. október 31-én az intézetet, mint megbízott igazgató átvettem, annak adminisztratív vezetését, nevezetesen az irattárat és pénzkezelést a legnagyobb rendben találtam. Meggyőződtem arról, hogy az intézet ingóságainak megmentése érdekében annak előbbi vezetője s tanári testülete és ifjúsága minden lehetőt megtett, sokszor súlyos kockázatok vállalása mellett is, és ezáltal soha el nem évülő érdemeket szerzett. Az intézeti nevelés és oktatás terén a tanári testület az akkori igen nehéz viszonyok mellett is, hivatásának teljes magaslatán állt. Különösen Berzáty László c. igazgató úr részéről tapasztaltam azt, hogy egész életét ez idő alatt az intézettel való törődésnek szentelte. [...] Fiala Endréről mindenkor meleg baráti érzésekkel emlékezett meg és amikor dr. Fiala Endre részéről irányában megnyilvánuló gyanúsítgatásokról és egyéb dolgokról értesült, ez igen elszomorította. Ezekről nekem a legnagyobb keserőséggel számolt be. Ha részéről működésének ideje alatt adminisztratív tévedések történtek, ez a gyakorlat hiányának és az igen súlyos időknek tudható be. Azonban mindenkor legjobb tudása szerint feltétlenül jóhiszeműen járt el minden ténykedésében. [...]”

A vádak összeállításából az tűnik ki, hogy az itteni állapotok tarthatatlanságát akarja bizonyítani, és ebben nem riad vissza a legnaivabb, alaptalanabb és inkorrekt gyanúsításoktól sem és nem kímél senkit, volt kartársai, barátai és jótevői közül. Felmerül előttem a

³⁰ Lásd erről bővebben: A jászberényi és zombori tanítóképzők egykori igazgatója Fiala Endre drámája 1941–1949. a jelen kötetben.

kérdés, mi lehet a célja ezzel a beadvánnyal dr. Fiala Endrének? Szerencsétlen helyzete miatt az intézet tanárait és különösen Berzáty Lászlót vádolja, pedig erre semmi néven nevezendő indoka nincs, sőt a legnagyobb hálára lehet velük szemben kötelezve. [...] Tudomásom szerint annakidején Árpássy Gyula igazgatóval szemben, aki tőle az intézetet átvette, ugyanígy viselkedett.³¹ [...] Mint volt igazgatónak tudnia kellene, hogyha itt bármilyen mulasztások is történtek volna, ez ügyének rendbehozatalára nézve semmiféle következményekkel nem járhatna. Az intézethez való beosztásának ilyen alapú valószínűsítése egy egészséges lelkiegyensúlyú volt intézeti vezetőtől nem tételezhető fel. [...] Úgy látom, hogy dr. Fiala Endrének szinte beteges vágya, hogy ennek az intézetnek az élére kerüljön, és ebben minden eszközt megragad a maga beteges módján. [...] Nyilvánvaló ugyanis előttem, hogy amennyiben az ügy végleges elintézését nem nyer, dr. Fiala Endre akcióit tovább fogja folytatni, részéről az intézet állandó támadásnak lesz kitéve és ezzel a tanári testület és a növendékek közötti szükséges harmóniát, az itteni nevelés és oktatás zavartalanságát komolyan veszélyeztetni fogja.”³²

A kartársait kollegiálisan védő igazgató nem tévedett. A jogtalan internálásai és elbocsátása után rehabilitációját és a „jászberényi igazgatói állásába való visszahelyezését” követelő Fiala Endre minden számára elérhető módon (VKM-ben,

³¹ „Jászberényi tanítóképző intézeti igazgatói állásomat egy protekciós egyénnek kellett átadnom, akit 1945. június 25-én az Igazolóbizottság Jászberényben vezetőállásra alkalmatlannak minősített és áthelyezésre ítélt” — állította Árpássy Gyuláról valótlannul Fiala Endre. Fiala a Budapesti Népbíróságnak 1948. június 21. BFL XXV. 1. a. Budapesti Népbíróság NB VIII. 2680/48. Lásd ehhez: az Árpássy Gyuláról szóló tanulmányt kötetünkben.

³² Jantsky meghallgatása Müller István tanügyi segédtitkár által Jászberényben Fiala feljelentő levele nyomán. 1947. március 7–8. MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F-74304/1947. 238. d.

Miniszterelnökségen, Államvédelmi Osztályon [ÁVÓ] stb.³³) tovább támadta az intézetet, s 1946 júniusától kezdve egyre intenzívebben „az ő helyét méltatlanul, protekció révén bitorló” Jantsky Bélát.³⁴ Azt állította, hogy 1946. április 9-én egy öt ért drasztikus kihallgatás során az ávosok — valótlannul — közölték vele, hogy a jászberényi intézet igazgatója és a VKM³⁵ áll újabb, második internálása háttérében. Valójában szó sem volt erről, utóbb a rendőrség is elismerte, hogy Fiala indokolatlan rendőri önkény és a szakmai hozzáértés hiánya miatt volt 4 + 5,5 hónapokon át internálva. Ő ezt nem így látta, s téves felfogása szerint „visszatámadta” Jantsky Bélát: „feljelentőjét s minden baja okozóját”.³⁶

Fiala közölte ezt a debreceni tankerületi főigazgatósággal is: „Minden kétséget kizáróan bebizonyosodott, hogy elsőszámú feljelentőm dr. Jantsky Béla. Neki köszönhetem, hogy félholtra vertek, internáltak, és végül állásomat is elveszítettem, nem is beszélve az 1946. április 9-én jegyzőkönyvezett vádakról. Jelen pillanatban tehát minden az Államvédelmi Osztály kezében van. Erre való tekintettel tegnap azonnal jelentést küldtem a VKM-hez, s a jászberényi állami

³³ Fiala vallomása Jantsky ellen. 1947. október 17. BFL XXV. 1. a. Budapesti Népbíróság NB VIII. 2680/48.

³⁴ „Dr. Jantsky Béla egy munkácsi ruszin gimnáziumi tanár, aki annyit ért a magyar, jászberényi tanítóképzéshez, mint én a ruszin gimnáziumokhoz: tehát semmit sem. [...] Jantsky Bélának köszönhetem tehát azt, hogy 1945. június 25-e után nem kerülhettem vissza jászberényi tanítóképző intézeti igazgatói állásomba, mert ő a teljesen ismeretlen foglalta el azt” — írta Fiala a Népbíróságnak 1948. június 21-én. MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F-177.767/1949. 238. d.; BFL XXV. 1. a. Budapesti Népbíróság NB VIII. 2680/48.

³⁵ A VKM 160.668/1948. V. ü. o. sz. rendelet a debreceni tankerületi főigazgatóhoz a Fiala elleni fegyelmi eljárásról. 1948. augusztus 9. MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F-160668/1948. 238. d.

³⁶ Lásd ehhez: Ballay Géza és Bikfalvy Miklós miniszteri titkárok 1948. október 25-i összefoglaló jelentését. MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F-177767/1949. 238. d. Bővebben: a Fialáról szóló tanulmányban, e kötetben.

tanítóképző intézet nagyobb megrázkódtatásának elkerülése végett kértem tanítóképző intézeti igazgatói állásomba való sürgős visszahelyezésemet”.³⁷

A tankerületi főigazgatóság Jantsky reflexióját kérte e vádakra. Abban olvashatjuk: „Dr. Fiala Endre ellen soha feljelentést nem tettem már csak azért sem, mert 1945 novemberéig, amikor itteni hivatalomat átvettem, létezéséről sem tudtam. Internálása pedig a kartársak közlése szerint már 1945. II. hó 5-én megtörtént. Sohasem láttam őt és szomorú sorsáról is csak annyit tudok, amennyit az itt felvett jegyzőkönyvekből és a kartársaktól megtudhattam.

Az ellenem folyó államvédelmi eljárásról sem tudok semmit. Valószínűleg ugyanolyan elképzelésen alapul, minthogy feljelentettem, hogy jászberényi küldöttség kérte fel és hogy én »felvidéki viselt dolgaiban« őt kihallgatták, aki azt sem tudta idehelyezésemig, hogy élek a földön. Ha nem volna nyilvánvaló ezen beadványából is, hogy most már reálisan felismerhető beszámíthatatlan emberről van szó, akkor mélységesen felháborodnék ilyen hallatlan aljas eljárás tudomásulvétele után. [...] Ha az államvédelmi osztálynak »felvidéki viselt dolgaimmel« kapcsolatban nyomoznia kellene, akkor elsősorban talán engem hallgatna ki és utánam a vádló hivatkozása alapján olyanokat, akik velem együtt éltek és ismertek, semmiesetre sem őt, akinek eddig létezéséről tudomása sem volt.

Ez év áprilisában valóban kapott az államvédelmi osztály Orosz György volt beregszászi gimnáziumi tanártól egy feljelentést, melyben azzal vádolt, hogy a cseh éra alatt demokráciaellenes voltam. Egy nyomozósorozatos ki is szállt Szolnokról és kihallgatott, azonban annak tudomásulvétele után, hogy 1938. november 2-ig a cseh állam szolgálatában voltam és ellenem a csehszlovák hatóságoknak semmi kifogásuk nem volt, az ügyet, mint tárgytalant és alaptalant nem tartotta további tárgyalásra érdemesnek. Valószínűleg erről szerzett tudomást

³⁷ Fiala a debreceni tankerületi főigazgatónak. 1947. október 19. MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F-170386/1947. 238. d.

dr. Fiala Endre és ezt találja most fel, mint »hatalmas aktacsomót megtöltő felvidéki és egyéb ügyet«. [...]

Micsoda képtelen beállítás, hogy nekem köszönheti internálását akkor, amikor én még budai óvóhelyünkön a bombáktól rettegettem. [...] Azt írja, hogy jelenleg minden az államvédelmi osztály kezében van. Efelől teljesen nyugodtan alszom. A cseh éra alatt a demokrácia biztosította a kisebbségi magyarságnak az életlehetőséget az alapokmányban lefektetett törvények szerint. Esztelenség lett volna nekünk kisebbségnek olyan elveket vallani és képviselni, amelyeket, ha a többségi nép vall, akkor az a mi megsemmisülésünket jelentette volna. Az anyaországhoz való visszacsatolásunk után pedig végig olyan testületben tanítottam és olyan intézetet vezettem, ahol felerészben ruszinok voltak, még a cseh időkből jó ismerőseim, akikkel szemben ismét csak a nemzeti türelmesség és humanitás elveit képviselhettem és képviseltem is. Soha egyetlen politikai pártnak és ma megbélyegzett társadalmi egyesületnek tagja nem voltam. A munkácsi állami tanítóképző intézet és önálló gimnáziumi internátus vezetése és főleg a kétnyelvű ifjúság békés szellemű közös nevelésének szenteltem minden időmet. [...]

Elítéltetésemet beadványa végén, mint határozott tényről állítja be. Hogy ez nem fog megtörténni, afelől kétségeim nincsenek. [...] Főigazgató Úr kérem, nekem oly mérhetetlen gondjaim vannak³⁸ az intézet vezetésével, 220 személy élelmezésével és annyit dolgozom az

³⁸ Ezzel a VKM ügyosztályvezetője Rozsondai Zoltán is tisztában volt, s már Jantsky internálása után, 1948. április 5-én leszögezte: „ügyosztályunk igazgatói megbízása, tehát 1945. november óta eltelt idejére nézve [...] jelenti: Az igazgató a meglehetősen súlyos helyzetben átvett intézet újjáépítése, felszerelése, tanulmányi színvonalának emelése, a szegénysorsú tanulók tanulásának biztosítása érdekében nagy erőfeszítéseket tett, s igen szép eredményt ért el.” A VKM V.2. ü. o. feljegyzése. 1948. április 5. MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F-179597/1947. 238. d.

intézetért, hogy legalább lelkingugalmat megérdemlek érte” — írta egyebek között 1947. november 5-én dr. Jantsky Béla.³⁹

Igaza tudatában az általában jóhiszemű igazgató úr alábecsülte az ÁVÓ „éberségét”. Már 1946-tól anyaggyűjtést folytattak a Kárpátalján történekekről.⁴⁰ Az igazgató úrnak rövidesen, 1947. december 20-i, jászberényi „gyanúsított” kihallgatása során — még szabadlábón — szembesülnie kellett az ellene felhozott vádakkal:

„A gyanúsítást megértettem, de bűnösnek nem érzem magam. [...] Tagadom azt, hogy Beregszászon egyike lettem volna az akkori csehszlovák demokrácia ellen uszító jobboldali klikknek és a Hitler fasizmus propagálóinak. Tagadom, hogy a Heinlein oldalán szerveztem volna az ifjúságot fasiszta jelszavakkal és horogkeresztes rajzolóssal. Tagadom, hogy a bécsi döntés után, amikor Beregszászt Magyarországhoz csatolták a demokratikus tanárokat feljelentettem volna, vagy feljelentéseket írtam volna alá. Tagadom azt is, hogy a diákokat antiszemita és fasiszta szellemben neveltem volna és háborúra uszítottam volna. Tagadom azt, hogy a fasizmus ideje alatt a munkácsi internálótábor parancsnoka lettem volna. Megjegyezni kívánom azt, hogy az ellenem felhozott vádak mind alaptalanok és kérem az ügy kivizsgálását.”⁴¹

³⁹ Jantsky Béla a tankerületi főigazgatóhoz 19/1947. Biz. sz. alatt Fiala Endre beadványára hiv. sz. 793-5/1947. 1947. november 5. MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F-170386/1947. 238. d.

⁴⁰ Egykori tanítványa, Opman Ilona már 1946. december 17-én vallott Jantsky ellen a 1947/1946. sz. kihallgatási jegyzőkönyvben. BFL XXV. 1. a. Budapesti Népbíróság NB VIII. 2680/48.

⁴¹ Dr. Jantsky Béla 1947. december 20-i jászberényi gyanúsított kihallgatásának jegyzőkönyve 119/1947. BFL XXV. 1. a. Budapesti Népbíróság NB VIII. 2680/48/5. sz.

4. Letartóztatása, vád alá helyezése, internálása

1948. január végén Kiss József tanár — Fiala egykori tanítványa és híve — terjeszteni kezdte az intézetben, hogy Jantskyt rövidesen felmentik igazgatói tiszteből. Majd „1948. február 20-án hivatali helyiségemben a rendőrség kiküldött közegei házkutatást tartottak, ezt az eljárást a lakásomon is lefolytatták, majd — miután az intézet vezetését Vaczek Bélának átadtam — letartóztattak és 21-én Szolnokra vittek. Szolnoki őrizetbevételelem idején kaptam meg kihallgatásom után az államrendőrség szolnoki kapitányságának 1459/1948. ksz. sz. internálási véghatározatát. E véghatározat alapján f. év. március 3-án a Buda-déli Internálótáborba szállítottak, ahol 1948. szeptember 9-ig voltam. [...] Bodnár Gyula tanártársam állítása szerint internálási határozatom kikézbésítésekor dr. Császár Jenő rendőrszázados hivatali helyiségében dr. Fiala Endre jelen volt. Ezt a körülményt magam még csak valószínűsíteni sem tudom, mert Fiala Endrét nem ismerem, azonban tényként kell rögzítenem, hogy a határozat kihirdetésekor dr. Császár szobájában egy általam nem ismert idegen férfi tartózkodott” — emlékezett az igazgató úr kiszabadulása után.⁴²

Három nappal letartóztatását követően a szolnoki államvédelmi osztályon dr. Orosz György, Vámos Endre, dr. Kövári Andor, Rothmann Ignác, Ják Sándor, dr. Fiala Endre és Opman Ilona vallomásaira hivatkozva megszületett a dr. Jantsky Béla internálását kezdeményező jelentés:

„Kihallgatása során tagadta a terhére rótt bűncselekményeket és az ellene emelt vádak az egyéni bosszú művének tekinti. Kihallgatásáról készült jegyzőkönyvet jelentésemhez csatolom.

⁴² A dr. Fiala Endre ellen 180.868/1948. V. 2. ü. o. számú VKM határozattal elrendelt fegyelmi vizsgálat során 1948. október 13-án az elnöki ügyosztályból dr. Bikkafalvy Miklós és dr. Ballay Géza miniszteri titkárok hallgatták ki Jantsky Bélát. Annak jegyzőkönyvéből. MNL OL XIX-I-1-g-57-1-7-F-177767/1949. 238. d.

Nyomozásom során tanúk egyöntetű vallomásából megállapítottam, hogy gyanúsított 1938 októbere, a bécsi döntés után tagja lett a Nemzeti Tanácsnak, amely hivatva volt a baloldali érzelmű kommunista elemek sorsa felől dönten. Dr. Jantsky Béla alaposan gyanúsítható azzal, hogy ebbeli működésében részese volt a nép egyes rétegei ellen irányuló cselekmények végrehajtásában. Nevezett szoros kapcsolatban állt a rendőrség nyomozóosztályával és alaposan gyanúsítható azzal, hogy besúgó tevékenysége folytán több baloldali érzelmű egyén elhurcolásának okozója volt.

1940-ben Munkácsra helyezték, ahol a Tanítóképző Internátus vezetője és igazgatója lett. A növendékeket a legszükségjobboldali és antiszemita irányban nevelte. Jelenlétében antiszemita dalokat énekeltek a diákok és lezsírázták saját osztálytársaikat. Dr. Jantsky feljelentése folytán kollégáit, név szerint: dr. Orosz Györgyöt, dr. Kővári Andort, Halász Bernátot (meghalt) és Lenkei Józsefet (meghalt) a Magyar Közigazgatási Hatóság letartóztatta, a letartóztatás következtében állásukból elbocsátották, majd 3 havi fogva tartás után, rendőri felügyelet mellett bocsátották szabadon.”⁴³

Gacsályi Sándor debreceni tankerületi főigazgató kérdésére közölték ezt, azzal a kiegészítéssel, hogy az iratokat további eljárás végett továbbították a Budapesti Népfőügyészségre.⁴⁴ Újabb kihallgatások után az ügyészség május 14-én nyújtotta be a Budapesti Népbíróságnak Jantsky Béla elleni vádiratát:

„Dr. Jantsky Béla [...] terheltet vádolom az 1945. VII. tc. által törvényerőre emelt Nbr. 15.§ 5. pontjába ütköző népellenes büntett elkövetésével, mert terhelt 1938 novemberében Beregszászon

⁴³ Az államrendőrség szolnoki állambiztonsági osztályán Selmeczy György alhadnagy 119/1947. sz. jelentése dr. Jantsky Béla háborús és népellenes büntette tárgyában. BFL XXV. 1. a. Budapesti Népbíróság NB VIII. 2680/48/5.

⁴⁴ Gacsályi Sándor 1948. március 6-i jelentése a VKM-nek arról, hogy Jantskyt milyen gyanú alapján vették őrizetbe. MNL OL XIX-I-1-g-57-1-F-179597/1947. 238. d.

feljelentette dr. Orosz György gimnáziumi tanárt baloldali magatartása miatt. A feljelentés folytán dr. Orosz Györgyöt letartóztatták. Terhelt ezen cselekményével a fasiszta és demokráciaellenes törekvések célját szolgáló hivatalos szerv besúgójaként működött, annak adatokat szolgáltatott. [...] 1938 őszén, a bécsi döntés után tagja lett a Nemzeti Tanácsnak, mely hivatva volt a baloldali érzelmű kommunista elemek sorsa fölött dönteni. Terhelt kapcsolatot tartott fenn a rendőrség nyomozóosztályával és besúgói tevékenységet fejtett ki. Minden bizonnyal ezen besúgói működése során nemcsak egy személyt juttatott börtönbe. Perrendszerűen azonban csupán dr. Orosz György feljelentése bizonyítható. Terhelt 1940. évben Munkácsra került, a tanítóképző internátus vezetője lett, és növendékeit szélsőjobboldali, antiszemita irányban nevelte. Terhelt tagadásával szemben a kihallgatni indítványozott tanúk vallomásával a vád tárgyává tett tényállás bizonyítható, a vádemelés indokolt.”⁴⁵

A vádirat megismerése után ellentanúk nyilatkozatainak gyűjtése kezdődött egykori munkatársai, főnökei, lakótársai, tanítványai körében annak bizonyítására, hogy dr. Jantsky nem volt a beregszászi Nemzeti Tanács tagja, valójában szociálisan érzékeny, a nemzetiségi és zsidó tanulókat, üldözötteket támogató magatartást tanúsított, akiről semmiképp sem feltételezhető, hogy baloldali kartársait feljelentse. Az érdemi információkat tartalmazó ilyen jellegű nyilatkozatokból a fentiekben idéztünk. Ezek száma többszörösen meghaladta a Jantskyra terhelő tanúvallomásokét, s köztük több kommunista párttag, pártvezető felesége, népi kollégium igazgatója is szerepelt, melynek a politikai pártok delegálta népbíróági tagok⁴⁶ szemében bizonyára jelentősége lehetett.

⁴⁵ A Budapesti Népbüvészség 1948. Nü. 2324/2. sz (15698/1948. szolnoki ÁVO.) vádirata dr. Jantsky ellen a Népbíróshoz. BFL XXV. 1. a. Budapesti Népbíróshág NB VIII. 2680/48.

⁴⁶ A Budapesti Népbíróshág 1948. június 28-án Jantsky ügyében tartott első nyilvános tárgyalásán Dr. Késmárky Ernő bíró, tanácselnökből, Balázs Gyula

Dr. Jantsky ellen szolt viszont, hogy a vádlók többségükben korábban üldözött kommunisták, s hárman rendőrtisztek voltak. A fő vádló, dr. Orosz György ny. gimnáziumi igazgató 1945 után „a sátoraljaújhelyi Nemzeti Bizottság elnöke, az MKP újhelyi szervezetének elnöke, a Zemplén–megyei Szabadművelődési Tanács Politikai Bizottságának elnöke”, valamint „az 1947. évi választásoknál a Sátoraljaújhelyi Központi Bizottság elnöke volt, mint az MKP megbízottja.”⁴⁷

Orosz György már 1946. március 16-án — a Baróti Bolder Béla volt beregszászi gimnazista, majd rendőrfőhadnagy elleni eljárás során — állította, hogy „a visszacsatolás után Bajai Zapf László tanár, Perjési Ozora, Jantsky és társai, köztük Bolder is tömeges feljelentéseket, denunciálásokat eszközöltek az ottani Nemzeti Tanácsnál és a rendőrségen demokratikus és kommunista egyének ellen, aminek eredménye az volt, hogy százával fogták el a baloldali, demokratikus embereket, és fosztották meg állásuktól.”⁴⁸ A dr. Jantsky ügyben gyűjtött nyomozati iratokból már a Népügyészség számára is nyilvánvalóvá vált, hogy az ellene vallók általános vélekedésekre, illetve dr. Orosz György és veje, dr. Koritsanszky Ernő rendőr alezredes azon állítására támaszkodtak, hogy a 10 beregszászi gimnáziumi tanár — köztük Jantsky aláírásával — jelentette fel őt 1938-ban.⁴⁹

FKP, Bujtus János MKP, Fehér János SZDP, Dentsek Boldizsárné NPP pártok által delegált népbírókból állt a bírói tanács. Budapesti Népbíróság kézzel írt tárgyalási jegyzőkönyvében. BFL XXV. 1. a. Budapesti Népbíróság NB VIII. 2680/48/4.

⁴⁷ Dr. Orosz György nyug. gimnáziumi igazgató 1949. április 5-i kézzel írt önéletrajzából. MNL OL XIX-I-1-u-1040-Or-5/1949.

⁴⁸ Ugyanakkor dr. Kővári Andor és ifj. Orosz György vallomásaiban dr. Jantskyt nem említette. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára V76/508. és V84/032.

⁴⁹ Dr. Koritsanszky Ernőnek, a sértett vejének tanúvallomása dr. Jantsky ellen 1948. március 5-én 102/2/1948.sz. BFL XXV. 1. a. Budapesti Népbíróság NB VIII. 2680/48.

A vádirathoz fűzött hivatalos megjegyzéseiben dr. Janstky Béla felvetette: Miért nem jelentették fel őt már 1945 után, miért csak most, dr. Fiala fellépését követően? Vajon hogyan emlékezhetnek egy aláírásra tíz év távolából ilyen biztosan, dr. Orosz és a veje?⁵⁰

5. Népbíróági eljárás, felmentése, Jászberényből való áthelyezése

Első nyilvános tárgyalását 1948. június 28-án tartotta a Budapesti Népbíróság Dr. Késmárky Ernő bíró, tanácselnök vezetésével.⁵¹ A vádat dr. Nagyfejző József népügyész képviselte. Az elnök már a tárgyalás elején konstatálta, hogy a Népügyészség által javasolt nyolc tanú közül öt: dr. Orosz György, Opman Ilona, dr. Fiala Endre, Ják Sándor és Vámos Endre — különböző indokokkal — nem jelent meg. A népügyész indítványára a tárgyalást így is megkezdték.

Feltett kérdésre dr. Janstky Béla nyilatkozott: „A vádat megértettem, bűnösnek nem érzem magam. 1938-ban Beregszászon tartózkodtam, de az nem felel meg a valóságnak, hogy én feljelentettem volna dr. Orosz Györgyöt. A magyarok bejövetele után a Nemzeti Tanács vette át a közelet vezetését, melynek én tagja nem voltam. Egyebet előadni nem kívánok.”

Az egyenként behívott tanúk közül elsőként dr. Orosz György vejét dr. Koritsanszky Ernő rendőr alezredest hallgatták meg: „1938 novemberében lettem levezenyelve Beregszászra, az ottani rendőrkapitányság megszervezésére. Abban az időben az ottani rendőrség a járási katonai parancsnokság felügyelete alá tartozott. A kérdéses ügyet is a katonai parancsnokság tette át a rendőrséghez

⁵⁰ Dr. Jantsky Béla 1948. június 23-i észrevételei az ellene benyújtott vádiratra. BFL XXV. 1. a. Budapesti Népbíróság NB VIII. 2680/48.

⁵¹ Az 1948. június 28-i nyilvános tárgyalásról vett idézetek forrása végig: A Budapesti Népbíróság aznapi, kézzel írt jegyzőkönyve. BFL XXV. 1. a. Budapesti Népbíróság NB VIII. 2680/48/4.

nyomozás végett. Így került hozzám Orosz György kihallgatás végett, kit kommunista magatartása miatt feljelentettek. A feljelentés aláírói között volt vádlott neve, amire határozottan emlékszem, mert ez az ügy érdekelt. Dr. Orosz Györgynek kihallgatása alkalmával megmutattam a feljelentést. Orosz György, amikor már apósom lett, közölte velem, hogy vádlott az igazolásnál vallotta, hogy kommunista szellemben neveli az ifjúságot, és ezen vallomását apósomnak Orosz Györgynek fel is olvasták. A felszabadulás után Pesten találkozott apósom a vádlottal és apósom szerint akkor a vádlott megbánta egész tettét. Ki volt a kezdeményezője a feljelentésnek, nem tudom.

Védő kérdésre: A feljelentőket nem hallgattam ki, az aláírásokat sem ismertem.”

A következő tanú Rothmann Ignác közölte: „1938 novemberében letartóztattak és a letartóztatottak között voltak Lenkei és Orosz nevű tanárok is, akik oda nyilatkoztak, hogy az aláírások között volt vádlott neve is, amit onnan tudtak, hogy a feljelentést megmutatták nekik”.

Ezután dr. Kővári Andor tanúskodott: „vádlottat ismerem, mint diákomat és mint tanártársamat. Hallottam az Orosz György féle feljelentésről. Orosz mondta nekem, hogy őt vádlott jelentette fel, mert szabadkőműves, és hogy vádlott is szabadkőműves volt.

Védő kérdésre: Tudok arról, hogy vádlott egy diák védelmére kelt, akit valamilyen okból kifolyólag ki akartak csapni az iskolából.”

Dr. Kardos Lászlóné, szül.: Kampó Erzsébet — aki korábban Jantsky magatartásáról írásban nyilatkozott⁵² — kérdésre csak annyit

⁵² Dr. Kardos Lászlóné MKP képviselő neje, dr. Jantsky egykori tanítványa 1948. június 24-én írásban nyilatkozta: „Dr. Jantsky Bélát ismerem. Köztudomású volt, hogy egyetemi tanulmányait a prágai Károly Tudományegyetemen végezte. Egyetemi éve alatt a »Sarló«, később a »Pro Libertate« szabadkőműves páholy tagja volt. Nekem évekig tanárom volt. Soha, sem antiszemita, sem szélsőjobboldali irányban nem nevelt. Egyenes magatartását és felfogását ismerve kizártnak tartom, hogy valakit baloldali

mondott: „Beregszászon a vádlott tanárom volt. Hallottam, hogy Orosz Györgyöt feljelentették, de, hogy ki, azt nem tudom.”

Ezt követően a népügyész módosította a vádat „azzal, hogy vádlott Lenkei Józsefet is feljelentette. Indítványozom a mai tárgyalás elnapolását, dr. Orosz György tanúnak sátoraljai címéről való idézését, továbbá a tárgyalásra idézett, de meg nem jelent tanúk elővezetés terhe mellett való idézését, egyben a vádlott előzetes letartóztatását.”

A tárgyalás a következő végzéssel zárult: „A népbíróság a mai tárgyalását elnapolja, s annak folytatására határnapot hivatalból fog kitűzni, amikor a vád tanúit idézni fogja dr. Orosz Györgyöt Sátoraljaújhely, Somogyi és Bacsó u. 6. szám alól. A vádlott előzetes letartóztatását mellőzi, mert úgysis rendőrhatalósági őrizet alatt van. A védelem tanúit a vád tanúinak kihallgatásától függően idézi.”

A második nyilvános tárgyalást 1948. július 26-án tartották. Ennek jegyzőkönyvét — sajnos — eddig nem sikerült megtalálni. Így azt sem tudjuk, hogy az ismételten megidézett tanúk közül ki jelent meg, s miről tanúskodtak. Egyedül dr. Fiala Endre kimentését kérő levele áll rendelkezésünkre: „sem ruhám, sem útiköltségem, de még ajánlott levélre sincsen semmi pénzem. A június 28-i tárgyalásra részletes jelentést küldtem. Most sem tudok mást jelenteni, csak azt, ami velem történt, hogy Jantski Béla [Sic!] miatt még ma is állás, fizetés nélkül élek, ez a tény. Feljelentettek, internálótáborba elvittek, s emiatt a szolgálatból elbocsátottak, holott 1945. június 25-én Jászberényben egyhangúan igazoltak, mint a tanítóképző intézet igazgatóját, mégis Jantski Béla került a helyemre.”⁵³

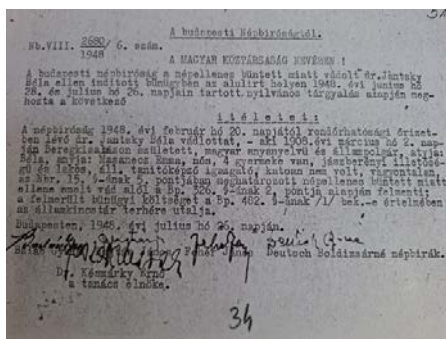
A bíróság aznapi ítélete azonban rendelkezésünkre áll:

magatartásáért feljelentett volna.” BFL XXV. 1. a. Budapesti Népbíróság NB VIII. 2680/48.

⁵³ Fiala Endre 1948. július 22-i — saját kézzel írt — levele a Népbíróság tárgyalásra idézésére válaszul. BFL XXV. 1. a. Budapesti Népbíróság NB VIII. 2680/48/5.

„A Magyar Köztársaság nevében! A budapesti népbíróság a népellenes bűntett miatt vádolt dr. Jantsky Béla ellen indított bűnügyben az alulírt helyen 1948. június 28-án és július 26-án tartott nyilvános tárgyalás alapján meghozta a következő ítéletet:

A népbíróság 1948. február 20-tól rendőrhatalósági őrizetben lévő dr. Jantsky Béla vádlottat [...] az Nbr. 15.§-ának 5. pontjában meghatározott népellenes bűntett miatt ellene emelt vád alól a Bp. 326. §-ának 2. pontja alapján felmenti;⁵⁴ a felmerült bűnügyi költségeket a Bp. 482.§-ának 1. bekezdése értelmében az államkincstár terhére utalja.”⁵⁵

Dr. Jantsky Bélát tehát nem bűncselekmény-, hanem a bizonyíthatóság hiányában mentette fel a Budapesti Népbíróság. Talán ezért, vagy más okból, őt csak több, mint félév fogság után, 1948. szeptember 9-én bocsátották el az internálótáborból. Másnap, szeptember 10-én jelentkezett a VKM tanítóképző ügyosztályán és —

⁵⁴ „1896. évi XXXIII. törvénycikk a bűnvádi perrendtartásról. 326.§ Felmentő-ítélet hozandó: [...] 2. ha a vád alapjául vett bűncselekmény, vagy pedig az, hogy a vádlott követte el, nincs bebizonyítva.” Forrás: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=89600033.TV&txtreferer=94500007.TV> - Wolters Kluwer 2025. 08. 23-i letöltés

⁵⁵ BFL XXV. 1. a. Budapesti Népbíróság NB VIII. 2680/48/6.

az osztályvezető feljegyzése szerint — „bemutatta a magyar államrendőrség budapesti főkapitánysága központi internáló tábora 3638/1948. sz. szabadulólévelét, amely szerint minden joghátrány és utólagos rendőrségi eljárás következménye nélkül bocsátották el.

Dr. Jantsky Béla társadalmi rehabilitálása érdekében kéri az igazgatói állásba való visszahelyezését. Tekintve azt, hogy előzőleg a Földtani Intézetben teljesített geológusi minőségben szolgálatot s erre, valamint, tájékoztatása szerint, a műegyetem geológiai tanszéke mellé való beosztásra lehetőség van, igazgatói állásába való visszahelyezése után, amennyiben arra bármilyen szempontból szükség lenne, kéri bármelyik intézetbe való beosztását.⁵⁶

Dr. Jantsky Béla ügyéről ügyosztályunk tájékoztatta dr. Alexits Államtitkár Urat és a Miniszter Urat. Az Államtitkár Úrral való megbeszélés értelmében felhívtuk a Pedagógusok Szabad Szakszervezetét véleménynyilvánításra. Pálkás József tanár, az illetékes szakszervezeti osztály helyettes vezetője közölte, hogy rövid úton nem adhatnak tájékoztatást. Ehhez a jászberényi helyi szervezet megkérdezésére van szükség. Tekintve azt, hogy a helyi szervnek Jantsky Béla magatartására vonatkozó véleménye mellékelten rendelkezésünkre áll, a következő intézkedést tartjuk célszerűnek:

Dr. Jantsky Bélát, mint akinek szolgálati jogviszonyán a bírói eljárást sem változtatott és a helyi szakszervezeti igazolvány demokratikus szempontból is kifogástalannak minősíti, visszahelyezzük igazgatói állásába s ezzel rehabilitálásban részesítjük. Ezzel egyidejűleg saját

⁵⁶ Dr. Vigh György az Állami Földtani Intézet mb. igazgatója 1948. június 24-én írta: „Dr. Jantsky Béla az ország egyetlen oroszul tudó geológusa, aki önmagában egyesíti a geológiai szaktudást tökéletes orosz nyelvtudással. [...] Éppen az utóbbi időben sikerült megszereznünk az orosz geológiai szakirodalom anyagát. [...] A magyar tudományos élet fejlődése szempontjából rendkívül fontosnak tartanám, hogy e munkával dr. Jantsky Béla mielőbb megbízassék.” BFL XXV. 1. a. Budapesti Népbíróság NB VIII. 2680/48. sz.

kérésére egy hónapi szabadságot engedélyezünk. Szabadság ideje alatt döntünk az újabb szakszervezeti vélemény meghallgatása alapján esetleges folytatólagos jászberényi igazgatói működése tekintetében, illetőleg intézkedünk a műegyetem geológiai tanszékéhez vagy a Földtani Intézethez való beosztása ügyében.”⁵⁷

Az igazgató úr szabadsága alatt sürgős anyagi segítséget kért a VKM-től, melyet a tankerületi főigazgató támogatónan továbbított: „jelenleg valóban nyomasztó anyagi körülmények között van, 5 tagú családjának eltartása tényleg nagyon nehéz feladatok elé állítja, amellett hivatalos anyagi támogatásban még nem részesült, így véleményem szerint egyszeri és nagyobb összegű rendkívüli segélyre rászorult és érdemes.”⁵⁸ Mire a VKM 500 Ft segélyt utalt ki számára.⁵⁹

Időközben, 1948. november közepén kaphatta kézhez dr. Jantsky Béla az áthelyezésére vonatkozó rendeleteket: „A VKM folyó év november 10-én 178.222/1948. V. sz. alatt a következő rendeletet intézte dr. Jantsky Béla áll. tanítóképző intézeti igazgatóhoz: »Igazgató Urat — igazgatói jellegének és besorolásának érintetlenül hagyásával — hivatalból, azonnali hatállyal [...] a budapesti VI. kerületi áll. Kemény Zsigmond Gimnáziumhoz helyezem át tanári szolgálattételre« [...] Egyben dr. Jantsky Béla igazgatót felhívom, hogy az intézet pénzügyi és vagyonkezelését két rangidős tanár jelenlétében Vaczek Béla

⁵⁷ Rozsondai Zoltán osztályvezető 1948. szeptember 15-i jelentése és javaslata Alexits György államtitkárnak. MNL OL XIX-I-1-g-57-1-J-169901/1948. (240. d.)

⁵⁸ Gacsályi Sándor debreceni tankerületi főigazgató 1948. október 20-i javaslata arra, hogy Jantsky nagyobb összegű segélyt kaphasson. MNL OL XIX-I-1-g-57-1-J-176488/1948. (240. d.)

⁵⁹ Rozsondai Zoltán 1948. november 27-i kézzel írt feljegyzése. MNL OL XIX-I-1-g-57-1-J-172091/1948. (240. d.)

helyettes igazgatónak szabályszerűen és sürgősen adja át és új állomáshelyét mielőbb foglalja el”.⁶⁰

Ezzel dr. Jantsky Béla 1941–1948 közötti tanítóképző igazgatói pályája véget ért. Csak az 1948–1949. tanévben tanított a Kemény Zsigmond Gimnáziumban. Utána megvált a főhivatású pedagóguspályától. Különböző geológusi munkakörökben dolgozott nyugdíjazásáig. Nagy sikerrel: munkáját már 1951-ben Sztahanovista Oklevéllel, 1952-ben Munka Érdemrenddel, 1953-ban Kossuth Díjjal, 1958-ban Szocialista Munkáért Érdemérem Arany fokozatával, s mongóliai kutatásaiért 1969-ben Mongol Sarkcsillag Érdemrenddel honorálták. Tudományos munkásságát 1957-ben kandidátusi, majd 1972-ben MTA doktora címmel ismerték el. A Magyar Földtani Társaság tagja, titkára, majd főtíkára volt. (Kozák P., 2013.)

Ám a tanítástól sem vált meg: hosszú időn keresztül komoly ismeretterjesztő munkát végzett. 1955–1966-ig a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat országos és budapesti választmányának tagja, egyúttal a budapesti választmány elnöke volt. 1952-től élete végéig (1991. december 3-ig) az „Élet és Tudomány” szerkesztőbizottsági tagjaként tevékenykedett. (Nagy B., 1992.)

6. *Kérdések, kétségek*

Dokumentatív elbeszélésünk lezárásaként megállapítható: a magyar földtudomány, s eredményei révén a magyar gazdaság, társadalom sokat nyert Jantsky Béla kényszerű pályaváltásával. Ugyanakkor a magyarországi tanítóképzés egy kiemelkedően tehetséges, nagyhatású pedagógust veszített e történet nyomán. Olvasóink a felvonultatott források segítségével kialakíthatják a maguk álláspontját a

⁶⁰ A debreceni tankerületi főigazgatóságról 3475/1948. sz. rendelet dr. Jantsky áthelyezéséről az átadás-átvételtől MNL JNSZVL XXVI. 67/a.

bemutatottakról, s abban az igazgató úr szerepéről. A dolgozat íróját nyitva maradt kérdések foglalkoztatják:

A rendelkezésünkre álló, nagyon hiányos források ugyanis csak korlátozott betekintést adnak az 1938–1939-ben a beregszászi gimnáziumban történteke.

Miért mérgesedett el annyira az ottani tantestület idősebb, a demokratikusabb Csehszlovákiában maradást pártoló kommunista, és a Magyarországhoz visszatérést pártoló fiatalabb keresztény–szociális, polgári beállítottságú tanárainak viszonya?

Miért harcoltak olyan hevesen az ifjúság feletti befolyásért az önképzőkörben, a Magyar Internátusban, hogy 1938-ban az előbbieket diákokat és tanárokat jelentettek fel a csehszlovák hatóságoknak? Vajon ki által, miként és kiket érintően történt ez?

Kizárható-e teljességgel, hogy ennek reakciójaként a korábban feljelentettek részéről a visszacsatolást követően ellenfeljelentésre került sor a magyar szerveknél?

Ha nem, akkor vajon a dr. Orosz Györggyel az internátus feletti befolyás megszerzése ügyében rivalizáló dr. Jantsky Béla⁶¹ aláírhatta-e a kollégái által elé tett feljelentést? Dr. Jantsky habitusától, személyiségétől idegen lett volna ez, de rendkívüli helyzetekben előfordul, hogy az ember olyat tesz, amiről utóbb úgy véli, hogy jobb lett volna, ha meg sem történik. Nem valószínű, hogy aláírt egy ilyen feljelentést, de az eredeti dokumentum hiányában ezt teljesen kizárni sem lehet. Így a népbíróság valószínűleg reális döntést hozott a bizonyítottság hiánya miatti felmentéssel.

Ugyanakkor valószínű, hogy a tantestületi igazolások során 1938–1939-ben, ha megkérdezték, dr. Jantsky Béla azt válaszolhatta, amit a tantestületben mindenki tudott: dr. Orosz György ateista, baloldali (kommunista) szellemben tanított a csehszlovák időszakban.

⁶¹ Orosz György „1937/38. iskolai évben az önképzőkör tanárelnöke. A Magyar Internátus Egyesület titkára” volt. In: Benda I. – Orosz L. szerk. 1990. 101.

Ha igaz, amit dr. Orosz veje a népbíróság előtt állított, miszerint dr. Jantsky 1945 után, egy találkozásuk során sajnálatát fejezte ki dr. Orosz Györgynek, az erre vonatkozhatott. Egykori diákok visszaemlékezéseit olvasva csak sajnálni lehet, hogy a különleges történelmi helyzet — a tanítványok által utóbb egyaránt nagyra tartott⁶² — pedagógusok közötti rivalizálás ilyen súlyos következményekhez vezethetett.

S végül: forrásainkból nem egyértelmű, hogy vajon ki is kezdeményezte dr. Jantsky Jászberényből való áthelyezését? Az átért megpróbáltatások hatására, a megváltozott politikai helyzetben dr. Jantsky Béla látta-e úgy, hogy békésebb, jobb lehetőséget kínál számára a földtudományi pálya? Vagy családjá az internálása alatt visszaköltözött Budapestre, s ezért hajlott Jászberény elhagyására?

Esetleg a jászberényi vezetők — történeteink során immár harmadszor — a „gyüttment” Jantskyval szemben a nyugdíj előtt álló Vaczek Béla igazgatóságát támogatták (talán már akkor Andrási Béla helyét előkészítve), s információik alapján a VKM döntött úgy 1948 végén, hogy egy ilyen „felvidéki szellemű”⁶³ ember nem való az ottani tanítóképző intézet élére? Lehetséges, hiszen információt az ottani pedagógus szakszervezettől kértek, melynek elnöke, a gimnázium igazgatója volt, aki egy év múlva a saját emberét, a tanítóképzéssel addig semmiféle kapcsolatban sem álló Andrási Béla gimnáziumi tanárt segítette a képző vezetői posztjára.

Ifjabb művelődéstörténészek további kutatások eredményeként talán bizonyítékot találnak ezekre is.

⁶² A beregszászi gimnáziumban 1935-ben érettségizett dr. Ortutay Elemér görögkatolikus lelkész írta: „Külön fejezet az életemben Orosz György tanár úr. Mindig kimegyek a sírjához és elmondok egy rövid imát, hálaként, hogy tanítványa voltam.” In: Benda I. – Orosz L. szerk., 1990. 235.

⁶³ Jantsky beregszászi kollégája Göndöcs László 2001-ben így nyilatkozott erről: „Mit tartalmaz a felvidéki szellem? Egyfajta demokratikus gondolkodást, toleranciát, az együttélés szükségességét, a más népek értékeinek elismerését, megbecsülését.” Gyurcsik I., 2001/5.

Irodalom

- A beregszászi magyar (1936) internátus ügye internátusegyesület vezetősége propagandakörúton. *Munkácsi Közlöny* III. évf. 35. sz. 1936. február 12. 3.
- A kárpátaljai magyar (1936) cserkészlet újjászervezése. *Kárpáti Híradó*, XIII. évf. 87. sz. 1936. április 16. 2.
- A kárpátaljai (1936) magyarság nagy lelkesedése közepette kezdődött a Magyar Internátus–hét. *Kárpáti Híradó*, XIII. évf. 34. sz. 1936. február 11. 1.
- A miniszterelnök (1942) Ungváron. *Az Őslakó*, V. évf. 1942. október 18. 41. sz. 2.
- A MOVE (1942) a munkácsi sportélet kifejlesztéséért. *Az Őslakó*, V. évf. 1942. november 1. 43. sz. 1.
- Az ÉMKE (1943) a népi és faji kultúrát a széles néprétegek számára kívánja hozzáférhetővé tenni. 36.000 pengős évi költségvetéssel dolgozik a munkácsi ÉMKE szervezet. *Kárpáti Híradó*, XX. évf. 260. sz. 1943. november 17. 4.
- Az új nemzedék (1935) munkája. *Kárpáti Magyar Hírlap*, XVI. évf. 145. sz. 1935. december 15. 2.
- Benda I. – Orosz L. szerk. (1990): *A beregszászi magyar gimnázium története 1864–1989*. Magyarságkutató Intézet
- Donáth P. (2008): *Oktatáspolitikai és tanítóképzés Magyarországon 1945–1960*. Trezor
- Donáth P. (2025): *Tanítóképzők, tanáraik, diákjaik az 1945–1949. évi politikai forgószeleiben*. Trezor
- Fedinec Cs. (1999): *Fejezetek a kárpátaljai magyar közoktatás történetéből (1938–1991)*. Nemzetközi Hungarológiai Központ, (oldalszám nélkül) https://real.mtak.hu/13016/1/fedinec_nhk.1999.pdf 2025. 08.19-i letöltés
- Feitl I. – Izsák L. – Székely G. szerk. (2000): *Fordulat a világban és Magyarországon 1947–1949*. Napvilág
- Frivaldszky J. (2010): Jantsky Béla a jászberényi tanítóképző igazgatója. In: Pethő László szerk.: *Jászszági Évkönyv, 2010*. Robinson Nyomda, 298–310.
- Füzesi M. (1993): Emléktáblát avattak. *Beregi Hírlap*, 1993. 81. (6755.) sz. november 6. 2.
- Gazdasági népfőiskolát (1943) és munkásakadémiát létesít az ÉMKE Munkácson A kultúrvonal határozott fejlődést mutat Munkácson — A munkásságot csak egyenrangú félként lehet bevonni a kultúrmunkába. *Kárpáti Híradó*, XX. évf. 239. sz. 1943. október 22. 2.

- Gyuresik Iván (2001): Göndöcs László (1912–1994) emlékezete. Magyarként a harmincas évek Prágájában (2. rész) *Prágai Tükör*; 2001/5. sz. <http://www.pragaitukor.com/archive/pt200105/t06.php>
- Jantsky B. szerk. (1943): *A Munkácsi M. Kir. áll. Magyar és Ruszin Tanítási Nyelvű Liceum és Tanítóképző Intézet évkönyve az 1942–43. tanévről, az iskola fennállásának XXIX. évében*. Kiadja az Intézet Igazgatósága
- Jantsky B. szerk. (1947): *A Jászberényi Állami Liceum és Tanítóképző–intézet évkönyve az 1946–47. iskolai évről (a 9., ill. a 30. tanév)*. H. n. É. n. [Jászberény, 1947.]
- Kardos J. (2007): *Iskola a politika sodrában 1945–1993*. Gondolat
- Kontos E. szerk. (1939): *A Beregszászi Magyar Királyi Állami Fiu- és leánygimnázium (V–VIII. osztály Reálgimnázium) értesítője az 1938–1939. tanévről*. Beregszász
- Kosztó Gy. (2022): A „magyar világ” utolsó napjai Kárpátalján (1944 október). *Századok*, 156. évf. 4. sz. 789–809.
- Kozák P. (2013): Jantsky Béla. *Névpont*. 2013. <https://www.nevpont.hu/palyakep/jantsky-bela-f3e0e> 2025. 08.23-i letöltés
- Magyar (1937) kultúrelőadások Beregszászon. *Kárpáti Magyar Hírlap*, XVIII. évf. 122. 1937. december 21. 2.
- Nagy B. (1992): Búcsúunk Dr. Jantsky Bélától. *Élet és Tudomány*, 47. évf. 1992. 1. sz. 55.
- Tárchy K. (1943): Emlékezzünk a régiekről. *Kárpáti Híradó*, XX. évf. 113. sz. 1943. május 20. 1.
- Több mint (1943) 13.000 pengőt gyűjtött Munkácson a MOVE honvédsaládok részére. *Kárpáti Híradó*, XX. évf. 35. sz. 1943. február 13. 4.
- Új korszak (1942) a Kaszinó életében. *Az Őslakó*, V. évf. 1942. november 29. 47. sz. 1–2.
- Varró B. szerk. (2017): *Eszterházy Károly Egyetem Jászberényi Campus 100 éves jubileumi évkönyv*. k. n. 2017.

VII. Andrási Béla igazgató, kollégái s a jászberényi tanítóképzősök megpróbáltatásai 1956–1957-ben¹

A jászberényi tanítóképző közel 110 éves története során — a változó megnevezésű, jellegű és képzési színvonalú — intézmény élén egyetlen igazgató tevékenykedhetett évtizedeken át. Andrási Béla (1915–1992) ahogy egy interjújában megfogalmazta: 1949–1978-ig „kormányozta az intézet hajóját”. (Tál, 1978.) A képző centenáriumi évkönyvében olvashatjuk róla:

„Közel 30 éves igazgatása alatt a tanítóképzés igazi fejlődéstörténete bontakozik ki. Átvezette az intézményt az egzisztenciális válságon, megszervezte a Pedagógia Gimnáziumot, majd bábáskodott a tanítóképzés felsőfokúvá válásában. Sikeresen tevékenykedett a főiskolai képzés beindításában, valamint megteremtette a képzés szervezeti és tartalmi feltételeit.”

Forrás: Varró szerk., 2017. 13.

¹ A tanulmány korábbi variánsát első közlésre az „Iskolakultúra” folyóirat fogadta el.

Pályáját komoly társadalmi szerepvállalás jellemezte: évtizedekig a jászberényi városi tanács tagja és egy cikluson át (1963–1967 között) országgyűlési képviselője volt, s emellett vezette a felsőfokú tanítóképző intézetek szakcsoportbeosztására javaslatot készítő országos bizottság munkáját is. Sokoldalú tevékenységét elismerés kísérte: 1973-ban elsőként kapta meg a város akkor alapított Pro Urbe díját, s három alkalommal a Munkaérdemrend ezüst, ill. arany fokozata kitüntetésekben részesült. (Tál, 1978.; Csörgő, 2021.)

Ám ez a jászberényi képzőben páratlanul sikeresen alakult vezetői pálya sem volt megpróbáltatástól mentes. A Jászberényi Városi Tanács Végrehajtó Bizottságának 1957. május 3-i ülésén — az ottani gimnázium igazgatójára vonatkozóan is — „az ellenforradalomban részt vett személyek” védelmének vádjával határozat született igazgatói posztjukról és a városból való elmozdításuk kezdeményezéséről. (Cseh, 2008. 154–155.)

Dokumentatív elbeszélésünkben e határozat megszületésének előzményeit, körülményeit és következményeit igyekszünk olvasóink elé tárni a rendelkezésünkre álló források és a vonatkozó szakirodalom felhasználásával, megszólaltatásával. (Járomi, 1995.; Czigány–Goda, 2001.; Cseh, 2003., 2004., 2008.; Kardos, 2007.; Vida szerk., 2007.; Donáth, 2008.; Gergely, 2008., 2016.; Kóródi, 2017.; Sebők, 2017.) Tesszük ezt annak reményében, hogy a jászberényi képzős diákok és tanárok történetének bemutatásával valamelyest közelebb kerülhetünk az akkor hasonló kihívásokkal szembesülő igazgatók, pedagógusok helyzetének megértéséhez is.

1. Az előzményekről és általános körülményekről röviden

a. Andrási Béla helyzete a jászberényi tanítóképzőben

Andrási Béla 1939-ben végzett magyar–német szakos középiskolai tanárként, s 1949-ig előbb polgári iskolában, majd királyi katolikus és állami gimnáziumokban tevékenykedett. Pedagógusképzéshez

képzettsége, a tanítóképzéssel kapcsolata nem volt. A városi pedagógus szakszervezet titkáráként ismerhette az ottani képzős pedagógusokat, de olyan szakirányú végzettséggel nem rendelkezett, amely új kollégái számára érthetővé tette volna, hogy 34 évesen, minden vezetői gyakorlat nélkül miért nem valamelyiküket vagy más — tanítóképzésre jogosító — végzettséggel rendelkező kollégájukat bízták meg az igazgatói feladatok ellátásával. Az ebből adódó feszültségek, konfliktusok Andrási Bélát többször arra sarkallták, hogy a minisztériumban felmentését kérje e feladat alól.² Korábbi tanulmányi és szakmai eredményei ismeretében azonban a minisztérium munkatársai kitartottak korábbi döntésük mellett — s mint később erről meg is bizonyosodhattak — ebben igazuk volt. Kompetenciahiányát pótlendő az igazgató úr levelező tagozaton 1954-ben a tanítóképzőben nevelési tárgyak oktatására is jogosultságot adó, pedagógia szakos diplomát szerzett. (Tál, 1978., Csörgő, 2021.)

b. A jászberényi tanítóképző helyzete 1956–1957-ben

Az 1917-ben alapított, s a harmincas években korszerű épülethez jutott tanítóképző természetesen osztozott a többi tanító(nő)képző sorsában. 1948-tól többféle átszervezésen esett át, ám a már a harmincas évek végétől előállt alapvető helyzetben, mely szerint a korábban ötéves tanítóképzés helyett csak négy éven át oktathattak, utána érettségiztethettek, majd gyakorlóév után képesítő vizsgáztathattak, nem történt változás. (Donáth, 2008., Gombos, 2011.) Kitartottak az

² Ilyen feszültség lehetett az Apponyi Kollégiumot, majd tanítóképző intézeti tanári oklevelet szerzett, 1943-ban parazitológiából a szegedi egyetemen doktorált, s 1942-től a lévai állami, majd a debreceni református Dóczi Intézet tanítóképzőjéből 1950-ben Jászberénybe került dr. Edelényi Béla (1917–1988) és az érdemleges tudományos munkával nem foglalkozó Andrási Béla között is. (Andrási Bélának az OPKM online katalógusában egyetlen írását sem találtuk.)

1920-as évek elejétől kialakult hagyományuk mellett is, miszerint kiemelt figyelmet szenteltek a falusi és tanyasi tanítói feladatoknak.

Ám az első évtizedekhez képest jelentős változás mutatkozott a tanulók nemi összetételében. A korábbi fiú tanítóképző épületébe immár csak egyetlen képzős fiú osztály járt, a többi lányokból állt. 1952-től felnőtt dolgozók óvónőképzése, majd dolgozók gépipari technikuma is indult az intézményhez kapcsolódóan. Valamennyi Andrási Béla igazgatása alatt szerveződött, ennek összes szakmai, adminisztratív és gazdasági problémájával együtt.

Alkalmazkodniuk kellett azon központi előírásokhoz, melyek az ötvenes években a „marxista–leninista (sztálinista)” világnézeti–politikai nevelést szorgalmazták, s melynek „eredményét” az összes középiskolában behatóan vizsgálták, 1955. november 22–26. között Jászberényben is. Az Oktatási Minisztériumban (OM) ehhez készült útmutató szerint:

„A vizsgálódásnak elsősorban a tanulókra kell irányulnia. Képet kell nyernünk arról, hogy milyenek a mi ifjúságunk nézetei, tisztánlátásuk fontos politikai kérdésekben, mennyire látják a proletár-diktatúra nagy elvi kérdéseit a saját életükkel kapcsolatban...

Látja-e a mai élet nagyszerűségét, perspektíváit, magasabbrendűségét a felszabadulás előtti világhoz képest?

Hogyan készül jövőendő hivatására?

Tisztában van-e azzal, hogy a párt politikája egész dolgozó népünk felemelkedését szolgálja?

Hogyan vélekedik a mezőgazdaság szocialista átszervezéséről?

Ismeri-e a Szovjetunió világtörténelmi szerepét és jelentőségét hazánk életében? Tükröződik-e ez érzelmeiben is... stb.?

A tanulók magatartásában mennyire jutnak kifejezésre idealista, vallásos nézetek?

Mennyire érzi az ifjúság magáénak a DISZ-t, hogyan látja a DISZ jelentőségét?”³

³ Az OM 1955. október 28-i 853-94. sz. rendelete a megyei és városi osztályvezetőkhez az általános gimnáziumokban és tanítóképzőkben folyó

Majd e helyzetfelmérő látogatásokat követően 1956. május 4-ére országos tanácskozássra invitálták a tanítóképzők 65 vezetőjét — Jászberényből Andrási Béla igazgatót és Császtvay István párttitkárt — „a világnézeti és politikai nevelés helyzete a tanítóképzőkben” c. előterjesztés megvitatására, s az OM Kollégiuma iránymutatásainak ismertetésére.⁴

Az 1955/1956. tanév során az ország képzőiben és a gyakorlóéves tanítójelöltek körében behatóan vizsgálták a hivatásra nevelés eredményességét is. E vizsgálatok tapasztalatait egy a Hegedüs András miniszterelnöknél 1956. február 17-ére összehívott tanácskozássra készült anyagban így összegezték: „A [tanítóképzésben] a zsúfolt közismereti anyag mellett a szaktárgyak anyaga is túlméretezett. A tanulók túl vannak terhelve, s ismereteik, készségeik nem eléggé szilárdak. [...] [Többségük] a marxista világnézet alaptételeit [...] ismeri, de csak egy részüknél váltak ezek az ismeretek belső meggyőződéssé. Ellenséges nézetek hatására [...] könnyen bizonytalanokká válnak, elveiket feladják. [...] Különösen a lányok között számosan vallásosak, s falujukban rendszeresen járnak templomba. [...]”

A tanítóképzők tanári testületeiben találjuk a legtöbb volt egyházi tanerőt. Bár az iskolák államosításakor 320 szerzetes tanár a képzőket elhagyta, a protestáns egyháznál működtek teljes egészükben az iskoláknál maradtak. Számottevő minőségi szelekció csak 1953-tól vált lehetővé a képzők számának csökkentésével. Jelenleg a tanároknak kb. 30%-a párttag. [...] [E]loszlásuk azonban aránytalan. (Pl. a kecskeméti képzőben egyetlen párttag van.) Jelenleg a tanárok 86%-a vesz részt ideológiai továbbképzésben, többségük filozófia oktatásban. [...] [V]ilágnézetiileg még mindig sokfélék. [...] Vannak, akiknek szavaiból erős tartózkodás érezhető, [...] a tudományt és a vallást összeegyezt-

világnézeti–politikai nevelés vizsgálatáról. MNL OL XIX-J-2-f-853-94/1955. (126. d.)

⁴ Az OM 1956. április 14-i 58/1956. sz. meghívó levele a tanító- és óvónőképzőkben folyó világnézeti nevelésről szóló ankétára Jóború Magda a min. első helyettes aláírásával 1956. május 4-re az OM Petőfi termébe. MNL OL XIX-J-2-f-8531-15/1956.

tethetőnek tartják.” S ami talán az összeállítás készítői számára a legaggasztóbbnak tűnt: „a végzettek zöme, 60–70%-a iskolai és iskolán kívüli munkáján nem látszik határozottan, hogy a mi rendszerünkben végeztek” — állították.⁵

Márpedig, ahogy a Minisztertanács és a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) Központi Vezetősége megfelelő részlegeit akkoriban irányító Kálmán György és Andics Erzsébet vélte: „a tanítótól joggal várja a társadalom, hogy politikai képzettségben, általános műveltségben kiemelkedő személyiség legyen és szolgálati helyén ebből a szempontból is megfelelő munkát végezzen. [...] Ezért [...] a tanítóképzést úgy kell átalakítani, hogy a gimnázium 4 évére épüljön a kétéves tanítóképzés, főiskola vagy egyéb elnevezéssel. Ezzel a középfokú oktatás rendszere egyszerűbbé válik; [...] s az érettségi után megfelelőbb kiválogatásra nyílik lehetőség.”⁶

A májusi tanácskozás vezetői tehát már ezen tervek ismeretében tárgyaltak a képzők képviselőivel, arra készülve, hogy a 40 intézmény helyett tervezett 12 tanítóképző akadémiára csak a korábbi tanári kar kevesebb, mint felére lesz szükség, s azokat szakmai és ideológiai szempontból komolyan megrostálhatják.⁷ Nem tudjuk, hogy e tervekből mit közöltek akkor a meghívott pedagógusokkal, de az MDP Politikai Bizottságának 1956. július 26-i erre vonatkozó határozata és annak nyilvánosságra kerülése után a jászberényi képző

⁵ MNL OL MKS-276-91/120.

⁶ MNL OL MKS-276-91/120.

⁷ „A képzők tantestületének összetétele politikailag igen rossz. [...] A 955 tanárból párttag 66; osztályidegen származású 101; volt egyházi képzőben tanított 409. Mivel a jelenleg működő 40 képző helyett csak 12 intézményre lesz szükség, s mert a képzés ideje 4-ről 2 évre csökken és felsőoktatási módszerekkel folyik, a jelenlegi tanárlétszámnak csak kb. 40%-ára lesz szükség. Ez a tanárok politikai szelekcióját lehetővé teszi; megfelelő átcsoportosításokkal létrehozuk az első, majdnem kizárólag szocialista szellemű oktatókkal működő nevelőképző intézményeinket” — olvashatjuk egy 1958. június 5-i, az MSZMP KB Politikai Bizottsága számára készült előterjesztésben. MNL OL MKS-288-5/82. 76–77. (Kiemelés tőlem – D. P.)

tanárai is tudhatták: komoly harc kezdődik azért, hogy mely képzők alakulhassanak át felsőfokú akadémiákká, s azért, hogy ki kerülhessen be azok tanári karába. S még inkább: kik lehessenek az akadémiák igazgatói. Különösen élessé vált ez a helyzet 1957 júniusában, amikor kiderült, hogy a jászberényi képző nem szerepelt az akkori tervekben a felsőfokúként megőrzendők között.⁸

Ez a bizonytalanság, egzisztenciális fenyegetettség, az akadémiák tanáraival szemben fokozott világnézeti–politikai elvárások nyilván rendkívül óvatossá, tartózkodóvá tették a tantestület tagjait s Andrási Bélát 1956 október–novemberében, majd az azt követő — mutatis mutandis — visszarendeződés időszakában is. (Donáth, 2008. 66–77., Gombos, 2025.) Annál tiszteletreméltóbb, hogy pedagógus felelősségük tudatában, tanítványaik érdekében konfliktust mertek vállalni a városi tanács VB-vel 1957 áprilisában, s azt is érthetővé teszi, hogy novemberben — a megváltozott körülmények között — miért alkalmazkodtak a számukra jelentősen szűkülő mozgástérhez. De ne szaladjunk ennyire előre.

2. A jászberényi tanítóképző 1956 október végén, november elején

Több tartalmas — egymástól bizonyos részletekben eltérő — tanulmány, visszaemlékezés ismert a Jászberényben 1956 őszén történelekről (Járomi, 1995.; Czigány – Goda, 2001.; Cseh, 2003., 2004.,

⁸ „A tanítóképző akadémiák székhelyeinek kiválasztása érdekében valamennyi megyei (városi) szerv bevonásával helyszínen folytattunk megbeszéléseket. A számba jöhető iskolaépületek műszaki szemlétét megejtettük. Figyelembevétel a tanítóképzés hagyományait, pedagógiai, kulturális, pénzügyi és épületgazdálkodási szempontokat az akadémiák székhelyeit a következő helyeken jelöltük ki: 1. Budapest, 2. Debrecen, 3. Eger, 4. Kecskemét, 5. Nyíregyháza, 6. Pécs, 7. Sárospatak, 8. Sopron, 9. Szeged.” Dátum nélküli, de a kontextusból ítélve 1957 június–júliusi előterjesztés a tanító- és óvónőképzés reformjáról. MNL OL M-KS-288-33/1957. 4. ő. e.

2008.; Kóródi, 2017.; Sebők, 2017.) Ezekből s a rendelkezésünkre álló hiányos levéltári forrásokból úgy tűnik, hogy a jászberényi képző tanárai — a pedagógusok többségéhez hasonlóan — távol maradtak az akkori helyi mozgalmaktól, szerveződésektől. Ahogy Jóború Magda miniszterhelyettes 1957. április 8-án az akkori hivatalos terminológiával megfogalmazta: „Az ellenforradalom napjaiban a pedagógusok nagytöbbsége passzívan viselkedett, félrevonult. A gondjaikra bízott diákokat általában igyekeztek visszatartani a felvonulásoktól, tüntetésektől, kevés olyan pedagógus volt, aki szervezte a fiatalok akcióit vagy biztatta, serkentette őket.”⁹

a. Feszültségek, viták a tanári karban

Egyedül Császtvay Istvánról (1928–2010) a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) intézményi párttitkáráról olvashatunk forrásainkban ellentmondásos állításokat. Egyik szerint 1956. október 27-én, amikor Jászberényben tudomást szereztek a budapesti fejleményekről, s ennek nyomán a fővárosból érkezett egyetemisták kezdeményezésére összegyűltek a szovjet emlékmű ledöntésére, Császtvay tanár úr „együtt ment a tüntetőkkel forradalmat csinálni”. (Kóródi, 2017. 251.) Több egykori tanítványa szerint: „Vallomást tett, miszerint őt pártja félrevezette. Tagsági könyvét mások előtt szétépte.” (Idézte: Járomi, 1995. 154.) Ugyanakkor azt is állítják róla, hogy október 30-án összetűzött tanártársaival, s azért kellett elhagynia a várost. (Kóródi, 2017. 251.) Egyes diákok azért tettek panaszt ellene, mert „dogmatikus, sztálinista nézeteket vallott, a forradalom ellen agitált” és Edelényi Béla

⁹ Jóború Magda 1957. április 8-án a pedagógusok politikai állásfoglalásáról Barla Szabó Ödönnek címezve. MNL OL M-KS-288-33/1957. 4. ő. e. Hasonló megfogalmazással éltek a Szolnok Megyei Tanács VB Művelődési Osztályának 1957. augusztus 9-i tájékoztatójában a pedagógusok közötti hangulatról MNL OL XIX-I-2-n (9.d)

tanár urat távozásra, Egerbe kényszerítette. Minisztériumnak szánt beadványok is készültek ellene.

Első alkalommal — Czigány István, a helyi Aprítógépgyár munkástanácsa elnökének visszaemlékezése szerint — a Budapestről érkezésük utáni napon¹⁰: „a munkástanács szeretettel fogadta a fiatal egyetemistákat. A beszélgetés után közösen megebédeltünk a gyári étteremben és ittlétük idejére a gyárban biztosítottuk az étkezésüket. [...] Délután átmentünk az Állami Tanítóképző Intézetbe, ahol jól elbeszélgettünk a képzősökkel, akik elmondták örömeiket és kérdéseiket. Pl.: Császtvai István magyar-történelem szakos tanár szembenállását a forradalommal, amit véleményével, magatartásával, az intézeten belüli tanári hatalmával visszaélve ki is nyilvánított. Elvakult sztálinista nézetei miatt »kivívta« a diákok ellenszenvét. A diákoktól félve csak két tanártársa védelmében mert az utcára menni. A fent említett tanár nem iskolába való, szélsőséges politikai megnyilvánulásait, erőszakos módszereit az intézet diákjai elítélték. Mi, aprítósok és az egyetemisták azt mondtuk, hogy mindezt le kell írni és elküldeni a Művelődésügyi Minisztériumba. A Császtvaival kapcsolatos levelet megírták és elküldték a Minisztériumba a Képző Forradalmi Diákbizottság vezetőinek aláírásával (Bándi Erzsébet, Lengyel Boldizsár, Boros Imre, Klinkó György, Szabó Antal, Szabó István).” (Idézte Járomi, 1995. 75.) Ennek a levélnek a minisztériumi ügyosztály anyagai között nem találtuk nyomát.

¹⁰ Czigány István úgy emlékezett, hogy az egyetemisták november 1-jén érkeztek a városba, s másnap 2-án került sor a képzősökkel való említett találkozásra. (Czigány – Goda, 2001.)

<file:///D:/Helyi%20mapp%C3%A1k/Dokumentumok/1956/Andr%C3%A1si%20B%C3%A9la/Czigany%20munkastanacs.pdf>

November 1-jére tette Jászberénybe érkezésüket Cseh Géza is. (2003. 363.) Kóródi Máté szerint ők már október 26-án este megérkeztek, így az említett beszélgetésre, levélírássra már október utolsó, november első napjaiban sor kerülhetett. (Kóródi, 2017. 235.)

Ellenben rendelkezésünkre áll a Diákbizottság 1956. december 1-jei levelének másolata Lengyel Boldizsár elnök aláírásával: „Vizsgálják felül a jászberényi »Zirzen Janka« tanítóképző tanári karát a következő okok miatt: 1. Az elmúlt tanév során olyan tanárt távolítottak el nem becsületes úton a tanári karból, aki teljes szívvel és lélekkel, tudása minden erejével szolgálta és támogatta a magyar tanítóképzés ügyét. A tanári karból való eltávolítása mély felháborodást váltott ki az ifjúság körében, mivel minden diák szerette és tisztelte. A diákság eddig azért nem tudott érdekében nyíltan fellépni, mert eltávolításának ügyét a tanári kar elkendőzte. 2. A tanári karban olyan tanárok is akadnak, akik önző céljuk érdekében becsületes tanárokat toltak ki állásukból. 3. A leánykollégium vezetésében olyan egyén vesz részt, akihez a lányoknak — természeténél és idegállapotánál fogva — nincs bizalmuk. 4. A leánykollégium vezetésében nagyobb részben olyan vezetőtanárnők vesznek részt, akikhez a diákság nem mer bizalommal fordulni, holott 15–18 éves lányoknak ez igen szükséges. Ezekből kifolyólag szeretnénk, ha kollégiumunk nevelőtanárnői közé olyanokat is bevinnének, akik teljes mértékben élvezik a lányok bizalmát.”¹¹

A minisztérium tanítóképző ügyosztályának munkatársai által 1957. január 8-án készült feljegyzés szerint: „A jászberényi tanítóképző növendékeinek a felterjesztésben foglalt ügyét személyesen megvizsgáltuk. Az ifjúság vezetői megnyugvással vették tudomásul Császi [Császtvay] Istvánnak Makóra történt áthelyezését, Edelényi Bélának az egri ped. főiskolára történt kinevezését és azt, hogy Kétszeri Margit más megyébe kéri az áthelyezését. Mindezzel az ügy lezártnak tekinthető”¹² — vélték.

Mégsem ez történt. Császtvay István „1957. január 13-án újra megjelent az intézetben, amikor a diákok faliújság cikkel tiltakoztak a kétes szerepet játszó tanár ellen. Igazi bosszúhadjáratot Lengyel

¹¹ MNL OL XIX-I-2-f-8531-J 1/2-1957. (219. d.)

¹² MNL OL XIX-I-2-f-8531-J 1/2-1957. (219. d.)

Boldizsár ellen akart folytatni, de őt az egykori igazgató kimentette,¹³ és ő Egerben képesítő vizsgát tehetett. Nincs egyértelmű bizonyíték arra, hogy Császtvai jelentette fel a diákokat” — írta Kóródi Máté (2017. 252.). Mindazonáltal elgondolkodtató, hogy a Művelődésügyi Minisztérium (MM) tanítóképző ügyosztálya 847/8531-L7/1957. sz. rendeletére az egri képző igazgatójának 1957. március 12-én külön jelentenie kellett a tanuló átlépésének és befogadásának indokait.¹⁴

Fordulatot hozott a tanár úr ügyében, hogy 1957. február 19-én „Igazságot Császtvai Istvánnak” címmel újságcikk jelent meg a megyei MSZMP¹⁵ és tanács „Tiszavidék” lapjában, mely szerint: „kommunista volta miatt üldözték el. Tűrhetetlen és megengedhetetlen módon. Még október 23-a előtt kezdődött. Egy alkalommal a városi pártbizottság névtelen levelet kapott, ebben az volt, hogy Császtvai elvtársat küldjék el a tanítóképzőből, mert sztálinista.” (Szekulity, 1957.)

¹³ Lengyel Boldizsár 1957. január 30-án kérelmezte a jászberényi képzőből az egribe való áthelyezését, melyet részben szülei kérésével, másrészt ezzel indokolta: „Érzékeny és lobbanékony természetű vagyok s az októberben kezdődő események óta több meggondolatlan megmozdulásban volt részem. A hibákat — úgy érzem — diáktársaim előtt nem tudom jóvá tenni.” Osztályfőnöke árnyalt, áthelyezését támogató jellemzést adott róla: „Az októberi események után novemberben az ideiglenes iskolai diákbizottság elnöknek választotta meg, de az a munkakör és beosztás azt mutatta, hogy egyelőre még nem érett a vezetésre. Sem az iskolai fegyelem, sem a tanulmányi rend megszilárdításában ráváró feladatoknak nem tudott eleget tenni. [...] Alapjában jóindulatú, minden szépre és nemesre törekvő egyéniség.” Andrási Béla hozzátette: „Nevezett tanuló kérésének teljesítését egyrészt a kérelemben, ill. a szülői nyilatkozatban felhozott indokok, másrészt az osztályfőnöki jellemzés alapján pedagógiai megfontolásból is javaslom, mivel így kedvezőbb lehetőség adódik az egyébként tehetséges és jószándékú tanulónak a helyes irányú tovább fejlődésére.” MNL OL XIX-I-2-f-8478531-L 7/2-1957. (187. d.)

¹⁴ MNL OL XIX-I-2-f-8478531-L 7/2-1957. (187. d.)

¹⁵ Magyar Szocialista Munkáspárt.

Majd az MM tanítóképző ügyosztályának munkatársai február 27-én átiratot kaptak a „kebelbeli” népművelési osztály helyettes vezetőjétől Karsai Károlytól: „Szolnokon jártamban Császtvai István szakosztályvezető után érdeklődtem, akit igen tehetséges fiatal tanárnak és a népművelési feladatok ellátása terén is rátermettnek tartottam és tartok. Érdeklődésemre a mellékelt levél¹⁶ és cikk érkezett. (Szekulity, 1957.) Illetékességből és szíves intézkedés kérésével küldöm ezeket át. [...] Feltehető, hogy Császtvai István ügyében pártellenes hangadók törekvése érvényesült, és vele súlyos méltánytalanság történt.

Azt javaslom, hogy: 1. Vizsgálat induljon Császtvai István ügyében, mely a tények alapján gyors és határozott döntést hoz. [...] 2. Amennyiben ez szükséges, a vizsgálatban szívesen segíték. Császtvai elvtárs népművelői tevékenysége is jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy az ellenforradalmi hangulatban egyesek kikezdjék. S őt ebben a vonatkozásban is meg kell erősítenünk. Szíves intézkedést és erről való tájékoztatást kérek.”¹⁷

Császtvai István 1957. március 3-án a „Tiszavidék”-ben megjelent válaszcikkében úgy vélte, hogy „a rágalmazás, az emberek becsületébe való gázolás, a tisztánlátók megfélemlítésének időszaka volt ez. Személy szerint ellenem két vádat sorakoztattak fel az iskola akkori hangadó fiataljai: az egyik az, hogy megmételyeztem erkölcsileg a fiatalságot s rákosista vagyok. (1953 júniusától voltam alapszervezeti párttitkára az iskola pártszervezetének), a másik; az októbertégi napokban ellenforradalom veszélyéről beszéltem. [...] Vad, dühödt támadások, mocskolódások indultak nem csupán ellenem, de mindazon tanerők ellen, akik éveken át közös munkában forrtak össze Andrási Béla igazgatóval, Kopácsy Béla tanulmányi vezetővel, személy szerint velem, s akiknek munkája, soha nem vált szégyenére a berényi

¹⁶ Hamarka Gyula jászberényi kultúrotthon igazgató 1957. február 2-i jelentésére utalnak a levélben. MNL OL XIX-I-2-f-14/8531-b3-1957. (33. d.)

¹⁷ MNL OL XIX-I-2-f-14/8531-b3-1957. (33. d.)

képzőnek. S mivel több ilyen tanár volt, hát több ellen indult a támadás. Folyt a hajsza Andrási igazgató ellen, az ifjúsági szövetség hirtelen támadt vezetői a minisztériumot járták s újabbnál újabb vizsgálatokat követeltek az egész iskolavezetés és a tanári testület nagyrésze ellen (még az én eljövetelem után is!), amiért a tanárok jelentős része éveken át engem »támogatott«. Kérték a legfelsőbb tanügyi szerveket, hogy váltsák le a testület valamennyi »a rákosi rendszert kiszolgáló« tanárát (elsősorban azokban jelölve meg ezeket, akik a szigorúbb tanárok hírében állottak).¹⁸

Andrási Béla igazgató kemény szavakkal állt ki az ifjúság előtt védelmemben, de a testület nagyrésze s ő is a támadások keresztüzében álltak. Azok a hetek voltak ezek, amikor az ellenforradalom fegyveres ereje javarészt már verve volt, de a politikai kezdeményezés még az ő kezükben volt csaknem teljesen. Ilyen körülmények között ajánlottam fel — mint azt akkor a jelen levő megyei tanügyiigazgatási feletteseim előtt félreérthetetlenül kinyilvánítottam: igazam teljes tudatában —, távozom az iskolából. Meg akartam bármily áldozattal is védeni az iskola munkáját, rendjét, békéjét, s elejét kívántam venni egy véget nem érő vizsgálat áradatnak, melyet már azelőtt is annyiszor újra s újra kezdeményeztek az egész iskolavezetés ellen azok, akik nem jó szemmel nézték a képzőben folyó didaktikai és pedagógiai munkát, s inkább megváltam az iskolától, nevelőtársaimtól, tanítványaimtól.

A fiatalok, osztályom növendékei, jól emlékszem, de még a negyedikes lányok is, akik meg egy-két héttel azelőtt sírva búcsúztak tőlem, aggódva és szomorúan, hogy talán soha többé már nem találkozunk, most hideg zárkózottsággal fordultak el tőlem. Egyrészt megtévesztette őket is, mint a fiatalok jórészét, a reájuk zúduló áradat, másrészt maguk is meg voltak félemlítve. »Szörnyűséges lenne nekünk, ha megtudnák, hogy miattunk, az osztálya miatt jött vissza az iskolába ilyen veszélyek közepette« — mondták reszketve. [...] Tudom, hogy majdan egyszer meglátják azoknak az októberi, novemberi napoknak teljes képét,

¹⁸ Erre vonatkozó egyéb forrás nem áll rendelkezésünkre.

felismerik tévedésük tragédiáját, a rólam való emléük is megváltozik. Lehet, hogy csak évek múlva, de megváltozik bizonyosan. Hiszen ők e hazának gyermekei.

S dr. Edelényi Béla tanártársam — bizonyos vagyok benne —, ma már ő is látja, hová vezet az, ha a tanári testületben éket akarnak verni az iskolavezetés és az iskolavezetés köré gyűlő odaadó pedagógusok közé. Legjobb tudomásom szerint semmiféle hivatali vagy más vizsgálati eljárás nem igazolja, hogy a növendékek ellenem való akció[já]t akkor ő irányította, szervezte volna. Neki lehetnek (és vannak is jócskán!) téves, torz pedagógiai nézetei, elképzelései. Az is igaz, hogy az utóbbi időkben, a múlt tavaszon és a nyár folyamán, egyre nyíltabban és egyre élesebben támadta az iskolavezetést ott a képzőben, Andrási Bélát és engem. Különböző hivatalos helyeken igen becsmérően nyilatkozott a képző vezetésének és tanári karának munkájáról, több tanártársának jelleméről. De mélységes meggyőződése, hogy ő maga sem gondolta ez az út hová vezet.” (Császtvay, 1957.)

A Művelődési Minisztérium tanítóképző ügyosztályának munkatársai harmadszor 1957. április 19-én foglalkoztak a Császtvai-ügygel. A vizsgálat lezárásaként készült összefoglaló szerint: „a jászberényi tanítóképzőben megalakult Diákbizottság küldöttsége egy beadványt hozott a minisztériumba, mely szerint az elmúlt évben egy tanárt távolítottak el a képzőből nem becsületes úton, akit a diákok nagyon szerettek (Dr. Edelényit). [...] A beadvány Dr. Edelényi mellett szólt és Császtvai István ellen. A diákok kihallgatása során, valamint a városi MSZMP intéző bizottsága elnökének, az iskola igazgatójának állítása szerint ez a vád alaptalan. A diákok most már látják és mondják is, hogy »forrófejűségüknek« szüleménye volt a beadvány. A Párt, Tanács-, BM politikai osztály vezetőinek, iskolaigazgatójának az a véleménye, hogy a diákokat Edelényi biztatta fel. Ezzel mi is egyetértünk. A fenti szervek kérése, hogy Császtvai István — aki az ellenforradalmi időben — mivel megfenyegették, elment Jászberényből — haladéktalanul jöjjön vissza. [...] Szóban — a vizsgálatban részt vevő — Kiss [megyei] művelődési osztályvezetőhelyettest utasítottuk,

hogy haladéktalanul vegyék fel a kapcsolatot Csongrád megyével Császtvai visszahelyezése ügyében. [...]

Álláspontunkat a tanítóképző III. és IV. osztály tanulói előtt kifejtettük: Császtvai elvtárs visszakerül az iskolába. Ezenkívül az egész tanári karral is közöltük, valamint ismertettük a tanulók beadványát is. Közöltem azt is, hogy az egyik lány elmondta (Fülöp Borbála), hogy ő úgy hallotta, hogy a beadványt mielőtt legépelték volna Edelényiné tanárnőnek bemutatják stílus és fogalmazás javítás céljából. Edelényiné ezt nem ismerte el, szerinte neki egy másik fogalmazványt mutattak be. Megbeszélést folytattam a városi tanácselnökkel, az MSZMP Intéző Bizottság elnökével Kapus elvtársnővel és a BM politika osztály vezetőjével, akik ismételten elmondták, hogy Császtvai elleni hajszában Dr. Edelényiék keze van benne. Többször hangsúlyozták az elvtársak, nem tudják megerősíteni, hogyan került Dr. Edelényi az egri Pedagógiai Főiskolára tanárnak, amikor a Párt nem javasolta, ezt írásban is közölték az egriekkel — ennek megvizsgálását is kéri.”¹⁹

Több forrás szerint ezt követően a Jászberénybe visszatért Császtvai István szerepet vállalt a diákok és pedagógusok elleni megtorlások kezdeményezésében. Egykori tanítványai, Jász Jónásné és társai által írt »Magyaróra fegyveres kísérettel« újságcikkben állították, hogy a tanár úr esetenként munkásör egyenruhában, fegyverrel jelent meg a tanórákon is, amire az egykori diáklányok fenyegető gesztusként emlékeztek.²⁰ (Kóródi, 2017. 252.; Járomi, 1995. 75., 154.)

¹⁹ 1957. április 19. Császtvai István visszahelyezési ügye az MM. VI. o. Várhelyi és Bizó aláírással kézzel írva. MNL OL XIX-I-2-f-14/8531-b3/2-1957. (33. d.) A jászberényi vezetőszervek intervenciója nem járt eredménnyel: Edelényi Béla 1963-ig az egri, majd a debreceni agrártudományi főiskolán tanított adjunktusi, docensi, tanszékvezetői beosztásban. 1971-ben kandidátusi fokozatot szerzett.

²⁰ „Munkásöri felszerelésben gúnyos, fölényes ábrázattal rontott be közénk hónapról, hónapra. Ezzel is terrorizált. Leoldotta a löszerekekkel teli derékövét és a pisztolytáskával együtt az asztalra dobta. Olykor az otromba ruszki fegyvert ki is biztosította. Aztán fel s alá járkált a padsorok között..., törte a

Kellő források híján nem vagyunk abban a helyzetben, hogy megítéljük az egymásnak ellentmondó állítások igazságtartalmát. Annyi — Sebők Balázssal egyetértve (Sebők, 2017.) — megállapítható, hogy Császtvay tanár úr „a barikád másik oldala” mellett, magát kommunistaként nyilvánítva tevékenykedett, de hogy mennyire hajtotta revansvágy, s ha igen, tett-e bármit annak jegyében, feljelentett-e, bántott-e bárkit is,²¹ arra nincsenek írásos bizonyítékaink. Az akkori körülmények között a karhatalom, a pufajkások által elkövetett atrocitások közepette²² okkal fenyegetőnek érezhették, ha a

fejét, kit nyomorítson meg ismét az emberek közül. [...] Akik a forradalom még bizonytalan vagy már dicső napjaiban a szabadságot éltették, azokat most megzsarolta, igyekezett felfüggesztetni vagy a kikerülő képzősöknek utána nyúlni pártvonalon. Hosszú évekig megpecsételt tanerők lettek áldozatai.” (Idézte Járomi, 1995. 154.)

²¹ Máthé Lajos tanító, aki a Forradalmi Tanács oktatási ügyeinek irányítója, és Császtvay városból való eltanácsolásának végrehajtója volt (Kóródi, 2017. 242.), évtizedek múltán levélben állította: „Itt kellene szerepelnie Császtvai-ügynek, ami az egyik legnagyobb megtorlóssorozatot indította el a városban, a nem bírósági ítélettel végződő bosszúállások között, s ennek Bándi Erzsébeten kívül sokan mások is áldozatul estek”. (Idézte: Járomi, 1995. 154.)

²² Kálmán György OM Általános Iskolai főosztályvezető Kónya Albert művelődésügyi kormánybiztoshoz 1957. február 25-i, a vidéki kiszállásokon szerzett tapasztalataikról írt feljegyzésében olvashatjuk: „Egyes helyeken széles méreteket ölt a pedagógusok letartóztatása. (Szolnok-, Komárom megyék). [...] A karhatalmi szervek — tapasztalataink szerint — a pedagógusok ellen foganatosított cselekményeket nem beszélük meg az illetékes oktatási hatóságokkal és azoknak tájékoztatást sem adnak. [...] A megverések, letartóztatások állandóan folynak, néha ugyanarra a helyre visszatérnek és az állandó bizonytalansági érzést kelt bennük. [...] Szolnok megyében több községben és városban tartóztattak le és vertek meg pedagógusokat.” (MNL OL XIX-I-2-f-8531-J-Sz.n. Feljegyzés 1957. II. 25. 4. d.)

„Vidéken — itt Jászberényben is — az volt a pufajkások szokása, mintegy »szórakozása«, hogy a lefogottakat késő este vagy éjszaka felvitték a fogdából, és ütötték-verték őket” — emlékezett Czigány István, az Aprítógépgyár munkástanácsának elnöke. (Czigány-Goda, 2001.) A karhatalmi szervek,

tanár úr valóban munkásör egyenruhában, fegyverrel ment órát tartani.²³

Fontosabb számunkra, hogy a bemutatott forrásokból tudható: a jászberényi tantestület 1956–1957-ben sem volt mentes a belső rivalizálástól, világnézeti–politikai véleménykülönbségektől, melyek a kiélezett politikai helyzetben felszínre törtek, átmenetileg belülről gyengítve Andrási Béla igazgató pozícióját is.

b. Képzős diákok az október végi november eleji napokban

A jászberényi képzősök magatartását befolyásolta, hogy az intézethez tartozó dolgozók gépipari technikumba sok munkás járt a helyi Aprítógépgyárból, akik így a képző diákjaival rendszeresen találkoztak. Erősítette ezt az is, hogy — az utóbb a városba nyomuló szovjetekkel tűzharcba bocsátkozó, majd disszidált — Szabó Ottó a gyár szerszámkészítője a IV. osztályos Bándi Erzsébetéknél volt albérlő (Czigány – Goda, 2001.), s hogy az ugyancsak negyedikes Klinkó György a gyár focicsapatában játszott. Így ők ott dolgozó munkásokkal gyakran beszélgettek már korábban és november 4-e után is.²⁴

Jelentősnek mutatkozott ez a kapcsolat 1956. október 27-én, amikor a fővárosi hírek, a rádióadások és az előző nap Budapestről érkezett egyetemista küldöttek hatására tüntetést szerveztek a szovjet

pufajkások akkori tevékenységéről, motívumairól lásd: Somogyvári, 2022., 2024.

²³ Cseh Géza (2008. 154.) közleménye szerint a megyében a megtorlás idején kiemelkedően nagy (15–18) volt a pedagógusok elleni, ok nélküli erőszakos fellépések száma is, melyektől a megyei művelődési osztály sem tudta megóvni őket, így védelemért az OM-hez fordultak.

²⁴ Kapus Ferencné Bizó Gyulához írt 1957. október 16-i válaszlevelében. MNL OL XIX-I-2-f-847/8531-B85/a-1957. (185. d.) és a jászberényi tantestület 1957. április 29-i jegyzőkönyvében MNL OL XIX-I-2-f-8531-J 1/3/1957. (219. d.) Bándi Erzsébet 1959-ben már Czigány István felesége volt. (Kóródi, 2017. 237.)

emlékmű ledöntésére. Délelőtt, iskolagyűlésen, két küldöttet delegáltak a városi Forradalmi Munkás-, Paraszt-, Katonatanács megválasztására. Majd igazgatójuktól a készülő tüntetésen való részvételük engedélyezését kérték. Andrási Béla nem kívánt ehhez hozzájárulni, s a diákok szándékainak megváltoztatásához Bajzák Lajosnak, a helyi tűzérezred politikai tisztjének a segítségét kérte. Aki erre így emlékezett: „Az igazgató telefonálására elmentünk a Tanítóképzőbe és ott igyekeztünk a diákságot lebeszélni a tüntetésről. Ekkor érkezett oda többedmagával Kovács Tibor [autóbuszkalauz], s a diákoknak elmondta, hogy mi történik Budapesten. Fölhívta őket a szobor ledöntésére. Nem sikerült megdönteni az akciót, mire ezt megtelefonáltam a pártbizottságra.” (Járomi, 1995. 20.)

Mindeközben néhány diák átszaladt az Aprítógépgyárba, s a munkásokat hívta segítségül az igazgató véleményének megváltoztatásához. Mire Andrási Béla tanúvallomása szerint: „1956. október 27-én egy küldöttség érkezett az Intézetbe az Aprítógépgyárból. Felszólított minket, hogy válasszunk bizottságot és menjünk tüntetni. Én a tanulóknak megtiltottam az ilyesmiben való részvételt, de az iskola olyan volt, mint a megbolygott méhkas.” Előbb néhány tanuló, majd a FŐTEFU teherautójának megérkezése után sokan — a tiltás ellenére — távoztak. „Hiába zárták be az iskola minden kijáratát, a képzős diákok kiugráltak a földszinti ablakokon át, és hamarosan a Rákóczi úton vonultak” — emlékeztek az aprítógépgyáriak. (Czigány – Goda, 2001.)

Késve érkeztek az emlékműdöntés színhelyére, de arra még a tüntetés során módja volt egy képzősnek, hogy az összegyűlt tömeg visszhangja mellett elszavalja a „Nemzeti dalt”. (Járomi, 1995. 20–22.) Majd „egy szónok felkérte a tömeget, hogy gépkocsival járják körül a falvakat és világosítsák fel a parasztságot a helyzetről. Osztályunk néhány tanuló kivételével elhagyta a várost és lelkesítő verseket,

dalokat énekelve járta a Jászságot” — olvashatjuk a negyedik Baráth Endre feljegyzésében.²⁵

Később a képzősök ilyen tömeges megmozdulásáról nincs tudomásunk. A városi fiúkollégiumban lakó diákok öt fős csoportja — a városi forradalmi bizottság elnökének, Somogyi Jenő századosnak támogatása mellett (s egy főhadnagy felszólítására) — október 30-án megfogalmazta a „jászberényi tanítóképző fiútanulóinak követeléseit”, hogy azt másnap egy városi küldöttséggel Budapestre, a parlamentbe vigyék.²⁶

1. „A magyar tanítóképzés reformját évek óta ígégették. Kérjük, hogy az ötéves tanítóképzőt azonnal, ebben az évben új tantervvel és új tankönyvekkel szervezzék meg. Mi most IV. évesek vagyunk, de ötéves képzést követelünk!
2. Ne szüntessék meg a nagyszerű, a történelmi hagyományokkal rendelkező tanítóképzőket: Pécs, Eger, Sáropatak, Jászberény stb.
3. Intézetünk 10 osztálya közül csupán egyetlen fiúosztály van, ezért kérjük, hogy osztályunkat az egri fiútanítóképzőbe helyezze át a minisztérium. Ugyanakkor kérjük, hogy a fiúdiákokotthonban helyezzenek el bennünket, valamint osztályfőnökünket is, aki már két év óta kéri Jászberényből Egerbe a tanítóképző diákokotthonába való áthelyezését.
4. A diákokotthoni térítési díjak összegét csökkentsék, ugyanakkor az állami hozzájárulás összegét emeljék fel!
5. Követeljük, hogy a dolgozó anyák munkaidejét csökkentsék, részükre szüntessék meg a délutáni és az éjszakai műszakot, hogy családjuk körében maradhassanak és gyermekeik nevelésével foglalkozhassanak!

²⁵ Baráth Endre IV. oszt. tanuló naplójában. MNL OL XIX-I-2-f-8531-J 1/3-1957. (219. d.) A szöveg egy részét publikálta: Vida szerk. 2007. 325.

²⁶ Szabó János IV. oszt. tanuló 1957. április 19-i kihallgatási jegyzőkönyvében. MNL OL XIX-I-2-f-8531-J 1/3-1957. (219. d.)

6. Emeljék fel a kezdő tanítók, pedagógusok megalázóan kevés fizetését és biztosítsanak részükre tisztességes lakást!
7. A jászberényi szovjet katonák által igénybe vett lakásokat és a laktanyát bocsássák a város rendelkezése alá, hogy a jogos lakásigényeket ki lehessen elégíteni!
8. A két évfolyamos jászberényi mezőgazdasági szakiskolát bővítsék ki, tanulói létszámát emeljék fel 500 főre, tanulmányi idejét pedig négy évre, hogy a VIII. osztályt végzett tanulók komoly mezőgazdasági képzést kapjanak!
9. Hozzanak létre egy új, független–nemzeti alapon felépülő középiskolás ifjúsági szervezetet, az átkos DISZ helyett!
10. A városi, iskolán kívüli ifjúsági szervezetek élére értelmes, egyetemet végzett fiatalokat állítsanak a hozzá nem értő régiek helyett!
11. Önálló középiskolai sportszervezetet hozzanak létre országosan, ugyanakkor szabályozzák a középiskolás ifjúság sporttevékenységét a társadalmi sportegyesületekben!
12. Utazási és kirándulási kedvezmények biztosításával tegyék lehetővé, hogy a magyar ifjúság megismerhesse a környező országok és Nyugat–Európa kultúráját, ifjúságát is! Biztosítson a kormány olyan kereteket az oktató–nevelőmunkában, amelyek bennünk megerősítik az igazi, a mi saját történelmi múltunkban gyökerező és szocialista jövőnket építő hazaszeretet érzését!” — írták a Diákbizottság tagjainak aláírásával.²⁷

Az országban akkoriban megfogalmazott dokumentumokhoz képest viszonylag mérsékelt hangú, helyi ügyekre reflektáló szöveget megfogalmazó fiúk kívánságai, vágyaik mellett tekintettel voltak a sokgyermekes anyák, s a mezőgazdasági szakiskolások gondjaira is.

²⁷ „Barát Endre s. k., Kalla József s. k., Klinkó György s. k., Szabó Antal s. k., Szabó János s. k. A másolat az eredetivel minden szó szerint megegyezik. Andrási Béla igazgató” olvashatjuk a dokumentumban. MNL OL XIX-I-2-f-8531-J 1/3-1957.

Másnap a szöveget — az igazgató úr iskolalátogatási bizonyítványával és a tantestület tagjainak budapesti rokonai iránti érdeklődésével kiegészítve — városi delegációval a fővárosba vitték.²⁸ Követeléseiket a parlamentben várakozó tömeg miatt végül nem sikerült a kormányzathoz eljuttatniuk, de az ismerősöknek, rokonoknak küldött üzeneteket továbbították. Két napot ez is igénybe vett, úgy, hogy csak november 2-án indultak vissza Jászberénybe. Addig a budapesti Agrártudományi Egyetem kollégiumában étkeztek, aludtak, s ennek fejében az egyetemistákkal együtt többször néhány óras fegyveres őrseget álltak az egyetem védelmében. Fegyverüket sohasem használták, fővárosi tartózkodásuk során összecsapásban nem vettek részt.

A fővárosban szerzett benyomásait még aznap naplóban rögzítette Baráth Endre és Kalla József: „Az út két oldalán kilőtt tankok hevernek. Csöveik tétován mutatnak a városból kivezető útra. Tőlük már nem fél senki. Egy 14 éves kislány — mint később elmesélték — köténykéjében gránátokkal alávetette magát a félelmes láncfalnak. Szüleit elvesztette és megbosszulta. Utunk további folytatása közben megrázó jeleneteknek voltunk tanúi. A tereken fiatal gyerekeket, egyetemistákat és a munkától kérgeskezű munkásokat temettek. Óriási tömeg siratta ezeket a névtelen hősokeket, akik legdrágább kincsüket, az életüket áldozták az igazabb, jobb életért. Bizony nekünk is könny szökött a szemünkbe a borzalmas öldöklés és pusztítás láttán. A könnyek mélyén egyre nőtt a gyűlölet azok iránt, akik megölték azokat, kik bátran felemelték szavukat és fegyverüket az ádáz önkény ellen. [...] A megbolygatott tömeg hullámain hordott bennünket és a következő percekben a Szabadság-téren egy szovjet emlékmű

²⁸ Küldöttségükhöz 31-én hirtelen elhatározással Sándor György is csatlakozott. Sándor György 1957. augusztus 12-i kérvényében. MNL OL XIX-I-2-f-847/8531-J-1/6-1957. (219. d.)

ledöntésének voltunk szemtanúi.”²⁹ E benyomásaikról és a budapesti rokonoknak vitt, illetve tőlük hozott üzenetekről november 3-án reggel számoltak be Andrási Béla igazgatónak és a többi tanárnak. A naplót pedig Baráth Endre nem folytatta, azt kollégiumi fiókjába tette, s meg is feledkezett róla.³⁰

A Jászberényben maradt könyvtárlátogató diákok köréből az ezt követő napokban néhányan bekapcsolódtak Járomi József járási könyvtárvezető és Erdész Sándor múzeumigazgató által kezdeményezett városi Forradalmi Ifjúsági Szövetség (FISZ) szervezési munkálataiba. Ennek célja Budapest élelmiszerellátásának segítése s a rendvédelemért, illetve külső támadás ellen szerveződő helyi nemzetőrség támogatása volt. A képzősök közül egyesek a mindössze napokig fennállt szervezet adminisztrációját végezték, mások — a szovjet beavatkozásra készülve — fegyverhasználatot tanultak, őrszolgálatot teljesítettek. Közülük néhányan november 3-án délután esküt is tettek: „Esküszünk a Mindenható Istenre, [...] a titkot megtartom, az ellenséget leleplezem, [...] a haza függetlenségéért és szabadságáért az utolsó csepp véremig harcolok. Isten engem úgy segítsen.” (Járomi, 1995. 101.)

Ám a város határában felvonuló szovjet csapatok erőfölényét látva a város forradalmi intéző bizottsága a város harc nélküli feladása és a FISZ-es fiatalok fegyvereinek begyűjtése mellett foglalt állást. Így — forrásaink szerint — egyetlen képzős sem vett részt a város központjában e döntés ellenére spontán kialakult fegyveres összecsapásban, és senki sem is sérült meg közülük.

²⁹ Baráth Endre IV. oszt. tanuló naplójában. MNL OL XIX-I-2-f-8531-J 1/3-1957. (219. d.)

³⁰ Ezt 1957. április 18-i kihallgatásán Baráth Endre állította. MNL OL XIX-I-2-f-8531-J 1/3-1957. (219. d.) Majd az április 29-i fegyelmi tárgyú tanári értekezleten Kiss József osztályfőnöke megerősítette. MNL OL XIX-I-2-f-8531-J 1/3/1957. (219. d.)

3. Az 1957. tavaszi következmények

a. A helyi hatalmi szervek első reakciói

1957. február 8-án a jászberényi MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottságának ülésén Kapus Ferencné tájékoztatta a megjelenteket a párt megyei elnökségi értekezletéről. Egyebek között kifejtette: „A kapitalisták azt hangoztatják, hogy az október 23-i forradalomban a munkások vettek részt a diákokkal és az értelmiségiekkel együtt. Lényegében az értelmiségiek részt vettek, de ezenkívül részt vettek a diákok és a börtönből kiszabadult csöcselék. Az értelmiségiek miért vettek részt? Illetve az egyetemisták? Azért, mert az utóbbi években nagy volt a nacionalizmus, a beképzeltség. Értelmiségieknek érzik magukat és mivel régen az értelmiségiek voltak a vezető erők, úgy gondolták, hogy most is annak kell lenni. El kell érni, hogy az iskolákban ne legyen a nacionalizmus olyan nagyfokú. *Az értelmiségieknek meg kell mondani, hogy ha nem viselkednek rendesen, el lesznek bocsájtva, sőt le lesznek tartóztatva*, különösen, ha észreveszünk valamilyen szervezkedést, röpcédula terjesztést stb. [...] A héten tudomásunkra jutott, hogy *a Tanítóképzőben megalakult a Diákszövetség 400 taggal és ennek a vezetője egy fasiszta tanítónak*³¹ *a lánya, Bándi Erzsébet*, aki még november hóban is olyan kijelentést tett a »Kossuth« rádióra, hogy még mindig vannak olyan aljasok, mocskosok, akik ezt a hazug rádiót hallgassák? A forradalom ideje alatt pedig fegyverrel járkált az utcán.³² Az elmúlt eseményekről van már

³¹ Valótlan állítás, hiszen Bándi József általános iskolai tanár Szentlőrinc-kátán tanított akkor, ami aligha lett volna lehetséges, ha valóban fasiszta lett volna. MNL OL XIX-I-2-f-847/8531-B85/a-1957. (185. d.)

³² 1957. április 17-i kihallgatásán Bándi Erzsébet az igazgató kérdésre határozottan állította: „fegyverem soha nem volt”. (MNL OL XIX-I-2-f-8531-J 1/3-1957. (219. d.)) Mindazonáltal Kóródi Máté (2017. 243.) úgy találta,

birtokunkban egynéhány jegyzőkönyv, amit az ellenforradalom tagjai készítettek, most az kellene, hogy az elnökség valamennyi tagja is leírná azt, amit azokban a napokban tapasztalt. *Az ilyen Bándi Erzsébet-féle diákokat ki kell vágatni az iskolából, meg kell nekik mondani, hogy vegyék tudomásul, hogy a középiskola az nem kötelező.*” (Közölte: Sebők, 2017. 105–106. Kiemelés tőlem – D. P.)

Ezen az ülésen részt vett Tóth Sándor a járási ügyészségről, így — a „Márciusban Újra Kezdjük” (MUK) megakadályozásának általános szándéka mellett — vélhetően kezdeményezője lehetett annak, hogy 1957. március 9-én házkutatást tartottak a képző leánykollégiumában és a városi fiúkollégiumban. S abban is, hogy Bándi Erzsébetet 1957. március 4–23-ig Jászberényben őrizetben tartották. Visszaemlékezése szerint egy alkalommal a pufajkások verésétől az ott lévő kiskatonák mentették meg. (Járomi, 1995. 153–154.)

Házkutatás során találták meg Baráth Endre fentiekben idézett naplója mellett a Budapestre vitt követeléseik listáját, Szabó János ceruzával írt feljegyzését és egy Morse kódolással írt „lázító verset”, valamint néhány röplapot is.

A Kapus Ferencné által, Bándi Erzsébet elnökhelyettesége miatt is kárhoztatott Magyar Diákok Nemzeti Szövetségének felosztatására vonatkozó — akkor hamisnak bizonyult — hír³³ hatására a negyedikes Szabó János ceruzával írt szövegében olvashatjuk:

„Felölről csak olyan szervezetet lehet felosztatni, amelyet gyávaságból, érdekből felölről szerveztek, felölről irányítottak. Én azt hiszem »Keményebb dió a mi szervezetünk«. Ezt a szervezetet mi csináltuk, mi építettük, alkottuk az alapjait! Azért mi, mert nem akartuk, hogy ismét hazaárulókat, olyan embereket kelljen követni, akik még most is ott járnak: »hogyan kár volt a szovjet birodalom emlékművét

hogyan ő, »a Nemzetőrség tagja volt, fegyveresen teljesített szolgálatot. Részt vett a fegyveres kiképzés beindításában is.»

³³ 1957. október 4-én jelentette be Várnai Ferenc a KISZ-en kívüli rétegszervezetek, köztük a Diákszövetség megszüntetését. (Gergely, 2008. 26.)

ledönteni«. Igaz, hozott jót is a szovjethatalom, de csak a karrieristáknak. Nekünk nincs köszönetünk érte! Aki dolgozott, a két keze munkájára volt szorulva az elmúlt tíz év alatt,³⁴ az azt mondja: gyökerestől ki kell tépni az elmúlt 10 év fekélyes tömkelegét a magyar földön. És ebbe a tömkelegbe beletartozik minden, ami gátolja szabadságszerető népünk újjászülető, rehabilitálódó életét. Szervezetünk betiltása nem az újjászülető életünk kibontakozását, hanem ellenkezőleg, a visszahúzódást, a további ellenségkeresést, terrort, fog szülni. Tiltakozok és tiltakozunk ellene, még akkor is, ha azzal fenyegetnek: »hogy könnyen felválthatod apádat a hadifogságból!«³⁵

Hadifogságra esetükben nem volt reális esély, de a szervezet két iskolai vezetőjét: Lengyel Boldizsárt és Bándi Erzsébetet iskolaváltoztatással, illetve kizárással rövid úton eltávolították az intézetből.

Az alábbiakban látni fogjuk: sajnos a képzősök 1956. novemberi hangulatát tükröző, a diákok önszerveződése mellett érvelő Szabó János sem úszta meg következmények nélkül, bár a tantestület fegyelmi tárgyalásán Andrási Béla igazgató hangsúlyozta: „a hír alaptalannak bizonyult és ezzel az írással — [Szabó János] előadása

³⁴ Szabó János ismerte a kétkezi munkások világát, érzéseit, hiszen maga is gyakran velük dolgozott. Osztályfőnöke az 1957. április 29-i fegyelmi tárgyaláson így jellemezte ikertestvérével, Antallal közös helyzetét: „Édesanyjuk nem tudott munkát vállalni, mert szív- és izületi betegsége van, de a nagy létszámú családot — ahol csupa kiskorú gyermekek voltak — amúgy sem hagyhatta volna magára. Egy kétszobás lakásban lagnak. [...] Semmi magántulajdonuk nincs. 1948-tól kezdve kap a család édesapjuk után kevés hadisegélyt. Ebből és a gyerekek napszámos keresetéből él a család egy évtized óta, ezt kellett elosztani élelemre, cipőre, ruhára és taníttatásra, hét, ill. hat részre. Így kis koruktól fogva kemény munkahelyeken, felnőttek között töltötték idejüket ezek a gyerekek. »Nehéz volt mindezt önállóan, sokszor, de nagyon sokszor keserűséggel végigküzdeni« — írja [Szabó], de megtanította becsületre, munkaszeretetre.” MNL OL XIX-I-2-f-8531-J 1/3/1957. (219. d.)

³⁵ Az Andrási Béla igazgató által hitelesített másolat. MNL OL XIX-I-2-f-8531-J 1/3-1957. (219. d.)

szerint — nem is volt semmi célja. Ezek a feljegyzések november hónapból valók és kétségtelenül más megítélésben kellene azokat részesíteni, ha egyrészt későbbi időből származnak, vagy ha azokat mások között is terjesztette volna. A nála talált régi röpiratokról azt állítja, hogy azok nem az ő tulajdonát képezték, nem is tudta, hogy [egy másik diákkal közös] szekrényében ilyenek vannak, mivel az ő röpcéduláit elégette. Ezek a röpcédulák az ellenforradalom napjaiból valók. (Egyes hallgatók, budapesti diákok, megyei forradalmi bizottság röpcédulái.)”³⁶

Ebből is látható: a házkutatás során a rendőrség által lefoglalt dokumentumok másolatát a nyomozószervek megküldték a képző igazgatójának, s vélhetően a városi tanács VB-nek is, és ki is hallgattak képzős diákokat (Baráth Endrét, Bándi Erzsébetet, Mihalik Erzsébetet). E kihallgatások nyomán az igazgató úr s a tanári kar fegyelmi bizottsága foglalkozhatott az érintettek ügyével, de egyikük esetében sem gondoltak súlyosabb (a Rendtartás szerint V–VII. fokú) büntetésre, ezért akkor még nem készíthettek ezekről a meghallgatásokról jegyzőkönyvet.³⁷ Ilyenek nem is állnak rendelkezésünkre. Arról, hogy mégis készültek a képzőben fegyelmi javaslatok, a jászberényi Városi Tanács VB 1947. április 5-i határozatából tudhatunk:

„78/1957. VB sz. Határozat

Tárgyalta a Végrehajtó Bizottság a Tanítóképző tanulói közül azoknak az ügyét, akik az ellenforradalmi események alatt magatartásukkal az ellenforradalom mellé álltak.

³⁶ Az 1957. április 29-i tanári értekezlet jegyzőkönyvében és az 1957. április 19-i kihallgatás szövegében. MNL OL XIX-I-2-f-8531-J 1/3/1957. (219. d)

³⁷ Az akkor érvényes gimnáziumi rendtartás 15. és 17. pontja szerint: „Az V–VII. fokú fegyelmi büntetés csak az iskola tantestülete által szabályszerűen lefolytatott fegyelmi eljárás után szabható ki. [...] Az előzetes kihallgatásokról és a fegyelmi tárgyalásról jegyzőkönyvet kell felvenni. Az előzetes kihallgatásokról felvett jegyzőkönyvben a kihallgatottak vallomását részletesen fel kell tüntetni, a jegyzőkönyvbe foglalt vallomást fel kell olvasni és a kihallgatottakkal is alá kell íratni.” (Rendtartás, 1955. 58.)

Ennek során Bándi Erzsébet IV. oszt., Baráth Endre IV. oszt., Kalla József IV. oszt., Klinkó György IV. oszt., Szabó János IV. oszt., Szabó Antal IV. oszt. tanulóknak a Tanítóképzőből való kizárását javasolja úgy, hogy bizonyítványokba vezessék be, hogy az ország összes középiskolaiból ki vannak zárva, illetve felvételt nem nyerhetnek.

Szigorú írásbeli megrovásra javasolja a VB a fegyelmi bizottsággal egyetértve: Mihalik Erzsébet IV. oszt., Sándor György IV. oszt., Szabó Béla IV. oszt. tanulókat azzal, hogy későbbi magatartásukkal, ha nem felelnek meg a követelményeknek, akkor ugyancsak végleges kizárásukra tesszünk javaslatot.”³⁸

Határozatukat tudatták a Megyei Tanács VB Művelődési Osztályával és a tanítóképző igazgatójával. Utóbb kiderült, hogy a képzős második Adorján Gizellát tévedésből a gimnazistákról hozott 77/1957. sz. határozatban szerepeltették. Így a város vezetői 6 tanuló kizárását (VII. fokú büntetés) és 4 tanuló szigorú megrovását (IV. fokú büntetés) javasolták. A későbbiekben úgy tűnik, hogy a VB valamelyest félreérthette a fegyelmi bizottság szándékát, hiszen ők többek esetében csak enyhébb szankcióra tettek javaslatot.

b. Vizsgálat, kihallgatások

Jászberény méretéből adódóan akkoriban a helybeliek még viszonylag jól ismerték egymást, s kevésbé maradhattak titokban a városban történt letartóztatások, megveretések, a szolnoki börtönbe hurcolások, fegyelmi eljárások, elbocsátások stb. A képzősökkel is foglalkozó MSZMP Intéző Bizottsági Ülésen 1957. február 8-án Kapus Ferencné szemrehányóan szóvá is tette, hogy „megnőtt a liberalizmus, a párt ügyét még most is sok esetben az utcán tárgyalják, előfordul, hogy amit bizalmasan tárgyalunk, azt már másnap az utcán tárgyalják.” (Sebők,

³⁸ A jászberényi Városi Tanács VB 1957. április 5-én tartott ülésének jegyzőkönyvéből MNL OL XIX-I-2-f-8531-J 1/3/1957. (219. d.) és MNL JNSZVL XXIII. 502. 4–7. 1957.

2017. 105.) Nem tudhatjuk, hogy ott az értelmiséggel kapcsolatos súlyos fenyegetésekből és Bándi Erzsébet ügyében elhangzottakból mi juthatott a képzős pedagógusok tudomására. Utóbbi valószínűbb, hiszen a kilátásba helyezett „kivágáshoz” az intézet közreműködésére is szükség volt.

Azt, hogy fokozatosan fenyegetőbbé válik a Kádár-kormány — karhatalmi szerveinek szovjet közreműködéssel³⁹ történt — fellépése, arról bizonyára tudtak, hiszen a „Tiszavidék” február 16-i számában jelent meg az „Igazságot Császtvay Istvánnak” című cikk, majd egy hétre rá egy beszámoló a jászberényi Lehel Moziban tartott pártnapról: „A hozzászólásokat is sokszor szakította félbe taps »úgy van!«, »helyes!«, »börtönbe velük!« és más közbeszólások” — írták, majd néhány ott hangsúlyosan felmerült témát ismertettek: „Az októberi eseményeket forradalomnak, vagy ellenforradalomnak nevezzük-e? Ez volt az első kérdés, — amellyel az előadó Némethi elvtárs — és több hozzászóló foglalkozott. Igen, ellenforradalom volt kezdettől fogva, mondták s az elvi megállapítás mellé sok-sok tényt sorakoztattak fel. [...] A hozzászólásokban ismételten visszatért az értelmiség kérdése, főleg a pedagógusok magatartásával foglalkoztak sokat. Csömör elvtárs helytelenítette, hogy Jóború miniszterhelyettes a pedagógusok egésze mellett kiállt. Mások hozzátették: »A tanítók hallgatólag tűrik a gyerekek presszionálását. Pedig nem a gyerekek szervezik a heccelődéseket, nem a gyerekek találták ki azt a szólás-mondást, hogy »ne tűrjétek magatok között, mert nem jár hittanra«. Komoly gondolatokat ébresztettek fel az emberben dr. Papp Mihály elvtárs szavai. Szerinte a történelem igazolta azt az elvi megállapítást, mely szerint az értelmiség ingadozó réteg. »De az októberi események ideje alatt sem ingott meg minden értelmiségi.« Akik a munkájukat

³⁹ Czigány István közölte: „Januárban került sor a második kihallgatásomra. Ekkor már a rendőrségre hívtak szintén a személyzetin keresztül. A kihallgató ugyanaz a KGB-s tiszt volt és Fülöp Aliz tolmácsolt, aki a Szovjetunióban tanult.” (Czigány – Goda, 2001.)

élethivatás szempontjából választották, s nem csupán a megélhetés miatt lettek orvosok, pedagógusok, azok megtalálták számításaikat a népi demokráciában” — olvashatták a képző pedagógusai. (V. E. 1957.)

A „Népszabadság” 1957. február 24-i számának vezércikkéből tudhattak a munkásörség megalakulásáról: „Most állandó fegyveres készenlétre, rendszerünk és közrendünk szilárd védelmezésére fognak fegyvert a munkások, parasztok, hogy szükség esetén kemény ököllel⁴⁰ fogadják az ellenforradalmi kísérletet, a rendbontást.” (A munkáshatalom, 1957.) Rövidesen értesültek Bándi Erzsébet „közbiztonsági őrizetbevételéről”, majd a kollégiumi házkutatásról, s egyes diákjaik rendőrségi, tanácsi kihallgatásáról is

Emellett előttük volt a tanítóképzők felsőfokúvá történő átalakításának terve, melyben egyelőre még igencsak kérdésesnek látszott a jászberényi képző sorsa, léte, felsőfokúvá válása. Számukra nyilvánvaló lehetett: a kb. harmadannyi intézménybe, kevesebb tanárra lesz szükség. Már 1956 nyarától nyilvános volt, hogy a válogatásnál a magasabb szakmai követelmények mellett hangsúlyos lesz a politikai–világnézeti arravalóság igazolása is. Különösen az igazgatók esetében.⁴¹

A pedagógus pályán maradás (odakerülés) feltétele lett a Kádár-kormányhoz való formális lojalitás, a köznyelvben forradalomnak nevezett események ellenforradalommal való minősítésének

⁴⁰ „Sajnos február végén kellemetlenebb »élményben« is volt részem. Egyik éjjel elhurcoltak. Egy katonatiszti különítmény »népnevelt« mint ellenforradalmárt, kegyetlenül megverték. Kb. hajnali 3-kor löktek ki az épületből. Csúszva-mászva mentem haza, ahonnan a hozzátartozóim reggel orvoshoz vittek” — emlékezett Czigány István. (Czigány – Goda, 2001.)

⁴¹ „Az akadémiai igazgatók munkakörét komoly politikai funkciónak kell tekinteni. Politikai szempontból a megyei osztályvezetővel azonos követelményeket kell velük szemben támasztani” — írták az MM 74.364. sz. körlevelében 1958 márciusában, a megyei és városi művelődésügyi osztályvezetők javaslatát kérve a felsőfokú tanítóképzők igazgatóinak kiválasztásához. MNL OL XIX-I-4-k (3.d)

elfogadása. Párt- és állami intencióra az októberi–novemberi eseményekben magukat exponáló diákok valamelyes számonkérése — a helyi rendőrség politikai osztályának szoros ellenőrzése mellett — elkerülhetetlenné vált. Előbb házon belüli dorgálásokkal, enyhébb fegyelemmel próbálkoztak, melyek az érintett diákok számára is jelezték a megváltozott status quo tudomásulvételének elkerülhetetlenségét, de egyikük pályáját sem veszélyeztették volna. Ez a kísérletük látványosan elbukott — a BM politikai osztályának javaslatára — 1957. április 5-én egy sokkal súlyosabb retorziót követelő tanács VB határozattal.

Abban 6 tanuló kizárását követelték, mely fegyelmi fokozathoz már formálisan szabályozott, jegyzőkönyvekkel dokumentált fegyelmi bizottsági eljárásra, kihallgatásokra volt szükség, melyeket április 17–24 között folytattak le. A jegyzőkönyvekből a kihallgatók — elsősorban Andrási Béla — azon kettős törekvése rajzolódott ki, hogy a történetek jóindulatú kontextusban való értelmezése mellett így vagy úgy kimondassák az érintettekkel, hogy ma már másként látják a hatalom által átminősített eseményeket. Elhatárolódnak akkori fellépésüktől, írásaiktól, s hajlandók az „események ellenforradalomra fejlődése” tézis elfogadására.

A különböző variációkban szinte minden kihallgatáson előfordult, írásban rögzített párbeszédnek példaként Baráth Endre 1957. április 18-i kihallgatásának jegyzőkönyvében olvashatjuk:

„Igazgató: Így az idő távolából azonosítod-e magad azokkal a megjegyzésekkel, amelyeket a naplódban e napok eseményeivel kapcsolatban írtál?

Baráth: Nem.

Igazgató: Milyen körülmények és hatások indítottak téged annakidején ezekre a megjegyzésekre a megtételére és leírására?

Baráth: Az általános anarchikus állapot, a kósz hírek, az újság és a rádió híradásai hatottak rám olyan mértékben, hogy az eseményekben eligazodni és tisztán látni végképp nem tudtam.

Igazgató: Azóta eltelt idő alatt kitisztult-e benned végképp ezeknek a napoknak, s az egész mozgalomnak a jellege?

Baráth: Édesanyám és testvéreim, akik párttagok, már az otthon töltött novemberi napokban felvilágosítottak ezeknek az eseményeknek a jellegét illetően.

Igazgató: Most mit látsz tisztán, forradalom, vagy ellenforradalom volt?⁴²

Baráth: Tisztán látom, hogy a 23-án indult békés tüntetés különböző okok következtében ellenforradalommal fajult, amelynek célkitűzéseivel magam semmiképpen sem azonosítanám.

Igazgató: Ez a te meggyőződésed?

Baráth: Igen, meggyőződésem.”⁴³

Ezzel — a bizonyára számukra is kínos, a szereplők pedagóguspályán való további létezéséhez/odakerüléséhez elkerülhetetlennek vélt — eljárással, a felső hatóságokhoz küldendő jegyzőkönyv számára előadott kölcsönös szerepjáttékkal az igazgató és a kihallgató pedagógusok saját lojalitásuk bizonyítása mellett a tanácsi elvárásoknál jóval enyhébb ítéleteik legitimitását is bizonyítani próbálták. Hangsúlyozták: diákjaik csak jószándékkal megtévedtek, de a mérsékelt büntetés nyújtotta továbbtanulási lehetőséggel hasznos pedagógusává/értelmiségévé válnak az országnak.

⁴² „Világos, [...] hogy az ellenforradalom célja nem a hibák kijavítása, hanem a néphatalom, a Magyar Népköztársaság államának megdöntése, a szocialista vívmányok megsemmisítése volt. Arra a kérdésre, hogy mi volt a Magyarországon október 23-án kezdődött fegyveres felkelés alapvető jellegzetessége: forradalom vagy nemzeti forradalom-e, szembenézve a tényekkel, csak azt válaszolhatjuk: nem volt sem az egyik, sem a másik, hanem ellenforradalom volt. Ezt az igazságot annak tudatában is meg kell mondani, hogy az események során az országban, megmozdult tömegek túlnyomó többsége célkitűzéseiben, szándékaiban és érzéseiben a Magyar Népköztársaság hű fia, becsületes dolgozó és jó hazafi volt, nem pedig ellenforradalmár.” AZ MSZMP Ideiglenes Központi Bizottságának 1956. december 5-i határozata. (MSZMP határozatai 1956–62. 18–17.)

⁴³ MNL OL XIX-I-2-f-8531-J 1/3-1957. (219. d.)

c. Fegyelmi tárgyalás a képzőben

Andrási Béla igazgató és Kiss József osztályfőnök, valamint kollégáik túlnyomó többségének ilyen törekvése körvonalazódott a tantestület 1957. április 29-i ülésén, melyen Beszteri Mihály a városi tanács VB elnökhelyettese és Várszegi Márton a megyei tanács VB művelődésügyi osztályának középiskolai előadója is aktív szerepet vállalt.⁴⁴

Andrási Béla ismertette a városi tanács VB fentiekben idézett április 5-i határozatát, bemutatta a BM által a kollégiumi házkutatás nyomán betekintésre átadott dokumentumokat és a fegyelmi bizottság nevében néhány alapvető szempontot ajánlott a tantestület figyelmébe.

A Rendtartás 4. és 9. pontjaira hivatkozva hangsúlyozta, hogy „a szocialista pedagógia” elveinek megfelelően „a büntetést nevelői tapintattal, a tanuló egyéniségének és körülményeinek mérlegelésével kell megállapítani, és ügyelni kell arra, hogy egyben a többi tanulóra is nevelő hatással legyen.” A tanácsi határozatban hat tanulóval kapcsolatban követelt VII. fokozatú büntetésre vonatkozóan idézte: „A VII. fokú fegyelmi büntetésre akkor kerül sor, ha a tanuló tudatosan a népi demokráciával szemben álló magatartást tanúsít. [...]” (Rendtartás, 1955.)

Majd hozzátette: A bizottságnak az a véleménye, hogy „a fegyelmi eljárás alá vont tanulók esetében semmiképpen sem beszélhetünk a népi demokráciával való tudatos szembenállásról, vagy arról, hogy ezek a 16–17–18 éves növendékek tudatosan restaurációs törekvések szolgálatába szegődtek volna. Bándi Erzsébet kivételével, aki anyai ágon kulákszármazású, nemcsak osztályhelyzetük tiltakozik az ellen a felvetés ellen, hanem rendelkezésünkre álló velük kapcsolatos tények sem támasztják alá ezt a feltevést.”

⁴⁴ A fegyelmi tárgyú tanári értekezlet idézetei végig annak jegyzőkönyvéből: MNL OL XIX-I-2-f-8531-J 1/3/1957. (219. d.)

A tanácsinál jóval enyhébb javaslataik legitimitásának alátámasztására magasabb hatalmi szerv iránymutatására: az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottságának az ifjúság nevelésének néhány kérdéséről és a Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség megalakításáról szóló határozatára hivatkozott, s idézett belőle: „A magyar ifjúság jelentős része jóhiszeműen, a hibák kijavításáért lépett fel október 23-án, mégis, akarata ellenére, már a tüntetés első pillanatától kezdve valójában az ellenforradalmárok céljait segítette elő. Az ifjúságnak az része tehát, amely ily módon az ellenforradalom oldalán ment harcba, súlyos hibát követett el a dolgozó nép, a magyar haza, a magyar ifjúság jelene és jövője ellen. Tévedése súlyos következményekkel járt. A párt és minden magyar hazafi fontos feladata, hogy a megtévesztett fiatalokat felvilágosítsa az októberi események valóságos jellegéről.” (A Magyar Szocialista, 1964. 41.) Kállai Gyula művelődésügyi miniszter hasonló tartalmú nyilatkozatára is utalt: „mindenkor tegyenek éles különbséget megtévesztettek és megtévesztők között.” (Beszélgetés, 1957.)

A bizottság nevében Andrási Béla hozzátette: „A párthatározat tehát világosan megtévesztett fiatalokról és azok felvilágosításáról beszél. Szocialista társadalmunk ügyét féltő lelkiismeretünk és felelősségünk teljes tudatában kijelenthetjük, hogy az eskü letételéig fegyveres őrszolgálat teljesítéséig eljutó tanulóink esetében sem beszélhetünk másról, mint megtévedt, megtévesztett fiatalokról, akiknek cselekedeteiben a népi demokrácia, a néphatalom megdöntésére irányuló tudatos tevékenységről aligha lehet szó.

Ha ezekben a napokban a felnőttek sem látták tisztán az események jellegét, hogyan lehetne ezt a tisztánlátást megkövetelni ezektől a fiatal fiúktól és lányoktól, akikben tökéletes zűrzavart támasztott a sajtó, a hazai és külföldi rádió, a Nagy Imre féle kormány utasításai és nem utolsósorban azok a proklamációk és követelések, amelyeket, mint a város hivatalos és tömegszervezete követeléseit már az első napokban a gyűléseken felolvastak és a városi hangos bemondó is állandóan közvetített.

A bizottságnak az a véleménye, hogy valamennyiük lelki beállítódására, szándékára jellemző az, amit kihallgatása során Adorján Gizella II. o. tanuló [...] következőképpen fogalmazott meg: »Mi akkor nem akartuk azt, hogy valami más legyen vagy másképp legyen, csak azt akartuk, hogy ami van az jobb legyen«.

A fentiek rögzítésével távolról sem az a célunk, hogy ezeket a tanulókat felmentsük magatartásuk és tetteik következményei alól. Súlyosan elítéljük azt, hogy többen megszegték a még október 27-én tölem kapott utasítást is, amelyben arra kértem őket, hogy menjenek haza és semmiben se vegyenek részt. Megszepték a Rendtartás rendelkezéseit is, amely szerint a tanulók az igazgató engedélye nélkül semmilyen egyesületnek nem lehetnek tagjai. Kétségtelen az is, hogy tevékenységükkel, bár szándékuk és akaratuk ellenére, az ellenforradalom célkitűzéseit segítették elő.

Nyilvánvaló azonban az is, hogy az ifjúság magatartásának megítélése országosan a párthatározat szellemében történik. Ezt az a tény is igazolja, hogy az ellenforradalom óta megjelent 7 hivatalos lap nem tartalmaz egyetlen, az ország összes középiskolájából való kizárásról szóló határozatot, ill. miniszteri rendeletet sem. Az pedig, hogy az ország összes középiskolai tanulói közül a mi növendékeink magatartása lenne a legsúlyosabban megítélendő, szinte lehetetlen. A történelmi hűség és igazság kedvéért meg kell jegyezni azt is, hogy legjobb tudomásom szerint nincsen a 26 tagú testületnek olyan tagja, aki részt vett volna az ellenforradalmi eseményekben. Ilyen eljárás senki ellen nem indult. A tanulókra tehát egyedül csak a fentebb említett tényezők hathattak, és ilyen módon a testület az ismertetett szempontok figyelembevételével tiszta lelkiismerete és felelőssége tudatában hozhatja meg döntését.”

A tantestület jóváhagyta e szempontokat. A vita során — a Baráth Endrére vonatkozó tanácsi VII. fokozatú büntetés helyett II. fokozatra vonatkozó javaslat elhangzásakor — a megyét képviselő Várszegi Márton feltette a kérdést, hogy miért ilyen nagy a különbség

a kettő között, és a városi tanács elnökhelyettesét kérte további felvilágosításra.

Beszteri Mihály közölte: „ez a döntés nem az ő döntése, hanem a VB döntése, amelyen neki nem áll módjában és jogában változtatni.” Kijelentette, hogy „a fiúk ügyét ők nem vizsgálták, hanem a Politikai Osztály átirata alapján hozták meg határozatukat, ill. javaslatukat. [...] Szerinte a két javaslat közötti különbség abból adódik, hogy a Rendtartás az ellenforradalmi eseményeket megelőzően készült, viszont a Városi VB az ellenforradalmi események tapasztalatain okulva hozta meg javaslatát. Voltak olyan fiatal emberek, [...] akik behatoltak a VB elnök és elnökhelyettes lakásába, továbbá voltak olyan lányok, akik a tanács titkárát fegyverükkel visszafordulásra kényszerítették.” Hozzáfűzte azonban: „nincs tudomása arról, hogy ezek tanítóképzős növendékek lettek volna”. Ugyanakkor hangsúlyozta: „a jászberényi ifjúság szerepének megítélésében ezek a körülmények is közrejátszanak. A BM Politikai Osztálya pillanatnyilag sem velük, sem másokkal nem közli és nem is közölheti nyomozásának minden részletét.”

Így a városi tanácselnökhelyettes akaratlanul megvilágította határozatuk két gyenge pontját: 1. A BM Politikai Osztályának javaslatát minden további vizsgálat és bizonyíték nélkül magukévá tették, politikai indíttatásból s az október végén hivatalukból történt eltávolításuk miatti sértettségből. 2. Elhatározásuk során nem vizsgálták, hogy az őket fiatalok részéről ért „sérelemben” a képzősöknek bármi szerepe volt-e.

Ezért Várszegi Márton joggal konstataulta, hogy „a testület nehezen tud megnyugtató és igazságos döntést hozni, ha a nyomozó hatóság valamennyi adatot nem bocsátott rendelkezésükre. A testület nem tud arra az álláspontra helyezkedni, hogy kellő alátámasztás nélkül egyszerűen elfogadja a VB és a nyomozó hatóság javaslatát, hiszen a testület felelős azért, hogy milyen határozatot hoz. Akkor tud csak a testület ítéletet hozni, ha minden tényt mérlegelhet.”

Mire Andrási Béla közölte: „Tudomásom szerint Bándi Erzsébetet a BM Politikai Osztályán kihallgatták, Kalla Józsefet azonban a nyomozó szervek részéről eddig senki sem hallgatta ki, akit pedig ugyancsak az ország összes középiskoláiból való kizárásra javasoltak. Bándi Erzsébet és Kalla József, valamint feltehetőleg a többiek is a házkutatás alkalmával talált napló és az abban szereplő inkriminálható adatok, feljegyzések és megjegyzések miatt kerültek ilyen megítélés alá. [...] Miután én a tanács határozatát megkaptam, elmentem Faragó százados elvtárshoz, aki a BM Politikai Osztályának vezetője és vele beszélgettem a tanulók magatartásával kapcsolatosan. A százados elvtárs teljes mértékig akceptálta azokat a szempontokat, amelyeket én itt a párthatározatot is idézve ismertettem. Határozottan kijelentette azt, hogy tudatosságról csak abban az esetben lehet beszélni, ha a fiatalokat kimutathatóan restaurációs szándékok vezették az eseményekbe való bekapcsolódásukat illetően. Márpedig ezeknek a tanulóknak esetében [...] ilyen természetű szándékokat kihámozni nem lehet. Ő a maga részéről elállt attól, hogy ezeket a fiátanulókat az ország összes középiskoláiból kizárjuk. Ezt ismételte meg néhány nap múlva Schuk Lajos gimnáziumi igazgató kartárs jelenlétében Jambrik főhadnagy, [...] akitől a rendelkezésünkre bocsájtott anyagot is kaptam. Ez volt tehát a BM Politikai Osztálya illetékeseinek álláspontja néhány nappal azután, miután a Végrehajtó Bizottságnak az elnökhelyettes elvtárs által is említett átiratot megküldték.”

Hangsúlyozta: „ezek a tanulók még nem kész, kialakult, lezárt jellemek. Meggyőződése, hogy nem tudatos, szándékos, a néphatalom megdöntésére szervezkedő ellenforradalmárokról, hanem megtévesztett fiatalokról van szó. [...] [M]iniszteri hozzájárulás szükséges a VII. fokú fegyelmi büntetés alkalmazásához. Miniszteri döntést igényel, mert két vélemény áll szemben. Az egyik a városi tanács VB írásban rögzített és hozzánk megküldött határozata, a másik a mi most kibontakozó határozatunk, amely a rendelkezésünkre bocsájtott adatok alapján formálódik, a mi belátásunk, lelkiismeretünk [szerint], [...] az idézett párthatározat figyelembevételével.” A vizsgált

tanulók kapcsán az október 27. és november 4. közötti magatartásuk mellett mérlegelték az érintettek szociális helyzetét, addigi tanulmányi eredményüket, s a november 4-e utáni magatartásukat is.

A budapesti élményeit naplóban rögzítő Baráth Endréről és vele utazó társairól Andrási Béla megjegyezte: „ezek a fiúk általában egy közös dologban hibáztathatóak, mégpedig abban, hogy Budapesten, az Agrártudományi Egyetemen 1–2 alkalommal fegyveres őrseget álltak.” Magáért a fővárosba utazásért nem marasztalhatók el, hiszen a városi forradalmi bizottság küldöttségével utaztak Budapestre. Abban hibáztathatók, hogy csak november 2-án tértek vissza. „Naplójának egyes kijelentései a friss benyomások hatása alatt születtek és az akkori idők zűrzavaros, lázas hangulatával magyarázhatók. Naplóját senkinek sem mutatta, arról csak Kalla tudott, nem is volt és nem is lehetett ezzel semmi szándéka, hiszen akkor tovább vezetne volna és másnak is megmutatta volna. Osztályhelyzete, családi körülményei, testvéreinek ma is betöltött funkciója⁴⁵ teljesen kizártta teszi, hogy tudatosságról, szándékosságról beszélhetnénk vele kapcsolatban is. Ez volt a véleménye a megyei KISZ szervező titkáranak, Takács elvtársnak is, aki — noha tudomása volt a vele kapcsolatos eljárásról — őt bízta meg az intézeti KISZ alapszervezet megszervezésével, amely iskolánkban elsőnek alakult meg és 61 tagot számlál.”⁴⁶ (Gergely, 2008. 18–26.)

⁴⁵ Kiss József osztályfőnök jellemzése szerint az általában jó, illetve jeles rendű Baráth Endre „édesapja Nagykörűben kovácmester volt, 1945. május 9-én súlyos betegségben meghalt, s így a nagy létszámú család magára maradt. [...] A legidősebb fiú 1945-ben elesett a fronton. A felszabadulás után két hold földet kaptak. Édesanyja 1946-ban belépett a pártba, 1950 óta a család belépett a termelőszövetkezetbe. [...] Idősebbik bátyja Dunapentelén téglagyári munkás, MSZMP tag, másik bátyja Nagykörű község tanácselnöke, szintén MSZMP tag. Egyik nővére a váci pamutfonó gyár sztahanovistája, MSZMP tag, másik nővére egy dolgozó paraszt felesége.” MNL OL XIX-I-2-f-8531-J 1/3/1957. (219. d.)

⁴⁶ „A középiskolákban kb. 130 helyen jött létre KISZ szervezet, míg a Diákszövetség csupán 25–30 helyen működik.” — olvashatjuk egy 1957.

Ezért a II. fokú fegyelmi büntetésre (igazgatói intésre) vonatkozó javaslatot a tantestület elfogadta.

Ugyanezt határozta Kalla Józseffel kapcsolatban is, mondván: „ügye teljesen azonos Baráthéval, azzal a különbséggel, hogy ő csak részt vett a napló szerkesztésében, de magát a naplót Baráth írta. Ő is önkényesen hosszabbította meg a pesti tartózkodás idejét, és az egyetemen ő is őrséget állt.”

Nyomatékosan mérlegelték a négy év alatt egy napot sem mulasztó, jó tanuló, szorgalmas Szabó ikrek: Antal és János családi helyzetét. Kiss József osztályfőnök Antal kapcsán adott leírása szerint: „Jászberényi munkáscsalád gyermeke, édesapja Bicskén, Tatabányán dolgozott, majd katonának hurcolták és a Donnál eltűnt, azóta semmi értesítés nincs felőle. Hat testvérével és özvegy édesanyjával együtt félárván maradt a család embertelen nélkülözések és szegénység között. A rengeteg költözködés, a nyomorúság, pincelakás és a kevés hadisegély betegre fárasztotta édesanyjukat, és ilyen sorban nevelkedett a hat testvér az elmúlt 12 év alatt. Nővére most gyakorló éves tanítónő, ő segíti a családot ki fizetéséből. Ikertestvérével együtt — aki évfolyamtársa a tanítóképzőben — kiskoruktól fogva állandóan az iskolai szünidőben a legnehezebb fizikai munkát végzik napszámban. »Voltam pásztor, vízhordó, juhász, béres, kőműves, kubikos, útkészítő, vagonrakodó, szállító munkás« — írja egyikük egy életrajzi töredékben. Többi testvérei kisebbek: villanyszerelő tanuló, lakatos tanuló és általános iskola VII. osztályos tanuló. Egy ilyen tragikus sorsú munkáscsalád élete a maga kemény éhségszigorával egyfelől becsületes, másfelől rendkívül érzékeny és mindenre figyelő és elégedetlenkedő jellemeket kovácsolt az évek során.”

Így látta őket Andrási Béla is: „úgy ismertük meg ezeket a gyerekeket, mint olyanokat, akiket az élet megtanított arra, hogy egyedül csak a becsületes, szorgalmas nyílt jellemmel lehet

május 13-i, a KISZ tevékenységéről és feladatairól szóló határozatban. MNL OL XIX-I-4-ddd (7. d)

érvényesülni. Ezek talán az egész negyedik osztályban a legbecsületesebb gyerekek.” Jánosnak III., Antalnak II. fokú büntetést javasolt, mondván: ő „előbb látott tisztán, hamarabb nyugodott meg, mint ikertestvére. Nála sem röpcédulákat, sem egyéb feljegyzéseket nem talált a vizsgálat. Fegyveres őrsgben nem vett részt.⁴⁷ Ő is fegyverszállításban vett részt.” A hozzászóló tanárok csatlakoztak e megítéléshez.

II. fokú büntetést tartottak méltányosnak az általában elégséges, közepes rendű, igazán csak a történelem és az irodalom iránt érdeklődő, bejáró, iskolai feladatait illetően gyakran feledékeny Sándor György esetében is. Andrási Béla őt „minden lében kanál” tanulóként jellemezte, „amit az is bizonyít, hogy ő, mint olyan utazott fel Budapestre, akit senki sem küldött. Épp bejött Alattyánból megnézni, hogy van-e tanítás. Láttá, hogy társai autóra szállnak és gondolkodás nélkül ő is felkapaszkodott. Olyan természetű fiú, aki mindenütt ott akar lenni, ahol valamit látni lehet.”

Az ingadozó szorgalmú, közepes rendű, egy ízben javítóvizsgát tett, labdarúgónak készülő, tanulmányaiban kissé „laza” Klinkó György kevésbé nyerte el tanárai bizalmát. Osztályfőnöke szerint „az elmúlt évben még minden félévben voltak kisebb fegyelmi vétségei. Ezek kötelességmulasztásból, rendetlenkedésből, engedély nélküli labdarúgásból és közszereplésből adódtak. Mindehhez hozzájárult az is, hogy mint kint lakó és a Vasas Aprítógépgyár sportkörében működő tag, »jól értesült« friss híreivel szeretett volna tetszelegni osztálytársai előtt. Állítólag ő is tagja volt októberben a városi ideiglenes diákbizottságnak. Az ezzel kapcsolatos tevékenységéről a városi tanácsnál jegyzőkönyv készült. Szülei tudtával október 31-én ő is

⁴⁷ Kóródi Máté (2017. 247.) szerint: „Szabó János [...] a Tanítóképzőben tagja volt a FISZ-nek és a Nemzetőrségnek. A forradalom idején kézzel írt, »ellenséges« röplapokat terjesztett. Testvére, Szabó Antal [...] a Tanítóképzőben szintén tagja volt a FISZ-nek és a Nemzetőrségnek. 1956. október 31-től november 3-ig a budapesti Agrártudományi Egyetemen teljesített fegyveres nemzetőri szolgálatot.”

Budapestre utazott s onnan november 2-án tért haza. Állítása szerint öt diáktársával együtt néhány órás fegyveres őrseget adott az Agrártudományi Egyetemen, de fegyverét nem használta. Az ellenforradalom ideje alatti magatartását szégyelli és megbánta.”

Andrási Béla szerint „Klinkó György arra hivatkozik, hogy volt osztálytársainak hatására iratkozott be az Ifjúsági Szövetségbe, bár Klinkót úgy ismerjük, hogy nincs szüksége komolyabb biztatásra, ha az iskola rendszabályait meg lehet sérteni. Spontán belépőnek számítható, az esküt letette, bár fegyveres őrsegekben nem vett részt, de még novemberben is érezhető volt hányaveti magatartásán a megzavarodottság. A fegyelmi bizottság III. fokú büntetésre javasolja.

Kiss József osztályfőnök megjegyzi, hogy Klinkó György már az októberi eseményeket követőleg is részesült igazgatói intésben az egyik tanárnővel kapcsolatosan tanúsított tiszteletlen magatartása miatt. Egyébként ő volt az is, aki még november végén is tartotta a kapcsolatot a gyári fiatalokkal, hozta jól értesült híreit.”

Majd a városi tanács VB elnökhelyettese közölte: Klinkót „ők is kihallgatták. Ott is elmondta a tanuló, hogy november 3-án belépett az Ifjúsági Szövetségbe, fegyvertartási engedélyt kapott, de nem tudta megmondani, hogy kitől és azt sem, hogy ki írta alá. [...] Tanítóképzős tanulóról nem tudja feltételezni, hogy ne nézte volna meg az igazolványának aláírását, vagy ne tudta volna azt elolvasni. Klinkó György tehát hazudott. Ugyancsak hazudott akkor is, amikor nem vallotta be, hogy a járás területén teherautóval volt kinn október 27-én több diáktársával együtt. Ezért [...] helyesnek tartaná, ha súlyosabb fegyelmi büntetésben részesülne.”

„Miután az anyagot Baszter Mihály kiegészítette és ezek a tények terhelő körülmények”, Andrási Béla IV. fokúra⁴⁸ változtatta javaslatát, amit egyhangúan elfogadtak.

⁴⁸ „IV. fokú fegyelmi büntetés: tantestületi megrovás: tantestület elé idézés és szigorú megrovás azzal a figyelmeztetéssel, hogy újabb fegyelmi vétség esetén a tanulónak az iskolát el kell hagynia.” (Rendtartás, 1955.)

Az általában jó, egyszer jeles rendű, MSZMP tag apával és bátyával bír, a tanévben intésben és rovásban részesült Szabó Bélának a fegyelmi vizsgálat alóli felmentését javasolta az igazgató: „nem vett részt a forradalmi eseményekben.”⁴⁹ A vizsgálat tárgyát azok a levelek képezték, amelyeket a házkutatás során nála találtak. Ezek között a levelek között csak az ismertetett levélfogalmazvány volt az, amelyet Szabó Béla írt, a többi levél külföldre távozott barátjától származik. Ezekből a levelekből sem tűnik ki, hogy Szabó Béla az ellenforradalmi eseményekben részt vett volna. Felolvasott [disszidált barátja hazatérését szorgalmazó] levélmásolatát a fegyelmi bizottság pozitívan értékeli.”

Ezt követően áttértek az érintett lányok magatartásának áttekintésére. Elsőként a városi fórumokon már „elhíresült” Bándi Erzsébet ügyével foglalkoztak.

Tóth Gyula osztályfőnök így jellemezte őt, s családját: „Édesapja Bándi József általános iskolai felsőosztályú nevelő, aki Lőrincskátán teljesít szolgálatot, családjához hetenként jár haza. [...] 1945 előtt is nevelő volt, s a jászberényi községi polgári fiúiskola igazgatójaként működött. A tanuló édesanyjának szülei jómódú földbirtokosok voltak. Az édesanyja jelenleg háztartásbeli. [...] A szülőknek [...] egy lakóházuk van. Édesapja pedagógus szakszervezeti tag. Bándi Erzsébet magatartása ellen iskolai vonalon a folyó iskolai évben panasz nem merült fel. [...] Az októberi események során az ifjúsági szövetségnek tagja lett, s az intézeti ifjúság által ideiglenesen megalakított Magyar Diákok Nemzeti Szövetségének vezetőségi tagja volt. Az októberi események során tanúsított magatartását államrendészeti szervek, valamint a Városi Tanács VB-a tette vizsgálat tárgyává. [...] Többször ki is hallgatták. Bándi Erzsébet csendes,

⁴⁹ Kóródi Máté (2017. 247.) szerint: „Szabó Béla [...] a jászberényi Tanítóképzőben tagja volt a FISZ-nek és a Nemzetőrségnek. Fegyveres nemzetőri szolgálatot teljesített 1956. október 31-től november 3-ig a budapesti Agrártudományi Egyetemen.”

zárkózott természetű növendék. [...] Tanulmányi téren a jórendű tanulók közé tartozik. [...] A III. ellenőrző értekezlet alkalmával rovást, intést nem kapott.”

Majd Andrási Béla összegezte a bizottság megállapításait: „megszegte az iskola rendelkezéseit, a Rendtartás előírásait. A Forradalmi Ifjúsági Szövetségbe való belépésével kapcsolatban a teljes önkéntesség ténye megállapítható, [...] esküt is tett. Vallomása szerint fegyveres őrszolgálatot nem teljesített és fegyvere sem volt. November 4-én otthon tartózkodott, melyet két tanú vallomásában megerősített. Március 15-ét megelőzően egy hétig biztonsági őrizetben volt. [...] Az elmúlt hetekben a minisztérium és a Megyei Művelődésügyi Osztály képviselői vizsgálatot folytattak az ideiglenes Diákbizottság által december 1-jén a minisztériumba eljuttatott felterjesztés ügyében. Annak ellenére, hogy a vizsgálatot végző kartársak közölték vele, hogy ezzel kapcsolatban semmilyen bántódása nem lesz, mégis hazudott, letagadta azt, hogy a felterjesztést náluk gépelték. Mindezek alapján őt IV. fokú fegyelmi büntetésre javasolja a fegyelmi bizottság azzal, hogy képesítő vizsgára való bocsátását az elkövetkező időben tanúsítandó magatartásától teszi függővé.”

Kopácsy Béla tanulmányi vezető jelezte: a városi tanácsházán a március 15-ét előkészítő értekezleten „az a vád érte a tanítóképzőt, hogy nálunk az intézetben fegyveres kiképzés folyt az október végi napokban. [...] Felemlítették azt is, hogy többen a növendékek közül fegyveresen vettek részt az ellenforradalomban. Egyetlen név merült csak fel [...] Bándi Erzsébet neve. [...] A kivizsgálási anyagban nem szerepel az, hogy [...] fegyvert viselt volna, a kihallgatottak sem tettek ilyen kijelentést. Szeretné, ha ezzel [...] kapcsolatban mindazok, akik [...] többet tudnak Bándi Erzsébet magatartását illetően, [...] megtennék észrevételüket.”

Erre Andrási Béla megjegyezte: „ha utólagosan újabb tények merülnek fel Bándi Erzsébettel kapcsolatban, természetesen a legsúlyosabb következményekkel jár ez részére. A fegyelmi bizottság csak konkrét, igazolt tényeket vehet alapul, ha megnyugtató ítéletet

akar mondani. Egyébként ő maga is feltette a kihallgatás során Bándi Erzsébetnek ezt a kérdést. Azt is megkérdezte, hogy a párt- és a kormány vezetőivel kapcsolatosan tett-e kompromittáló kijelentéseket, amire Bándi nemmel felelt. Ha tehát újabb tények merülnek fel vele kapcsolatban, akkor nyilvánvalóvá válik, hogy hazudott, illetve eltitkolt bizonyos dolgokat. Ebben az esetben nem tehet képesítő vizsgát.”

Várszegi Márton arra hívta fel a testület figyelmét, hogy „az előbb tárgyalt tanulók esetében valóban az osztályhelyzet szinte kizárja azt a lehetőséget, hogy a tanulók tudatosan és szándékosan a népi demokratikus rend megdöntése érdekében kapcsolódtak be az eseményekbe. Ugyanakkor Bándi Erzsébet, aki anyai ágon vagyonos családból származik, leány létére is bekapcsolódott az eseményekbe, más mértékkel mérendő. Meggondolandónak tartja, hogy nem lenne e helyesebb, ha V. fokú büntetésben⁵⁰ részesülne és ennek az iskolának tanulói közül eltávolítanák.”

Az igazgató részben egyetértett Várszegi véleményével abban, hogy „az osztályhelyzetet és a szándékot is figyelembe kell venni. Ám úgy vélte: „a tanulónak más iskolába való átlépése csak 1–2 hónapra terjedő új környezetet jelent, ott nevelői e rövid idő alatt meg se tudják ismerni, másrészt kiesik a mi testületünknek éberén figyelő köréből. Ez a testület a legkisebb gyanús magatartás alapján is tudja már, hogy mi a teendője, míg az új környezetben esetleg észrevétlenül marad, leképesítőzik. A jelenleg rendelkezésünkre álló tényanyag azonban a bizottság véleménye szerint nem oly nagy, hogy az ország valamennyi iskolájából ki kellene zárni.”

Beszteri Mihály hozzátette, hogy állítólag „Bándi Erzsébet az utóbbi időben tett olyan kijelentést, amely szerint a városi VB akárhogy is kapálódzik, őt nem tehetik ki az iskolából. Persze azt határozottan nem tudja állítani, hogy Bándi mondta-e vagy sem.”

⁵⁰ V. fokú fegyelmi büntetés: kizárás az iskolából, más iskolába utalás. (Rendtartás, 1955.)

Mire Andrási Béla közölte: „ha ez tényként igazolódik, semmi akadályja annak, hogy ismét felvegyük a fegyelmi vizsgálatot Bándi Erzsébet ellen.” Majd megkérdezte: IV. vagy V. fokú fegyelmit támogat-e a többség? Két kivétellel a IV-re szavaztak azzal a megjegyzéssel, hogy képesítő vizsgára való bocsájtását a tanuló további magatartásától teszik függővé.

A szintén negyedikes Mihalik Erzsébetről osztályfőnöke közölte: párttag édesapja fűrómester, édesanyja háztartásbeli. „Iskolai magatartása ellen a folyó iskolai évben nem merült fel kifogás. Az októberi események során vezetőségi tagja volt a városi Forradalmi Ifjúsági Szövetségnek és fegyveres őrszolgálatot látott el. Ez utóbbi magatartását az illetékes államrendészeti szervek, illetve a Városi Tanács VB tette vizsgálat tárgyává. Kint lakó, bejáró növendék. Kissé szertelen, eleven és könnyen befolyásolható tanuló. Tanulmányi téren nem eléggé kiegyensúlyozott, változékony szorgalommal tanul. A IV. osztályos félévi bizonyítványa közepes rendű. Jelenleg a III. negyedévi ellenőrző értekezleten matematikából rovást, zenéből intést kapott. Az év végére megvan a remény, hogy ezeket ki fogja tudni javítani. Szüleinek egy lakóházuk van.”

Majd Andrási Béla összegezte az tudomásukra jutott tényeket: „Mihalik Erzsébet [...], mint a járási könyvtár aktívja gyakran megfordult a könyvtárban. A Forradalmi Ifjúsági Szövetségbe való belépés gondolatát a könyvtár vezetője⁵¹ vetette fel neki. A szövetség munkájában, amelynek székhelye éppen a járási könyvtár volt, főleg, mint adminisztrátor vette ki a részét. Vallomása szerint [a könyvtár előtt] egy alkalommal fegyveres őrszolgálatot is teljesített. Az esküt letette. November 4-én is adminisztrációs munkát végzett. Fegyvere nem volt. A lövöldözés idején a szovjet kintinban keresett menedéket, ahonnan este hazament. Szüleit félrevezette, az iskola rendelkezéseit megszegte. A VB is szigorú megrovásra javasolja. Az iskola fegyelmi

⁵¹ Járomi József volt a városi FISZ vezetője. (Járomi, 1995.)

bizottsága III. fokú fegyelmi büntetésre, igazgatói megrovásra javasolja.”

Mire Beszteri Mihály megjegyezte: jól ismeri a leányt, sőt édesapját is. Mihalik Erzsébetet maga is kihallgatta. Méltánylandónak tartja azt a körülményt, hogy a kihallgatottak közül ő volt a legőszintébb. Helyesen mondta a kihallgatás során, hogy szülei tudtak a könyvtárba való bejárásáról, de azt nem tudták, hogy mit csinál ott. Utólag ezért otthon a szüleitől komoly fenytetésben részesült. [...] A városi tanács VB is úgy fogja fel e tanuló ügyét, hogy befolyásolt, megtévesztett, akit elszédített az, hogy a Budapestről jött egyetemisták kezdtek neki udvarolni. A tanuló édesapja is helyt állt a nehéz időben, amikor a vasipari vállalatnál alig tudtak fizetni és igen sokan elmentek, a [...] munkahelyén maradt. Mihalik Erzsébet amikor őt a Városi Tanácson kihallgatták, megbánta tettét és ígérte, hogy soha többé nem tesz ilyen meggondolatlan cselekedetet.”

Majd az igazgatói kérdésre, a testület egyhangúlag III. fokú fegyelmi büntetés mellett foglalt állást.

Utolsóként a második Adorján Gizella ügyét tárgyalták. Osztályfőnöke, dr. Edelényi Béláné ismertette: „szülei pedagógusok. Heten vannak testvérek, valamennyi leány. Közülük négy pedagóguspályán működik, ill. arra készül. Adorján Gizella az ötödik gyermek. A hét testvér közül négyen iskoláskorúak. Édesapját, aki [...] iskolaigazgató, majd szakfelügyelő volt, aki az »oktatásügy kiváló dolgozója« kitüntetést is elnyerte, e tanévtől nyugdíjazták. E tanévtől veszítette el egyetemi hallgató nővére is jelentős ösztöndíját. A család nehéz anyagi körülmények közé került. A családi gondok átérzése nem vetette hátra tanulmányi eredményét, [...] egyre több tárgyból emelkedik a legjobbak közé. Magatartása régebben bárdolatlanak hatott. Alaptermészete egyenes, szókimondó. Véleményét, különösen a serdülőket érintő kérdésekben osztálytársai helyeslik, elfogadják.”

A fegyelmi bizottság szerint: „Adorján Gizella [...] virtusból, illetve sértett hiúságból lépett be a forradalmi ifjúsági szövetségbe, amelynek munkájában részt is vett. Tevékenysége részben

adminisztrációs munkából, részben két alkalommal teljesített fegyveres őrszolgálatból állott. Klinkó vallomása alapján utólag szükségessé vált annak tisztázása, hogy Adorján valóban tett-e esküt. Utólag úgy emlékezett vissza, hogy a második őrséget a járásbíróság előtt teljesítette, amikor az eskütétel történt, de továbbra is azt állította, hogy ő az esküt nem tette le. A vallomásában így jelentkező ellentmondással kapcsolatban arra hivatkozott, hogy a fél évvel ezelőtt történt eseményeket időben, napokra nem tudja pontosan rögzíteni. A VB őt is szigorú megrovásra javasolta.” Az előbbi tanulóhoz hasonlóan őt is III. fokú fegyelmi büntetésre javasolták, amit egyhangúan jóvá is hagytak.

A hosszúra nyúlt értekezlet végén Andrási Béla jelezte: „az ügy nem tekinthető véglegesen lezártnak. Két vélemény áll ugyanis egymással szemben: a VB hivatalos határozata és a testületnek birtokába juttatott, valamint a kihallgatások során feltáruló tények alapján hozott határozata. Végző soron a minisztériumnak kell döntenie ebben a kérdésben. Amennyiben határozatunk nem állja meg a helyét, azt a minisztérium úgyis meg fogja változtatni. Kéri, hogy a jelenlévő elnökhelyettes tájékoztassa a Végrehajtó Bizottságot arról, hogy a testület két héten át fáradságot nem kímélve mindent megtett az igazság feltárása érdekében.”

Majd a tantestület és döntése védelmében diplomatikusan hozzátette: „Meg vagyok róla győződve, hogy a Városi Tanács Végrehajtó Bizottságát is egyazon cél vezeti: szocialista jövőnk ügye és annak feltétele.”⁵²

⁵² Eddig a fegyelmi tárgyú tanári értekezlet idézetei végig annak jegyzőkönyvéből: MNL OL XIX-I-2-f-8531-J 1/3/1957. (219. d.)

d. Újabb városi VB határozat, s a szakminisztérium vizsgálata, döntése

Andrási Bélának már 1957. május 3-án a városi tanács újabb VB ülésén⁵³ szembesülnie kellett azzal, hogy a városi vezetők koránt sincsenek meggyőződve arról, hogy őt és helyi gimnázium igazgatóját az általa említett közös cél iránti törekvés vezeti. Az ülésen, melyen meghívottként részt vett a járási MSZMP Intéző Bizottságának, a városi ügyészségnek és a BM Politikai Osztályának képviselője is, napirend előtt tárgyaltak az április 5-i ülésen a diákok fegyelmi felelősségre vonásáról hozott határozatok végrehajtásáról.

Előbb Schuk Lajos gimnáziumi igazgatót hallgatták meg, aki közölte, hogy a VB által javasolt 7 fegyelmi eljárásból 3 diáknál a vizsgálatot sem tudták lefolytatni, a többieknel pedig I., II., és III. fokú intéseket tartottak méltányosnak. „Ezek a büntetések így is megdöbbenőek lesznek az iskola életében, alkalmasak arra, hogy intő példaként álljon a tanulók előtt. Ezeket a büntetéseket nevelő hatásúaknak szánták, mert megvannak győződve arról, hogy tudatlanságból, minden rossz szándék nélkül kerültek bele az eseményekbe.”

Mire a jelenlévők beszámolóját félbeszakítva kérdezték, hangsúlyozták: „a gimnázium igazgatója köteles-e végrehajtani a VB határozatát? [...] [M]ilyen nevelést folytattak 12 év alatt, hogy a tanulók »köpdösték« a szovjet katonákat? Ezekkel a tanulókkal szemben nem lehetünk humánusak.”

Soós Pál VB elnök kijelentette: „ezek a tanulók nem maradhatnak az iskolában, amikor az üzemeket is megtisztítják az ellenforradalmároktól.”

⁵³ A Jászberényi Városi Tanács VB ülésének 1957. május 3-i jegyzőkönyvéből származó valamennyi idézet forrása: MNL JNSZVL XXIII. 502. 9/1957. VB sz. 385–390.

Molnár [Antal] leszögezte, hogy „a BM politikai osztálya a továbbiakban is fenntartja véleményét⁵⁴ a korábbi javaslatával kapcsolatosan.”

Berkó [Sándor] a járási MSZMP Intéző Bizottság részéről elmondta, hogy „amikor a VB tárgyalta a tanulók ügyét, [...] az a gondolat vezette, hogy mindazok, akik nem emellett a rendszer mellett állnak, azt nem védik, sőt ellene vannak, azok nyerjék el méltó büntetésüket. Nem ért [...] [egyet] azzal, hogy az igazgató védőangyalként áll ezek mellett a tanulók mellett.”

Majd újabb kérdést szegeztek az előadónak: „alaptalannak találja-e az igazgató a VB határozatát és mit gondol, ha végrehajtotta volna, kit terhelne a felelősség?”

Schuk Lajos felelősségük hangsúlyozásával közölte: „a tantestület nem tudja nyugodt lelkiismerettel végrehajtani a VB határozatát, nem is tudják végrehajtani, mert kizárásra csak a minisztérium jogosult.”

Mire Sass András követelte: „Ne a paragrafusokba kapaszkodjanak, hanem nézzék azt, hogy azok a 15–17 éves tanulók inkább tudva, mint tudatlanul, mit követtek el. Például hozza fel a Banda [Benda] leányt.”

Az ily módon megszólított Andrási Béla beszámolóját azzal kezdte, hogy ismertette a KISZ és az MSZMP határozatát az ifjúságra vonatkozóan. Hangoztatta, hogy „ezek a gyermekek mind megtevesztettek voltak.” Ha a felnőttek nem láttak tisztán, hogyan láthattak volna akkor ők? „Nem célunk, hogy mentegessük ezeket a gyerekeket, [...] hanem az, hogy a kiszabott büntetés nevelőhatású legyen, ne törjük ketté a gyermekek karrierjét.” Ezután elmondta, hogyan kerültek fel a tanítóképzősök Budapestre. Majd ismételt

⁵⁴ Különös helyzet állt ezzel elő: a BM politikai osztályáról Faragó százados és Jambrik főhadnagy Andrási Bélának korábbi álláspontjuk enyhítéséről nyilatkoztak, míg „Molnár elvtárs” álláspontjuk változatlanságára utalt. Nem tudhatjuk: mihez képest?

hangsúlyozta: „a tanulókat az elkövetettekben nem a szándékosság vezette.”

Soós Pál VB elnököt sem győzték meg az elhangzottak. Leszögezte: „az igazgatók a magatartásukkal azt bizonyítják, hogy támogatták mindazon diákokat, akik az ellenforradalom ideje alatt a néphatalom ellen fordultak. A VB sokkal többet vár a két igazgatótól és elvárjuk, hogy mindenben támogassák a proletárhatalmat. A VB határozata pedig kötelező mindkét igazgató elvtárs felé, s ebben a tekintetben ne a lelkiismeretről, hanem az igazságról beszéljenek. Ezért javasolja a VB felé, hogy bízsa meg a VB függetlenített tagjait, hogy 8 napon belül a régi adatokat újabb adatokkal egészítsék ki és adják át a két igazgatónak, azok pedig az új adatok kiegészítésével a 77. illetve a 78. VB határozatokat május 15-ig hajtsák végre.”

Javaslatára egyhangúan elfogadásra került a 95/1957. VB sz. Határozat:

„A VB megállapította, hogy a jászberényi Gimnázium igazgatója a 77/1957. VB sz. határozat, valamint a Tanítóképző igazgatója a 78/1957. VB sz. határozat végrehajtását semmibe véve, előre megfontolt szándékkal, szándékosan azt nem hajtották végre. Ezért a VB újólá utasítja mindkét igazgatót, hogy a fenti számú határozatokat — adatok kibővítése mellett — f. év. május 15-ig hajtsák végre. (Anyag hiányában a határidőre lefolytatni nem tudták.)

A VB megállapította, hogy nevezett igazgatók magatartása összeegyeztethetetlen jelenlegi beosztásukkal, mert eddigi magatartásukkal, valamint a VB ülésen tanúsított magatartásukkal azt igazolták, hogy az ellenforradalomban részt vett személyeket támogatják és támpontot adnak arra, hogy mindkét igazgató vezetése alatt álló középiskolában továbbra is ellenforradalmi góc maradjon. Ezért a VB javasolja a megyei Tanács VB művelődési csoportja felé, hogy az iskolai év befejezésével mindkét igazgatót leváltani, más városba áthelyezni és alacsonyabb beosztásba tenni szíveskedjen.”⁵⁵

⁵⁵ MNL JNSZVL XXIII. 502. 9/1957. VB sz. (Kiemelés tőlem – D. P.)

E határozatot az érintett diákok kihallgatási jegyzőkönyvével és a tantestületi jegyzőkönyvekkel megküldték a megyei tanács VB művelődésügyi osztályának, ahonnan Molnár János osztályvezető 1957. május 7-én 32.054/1957. számon továbbította a minisztérium illetékeseinek. Kísérőlevelében olvashatjuk:

„Ismerem az igazgató és a nevelőtestület álláspontját és a jászberényi városi helyi szervek álláspontját is. A nevelőtestület a maga álláspontját azzal indokolja, hogy bár a tanulók az ellenforradalmi események idején kifogásolható magtartást tanúsítottak, de nem gyilkoltak, nem raboltak, nem romboltak, másrészt az akkori eseményekben nem láttak világosan, tehát helyénvalónak tartják a II–III. fokú fegyelmi büntetést. A városi VB pedig a tanulók megnyilatkozásaiban ellenforradalmi ténykedést lát, tehát ragaszkodik a tanulók kizárásához. [...] Véleményem szerint központi elvi állásfoglalásra van szükség. [...] A jegyzőkönyvben ismertetett cselekmények és megnyilatkozások miatt más időkben⁵⁶ kizárták a tanulókat az ország összes iskolájából. Felmerül itt a kérdés, hogy az október–novemberi események idején tanúsított magatartást is így kell-e elbírálni, vagy nem. Ehhez szükséges elvi döntés. Ha Kormány álláspontja az, hogy nem lehet különbséget tenni, akkor a jászberényi városi VB álláspontja, kívánsága indokolt. Az azonban nem lenne helyes, hogy egészen egyező esetekben egyik városban kizárják a tanulókat, a másokban pedig nem. A döntés jelenleg igen sürgős, mert az igazgató (ugyanez a helyzet a jászberényi gimnáziumban is) ellen most, mint ellenforradalmárok mentegetőjével szemben lépnek fel, ami esetleg súlyos személyi következményekkel fog járni.”⁵⁷

A minisztérium tanítóképző ügyosztályának vezetője Bizó Gyula korántsem örült Molnár levelének: úgy vélte, hogy e kényes kérdésben csak tovább hárította a döntés felelősségét. Mindazonáltal

⁵⁶ Értsd: a Rákosi-korszakban.

⁵⁷ MNL OL XIX-I-2-f-8531-J 1/3/1957. (219. d.) és MNL JNSZVL XXIII. 15. 32.054/1957.

május 14-én Jászberénybe utazott, majd másnap tárgyalásai eredményéről feljegyzést készített: „megbeszélést folytattam Jászberényben a tanítóképző tanulóinak fegyelmi ügyében, valamint az igazgató (Andrási Béla) magatartását illetően, Tóth Mihály és Tóth Sándor elvtársakkal, a városi pártszervezet IB-tagjaival, Soós Pál és Beszteri Mihály elvtársakkal, a városi VB elnökével, illetve elnökhelyettesével, és Faragó Sándor őrnagy elvtárssal, a BM politikai osztálya vezetőjével. A megbeszélésen résztvevők egyhangúan megállapították, hogy Andrási Béla és Schuk Lajos igazgatók az ellenforradalom időszakában nem kompromittálták magukat, ellenforradalmi kezdeményezés részükről nem történt, mindketten a tanulóifjúság körében mérséklő és csillapító hatást fejtettek ki. *Az ellenforradalmi cselekményekben résztvevő tanulók fegyelmi vizsgálatát — a rendelkezésemre álló tények alapján — helyesen vezették le. Faragó Béla őrnagy kijelentette, hogy azok a vélemények, melyek szerint — mivel az igazgatók tiltakoztak a tanulóikra vonatkozó VB határozati javaslat egyértelmű végrehajtása ellen — »ellenforradalmárokat védelmeztek« volna, alaptalanok. Az ellenforradalmi tevékenységet kifejtett iskolai tanulók ügyét egyenként a nyomozószervek rájuk vonatkozó és eddig ismert közléseivel kiegészítve vizsgáltuk meg. Gondos mérlegelés alapján, együttesen állapodtunk meg a fegyelmi büntetések mérvében. Ennek során szigorú büntetéseket hoztunk, melyben a tények mellett figyelembe vettük az egyes tanulók osztályhelyzetét, tanulmányi munkáját és XI. 4. utáni magatartását.*”⁵⁸

Az így született, Andrási Bélával „megbeszért” kompromisszumos — egy kivétellel súlyosbító — határozatot május 17-én Szigeti József miniszterhelyettes aláírásával közzétették a megyei osztályvezetővel:

⁵⁸ Bizó Gyula MM osztályvezető 1957. május 15-i fogalmazványa. (Kiemelések tőlem – D. P.) MNL OL XIX-I-2-f-8531-J 1/3/1957. (219. d.)

„Valamennyi érdekelt helyi szerv részvételével a jászberényi tanítóképző tíz tanulójának fegyelmi ügyét a helyszínen megvizsgáltam. Az ott tudomásomra jutó, eddig ismeretlen tények alapján a tanítóképző tantestülete által hozott fegyelmi határozatokat megváltoztattam. Intézkedésem okát Andrási Béla igazgatóval közöltem, aki azzal egyetértett.

Felhívtam az igazgató figyelmét, hogy valamennyi fegyelmi eljárás alá vont tanuló szüleivel beszéljen, s velük a fegyelmi büntetés okait részletesen közölje, valamint szükség szerint azokat a nevelési tennivalókat is, melyek alapján az érintett tanulók hibáikat jóvá téve, népi demokráciánk becsületes polgárai lehetnek.

A fegyelmi eljárás alá vont tanulók közül:

1. Bándi Erzsébet IV. osztályos tanulót az ország összes középiskolájából kizárom (VII. fokozat), mert ellenforradalmi magatartása és tevékenysége a mai napig sem szűnt meg.⁵⁹

⁵⁹ Édesapja, Bándi József 1957. szeptember 25-én kérte az MM-et: „hogya gyermekem részére az érettségi vizsgálatot [...] engedélyezni szíveskedjék. Gyermekem magatartását elítélem, melyet az ellenforradalom alatt tanúsított, de kisgyermek kora óta távol az apai szárnyaktól nevelődik, mert állomáshelyemen nincs középiskola, így nem állt módomban neveléséről gondoskodni. [...] Meggyőződése, hogy félrevezetett és megtévesztett ifjúságról van szó. Egyébként értesülésem szerint gyermekem sem tett többet, mint tanulóársai. Hogy a vizsgálat mégis őt tartotta legbűnösebbnek, helytelen védekezésében látom okát. Úgy érzem megbűnhődött tetteiért, magatartásáért. [...] Mint fizikai dolgozó helyezkedett el egy csecsemőkórházban, ahol a mai napig becsülettel megállta a helyét, s ahol maradni kíván a jövőben is. Az érettségi bizonyítvány jövőjének kialakulásához mégis nagyon szükséges.” Az MM (Bízó Gyula) kérdésére az MSZMP jászberényi városi VB-je nevében Kapus Ferencné 1957. október 16-án válaszolt: „Bándi Erzsébet az ellenforradalom idején nem úgy viselkedett, ahogyan egy ifjúhoz méltó lett volna. Szoros kapcsolatot tartott fenn egy Szabó nevezetű ellenforradalmárral, aki disszidált november 4-e után, aki egyik üzemünkben főszervező volt, [...] náluk is lakott. [...] Részt vett beadványok elkészítésében, szerkesztésében

2. Barát Endre⁶⁰ IV. osztályos tanulót IV. fokú fegyelmi büntetésben részesítem, s 1958. július 1-ig gyakorlóévre való beosztását felfüggesztem, mert 1956. XI. 1. és 4. között tagja volt egy különleges csoportnak. Döntésemnél figyelembe vettem szociális körülményeit, s XI. 4. után tanúsított pozitív magatartását.
3. Kalla József IV. osztályos tanulót IV. fokú fegyelmi büntetésben részesítem, az ellenforradalom idején tanúsított magatartásáért. Enyhítő körülménynek tekintetem szociális helyzetét, s hogy 1956. XI. 4. után önkéntesen részt vett Budapesten a helyreállítási munkálatokban.

mely a tanárai becsmérése céljából lett továbbítva a Minisztériumba. 4-e után figyelmeztette ezt a Szabó nevezetű egyént, hogy ne menjen haza, mert kereste a rendőrség. Ugyanakkor úgy november 15. körül és még később is nyíltan szidta a Kádár-kormányt s a Kossuth Rádiót mely szerinte hazudik, az igazat az úgynevezett Szabad Európa Rádió mondja. A családi körülménye rendezetlen, szülei rosszul élnek, és anyja egyik nagyon gazdag kulák családból származik. [...] Amikor a rendőrség kihallgatta, valamint a Minisztériumból Vásárhelyi elvtárs, tagadott, de elismerte később a dolgokat. A népi demokrácia elleni gyűlöletét nemegyszer kihangsúlyozta.” MNL OL XIX-I-2-f-847/8531-B85/a-1957. (185. d.)

⁶⁰ Barát nevét hol th-val, hol anélkül írják a dokumentumokban. Édesanyja th-val, testvérei t-vel írták alá az MM-be beadott kérésüket melyben a büntetés törlését kérték: „Meg vagyunk győződve, hogy gyermekem, ill. testvérünk nem saját akarat szerint ment fel Budapestre az ellenforradalom idején, hanem kényszeríthették rá. Mindig arra volt tanítva, hogy szeresse szocialista hazáját, Népi-demokratikus államrendünket, szeresse a kommunisták Pártját és dolgozó népünket.” Bizó 1957. szeptember 6-án válaszolta Baráth Endrének: Kérésére [...] a kiszabott fegyelmi büntetés második részétől, mely szerint 1958. július 1-ig gyakorlótanítói beosztást nem nyerhet, eltekintek. Döntésemnél figyelembe vettem, hogy a büntetés kiszabása óta eltelt időben magatartása ellen kifogás nem merült fel, hogy a keszthelyi nyári úttörőtáborban, mint nevelő eredményes munkát végzett. Végül mérlegeltem özvegy édesanyja és testvérei népi demokratikus államrendünkhöz hűséges magatartását és tiszteletreméltó munkásságát.” MNL OL XIX-I-2-f-847/8531-J-1/3-1957. (219. d.)

4. Szabó Antal IV. osztályos tanulót IV. fokú fegyelmi büntetésben részesítem 1956. X. 30. és XI. 4. közötti időben tanúsított magatartásáért.
5. Szabó János IV. osztályos tanulót IV. fokú fegyelmi büntetésben részesítem és 1958. július 1-ig gyakorlóévre való beosztását felfüggesztem.⁶¹ Nevezett tanuló ellenforradalmi rölapokat terjesztett, s ezt a tevékenységét 1956. novemberében is folytatta.
6. Klinkó György IV. osztályos tanulót IV. fokú fegyelmi büntetésben részesítem, s a tanítói hivatás gyakorlásától eltiltom. Nevezett 1956. november 4-ig az ellenforradalom helyi szervezői által kiállított fegyvertartási engedéllyel rendelkezett. — enyhítő körülménynek tekintetem, hogy önkéntesen részt vett Budapest helyreállítási munkáiban.

⁶¹ Szabó János 1957. december 3-án kérte a gyakorlóévre beosztását: „1957. márciusában rölapokat találtak nálam. Semmi szándékom nem volt a rölapokkal. Ezt bizonyítja, hogy morse írással volt írva, amelyet társaim nem ismertek, [...] senki sem tudott róluk, megfélemlítve még én sem. A Minisztérium ezért a gyakorlóévre való beosztásomat 1 évre elhalasztotta. Most a MÁV Budapesti Építési Főnökség IV. sz. építésvezetőségénél dolgozom Érden, mint fizikai dolgozó. Anyagvonatunkról látva az iskolába siető gyermekeket sokszor elszomorodom. Mindig az az érzésem, hogy az évekig óhajtott első tanítványaim, akikkel én eredményt szeretnék elérni Népi Demokráciánk, Pártunk erőfeszítéseiben, az idő múltával elsietnek előttem. És így nem tudom kellőképpen meghálálni államunk gondoskodását, taníttatását, különösen rám nézve. [...] Engedjék meg, hogy mindezt sokszorosan megköszönjem, és egy kis faluban a Párthoz, az eredmények dicső kivívójához tántoríthatatlan hűséggel, a Párt hű emberéhez méltóan meg szolgáljam.” A városi MSZMP VB titkára Dobosi Imre december 14-én írta: Közvetlenül a MM-be küldje, „addig is munkájával igyekezzen az elkövetett hibákat jóvá tenni”. Bizó Gyula XII. 28-án a megyei osztályvezető Molnár Jánosnak: „Kérésre közlöm, hogy 8531-J ½. számú fegyelmi határozat értelmében 1958. július 1-ig gyakorlóévre való beosztását felfüggesztettem. E határozat megváltoztatására nincs elegendő ok, így ez továbbra is érvényben marad.” MNL OL XIX-I-2-f-847/8531-J-1/3-1957. (219. d.)

7. Mihalik Erzsébet IV. osztályos tanulót IV. fokú fegyelmi büntetésben részesítem, mert 1956. november 3–4-én az ellenforradalmat szolgáló adminisztratív munkát végzett.
8. Sándor György IV. osztályos tanulót a jászberényi tanítóképzőből kizárom (V. fok). Az egri tanítóképző kivételével más tanítóképzőben érettségi vizsgát tehet. Gyakorló tanítói beosztásáról nem gondoskodom, mert meggondolatlan, szélsőséges egyénisége tanítói hivatás betöltésére egyelőre alkalmatlanná teszi.
9. Szabó Béla IV. osztályos tanulót II. fokú fegyelmi büntetésben részesítem, mert 1956. X. 31-én mint »küldött« Budapestre utazott és onnan csak XI. 2-án tért vissza iskolájába.
10. Adorján Gizella II. osztályos tanulót III. fokú fegyelmi büntetésben részesítem, mert 1956. november 3-án fegyveres őrszolgálatot teljesített. A fegyelmi büntetés kiszabásánál figyelembe vettem szociális helyzetét és fiatal korát.

Intézkedésemről a szóban forgó iskola igazgatóját haladéktalanul értesítse. Bándi Erzsébet büntetésének a Művelődésügyi Közlönyben történő közzétételéről gondoskodom. [...] Végül közlöm, hogy Andrási Béla igazgatóval szemben elhangzott kifogásoknak alapja nincsen. Andrási Béla számos tényrt eddig nem ismert. Így részéről a fegyelmi eljárás alá vont tanulók enyhébb megítélése érthető.”⁶²

4. 1957 novemberében fenyegetőbb helyzetben, szűkülő mozgástérben

Fokozott bizonytalanságban, az előző tanévkezdésétől gyökeresen eltérő hangulatban kezdhették az 1957/1958-as tanévet a jászberényi képző pedagógusai is. A város vezetői aligha felejtették el, hogy a képző és a gimnázium igazgatói áprilisban „nem hajtották végre” a tanácsi VB — helyi pártvezetők által támogatott, ösztönzött — határozatait, s hogy minisztériumi döntéssel az általuk „kivágásra” ítélt hatból öt növendék

⁶² MNL OL XIX-I-2-f-8531-J 1/3/1957. (219. d.) (Kiemelés tőlem – D. P.)

előbb–utóbb tanítói állásba kerülhetett. Politikai–világnézeti szempontból még nagyobb „éberséggel” figyelhették a két középiskola igazgatóját és pedagógusait — amivel az érintettek is tisztában lehettek.

Ez korántsem csak a Jászság fővárosára volt jellemző. Békési Lajos az MM személyzeti osztályának vezetője tanév előtti tájékoztatót tartott a megyei és megyei jogú városi tanácsok VB elnökei számára:

„A művelődésügyi apparátus egyik legfontosabb feladatának azt tartjuk, hogy augusztus 15-ig zárják le a pedagógusok fegyelmi ügyeit és biztosítsák, hogy az új tanévet a tantestületek minél nyugodtabb politikai légkörben kezdhessék meg. [...] A legtöbb megyében a fegyelmi ügyek zömét sikerült is lezárni. Néhány megyében (pl. Szolnok, Fejér, Békés, Somogy, Debrecen, Szeged) azonban vannak még problémák, részint azért, mert még nem zárták le az ügyeket, másrészt mert már régebben lezárt ügyeket újból elővesznek, vagy pedig most hoznak egészen új ügyeket felszínre. [...] Szinte általános tapasztalat, hogy pedagógusaink visszahúzódnak, politikai kérdésekben nem nyilatkoznak, bizonytalanok és nem tudják, hogy nem fog-e nekik is további bajuk történni. A megyék nem találták meg a megfelelő módszerét annak, hogy a lezárt ügyekkel egyidőben megfelelő hangon beszélgessenek a pedagógusokkal is, akik ellen fegyelmi vizsgálatot nem folytattak. Elég sok esetben előfordul az is, hogy ugyanazért a vétségért nemcsak egy, hanem két–három esetben is büntetik a pedagógust. A pedagógusok rossz politikai hangulatára jellemző az is, hogy sokszor olyan esetekben sem mernek fellebbezni, amikor az ügyeik elindításának sem módjával, sem a büntetés fokával nincsenek megelégedve, azokat meg nem érdemeltnek tartják. Az elnök elvtársak minden erejükkel azon legyenek, hogy ezek az ügyek most már — a törvényesség szigorú megtartásával — lezárásra kerüljenek.”⁶³

Október 12-én Orbán László a MSZMP KB Tudományos és Kulturális Osztályán tájékoztató jelentést készített „a pedagógusok

⁶³ Békési Lajos osztályvezető 1957. szeptember 2-i feljegyzése a megyei és megyei jogú városok VB elnökei részére a művelődésügyi apparátus, az oktatás és a népművelés időszerű kérdéseiről, feladatairól tartott tájékoztatójáról. MNL OL XIX-I-4-zz (23.d)

közötti politikai helyzetről”. Ebben összegezte az alap- és középfokú oktatási intézményekben addig tudomásukra jutott „felelősségre vonások összesítő adatait”. Eszerint addig az ország 67.134 pedagógusából 1881 ügyét zárták le, s még 59 volt folyamatban. Közülük összességében elbocsátás, kényszernyugdíjazás stb. útján kb. 700 tanítót, tanárt, igazgatót stb. távolítottak el. Szolnok megyében addig 34 elbocsátásra, 9 internálásra, 34 egyéb büntetésre, 9 bíróság által történt elítélésre került sor, 44 felmentés mellett. 6 ügy volt még folyamatban.⁶⁴ (Lásd ehhez: Gergely, 2016.)

Ilyen háttérrel közeledett október 23-a, mely évfordulóra fokozottan készültek a párt-, az állami- és belügyi szervek. Az iskolákon belüli rendfenntartást az ottani vezetők, pedagógusok, párt- és KISZ szervezetek felelősségi körébe utalták, fokozott „éberségre” szólítva fel őket.

A tantestület — szimbolikus dátumként is értelmezhető — 1957. november 4-i fegyelmi tárgyú értekezletén az időközben Jászberénybe visszahelyezett Császtvay István így beszélt erről: „október 23. előtt Majoros elvtárs, a Megyei Tanács Művelődésügyi Osztályának kiküldöttje megkereste a megye középiskoláit. Elmondta, hogy az ellenforradalom évfordulója napján az iskolán kívül az állami karhatalmi erők feladata a rend fenntartása, de az iskolán belül most már az iskolán belüli erőkre bízják a nyugalom biztosítását, az ifjúság körében a KISZ-tagokra elsősorban. A KISZ-tagok igen komoly feladatot teljesítettek ezekben a napokban. Ők ma már az iskolán belül a szocialista erőknek komoly bázisává lettek. Már az eligazításkor, amikor közöltem velük, hogy milyen feladat vár a kiszistákra ezekben a napokban, már akkor jelezték Eszes [...] viselkedését.

Ifjúságunk tavaly nem látott tisztán sok kérdésben. De ma már van az iskolában egy csoport, amely igen élesen lát, igazodik el az eseményekben, és igen szervezett, cselekvőkész csoportosulást képez a KISZ-szervezet. A tavaszi hónapokban az eszmei zűrzavar még érthető

⁶⁴ MSZMP KB Tudományos és Kulturális Osztálya (Orbán László): 1957. október 12-i tájékoztató jelentés „A pedagógusok közötti politikai helyzetről” MNL OL M-KS-288-33-1957. (4. ő. e.)

volt a fiatalok körében, de ma már konszolidált, igen előrehaladott konszolidált viszonyok között semmi sem mentheti egy KISZ-tag ilyen viselkedését. Az igaz, hogy filozófiai kérdésekben nincs kiforrott szemléletük fiataljainknak, de az ún. alapkérdésekben annak, aki jövőre kikerül tanítani világosan kell látni, különösen, ha KISZ-tag.”⁶⁵

Császtvay István „eligazítása” néhány III. osztályos kollégista KISZ tag esetében hatásosnak bizonyult. Négy lány jegyzőkönyvben tanúskodott osztálytársuk Eszes Gertrúd ellen. A legteljesebb vádat egyikük így foglalta össze:

„Gertrúd a Kincsemet szeptemberben fektette fel és másolta bele a Piros a vér a pesti utcán⁶⁶ c. verset is. A KISZ gyűlésén [...] [a KISZ titkár] világosan és erélyesen figyelmeztetett mindenkit, hogy akinek ilyen tárgyú vers vagy sajtótermék birtokában van, semmisítse meg. Gertrúdnak volt ideje, mégsem tette meg.

⁶⁵ Fegyelmi tárgyú jegyzőkönyv a Jászberényi Zirzen Janka Tanítónőképző tanártestületének 1957. november 4-i értekezletéről. MNL OL XIX-I-2-f-847/8531-E11-1957. (186. d.) A továbbiakban az értekezleten elhangzottakból minden idézet innen.

⁶⁶ Tamási Lajos: Piros a vér a pesti utcán. 1956. okt. 31.

https://www.mek.oszk.hu/04000/04056/html/roplap/pdf/roplap1956_0893.pdf

A versnek az akkori purifikátorokat különösen kihívó utolsó három versszaka így szól:

„Piros a vér a pesti utcán,
munkások – ifjak vére folyt,
– a háromszín-lobogók mellé
tegyetek ki gyászlobogót.
A háromszín-lobogó mellé
tegyetek három esküvést:
sírásból egynek tiszta könnyet,
s a zsarnokság gyűlöletét,
s fogadalmat: te kicsi ország,
el ne felejtse, aki él,
hogy úgy született a szabadság,
hogy pesti utcán hullt a vér.”

A Kincsemét kölcsönadta így jutott tudomásunkra, hogy még mindig benne van. Sőt a cím feltűnően kidíszítve, aláhúzva.

Október 23-át megelőző vasárnapon többünk szeme láttára a hálóban nagy imádkozást rendezett, a figyelmet magára terelvén.

Az édesanyja által küldött Új Ember c. lap kivágott cikkét az asztalán hagyta, mely ezután vita indítékául szolgált.

Szeptember vége táján történt, hogy valaki azt mondta: Ma ül össze az ENSZ. Mire Gertrúd azt felelte: csak csinálnának már valamit”.⁶⁷

Másik kollégiumi és osztálytárs a terhelőnek vélt mozzanatok megerősítése mellett utalt a vádlók nem éppen eszmei motívumaira is: „Gertrúd származása körül voltak zavarok.”⁶⁸ A valóságot elferdítve került közénk. Egyáltalán a jólét minden jelét mutatta. Sokszor kaptak külföldről csomagot, ami öltözködésén is meglátszott. Lehet, hogy az ENSZ csapatok jövetelét ezért tartotta kíváncsinak. Köztudomású, hogy vallásos nevelésben részesült, de viselkedése és megnyilatkozásai ennek ellentmondtak. Ha a Kincsem nem lett volna állandóan használatban, nem forgott volna közkezen, lehetne feledékenységnak minősíteni, de így nem.”⁶⁹

A november 4-i fegyelmi tárgyú értekezletet megnyitó Andrási Béla további kommentár nélkül arra kérte kartársait, hogy „alaposan mérlegeljék a diákotthonvezető kartársnő által előadott esetet.”

Dr. Legeza Pálné diákotthonvezető közölte: „Ma egy hete értesültem először a fegyelmi vétségről a KISZ szervezet rendkívüli ülésén történtek alapján. Ezen az ülésen a KISZ-szervezet Eszes Gertrúd ellen olyan vádakot igazolt be, amelyek alapján a tagok sorából

⁶⁷ Eszes Gertrúd ügyében kihallgatott növendékek 1957. október 28-án felvett tanúvallomásaiban. MNL OL XIX-I-2-f-847/8531-E11-1957. (186. d.)

⁶⁸ Andrási Béla szerint Eszes egymást követően két jelentkezési lapot adott be. Az első „egyéb”, a második „dolgozó paraszt” származás szerepelt a helyi szervek igazolásával. Közben a papa „önálló szabóiparos” volt.

⁶⁹ Eszes Gertrúd ügyében kihallgatott növendékek 1957. október 28-án felvett tanúvallomásaiban. MNL OL XIX-I-2-f-847/8531-E11-1957. (186. d.)

történő kizárásra javasolta, de véleményem szerint a növendék a diákotthon tagja sem maradhat.” Majd a tanúvallomásokban közölt tényeket összegezte, hozzátéve: Eszes Kincsem füzetét „két héttel ezelőtt — egy rajtaütésszerű ellenőrzés során — Császtvay kartárs [...] nála megtalálta és tőle elvette”.

„Ezután kezdtem én meg diákotthoni vonalon az ügy kivizsgálását. Először Eszes Gertrúdot hallgattam ki a vádpontok alapján. Megkérdeztem tőle, hogy tulajdonképpen miért lett a KISZ tagja? Ő azt felelte, hogy mivel már előzőleg az Úttörőszervezetben dolgozott, szükségét érezte, hogy ennek az ifjúsági szervezetnek is tagja legyen. Feledékenységgel mentegette magát a verseskötetet és az újságcikket illetően. Az ENSZ-szel kapcsolatos kijelentésére azt mondta, hogy azt sem tudja mi az ENSZ, és ő ezt »csak úgy« mondta. Ez érthetetlennek tűnt előttem, mivel a diákotthonban kéthetenként sajtóestét tartunk és minden politikai problémát világosan, egyszerű nyelven tisztázunk. Eszes Gertrúd a kihallgatás során ellene felhozott vádpontok tényeit őszintén elismerte. [...] Az osztály KISZ-be lépése kampányszerű volt, ezért kerülhettek a KISZ-be oda nem való elemek. [...] Ezek alapján a diákotthonból való kizárásra javaslom”.

Ezt követően Eszes Gertrúd osztályában — a távollévő dr. Edelenyiné helyettesítő Tukora Jánost szólította az igazgató: „tegye meg javaslatát a tanuló iskolai vonalon történő fegyelmi büntetésére vonatkozólag.” A tanár úr Eszes Gertrúd számára a Rendtartás módosításában megjelölt VI. fokú fegyelmi büntetést javasolta, „azzal a kiegészítéssel, hogy Eszes Gertrúd tanítóképzői tanulmányokat az ország egyetlen tanítóképzőjében se folytathasson, hanem csak gimnáziumban, más típusú középiskolában tanulhasson tovább.”

Szegedy János felvetette: „vajon javulhat-e a közösség és a nevelői ráhatás eredményeként az érettségiig annyira a tanuló, hogy a szocialista nevelés feladatait vállalni tudja, ill. ezeket a feladatokat rá lehet bízni. Ha igen, akkor valami enyhébb megoldást kell keresni, ha nem, akkor okvetlenül el kell zárni előle a tanítóvá válás útját. Arra kéri a kartársakat, hogy ebből a szempontból vitassák meg az ügyet.”

Mire a tanulmányi vezető úgy vélte: „semmi biztosíték nincs arra, hogy belőle szocialista pedagógus váljék. Fegyelmi vétsége olyan súlyos, hogy a leghatározottabban kell az ítéletet meghozni. Ez pedig nem lehet más, mint a tanítóképzőből való eltávolítás.”

Császtvay István hozzászólásával folytatta harcát Edelenyiékkel: „Ebben az osztályban a KISZ szerveződése egészen egészségtelen módon ment végbe. Teljesen ellenkező irányelvek szerint, mint amit Komócsin⁷⁰ és Kádár⁷¹ elvtársak a KISZ legutóbbi országos értekezletén is meghatároztak. Amíg néhány osztályban még ma sincs KISZ-tag, de ahol vannak, ott is a karhatalmista, munkásőr, valamint 45-ös kommunista szülőknek a gyermekei jöttek legelsőként, addig ebben az osztályban 2 tanuló kivételével mindenki KISZ-tag, a legelső nap már mindenki jelentkezett. A többi osztályok KISZ-tagjai elmondják, hogy — mint utólag kiderült —, már a belépéskor többen úgy nyilatkoztak, hogy nem igazi szándékból lépnek be, hanem azért, mert a belépéstől itt az iskolában, meg elhelyezésükkor különféle előnyöket várnak. És erre nemcsak a KISZ-t akkor szervező IV. a. osztályos fiúk tettek ígéretet és biztatást, hanem [...] ebben az osztályban 2 tanulót kivéve mindenki előtt volt belépési nyilatkozat, és az osztályfőnökük, dr. Edelenyi Béláné, mondta nekik lépjenek be, mert a jövőjük, kihelyezésük érdekében hasznos lesz, ha a KISZ tagjai lesznek. Nagy Eszternek és Adorjánnak nem adtak csak felvételi kérelapot, egyikük az ellenforradalom idején nemzetőri szolgálatot teljesített, a másikuknál a tavaszi házkutatás talált kompromittáló

⁷⁰ Komócsin Zoltán a KISZ első országos értekezletén hangsúlyozta: „A KISZ-be olyan fiúkat és lányokat kell felvenni, akiknek politikai és erkölcsi tisztaságához nem fér kétség, akikben erő és vágy él a közösségi, társadalmi élet és tevékenység iránt, akik önként magukra vállalják a szervezeti szabályzatban előírt követelményeket”. (Megkezdődött, 1957. 2.)

⁷¹ Kádár János felszólalásában leszögezte: „A Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetsége a maga egészében — de helyi szervezetei is — elsősorban az ifjúság szocialista, forradalmi, politikai szervezete [...] egy kommunista, politikai szervezet.” (Élénk eszmecsere, 1957. 3.)

iratokat. Végso soron tehát az állami felettes, az osztályfőnök irányított be olyanokat a KISZ-be, akik még alapkérdésekben sem értettek egyet azokkal a nézetekkel, miket egy KISZ-tagnak vallania kell. [...] Osztályfőnökük különös tanácsára, mesterséges irányítással jutottak be a KISZ-be.”

Majd arról szólt, hogy „miért nem fogadhatjuk el Eszesnek azt a mentegetőzését, hogy nem tudta mi az ENSZ és annak ötös bizottsága? Nemcsak azért, mert ez a mi iskolai nevelésünkre vetne nagyon rossz fényt, hanem azért, mert ez a tényekkel, a mi munkánk valóságos arculatával ellenkezik. [...] 1./ Igazgató kartárs tanévnyitó beszédében részletesen beszélt arról az illetéktelen beavatkozási kísérletről, melyet az ENSZ akart foganatosítani. Tiltakozását fejezte ki beszédében Népköztársaságunk ilyen megsértése ellen.⁷² 2./ A tanári testület szakszervezeti gyűlésen kollektíve tiltakozott az ötös bizottság beavatkozása ellen, a testület ebben a kérdésben osztatlanul egy véleményen volt. 3./ Dr. Legeza Pálné diákotthoni igazgatónő két alkalommal tartott beszámolót az ENSZ mesterkedéseiről az internátusban. 4./ Ugyancsak ő sajtóbeszámolót tartott Kiss Mária IV. o. tanulóval, aki ismertette a mesterségesen szőnyegre hozott »magyar ügyet«. 5./ Két alkalommal KISZ-gyűlésen esett szó róla, mivel Eszes KISZ-tag, itt is jelen volt. 6./ Eszes részt vett a VIT-beszámolón, amin szó esett a magyar és amerikai küldöttség moszkvai találkozásáról, és itt is szóba került az ENSZ-ügy. Utalni szeretnék továbbá Andrási igazgató kartársnak a fegyelmi vizsgálat során Eszesnek tett azon kijelentésére, vajon tudja-e Eszes Gertrúd, számolt-e azzal, milyen elbírálás alá kerülne egy olyan angol vagy amerikai középiskolai

⁷² A „magyar ügy” 1957-től 1963-ig szerepelt az ENSZ különböző fórumain. A Kádár-kormány és a szovjet tömb országai a magyar belügyekbe való beavatkozásként tekintettek erre, s 1957 őszén a munkahelyeken, társadalmi szervezetekben propaganda és „tiltakozási” kampányt szerveztek, az akkori körülmények között kötelező jelleggel.

tanuló, aki társai előtt azt mondaná, hogy bárcsak jönnének már a szovjet csapatok és csinálnának már rendet.”

A továbbiakban a megszólaló tanárok hangoztatták:

- „Eszes nem javítható ilyen téren. Ezért el kell távolítani a pedagógiai pályáról.”
- „Egyéniségénél fogva sem alkalmas nevelői pályára. Az osztály leggyengébb tanulója.”
- „A családi és iskolai nevelés közötti különbség súlyos felelősség elé állítja a pedagógusokat. Sokkal hatványozottabban kell tevékenykednünk, hogy sokszor ferde, zavaros világnézetű tanulóinkból szocialista embereket neveljünk. Nézzük meg időnként a tanulók füzeteit, ha azok nem is iskolai célt szolgálnak.”
- „A Népszabadságban [előző nap] közölt Dezséry-cikkre hivatkozva (Dezséry, 1957.) megállapítja, hogy a család és iskola munkájának egymást segítő jellegűnek kell lenni. Mivel itt pontosan az ellenkező tapasztalható és Eszes egész egyénisége a pedagóguspályára való alkalmatlanságot bizonyítja, elfogadja a javasolt büntetést.”
- „Gondoljunk arra, hogy milyen pedagógus lesz abból a lányból, aki ilyen kijelentéseket tesz és ilyen magatartást tanúsít. Mindenesetre szocialista pedagógus nem. Ezért a javasolt büntetést elfogadja.”

Az értekezlet zárásaként Andrási Béla igazgató összegezte az elhangzottakat, s az „erkölcsi politikai nevelés terén mutatkozó feladatokra” hívta fel a testület tagjai figyelmét. Majd szavazással „a tanártestület valamennyi tagja [...] elfogadta az osztályfőnök által előterjesztett javaslatot.”⁷³

A felszólalók közül senki által sem definiált — vélhetően a politikai lojalitással és rejtőzködő vallásossággal/ateizmussal azonosított — „szocialista pedagógussá” válásra képtelennek ítélt

⁷³ Fegyelmi tárgyú jegyzőkönyv a Jászberényi Zirzen Janka Tanítónőképző tanártestületének 1957. november 4-i értekezletéről. MNL OL XIX-I-2-f-847/8531-E11-1957. (186. d.)

Eszes Gertrúd sorsa lényegében eldőlt. A minisztériumi ügyosztályon ugyan 1957. november 25-én megjelent Czakó Antal rendőr főhadnagy azzal, hogy „a lány szüleit jól ismeri, becsületes, népi demokratikus rendszerünkhöz hű falusi kisiparosok. Helyesnek tartaná, ha a fegyelmi határozat meghozatalában ezt a körülményt is figyelembe venné a minisztérium s olyan határozatot hozna, amely a tanuló másik tanítónőképzőhöz való áthelyezésével lehetőséget adna tanítóképzői tanulmányainak befejezésére, illetőleg folytatására.” Intervenciója eredménytelen maradt.

1957. december 10-én Bizó Gyula osztályvezető aláírta az ország összes tanító- és óvóképzőjéből történt kizárására vonatkozó határozatot. Tanulmányait más középiskolában folytathatta.⁷⁴

5. Záró megjegyzések

Ezzel az 1956. október–novemberében magukat exponált jászberényi képzős növendékek és tanáraik történetére, valamint az „Eszes Gertrúd-ügyre” vonatkozó forrásaink ismertetésének végére értünk. Olvasóink eldönthetik, miként értékelik az akkor a jászberényi képzőben és kapcsán történeteket, az áprilisban aktív, novemberben passzív Andrási Béla igazgató és kollégái szerepét, erőfeszítéseik eredményességét.

1. Annyit tényszerűen megállapíthatunk, hogy április–májusban a városi tanács VB által tervezett 6 helyett egy tanulót: Bándi Erzsébetet zárták ki az ország összes középiskolájából, s egyet a jászberényi képzőből, de Sándor György más képzőben érettségizhetett és 1957 szeptemberétől tanítói gyakorlatra is beoszthatták.⁷⁵

⁷⁴ MNL OL XIX-I-2-f-847/8531-E11-1957. (186. d.)

⁷⁵ Sándor György 1957. augusztus 12-én kérte a rá vonatkozó 8531-J-/3/1957. III/b. sz. határozat hatálytalanítását és a gyakorló tanítói év engedélyezését: „megokolására felhozom, hogy 1956. október 31-én az osztálytársaimmal együtt fenn voltam ugyan Budapesten, de sem fegyveres szolgálatban, sem

A minisztérium Adorján Gizellán kívül valamennyiük büntetését súlyosbította, amiben a Bizó Gyula által említett „új adatok” mellett nyilván szerepe lehetett a városi párt-, tanácsi-, valamint BM vezetőkkel történt politikai alkunak, a kenyértörés elkerülése szándékának is. Az MM munkatársai a felsőfokú tanítóképzés megteremtéséért dolgoztak, s abban igencsak szükségük volt a helyi erőforrások bevonására, a városi szervezetek jóindulatú együttműködésére.

2. A novemberi lényegesen változott politikai helyzetben, a felsőfokú tanítóképzés bevezetésére vonatkozó munkálatok előrehaladtával a jászberényi képző, igazgatója, s tanárai egyre bizonytalanabb egzisztenciális helyzetben érezték magukat. Tudták: csak a rendszer iránti demonstratív lojalitás révén van esélyük intézetük, hivatásuk, pozíciójuk megőrzésére. Amikor a harmadikos Eszes Gertrúd fiatalos naivitással, a reális helyzet ismeretének hiányában (vagy éppen annak ismeretében bátorságát demonstrálva) úgy vélte: még tere van a privát szférájában (versgyűjteményében) tiltott verset megőrizni, vallását látványossá tenni, politikai véleményt nyilvánítani, kényszerhelyzetbe hozta az éppen „Párizs [a jászberényi képző megőrzése] megér egy misét”⁷⁶ álláspontjára helyezkedett tantestületet és igazgatót. Magukat, ügyüket nem kívánták kockáztatni. Ezért csak annyit tehettek az önmagát ilyen helyzetbe hozó diákért, hogy nyitva hagyták számára a más középiskolában tanulás, érettségizés lehetőségét. Tették ezt úgy,

pedig bármilyen összetűzésben nem vettem részt.” A megyei művelődési osztályvezető augusztus 31-i levelében jelezte: „a kérelmet a megyei párt VB agit. prop. osztálya támogatta”. Bizó Gyula augusztus 26-án válaszolt: „a fegyelmi határozat második részétől [...] eltekintek”. Ossza be, de kiegyensúlyozatlan, szélsőségekre hajlamos fiatalember lévén ellenőrzést igényel. MNL OL XIX-I-2-f-847/8531-J-1/6-1957. (219. d.)

⁷⁶ Pontatlanul IV Henrik francia királynak tulajdonított, valójában barátja és tanácsadója Rosny által mondott, szállóigévé vált mondás, melynek jelentése: nagyobb ügy előre vitele megér némi politikai–világnézeti áldozatot.

hogy jegyzőkönyvileg maximálisan lojálisnak mutatkoztak, s hagyták, túrték, hogy a visszatért, hipervonalas Császtvay István hangadóként dominálja az értekezletet. Hozzászólása szomorú tükrét adja annak a helyzetnek, melyben egy iskolaigazgató és tantestülete, valamint diákjaik — a Rákosi korszakhoz hasonlóan — olyan forró napi politikai ügyekben voltak kénytelenek rendszeresen „véleményt nyilvánítani”, amelyekhez megfelelő információkkal nem rendelkeztek. Amelyhez pedagógusként, diákként semmi közük sem volt, s amelyben sokuk valós privát véleménye igencsak eltérhetett a hatalmi szóval kikényszerített „kollektív tiltakozásuktól”. Vajon volt-e bármilyen pedagógiai–szakmai kérdés, amellyel ilyen rövid idő alatt hatszor foglalkoztak?

3. Ha végeredmény szempontjából úgy tekintjük a jászberényi képző Andrási Béla igazgatása melletti megmaradásának történetét, a kényszerűen bevállalt kompromisszumokat, a Kádár-kormány elvárásaihoz való alkalmazkodást elkerülhetetlen áldozatként értelmezhetjük, melynek árát — a tanári kar által tervezettnél súlyosabban — elmarasztalt növendékek fizették meg. A mai szemmel elfogadhatatlan eljárásban az ítéleteknél az érintett tanulók származása, családtagjainak politikai állásfoglalása, és a tanuló szovjet intervenciót követő magatartása különös súllyal esett latba. Mihamarabb véget kívántak vetni a képzősök és aprítógépgyáriak közötti együttműködésnek is. Ha másképp nem ment, hát az érintett tanuló iskolából való eltávolításával. Bándi Erzsébetet ezért (is) távolíthatták el a jászberényi képzőből. A minisztériumban Szabó Jánosnak sem adtak fél év után gyakorlati lehetőséget, mert róla a nyomozók azt feltételezték, hogy a szekrényében talált röplapokat novemberben is terjesztette/terjesztetni kívánta. Ahogy a tantestület által felmenteni szándékozott Szabó Béla esetében is demonstrálni akarták: mindenki megfizet, aki „ugrál”. Ugyanezt mutatták Eszes Gertrúd ügyében is. Az ifjúkorában Mária Kongregáció titkár, katolikus gimnáziumi tanár, egyházi esküvőt tartó, az Actio Catholica-ban

még 1944-ben is előadást tartó⁷⁷ Andrási Béla kényszerű passzivitással jóváhagyni kényszerült a nálánál vonalasabb kollégái kizárási javaslatát.

4. Mindazonáltal a tanulókat sújtó méltatlan következmények s a későbbi kényszerű alkalmazkodás sem feledtethetik Andrási Béla és kartársai pedagógus hivatásból fakadó áprilisi felelősség- és kockázatvállalását, mellyel — az egyre szűkülő mozgástérben, a körülményekhez képest eredményesen — védtek diákjaik pályán maradásának/érettségihez jutásának, s a felsőfokú képző városban maradásának lehetőségét. Az erről való megemlékezést (is) szolgálja írásunk a történetek 70. évfordulóján.

Levéltári források és irodalom

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

Oktatásügyi Minisztérium iratai

XIX-I-2-b Andics Erzsébet miniszterhelyettes iratai

XIX-I-2-f központilag kezelt, általános iratok

XIX-I-2-j Kónya Albert miniszterhelyettes iratai

XIX-I-2-n Jóború Magda miniszterhelyettes iratai

XIX-I-4-d Szigeti József miniszterhelyettes iratai

XIX-I-4-k Kollégiumi értekezletek iratai

XIX-I-4-z Benke Valéria miniszter iratai

MDP – MSZMP Központi Szerveinek iratai

M-KS-276-91 Tudományos és Kulturális Osztály iratai

M-KS-288-5 Politikai Bizottság (Intéző Bizottság) iratai

M-KS-288-33 Tudományos és Kulturális Osztály iratai

⁷⁷ Andrási Béla „az Actio Catholica negyedik kultúrdélutánján, 1944. február 27-én előadósónok volt. »Ahogy Isten az embert látja« címen tartott előadást, melyet így zárt: »Ha Isten akarata szerint élünk, könnyebb lesz a szenvedések elviselése, s a Mindenható, amiként veszi azt rólunk, s osztályrészedévé tesz annak a földi boldogságnak, melyet ő rendelt nekünk a földön«”. (A Jász Hírlap, 1944. márciusi számából idézte: Csörgő, 2021.)

Magyar Nemzeti Levéltár Jász–Nagykun–Szolnok Vármegyei Levéltára (MNL JNSZVL)

XXIII. 15 Szolnok Megyei Tanács Művelődésügyi Osztályának iratai

XXIII. 502. Jászberényi Városi Tanács VB jegyzőkönyvei

XXVI. 67. Jászberényi Állami Tanítóképző tanári értekezletek jegyzőkönyvei

XXVI. 67.b. Jászberényi Állami Tanítóképző iktatott iratai

A Magyar Szocialista (1964) Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956–1962, Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1964.

A munkáshatalom (1957) védelmére. *Népszabadság*, 2. évf. 47. sz. 1957. február 24. 1.

Az oktatásügyi miniszter 853-101/1955. VI. 2. sz. utasításával a gimnáziumi rendtartás életbeléptetéséről. In: *Rendtartás (1955) a gimnáziumok számára*. Tankönyvkiadó, Budapest

Beszélgetés (1957) Kállai Gyula művelődésügyi miniszterrel. *Magyar Ifjúság*, 1 évf. 17. sz. 1957. április 27. 1.

Császtvay I. (1957): Őszinte szavak a jászberényi Zirzen Janka Tanítónőképző tanáiról és fiataljairól. *Tiszavidék*, 11. évf. 53. sz. 1957. március 3.

Cseh G. (2003): Szolnok megye. In: Szakolczai Attila – Á. Varga László szerk. (2003): *A vidék forradalma 1956*. I. k. 337–388.

Cseh G. (2004): Ifjúság a forradalomban (Szolnok megye) In: *Nagy Imre és kora. Tanulmányok, forrásközlések III. (Vidéki diákmozgalmak 1956-ban)*. Szerk.: Némethné Dikán Nóra – Szabó Róbert – Vida István. Budapest, 2004. 259–297. p.

Cseh G. (2008): Forradalom után... A hatalmi restauráció jellegzetességei. In: Fülöp Tamás szerk.: *Zounuk – A Jász–Nagykun–Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve* 23. Szolnok, 125–163.

Csörgő T. (2021): Emlékezés régi jászberényi tanárookra XXV. *Redemptio*, XXVIII. évf. 3. sz. 2021. június. 7–12.

Czigány I. – Goda Z. (2001): Munkástanács az Aprítógépgyárban 1956–1957. In: Pethő László szerk. (2001): *Jászági Évkönyv 2001*. <https://epa.oszk.hu/02200/02295/00009/pdf/> 2028. 10. 28-i letöltés

Dezséry László (1957): A családi és iskolai nevelés egységéért. *Népszabadság*, 2. évf. 260. sz. 1957. november 3. 8–9.

Donáth P. (2008): *Oktatáspolitikai és tanítóképzési Magyarország 1945–1960*. Trezor Kiadó, Bp.

Élénk eszmecsere (1957) a KISZ országos értekezletének második napján. Kádár János elvtárs felszólalt a tanácskozáson. *Népszabadság*, 2. évf. 254. sz. 1957. október 27. 1–3.

Gergely F. (2008): *KISZ. A Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség története 1957–1989*. Holnap Kiadó, Bp.

Gergely F. (2016): Vállvetve a szabadságért. Tanárok és tanítványok az 1956-os forradalom és szabadságharc idején. *Új Pedagógiai Szemle*, 66. évf. 9–12. sz. 24–44.

Gombos N. (2011): *A közép- és felsőfokú tanítóképzés fejlődése Magyarországon – a korabeli központi tantervek tükrében*. SZTI GTK Tanárképző Intézet Kiadványai, Gödöllő

Gombos N. (2025): A felsőfokú tanítóképzés kezdetei Magyarországon. *Gyermeknevelés Tudományos Folyóirat*, 13. évf. 2. sz. 356–376.

Járomi J. (1995): *Vihar a városban. A forradalom és szabadságharc napjai Jászberényben 1956-ban*. Verzáll–Print Kft, Jászberény

Kállai Gy. (1957) elvtárs ünnepi beszéde. *Népszabadság*, 2. évf. 63. sz. 1957. március 15. 1–2.

Kardos J. (2007): *Iskola a politika sodrásában (1945–1993)*. Gondolat Kiadó, Bp.

Kóródi M. (2017): A város az '56-os forradalom idején. In: Pethő L. szerk. (2017): *Jászberény története a harmincas évektől az ezredfordulóig*. Jászsági Évkönyv Alapítvány, Jászberény <https://mek.oszk.hu/18100/18169/18169.pdf>
2025. 10. 28-i letöltés

Megkezdődött (1957) a Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség első országos értekezlete. *Népszabadság*, 2. évf. 253. sz. 1957. október 26. 1–2.

Nagy J.– Tóth J. (1970): *Jászberény város története a felszabadulástól napjainkig*. Jászberény Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága, Jászberény, 1970.

Rendtartás (1955) a gimnáziumok számára. Tankönyvkiadó, Bp., é. n.

Sebők B. (2017): Az újrakezdés nehézségei Jászberényben 1957–1969. In: Pethő L. szerk. (2017): *Jászsági Évkönyv 2017*. 102–111.

Somogyvári L. (2022): A karhatalom vidéken: iskolák, egyetemek és diákszallók az 1956–1957-es tanévben. In: Tóth J. (szerk. 2022): *Jövőformáló humán tudományok*. Akadémiai Kiadó, Bp., 114–121.
https://mersz.hu/hivatkozas/m948jht_112

- Somogyvári L. (2024): „Munkánk legnagyobb elismerését ellenségeink gyűlölete fejezte ki legjobban...” A karhatalom mentális állapota 1956–1957-ben. In: Pintér M. – Hegyi Á. szerk. (2024): *A mentálhigiénés szakember tere, helye, útvonalai és erőforrásai*. Pannon Egyetemi Kiadó, Veszprém, 189–208.
- Szekulity P. (1957): Igazságot Császtvai Istvánnak. *Tiszavidék*, 11. évf. 42. sz. 1957. február 19. 3.
- Tál G. (1978): Évtizedek a katedra vonzásában. Portrévázlat Andrási Béla nyugalmazott főigazgatóról. *Szolnok Megyei Néplap*, 29. évf. 307. sz. 1978. december 31. 7.
- Varró B. (szerk. 2017): *Eszterházy Károly Egyetem Jászberényi Campus 100 éves jubileumi évkönyv*. Jászberény
- V. E. (1957): Pártnap Jászberényben. *Tiszavidék*, 11. évf. 45. sz. 1957. február 26. 2.
- Vida I. szerk. (2007): *Diák és ifjúsági mozgalmak 1956–1958. Válogatott dokumentumok*. Gondolat Kiadó – Nagy Imre Alapítvány, Bp.

Donáth Péter Kiadónknál korábban megjelent önálló kötetei

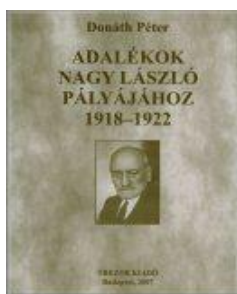
Donáth Péter: Iskola és politika. Az állami német nemzetiségi tanítóképzés magyarországi történetéhez 1919–1944

<https://mek.oszk.hu/05100/05108/>

Donáth Péter: Adalékok Nagy László pályájához. Publikálatlan életrajza, iskolareformterv, a Gyermektanulmányi Társaság, az egyetemi gyermektanulmány-oktatás, s a lélektani laboratórium dokumentumai 1918–1922

<https://mek.oszk.hu/05100/05123/>

Donáth Péter Kiadónknál korábban megjelent önálló kötetei

Donáth Péter: A magyar művelődés és tanítóképzés történetéből
1868–1958

<https://mek.oszk.hu/08200/08254/>

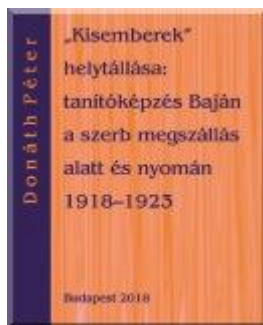
Donáth Péter: Oktatáspolitikai és tanítóképzés Magyarországon
1945–1960

<https://mek.oszk.hu/08200/08255/>

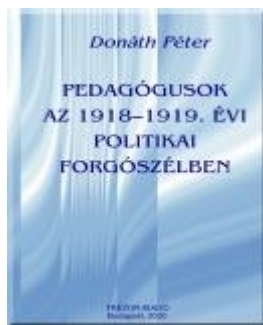
Donáth Péter: „Kisemberek” helytállása: tanítóképzés Baján
a szerb megszállás alatt és nyomán
1918–1923

<https://mek.oszk.hu/18400/18401/>

Donáth Péter: Pedagógusok az 1918–1919. évi politikai forgószélben.
Tanítóképzők a forradalmak, az idegen megszállás és
az ellenforradalmi számonkérés idején

<https://mek.oszk.hu/20100/20126/>

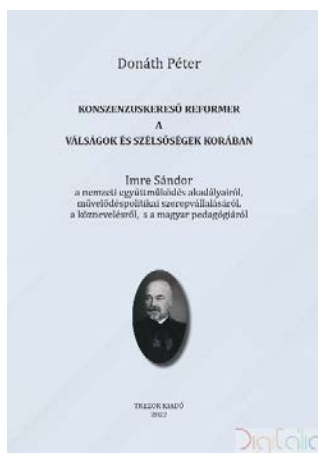
Donáth Péter: A „bűnös, liberális Budapest” községi iskolái
államosításának kísérlete
1919–1921-ben

<https://mek.oszk.hu/23100/23123>

Donáth Péter: Konszenzusereső reformer a válságok és szélsőségek
korában. Imre Sándor a nemzeti együttműködés akadályairól,
művelődéspolitikai szerepvállalásáról, a köznevelésről
és a magyar pedagógiáról

<https://mek.oszk.hu/23400/23444/>

Donáth Péter: Tanítóképzők, tanáraik és diákjaik az 1945–1949. évi politikai forgószélben: Tanulmányok.

<https://mek.oszk.hu/26800/26873/>

A jászberényi állami tanítóképző intézet első kilenc igazgatója közül hétnek komoly megpróbáltatásokkal kellett megküzdenie. Pinkert Zsigmond, Vaczek Béla, Móczár Miklós, dr. Fiala Endre, Árpássy Gyula, dr. Jantsky Béla, és Andrási Béla osztályrészéül jutottak ezek a huszadik század nehéz évtizedeiben — sajnos — másutt is gyakran előforduló kihívások. Eseteik sajátossága, hogy egyetlen intézetben ilyen sok, egyediségükön túlmutató, tanulságokkal szolgáló történettel szembesült a szerző: Donáth Péter történész, az MTA doktora, az ELTE TÓK Társadalomtudományi Tanszékének professor emeritusa.

A kötet hat tanulmánya az ő históriájukat idézi fel kronológiai sorrendben. Féltnucat levéltárban és könyvtárban feltárt források segítségével képet kaphatunk:

- a város vezetőinek az intézethez, igazgatóihoz való ambivalens viszonyáról;
- az igazgatók, pedagógusok, diákok megpróbáltatásairól a magyarországi történelem „forgószeleiben” (1918–1921-ben, 1941–1948-ban, 1956–1957-ben);
- az e „forgószelek” nyomán radikálisan változó, ám szinte mindig apodiktikus és kirekesztő politikai-világnézeti elvárások kontraszelektív hatásáról, s arról, hogy ezek miként korlátozták a személyiségfejlődést, a szabad véleménynyilvánítást, az igazán alkotó pedagógiai munkát. Miként kényszerítették a pedagógusképzést — legalábbis látszólag, a formális iskolai képzés keretei között — az autonóm állampolgárok helyett, a mindenkor elvárásokhoz alkalmazkodó alattvalók, az elvárt ideológiai-világnézeti lózungokat visszhangzó tanítók képzésére;
- a jászberényi igazgatók, pedagógusok küzdelméről a hivatásuknak, pedagógiai elveiknek megfelelő mozgástérért, fejlesztési lehetőségért tanítványaik és a maguk számára.

Történeteik a 20. század nehéz évtizedeinek pillanatképeit felvillantva — mint cseppben a tenger — érzékeltetik a pedagógusokkal szemben változóan apodiktikus ideológiai-politikai elvárások szabta mozgásterüket: világnézetük, hivatásuk, én-érvényesítésük és egzisztenciájuk megőrzésének konfliktusait.